

3641

3-202

НИЗАМИ КЭНЧЭВИ

ИСКЭНДЭРНАМЭ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ И ЯЗЫКА ИМЕНИ НИЗАМИ

НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

ИСКЕНДЕР-НАМЭ

I
(ШАРАФ-НАМЭ)

Перевод
Абдулла Шаига

Редакторы
М. С. Ордубади и Сулейман Рустам

АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
БАКУ — 1941

894.362-1

М-65

ССРИ ЭДМЛЭР АКАДЕМИЯСЫНЫН АЗƏРБАЙҶАН ФИЛИАЛЫ
НИЗАМИ АДЫНА ЭДƏБИЯТ ВƏ ДИЛ ИНСТИТУТУ

НИЗАМИ КƏНЧƏВИ

ИСКƏНДƏРНАМƏ

I
(ШƏРƏФНАМƏ)

Чевирəни
Абдулла Шаиг

Редакторлары
М. С. Ордубади вə Сүлейман Рүстəм

М. Ф. АХУНДОВ адына
АзəрбајҶан Республикасы
Умум. к. чыкырышы
Итв. № *27928*

АЗƏРБАЙҶАН ДƏВЛƏТ НƏШРИЯТЫ
БАКИ - 1941

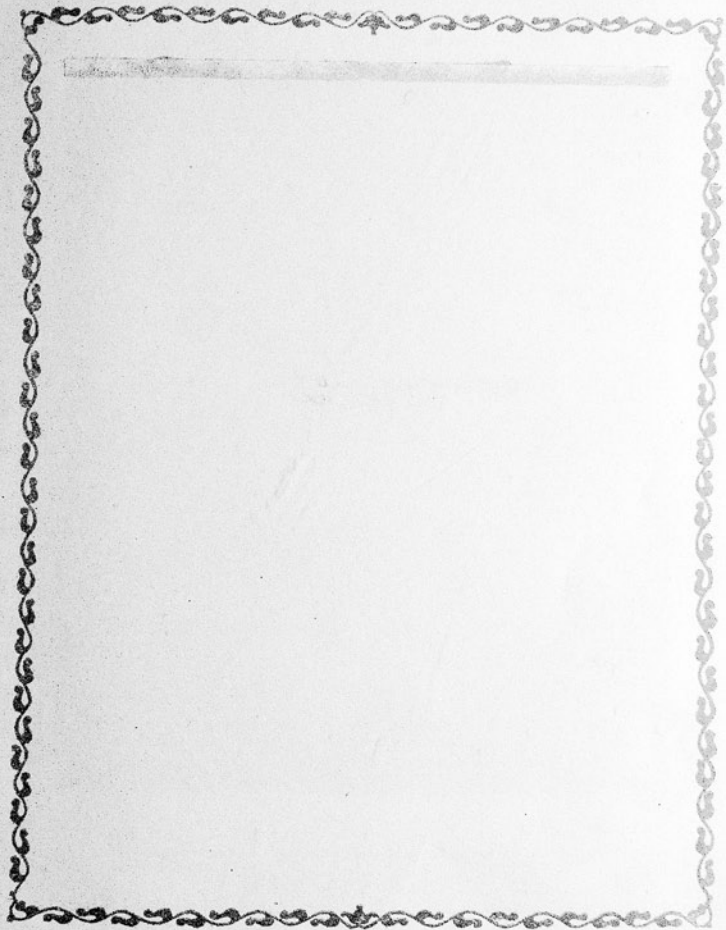
Биринчи китоб

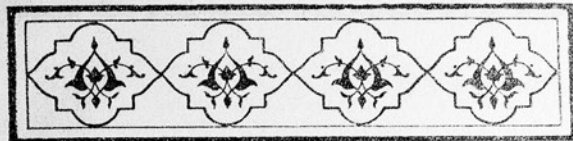
Эсэр *Э. К. Элизаветия* төртбү эгдийн
эмн-тэнгиди текстдэн тэрчүмэ эдлэмшдир

Бэди тэртибатчы *И. Ахундов*

Шәкиллэрини чөкөмлэр

И. Ахундов вэ *К. Казимов*

ИСКЭНДЭРНАМӨ

1

Бүтүн мэдэнийэт дүнясыны сүр'этлэ ишгал эдэн вэ гаршысына Шэрг илэ Гэрби бирлэшдирмэк мэгсэди гоия Македония фатехинин образы илэ гэдим заманлардан бэри мүхтэлиф халглар марагланмышлар. Искэндэрин өлүмүндэн азча сонра она яхын олан Клитарх вэ Онесикрит онун тэрчүмөйи-налыны язырлар, Плутарх да бунларын материаллары үзрө сонрадан Искэндэрин тэрчүмөйи-налыны языр.

Лакин бу тэрчүмөйи-нал, өз гэхрэманыны чох парлаг кес-тэрсэ дэ, енө онунла мараглананларын чохуну тэ'мин этмир. Бу тэрчүмөйи-налла бэрабэр тарихи фактлара аз эсааланан эфсанэлэр дэ дүзэлмэйэ башлайыр. Чох күман ки, бу эфсанэлэри Искэндэрин эскэрлэри яратмыш вэ йймышлар. Онлар Шэрг сэфэрлэри заманы раст кэлдиклэри халглар арасында өз һөкмдарлары һаггында фантастик рэвайэтлэр ййырдылар.

Искэндэрдэн зэрэр чөкмиш мүхтэлиф Шэрг өлкэлэринин, хүсусэн Мисрин вэ Иранын һакимлэри Искэндэрин һөятэ илэ чох марагланмышлар. Искэндэрин гэлэбэси онларын из-эоти-һөфсинэ тохунур, онларын „һакимийэт һүгүгуну“ ярат-дыглары теократик теориялары позурду. Она көрө дэ, Ис-кэндэр һаггында биринчи бөдии романын Шэргдэ яранмасы тэөччүблү дейилдир. Бу роман бизим эрамызын тэхминэн I эсриндэ дүзэлмэйэ башлайыр. IV эсрин биринчи онла-ликлэриндэ исэ хүсусилэ кенишлэнир. Романын илэ дөфө язылмасыны Искэндэрин һөкими Каллисфенэ иснад эдирлэр, роман узун заман онун ады илэ танынмышдыр. Инди сахта-лығына шүбһө галмаян бу эсэр, элм аламиндэ Псевдо-Кал-лисфен (Сахта Каллисфен) романы ады илэ мөшһурдур.

Грек дилиндэ язылымыш олан бу роман бир чох Шэрг диллэринэ чеврилмишдир. Орта-фарс, Сурия, эфиоп во эрмэни диллэриндэ төрчүмэлэри дэ мөшүрлүр.

Европа охучулары бу романы Юли Валеринин латынча төрчүмэси илэ танийырлар.

2

Искэндэр романы Европада охучулары башлыча оларак фантастик экзотика чөһөтиндэн чөлб эдирдисэ, Шэргдэ, хусусэн Иранда, Македония фатехинин образына олан марагын сөбөби башга иди. Искэндэрин Ирана вурдугу зэрбэ олдугча бөйүкдү. Ахеменидлэр тахты дагылыр, шаһоншаһ сарайынын эфсанэви дөбдөбөси аловлар ичиндэ мөһв олур. Ахеменидлэр сүлалэси заманы Иранда дүйвөви хакикийтэ руһани хакикийтэлэ яхын элагэдэ иди. Она көрө дэ Искэндэр өз һөкманлыгыны мөһкәмландирмак үчүн Зөрдүшт руһанилеринэ гаршы бир сыра тэдбирлэр көрмөйө мөчбур олур. Зөрдүштүйүн мүгдэдэс китаблары да мөһв эдилер. Мә'лум шейдир ки, Зөрдүшт руһанилэри Искэндэрэ эдавэт бөлсөмөли идилер.

Она көрө, тэоччүб этмэмэлдир ки, Искэндэр һаггында галмыш бир чох хатирэлэр, она гаршы эдавэтлэ долудур.

Һатта Сасанилэрин сүгутундан сонра, ислакийт заманы Иран аристократиясы илэ элагэдэр олан эрөб авторларынын китабларында да Искэндэрэ гаршы мөһфи элагэ һисс олунур. Х эсрин мөшүр тарихчиси Һэмзэ ибни Һәсән-Әл-Исфәһани, Искэндэр һаггында белэ дейир:

„Равилэрин дедийинэ көрө о, Иран торпагында он ики шәһэр салыб, һамысынын адыны Искэндэриййэ гоймушдур... Лакин бу рөвайэтин эсасы йохдур, чүнки о хараба гоян иди, ярадан дейилди“.

Искэндэри бүтүнүклэ инкар этмөк, Иран аристократиясынын йүксөк даирэлэрини тәмин эдэ билмээди. Бу аристократиянын сияси бахышлары өзүнэ мөхсүс теократик эсас үзөриндэ гурулушду. Бу эсаса көрө, гануни һөкмдар, ялыз бир нөв „илаһи не'мәт“ (фәррә) малик олан шәхс ола билэди. Тахтын Искэндэр төрөфиндэн алынмасы, бу теориянын эсасы олдугуну практика сурәтдэ субуг этди вэ бунула да һакимлэри һөрмөтдэн салды. Искэндэри бу фәррә малик оланлар чүмләсинэ дахил этмөк вэ беләдиклэ шаһоншаһ тахтына сәһиб олмасыны эсасландырмаг лазым иди.

Иран аристократиясынын гаршысында дуран бу чөтин мөсөлэни һәлл этмөк үчүн Псевдо-Каллисфенин романы мүйй-йән йол көстөрмишди; бу роман, юхарыда көрдүйүмүз кими,

орта-фарс дилинэ чеврилмишди. Мисирлилэр Искэндэри Мисир каһининин оглу этмөйө чалышдылары һалда, нэ үчүн иранлылар ону Иран шаһоншаһларынын оглу рүтбәсинэ галдырмасыналар... Белэ эһтиمال олунур ки, Искэндэр Сасанилэрин росми хроникасы олан „Шаһлар китабына“ („Худайнама“) Әһримән һәсли кими дейил, Ахеменидлэр һәсли кими дахил олушдур.

Эрөб тарихчилэриндэн бизэ мә'лум олан бу уйдурманын эң гәдим версиясы, бизим эрамызын 895-чи илиндэ өлүш Динавэрин китабындадыр. Бу версия көрө македониялы Филипп, Дара илэ мұһарибэ заманы Даранын оглу Бөһман (йә'ни II Дара) төрөфиндэн мөглауб эдилдиклэ, бач вермөкдөн башга, галибэ өз гызыны да вермөйө мөчбур олушду. Дара онула зифаф кечөсини кечирди, лакин гызда чысмани нөгсан олдугу үчүн ону атасынын эвинэ гайтарыр. Филиппин гызы вәтәнэ гайытдыгда һамилэ олуб Искэндэри догур. Беләликлэ Искэндэр III Даранын бөйүк гардашы олдугундан Иран тахтынын гануни вәрисидир.

Искэндэрин догулмасы һаггында Фирдовсинин һөкайәси Динавэрдэн ялыз аз эһмиййәтли тәфсиләтлэ фәрглөйир. Йөгин бу һөкайәнин мөзмуну да һәмин мәнбәдән алынмышдыр.

Зәһнимизчә „Шаһнама“дэ Искэндэрин падшаһлыгына һәср олунмуш һиссэ Искэндэр романынын нәзмлә язылмасы ишиндэ биринчи тәшәббүсдур. Бунула белэ, Искэндэр Фирдовсинин поэмасына, шаирин онун шәхсиййәти илэ марагланлығы үчүн дейил, ялыз о мұлаһизәйә көрө дахил олушдур ки, Искэндэрин падшаһлыгы росми хрониканын айрылмаз бир һиссәсидир.

3

Низаминин бу эсәрүэриндэ ишләмөйө нэ заман башладыгы бизэ мә'лум дейилдир. Поэманын нэ биринчи, нэ дэ икинчи һиссәсиндэ бу хусусда һеч бир тарих көстөрмишир. Бунула белэ, „Искэндэрнама“нин мүгәддимәсиндэ, артыг гуртармыш олдугу дөрд габагки поэманын адыны чөкдий үчүн, күман этмөк олар ки, мүгәддимә „Едди көзәл“ гуртардыдан, йә'ни 1197-чи илдән сонра язылмышдыр. Мүгәддимөйө, бу поэманын хусуси эһмиййәтини вэ онун башга эсәрлэринэ үстүн олдугуну көстөрән бир фәсил дахил эдилмишдир. Шаир охучулары поэманы лазымы сурәтдэ гиймәтләндирмөйөчө-йиндән горхур, эсэрин бүтүн инчәликларинэ варан бир охучу арзу эдир.

Низами мүгәддимәдэ өзүнүн Хызр пейгәмбәрлэ мусаһибәсиндән бөһс эдир, куя Хызр, шаирин янына кәмиш вэ онун ени вәзифәйә киришмәсини мөсләһәт көрмүшдур.

Бу мусабиха китаба аллегория кими дахил эдилмишдир, Хызр бурада гәдим грекларин муза везифасини ифа эдир. Бу ялыз шаирин илхамыны тәчәссүм этдирән бир образдыр. Лакин онун өз дахили сәсини Хызр адландырмасы, йә'ни бу сәсин һәгигәтлә әлагәсини тәсдиг әтмәси факты, охучуя көстәрмәлидир ки, бу поәмада иш бош фантазия вә әйләнчәдән ибарәт дейил, дәрин, әһәмийәтли мәсәләләрдир.

Шаирин бүтүн бу гейдләрини гаршы-гаршы гойдугда биз белә нәтичәйә кәлмәлийик ки, Низами бу поәмада айры бир мөгсәд тә'гиб эдирмиш, бу мөгсәд өз әһәмийәтинә көрә, она о вахта гәдәр яздыгларындан даһа йүксәк көрүнүрдү.

Бу мөгсәдин нәдән ибарәт олдугуну вә нә үчүн Низаминин бу поэманы даһа әһәмийәтли сайдыгыны иролидә көстәрмәйә чалышачагыг. Инди исә поэманын ярадылмасы тарихи илә әлагәдәр олан бә'зи мәсәләләрлә мүхтәсәр таныш олаг.

„Искәндәрнамә“, характери ә'тибарилә бир-бириндән кәскин сурәтдә фәргләнән ики һиссәдән ибарәтдир, һәр һиссә мүстәгилл поәма кими язылмыш, йә'ни ади киришләрлә вериамидир.

Бунунла белә биринчи һиссәнин мүгәддимәсиндә Низами бир трилогия яратмаг нийәтиндә олдугуну көстәрир. О, Искәндәрин характериндә үч чәһәт айырә эдир: фәтеһ, алим вә пейгәмбәр. Бу чәһәтләрдән һәр бирисинә айрыча китаб һәср әтмәйә һазырлашыр.

Дунянын бүтүн бөйүк китабханаларынын каталогларындан мә'лум олан „Искәндәрнамә“нин әлязмасы нүсхәләри һәмшишә ики китабдан ибарәт олмушдур. Әйни заманда поэманын гуртармадыгыны вә я үчүнчү һиссәнин бизә кәлиб чатмадыгыны күман әтмәк мүмкүн дейил, чүнки индийә гәдәр галмыш китабларда Искәндәрин тарихи бүтүнлүклә, өлдүйү күнә гәдәр көстәрилмишдир. Әһтима к, Низами ишин процессиндә әсәрин биринчи планыны дәйишмиш вә икинчи, үчүнчү һиссәни (йә'ни алим Искәндәрлә пейгәмбәр Искәндәр темаларыны) бир китабда бирләшдирмишдир.

4

Низами ахырынчы поэмасыны язмаға башларкән, һәмшишәки әдәти үзрә мәнбәләри өйрәнмәк үчүн әввәлчә бөйүк иш апармышдыр. Бу хүсусда белә дейир:

Һәр көһнә нүсхәдән әсас аларәг,
Ону өз ше'римлә бәзәдим анчаг.
Ән гәдим тарихи әсәрләрдән мән,
Йәһуди, нәсрани, пәһләвиләрдән

Ән инчә сөзләри әлимә салдым,
Габгыгы атарәг мәгзини алдым.

Башга сөзлә, Низами юхарыда көстәрдийимиз факты тәсдиг эдир ки, о әрәб истилаасындан сонра биринчи оларәг бу поэманы мүстәгилл сурәтдә ишләмәйә башламышдыр.

Әлбәттә, о „ән гәдим тарихләри“ дедикдә, әрәб вә фәре хроникаларыны нәзәрдә тутур. Лакин йәһуди, нәсрани (христиан) китаблары ады алтында нә дәмәк истәйир? Азәрбайчанын, хүсусән Кәңчәнин XII әсрләки әһтик тәркибинин нәзәрдә алдыгда, фәрә әтмәк олар ки, шаир я билаваситә, я да үчүнчү шәхсләрин ярдымы илә Сурия, әрмәни вә күрчү әсәрләри илә дә таныш олурмуш.

Низами кетдикчә даһа кениш материаллардан истифада әтмәйә чалышырды. Искәндәрин һәятыны тәсвир эдәркән гаршысына ялыз Иран аристократиясынын интерсәләринә хидмәт әтмәк везифасини гоия Фирдовсинин әксинә оларәг, Низами Азәрбайчанын бүтүн халглары тәрәфиндән гәбул әдиләчәк бир китаб яратмаг истәйир. О заман Зағафғазиянын бөйүк шәһәрләриндә яшан мүхтәлиф халгларын һәяты бурада өз шиддәтлә тә'сирини көстәрир. Низами ялыз язылы материалларла кифайәтләнмирди. О бә'зән мотивләри хроникалардан алырды. Бә'зән хроникаларын мә'луматындан истифада эдәрәк, онлары енидән ишәйир вә дәйишдирди. Лакин Низаминин әсәрләриндә әлә фактларә раст кәлирик ки, онлары мәнбәләри мә'лум дейилдир. Көрүнүр ки, Низами Азәрбайчанын халг рәвәйәтләриндән истифада эдирди. Искәндәр һаггында әфсанә индийә кими Азәрбайчан халгынын дилиндә дастан олмушдур. Низаминин бу теманы сечмәси фактынын өзү дә көстәрир ки, онун заманында да бу рәвәйәтләр варды.

Инди дә „Искәндәрнамә“нин гысача гурулушуну көздән кечирәк. Поэманын кириш һиссәси Искәндәрин мәншәиндән бәһс эдир. Әввәлчә „Рум“ версиясы көстәрилир, бу рәвәйәткә көрә Филипп тәрәфиндән огулуға кәтүрүлмүш Искәндәр, намә'лум бир раһибәнин огуладур. Сонра юхарыда дәрч әтдийимиз Иран рәвәйәти верилир. Лакин Низами һәр ики рәвәйәти әсассыз һесаб эдир. Онун рә'йинчә, Искәндәр Филиппин огуладур.

Гейд әтмәк ләзымдыр ки, истәр Низаминин, истәрсә дә онун сәләфләринин мә'лум олан бүтүн әлязмаларында Филиппин ады Филигус формасында верилир, бу да йәгин ки, „Ф“ һәрфи үзәринә артыг нөгтә дүшдүйүндән ирәли кәлишдир.

Низами Искәндәрин тәрбийәсинә һәср әтдийи һекайәйә чох әһәмийәт верир. Искәндәрин баш тәрбийәчиси Аристотелин атасы Никомахос олмушдур. Искәндәр Аристотел илә бирликдә ондан дәрс алмышдыр.

Беләликлә, бир тәрәфдән Искәндәрә ушагылдан эләмә вә фәлсәфәйә мәнәббәт һисси ашыланыр, диһәр тәрәфдән Аристотел онун һәятында садиг йолдашы вә силаһдашы олур.

Низами, Искәндәрин һәятындан данышаркән зәнчиләрлә мұһарибәсинә мұфәссәл ер вермишдир. О, мұһарибәйә ишғалчылыг мәгәсәлләри илә дейил, ялыз мәзуумларын яларышы үзрә киришир вә онларын тапдаанмыш һүгүгуну бәрпа эдир. Искәндәр мұһарибәдә мұхтәлиф һийләләрә әл атыр. Сонунчу гәтһи вурушма гуртардыгдан сонра Искәндәрин фикирләри характердир:

Шаһ шанлы зәфәрлә долгун гәрәтдән
Шәнләниб гуртулду гәмдән, зилләтдән.
Бир дүня чәмдәйә ибрәтлә бахды,
Күлдүсә, гәлбиндән кизлин ган ахды
Ки, нечин дөйүшдә бу гәдәр инсан
Мәһв олду зәһарли охдан, гылынчдан?

Һәятын мә'насыны мұһарибәдә көрән о заманын феодал һөкмдарлары һеч вахт белә дүшүнә билмәздиләр.

Зәнчиләрә мұбаризәнин мұвәфғәйәти Искәндәри Дара илә вурушмаға чәлб эдир, бу биринчи һиссәнин икинчи бөйүк эпизодудур. Дара илә мұбаризә тарихини тәсвир эдәркән Низами мөвчуд традициялара рәйәт эдир. Ләкин эпизодун ахырында кениш сурәтдә вердий итәичә: мұһарибәдән вә Даранын зүлмүндән дағылымыш Иранын халг тәсәррүфатыны бәрпа әтмәкдә Искәндәрин ролу олдугча характерикдир. Дағылма мәнзәрәсини о, шүбһәсиз, һәятдан алмышдыр, о заман демөк олар ки, бүтүн Яхын Шәрг халгларынын кәдәри һәяты тәхминән белә гурулмушду.

Үчүнчү эпизод—Искәндәрин Нушабәнин янына кетмәсидир. Дөрдүнчү эпизод—Искәндәрин Дәрбәнддә интизам яратмасы вә Сәрир гәсринә кетмәсидир. Мәнә мә'лум олан язылы мәнбәләрдә бу эпизод йохдур, она көрә, онун Дәрбәнд районунда яйылымыш шифаһи рөвайәтләрдән көтүрүлдүҮнү зәни әтмөк олар. Бешинчи эпизодда, гейдән гысача бәһс әдиликдән сонра Искәндәрин Чин халгы илә эләгәсиндән данышылар. Алтынчы эпизодда Искәндәрин русларла мұһарибәси вә онлара эсир дүшүмүш Нушабәни гуртармасы һаггында мұфәссәл сурәтдә бәһс әдилир. Ахырынчы еддинчи эпизодда дирилик суюнун ахтарылмасындан бәһс әдилир. Бурада Искәндәр илк дөфә олараг өз мәгәсәдинә чатмыр. Бу, парлаг мұвәфғәйәтләрин яхында битәчәйини габагчадан билдирән бир әләмәт иди.

Низами биринчи китабда фактларын хронологиясына әсәсләнарәг о заманки традициялардан азачыг керә чәкилирдисә, икинчи китабда композиция чәһәтинчә чох бөйүк чәтинликләрә раст кәлирди.

О, әсәс әтибарилә китабы философ Искәндәр вә пейгәмбәр Искәндәр темаларына мұнафиг олараг, ики һиссәйә бөлүр. Бүтүн фәлсәфи материал әсәсин биринчи һиссәдә мәркәзләшмишдир, биринчи һиссә ашагыдакиләрдән ибарәтдир:

1. Искәндәрин әлм инкишафы угрунда чалышмасы. 2. Искәндәрин Гинд алим вә антик дүнянын едди бөйүк философу илә мұбәһисәси. Бу мұбәһисәнин темасы дүнянын мәншәи мәсәләсиндән ибарәтди.

Сиясәт вә әлм әләминдә кәмала чатдыгдан сонра Искәндәрә алаһ тәрәфиндән вәһи кәлир ки, сән бүтүн дүня һәгигәти ййаг үчүн пейгәмбәр сечилмисән. Әмр олунур ки, ер үзүң доланыб гаранлыгда яшәан халглары ишйга чыхардасан.

Икинчи китабын мұгәддимә һиссәсиндә Искәндәрин бу мәс'ул вәзифәйә киришмәси тәсвир олунур. Бу ишләри көрмөк үчүн Искәндәрә силаһ лазымдыр. О, бу силаһы, үч бөйүк мұәллими: Аристотел, Платон вә Сократын „Хирәдәниә“си шәклиндә алыр.

Сонра дүнянын һәр бир чәһәтинә дөрдә экспедиция башланыр: Бөйүк Гәрб океанына кәдән Гәрб экспедициясы, Чануб вә Шәрг экспедициясы вә Шимал экспедициясы. Шимал чәһәтиндә о, нәһайәт чохдан бәри ахтардыгы шейи—көзәл дөвләт гурулушуну тапыр. Бу өлкәдә нә залым вар, нә мәзулум, нә һаким вар, нә мәнкум, инсанлар бәрәбәрдир вә һеч бир хәстәлик билмәдән боллуг ичәрисиндә узун өмүр сүрүрләр.

Искәндәр дүняда олан ән яхшы шейләри бурада көрүр. Кизли сәс енә она мұрачигәт эдир вә керә гайитмасыны хәбәр верир. Гайыдаркән „Шәһризурад“да ағыр хәстәлийә тутулуыр, пайыз кирдикдә Искәндәр өлүр.

Низами бу поэманы, әһмәийәтинә көрә нәинки башга авторларын әсәрләриндән, һәтта өз әсәрләриндән дә үстүн тутурду. Артыг бурадан айдындыр ки, „Искәндәрнамә“йә ади бир өфсанә кими бахмаг олмас, онда мүййән бир мәгсәд ахтармаг лазымдыр.

Һәр шейдән әввәл айдындыр ки, Искәндәр, Низаминни диггәтини тәсәдүфән чәлб әтмәмишдир. Шаир әбәс ерә демир ки, Искәндәр темасыны сечмәдән о, узун заман көһнә хроникалардан материаллар, башга сөзлә мұнасиб гәһрәман ахтармышдыр. Әлбәттә, бу гәһрәман мүййән хасийәтләрә маалик олмалы иди, әкс сурәтдә бу чүр узун сүрән ахтарышлар алашылмаз оларды. Көһнә хроника мұхтәлиф гәһрәманлар сечмәйә имкан вериди. Бу гәһрәманларын һәр бири гәһрәманлыг поэмасы үчүн мұнасиб материал верә биләрдди.

Лакин иш бурасындадыр ки, Низамийэ ялыз силаһы мәһарәтлә ишләдән вә дейүшдә мәғлүб олмай гәһрәман лазым дейилди. Бурада Низаминин, „идеал һөкмдар“ ола биләчәк бир гәһрәман, инсанлара хошбәхтлик кәтирә биләчәк бир һаким ахтардығыны десәк, сәһв әтмәрәк.

Низами бүтүн поэмаларында бу темая мурәчиәт әдир. „Сиррләр хәзинәси“ндән башлаяраг бүтүн әсәрләриндә өлкә тәрәфиндән бәйәниләчәк һакимин нә хасийәтдә олдуғуну кәстәрмәйә чалышмышдыр. Тәсадуфи дейил ки, Хосров да, Бәһрам да хусуси бир сафлашма бәһраны кечирирләр. Бу бәһран оларын көзләрини ачыр вә бүтүн нөгсанларыны кәстәрир. Әмүрләринин ахырында идеала яхынлашмаға башлайырлар, лакин һәр икиси, артыг өлүм оилары яхаладығы бир заманда, йә’ни чох кеч бу фикрә дүшүрләр.

Тамамилә айдындыр ки, хроникаларда бу чүр гәһрәман үчүн прототип тапмаг чох да асан дейилди. Гәһрәманларын адыны әһәтә әдән традициялар, шаири бундан габаки поэмаларда олдуғу кими мәндулашдыра биләрди. Әлбәттә, Низами гәдим заманын Чәмшид кими мифик шаһларыны да сеч биләрди.

Лакин бурада бу шаһларын Иранла бағлы олмасы, бир өлкәнин дахилиндә галмасы, она мане олурду. Низамийәт, һакимийәти бүтүн дүния яйылачаг, ялыз Иран үчүн дейил, бүтүн хаалғар үчүн гәбул әдиләчәк бир гәһрәман лазымды.

Бу мөгсәд үчүн Шәргин вә Гәрбин һөкмдары Искәндәр Зүлгәрнейи даһа мүнәсиб бир гәһрәман иди. Тамамилә айдындыр ки, бу тәләбләрлә Низами Искәндәрин тарихи сымасыны әсас кәтүрә билмәзди. Оун әлинин алтында лазымы материал йохду, бир дә тарихи Искәндәр онда һеч бир мараг ояндырмады. О, тамамилә шүүрлу олараг Искәндәри өз заманына кәтир, бундан башға ону Азәрбайчанла бағлайыр, оун башлыча мұһарибә гәһрәманлығларыны Бәрдә шәһәринә кечирир. Беләликлә, русларла мұһарибә әпизоду бә’зи шәргшүнасларын дүшүндүйү кими „әйләнчәли бир анәхронизм“ дейил, поэманын бүтүн композициясына уйғун бир әпизоддур.

Габаки поэмаларда Низами идеал һөкмдары „яранма процессиндә“ кәстәрирдисә, бурада ону артыг һазыр шәкилдә алыр. Искәндәрә өз нөгсанларыны дүзәлтмәк лазым кәиләр. О, ушағлығындан дүзкүн йолда дурмушдур. Бу йолу она әлмин ән яхшы нұмайәндәләри һесаб әдилән мүрәббиләр кәстәрмишләр.

Искәндәрин тәрчүмейи-һалыны охучунун көзләри гаршысында ачараг Низами идеал һөкмдарын зәури хасийәтләрини бир-бир кәстәрир. „Шәрәфнамә“нин биринчи ярысында кениш сурәтдә кәстәрилмиш бу хасийәтләрдән биринчи-

си вә әсәслысы, Искәндәрин дәвләт аппаратынын ролудур. Искәндәри бүтүн һәрби гүдрәти хаалғы мәнқум вә гарәт әтмәйә дейил, әксинә олараг таптаалаймыш һүғугун бәрпәсына вә мәәлумларын зүлүмдән азад олунмасына кидмәт әдир. Искәндәр ялыз залимларға гаршы амансыздыр, оилар Искәндәрин гүдрәти гаршысында даһам кәтирә билмирләр. Һәтта онларын зүлүм алтында сахладығлары өз Һаразы тәбәәләри Искәндәрә ярдым кәстәрирләр. Искәндәрин әлине бәйүк дөв: дәрәтә кечир, лакин бу дәвләтләр хаалғдан дейил, оилары ганунсуз олараг мәнимсәмиш һөкмдарлардан алыһыр. Искәндәр бу сәрвәтләри хәзинәйә йығмайыб зәрәрдидәләрин әһтиячына сәрф әдир.

„Искәндәрнамә“нин гәһрәманы мәғлүб олдугда өз вәтәниндән әл чәкән вә өзүнә башға ердә сығыначаг ахтаран һакимләрин әксинә олараг, өз вәтәни илә әлағә сахлайыр, вәтән онлар үчүн доғма өлкәдир, она көрә дә вәтәнләрини харики тәзийиләрдән горумаға һазырдырлар. Лакин бурада истәр Искәндәрин өзү, истәрсә дә башға һөкмдарлар (Чин хағаны кими) өз гошунларынын ганыны әбәс ерә төкдүрмәйә өз вәтәнинин әһалисини тәлан әтдирмәйә өзләрини һағлы һесаб әтмирләр. Искәндәр ялыз чәрә олмайнда гүввә илә һәрәкәт әтмәк мәчбурийәтиндә олур. Бүтүн башға һалларда о, данышыг, мұғавилә вә разылашма йолу илә өз мөгсәдинә чатыр. Искәндәрин зәңчиләрлә вурушудған сонра һәрб мейданында дүшүнмәси характердир, о заман о, әлбәттә, өз фикрини башгаларындан кизләдәрәк тәләф олмуш әсәрләринин гүссәсини чәкир. Бу сифәт, әлбәттә, бүтүн вахтларыны һәдсиз-һесабысыз ихтилафлара сәрф әдиб, верилән гурбанаара һеч дә һейфсиләнмәйән XII әср һөкмдарларына хас олмайаг бир сифәтдир.

Искәндәр бүтүн хаалғарла әдәләтли рәфтар әдир. О, һеч бир хаалғы башгасындан үстүн тутмур, оун үчүн һамы бир-дир, о, Иран ә’яялары илә дә, Азәрбайчан падишаны (Нушабә) илә дә, Чин хағаны илә дә зйни асанлыгла дошлашыр. Бу характер Искәндәрә шаир тәрәфиндән әлбәттә, өзүнүн арзу әтдийи бир хасийәт кими верилмишдир.

Нәһайәт, Низаминин динә бахышы олдуғча марағлыдыр. Бу мәсәләләрин XII әср үчүн бәйүк әһәмийәти варды, бүтүн идеология аз-чох дәрәчәдә бунарлала әлағәдар иди. Низами бу мәсәләләрә хусуси дигәт вериди, бунун сәбәби гисмән о иди ки, оун гәһрәманы пейғәмбар Искәндәр һәғиги дин тәрәфдары иди, о, бу дини бүтүн дүния яйырды. Искәндәр дини нәдән ибарәтди? Бу динин характер чәһәти: оун фәлсәфә вә әлмлә сыхы сурәтдә гарышмасындан ибарәт иди. Биз Искәндәрин янында һеч бир рәсми руһани нұмайәндәси көрмүрүк. Оун руһаниләри едди бәйүк философлар. О, бү-

түн тәбиин һадисәләри һәр шейдән әввәл әлми йолларла изаһ әтмәйә чалышыр, яныз о заманки әм бир мәсәләйә дүкүн чаваб верә билмәдикдә, о „илаһи сиррләрә“ иснад әдир. Һәтта онун саяһәтләри дә өз фәлсәфи фикирләрини йймағ мәғсәди дашыйыр, о, әлми зәнкинәшдирмәйә, „мө'чүзәләрин“ сиррләрини ачмаға чалышыр. Беләликлә, идеал һөкмдар яратмағ әвәзинә, Низами бу идеал һөкмдары пейғәмбәрә, ени фәлсәфи дин саһибинә чевирмәйә чалышыр.

Лакин Искәндәр бу йүксәк рүтбәйә нә вахт лайиғ олур? Шәхси мәнфәәтиндән тамамилә әл көтүрдүйү заман! „Шәрәфнама“дә биз ону һәлә шәрәбла, кәзәл бир гадына мәшғүл олан көрүрүк, о һәлә һәятдан ләззәт алыр, лакин „дирилик сую“ тапмағ эпизоду она шәхси һәятиндән әл чәкмәйи, әрүрәтлә барышмағы өйрәдир. Бу моментдән башлаярағ Искәндәр артығ өзү һагғында дүшүнмүр. Онун һәяты башдан-баша бүтүн дүня халғларына хидмәтә чеврилар. Низами айдын кәстәрир ки, Искәндәрнин сәфәрләри һәдсиз-һесабыз изтираблар вә мәһрумийәтләрәлә долдуур. Бунунала беләз Искәндәр мүмкүн гәдәр гошунуну горуумаға чалышыр, өзү исә һәр чүр эзийәтә дөзүр.

Башға сөзлә, һөкмдар: һакимийәти өз тәскинлийи, өз зөвгү вә әйләнчәси үчүн дейил, ону агыр вә мәс'ул бир вәзифә кими гәбул әдиб бүтүн гүввәләрини халғын хидмәтинә сәрф әтдийи бир заманда йүксәк мүкафата наил ола биләр. Шаһ халғын һадими олдугу үчүн артығ пейғәмбәрлийә лайиғдир. Яхын Шәргин феодал һөкмдарлары бу бахышла чох чәтин разылаша биләрдиләр.

Лакин шаир бунунала да кифайәтләнмир. О әйни заманда бу падишаһ пейғәмбәрин халғлары һарая апармадыр олдугуну кәстәрир. О, халғлары әлә чәмийәтә апармадыр ки, орада нә падишаһ олсун, нә һаким. Буну һеч дә о мә'нада ала-мамады ки, Низами куя коммунизм чәмийәтинә йол ачмаға чалышырды. Лакин бунунала белә шүбһәсиздир ки, Низами идеал чәмийәти өз көзү илә көрдүйү „Әхи зәһмәт коммуна сектасы“на яхын формаларда тәсәввүр әдирди, бу секта илә Низами бир дәрәчәйә гәдәр бағлы иди. Бу гурулушу о, бүтүн чәмийәтә бәрәбар сурәтдә һүгүг верә биләчәк еканә бир гурулуш, бир хошбәхтлик һесаб әдирди. Лакин буна наил олмағ йолларыны, әлбәттә, тапа билмәмишди. Она кәрә дә бәшәрийәти бу сон мәғсәдә чатдыра биләчәк бир бабзы образы яратды.

Белиликлә, „Искәндәрнама“дә Низами бүтүн сонунчу нәтичәләри чыхарды. Өмүр узуну ону раһәтсиз эдән фикирләр гайда салынмыш вә бәдни образларда кәстәриллимишди. Бу фикирләри ашкар сөйләйәнләр нәинки XII әсрдә, һәтта хейли сонра да өлүм чөзәси илә чөзаланырдылар. Лакин Ни-

зами чәлладдан горхмурду, шүбһәсиз һәгиғәти ашкар сөйлә-мәк үчүн өмүрүнүн сон күндәрини дә вермәйә һазырды.

Бүтүн буналары нәзәрә алдыгда, онун өз сонунчу әсәринә нә үчүн белә бөйүк әһәмийәт вердийи тамамилә айдыналышыр. Бу чәһәтдән „Искәндәрнама“ нәинки бәдни әсәрди, һәтта бөйүк мүтәфәккирин вәсийәтнамәсидир. Бурада шаир өзүнүн кәдәр вә мәһрумийәтлә долу олан өмүрүнә скуи бурмушду.

Биз Низаминин сонунчу әсәрини үмуми чиэкиләрәлә характеризә әтмәйә чалышдығ. Этрафлы анализ даһа чох шей кәстәрәрди. Бу поэмәда Низами нәинки өз мүасирләрини, һәтта ондан хейли сонра кәлән язычылары да өтүб кечмишдир. Бу поэмәга чаваб оларағ Әмир Хосровун 1300-чү илдә яздығы „Искәндәрнин күзүсү“ бөйүк бир регресс һесабулуур, лакин гә'и сурәтдә тәсдиғ әтмәк олар ки, һеч XVII әсрдә дә Яхын Шәргдә „Искәндәрнама“йә бәрәбәр бир поэмә ярадыла билмәзди.

Бу онунала изаһ әдилер ки, XII әсрдә Зағағһазиядаки шәраит сонралар даһа тәкрар олунамышды. Бир-бирилә чейнәшмәкдән зәиф дүшүмүш феодаллар бүтүн сә'йләринә бах-маярағ, шәһәрин бөйүмәсини даяндыра билмәздиләр. Әм яны сарайлара хидмәт әтмәклә кифайәтләнмир (Хәйямы хатыраляя), шәһәрә көмәк әтмәйә чан агыр. Пешә о вахта кими көрүлмәмиш бир тоқамүлә чатыр. Һәр бир сәһәдә, истәр тохучулуғ сәнәтиндә, истәр керамикада вә я металл ә'мәлин-дә кәзәл инчәсәнәт әсәрләри мейдана чыхар.

Бүтүн буналар шәһәрин мөһкәмләндийи, өз гүввәсинә инандығы вә чәсарәтлә яратмаға башладығы заманда мүмкүн олушду.

Мүхтәлиф халғларын бир-бирилә гарышмасы онларын бахыш даярәсини кенишләндирер, ән мүхтәлиф традицияларла таныш олмаға имкан верирди. Бу гарышма нәтичәсиндә Азәрбајчан антик дүнянын традицияларындан ики йолла — Сурия-әрәб вә Византия-күрчү яхуд әрмәни културасы васитәсилә истифадә әтмәк имканыны тапырды. Антик теорияларла танышылығ, оянамагда олан әлми фикри ирәлийә апарырды.

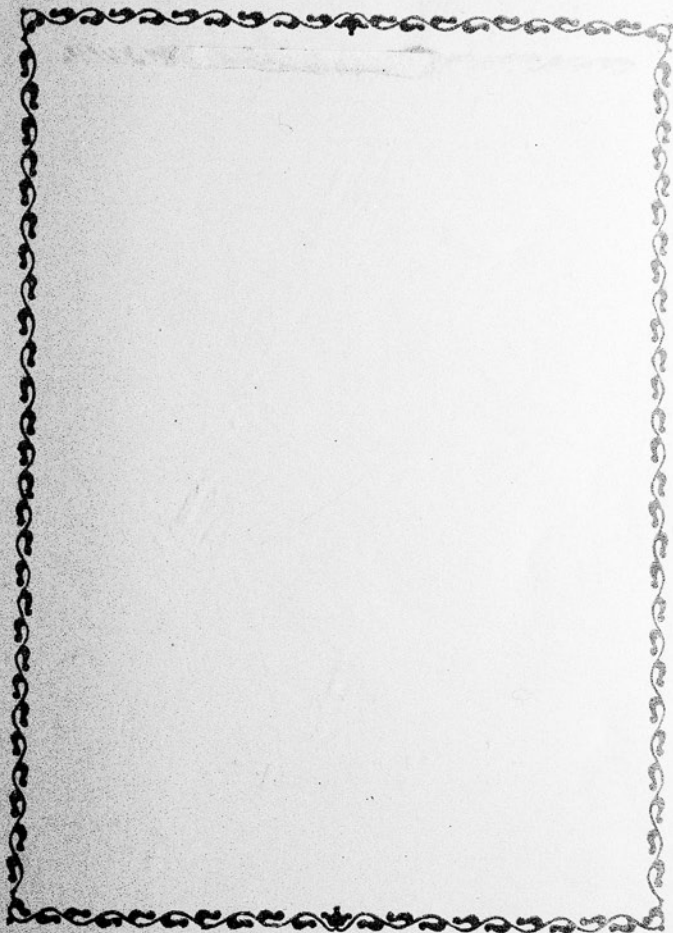
Низаминин дүнякөрүшү ялыз бу олдугча әлверини шәраитдә тәшәккүл әдә биләрди. Низами өз заманынын ән гәбагчы адамларыны белә өтүб кечмишди. Ону бәдни сәз сәһәсиндә Иран эпопеясы ярадычысын Фирдовси илә тутушдурағ, дәмәлийик ки, бүтүн эзәмәтинә бахмаярағ, Фирдовсинин үзү кечмишә чеврилмишдир, о кечмиши дирилтмәк

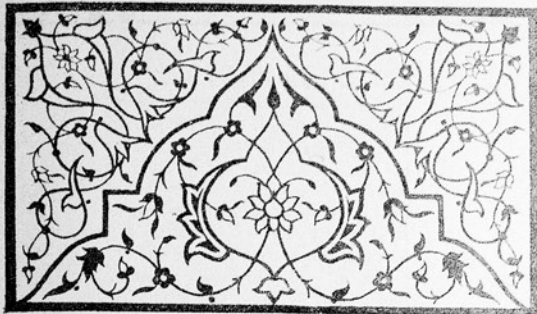
истэйирди. Эле фэрг дэ бундадыр ки, кечмиши дирилтмэк мүмкүн дейилдир. Низами онун тамамиле әксидир, о өз заманынын базасы үзөриндө дурмушдур, лакин үзү ирәлийә чеврилмишдир. Онун бахышы кәләчәйин думаныны ярыб кечир, о гызгын бир мәнәббәтлә севдийи бәшәрийәт үчүн кәләчәкдә сәадәт ахтармаға чалышырды.

Онун бу хусусийәти сонунчу әсәриндә бөйүк бир гүввәтлә өзүнү кәстәрир. Бу поэма бүтүн гүввәтини бизим заманымыза гәдәр сахламыш вә бизим дөврүмүздә илк дөфә олараг дүзкүн гиймәтләндирилмишдир.

Проф. Е. Бертелс.

Эй таңры, дүня сәнсэн падаһ!
Биз сәнэ бәндәйик, бир сәнсэн аллаһ!
Тәк сәнэ сығыһыр һәр йүксәк, алчаг,
Һәр варлыг йохлугдур, сән варсан анчаг!
Юхары, ашағы—һәр көзә чарпан
Нә варса, онлары сәнсэн ярадан!
Сәнсэн һәр билийи өйрәдән, гуран,
Торпағын көксүнә нахышлар вуран.
Бир дәлил тапынча таңрылығына,
Ағыл илк олараг инанды сана.
Сән ағын көзүнү ишыгандырдын,
Сән доғру йолларда чыраг яндырдын.
Көйләри сән гурдун, учагтын, аллаһ!
Она ер үзүнү этдин күзәрках.
Сәнсэн бу әләмдә бир дамчы судан,
Күнәшдән ишыгы көһәр ярадан!
Көһәри лүтфүнлә этдин ашикар,
Сәррафын әлиһә сән вердин ачар.
Дашларың бағрына дүздүн көһәри,
Рәнкләдин, боядын һәр бир чөһәри.
Будутлар яғдырмаз, сән демәсэн, я!
Сән битир демәсэн, битирмәз торпаг.

Кимсэни өзүнэ алмадан көмөк,
Нэ көзөл бир дүня яратдын, керчөк!
Истидэн, союгдан, гурудан, яшдан
Йогуруб яратдын көзөл бир чачан.
Нэ көзөл нахышлар вурдун хилгэтэ,
Агылар һейрандыр бу мөһарэтэ.
Бу сирри мүнөндис ахгарыр һэр ан,
Билмэйир илк эввэл башладың һардан.
Уча сән'этини сейр эдирик биз,
Емөкдир, ятмагдыр ялһыз ишимиз.
Һэр нэ ки, бэзэдин, вар этдин йохдан,
Онлара эһтиях дуймадын бир ан.
Сән гурдун заманың, ерин ишини,
Көйүн, улдузларын бу кәрдишини.
Нэ гэдэр учалса дүшүнчө, тэдбир,
Башы бу кэмөндөн чыха билмэйир.
Сән вардын варлыглар олмаян заман,
Онлар йох олса да, сән галачагсан!
Сән дүздүн көйлэрэ шух улдузлары,
Инсанла бэзэдин һэр бир дияры.
Фөлэйи уча бир һасара алдын,
О ердэ идракы кэмөндө салдын.
Эйлэ бир таг вурдун дашсыз, дирөксиз;
Дүшүнчө о ерэ йол тапмаз, шөксиз.
Затына дүшүнчө, агыл эл атмаз,
Бөйүк гүдрэтинэ гүдрэти чатмаз.
Сәнин вүчүдундур о ламөкандан
Идрак элчисини дашлаян һэр ан.
Дагының дейилсэн ки, бирләшсән,
Артыг да дейилсэн, эскилэсэн сән.
Хәял да, нэзэр дэ йолундан мөһрум,
Нэ гэдэр ахтарса дейилсэн мө'лум.
Эй танры, сән һансы башы учалтсан,
Ким әймөк истәсэ әйилмәз, инан!
Гөһриңлә һэр кимин әйсән бойянуу,
Кимсәнин көмөйи учалтмаз ону.
Биз сәнэ бәндәйик, сәниндир фәрман,
Һэр көмөк сәндәндир, сәнсэн эл тутан!
Гарышгада, филдэ эеифлик, гүввәт
Сәнин әмринләдир, әй улу гүдрәт!

Сәнин гүдрэтиндән гүввәт алынча
Иланы мөһв әдәр кичик гарынча.
Йоллардан түстүнү галдырсан экәр,
Бир чибин Нәмрудун бейинни ейәр.
Истәсэн әзилсин дүшмәнин бели,
Гушларла гырарсан „әсхаби-фили“.
Каһ кичик нүтфәйә гойдуң гызыл таг,
Каһ хырда чөрдөкдән яратдын ағач.
Каһ Хәлил алырсан бүтханәләрдән,
Каһ дост ярадырсан биканәләрдән.
Гиймәтли чаһаһир доған бир өвдән
Әбуталибләри гован да сәнсэн.
Кимдә вар чәсарәт, горхундан сәнин,
Тәслимдән башга бир кәлам сөйләсин.
Янына йол тапмаз мөхлуғун әли,
Кизлиң бир хәзинә сөвмәз мөш'әли.
Һәр заман әсрарын галмагчың кизлиң,
Бағларсан дилини әсрар биләнин.
Сән мәни яратдын гара торпагдан,
Сән вердин ишыглы үрәк, тәмиз чан.
Алудә олсам да йох сучум, —торпаг,
Йолларын булашыг тозалудур анчаг.
Гачсайдым күнаһдан, сучдан ирага,
Ким бир йол тапарды бағышланмага?
Мән узаг олсайдым сучдан, күнаһдан,
Сәнә ким дейәрди: „Әй бағышляни!“
Кечәләр, күндүзләр, һәр ахшам, сәһәр
Гәлбимдә, дилимдә бир сәнсэн эзбәр.
Юхуя кетмәкдән эввәл, һәр кечә
Мүбарәк адыны чәкәрәм өнчә.
Кечәләр юхудан галхынча башым,
Анарам сәни, һей ахар көз яшым.
Сәнә үз чевиррәм һәр сәһәр әркән,
Кечә дэ, күндүз дэ, пәнаһым сәнсэн!
Һәр заман көмөйә чағыррам сәни,
Гапыңдан үмидсиз гайтарма мәни!
Эй танры, ортадан галхсын әһтиях,
Бу мөһтач кәсләрә олмайым мөһтач.
Һәр заман бәндәлик йолуҗла кедән,
Көнүлдән, затына пәрәстиш эдән

Олар бу дуняда хэзинэнлэ шад,
Гиямэт күнүндэ эзабдан азад.
Инсаны дуняя сэнсэн кэтирэн!
Өлдүрэн дэ сэнсэн, дирилдэн дэ сэн!
Элдэ нэ хесабым, нэ китабым вар,
Ялыз сэн билирсэн нэ хесабым вар.
Яхшынын, яманын ачары сэнсэн!
Яхшылыг сэндэндир, яманлыг мэндэн.
Багышла бир сучум варса, эй алаа!
Мэндэндир яманлыг, мэндэндир күна!
Илк нахшы сэн вурдун бу илк дастана;
Нэһайэт ено дэ гайыдар сана!
Кэсэрли айэлэр өйрөтмөк сэндэн,
Шейтанын көзүнү тикмөксэ мэндэн.
Адын мөрибаналыг этсэ бир гэдэр,
Мөнимлэ ойная билэрми девлэр?
Ярармы сөз ачмаг сенинлэ мэндэн,
Сэн демэк, сонра да сөйлэмэк ки, мэн.
Варлыым, йохсулам, бөйлэ яшарам,
Сэн нечэ яратдын, өйлэ яшарам.
Эй танры, үмидим бундадыр, анчаг,
Бу көһнэ дэжаһдан дүшэрсэм узаг,
Элэ ки, позулар тэркибим мэним,
Дэйишэр гурдугун тэртибим мэним,
Эдикчэ тозуму дагыдар еллэр,
Пак олан чанымы көрмөз бир нэфэр,
Гэбрими эдөркэн һэр күн зиярэт,
Бу вара йох дейэ вураркэн төһмэт,
Сэн йохдан элино вер өйлэ ачар,
Билсинлэр, бу ятан өлмөмиш, яшар.
Сенин варлыгына бу күчсүз эли,
Көстөрмиш нэ гэдэр тутарлы дэлил.
Өлүрсэм буну сэн һамыя билдир:
Бу торпагда ятан өлү дейилдир.
Өйлэ бир мөтанэт гызышдыр мэндэ,
Шад үрөклэ кэлим сэнэ кэлэндэ.
Мөнимлэ мөзара гэдэрдир достлар,
Мөзара кирдинми, сени ким арар?
Тэрк эдэр мөни дэ көзүм, гулагым,
Бэдэндэн айрылар элим, аягым.

Эй танры, мөнимлэ ялыз сэн варсан,
Эли бош гайтарма мөни гапындан!
Гапында үзүмү сүртэрэм ерө,
Бир тачла эвэз вер бу сөчдэлэрэ.
Бу башы гапындан эсиркэмөдим,
Сэн она гылынч йох, тач вер, эй рөббин!
Эзэлдэн вердийин һөкүмлэр сөнмөз.
Яздыгын силинмэз, гөлөмин денмэз.
Сэн өйлэ һөкүм вер бу истэйимэ,
Ондан севинч долсун бу үрэйимэ.
Сэн дедин, дар күндэ көмөкчи мөнэм,
Һэр дилэк истэсэн гэбул эдөнэм.
Сэнсэн дүшкүнлэрэ һэр заман пөнаһ,
Мэн дэ бир дүшкүнэм, көмөк ол, алаа!
Тэк сенин ишиндир бэндэ бечэрмөк,
Мөним дэ вазифэм бэндэликдир тэк.
Гырды варлыгымы, ээди бу фөлэк,
Бүтүн шөһлийими совурду күлөк.
Тэк сэнсэн гуртаран бу гырыгыгдан,
Гырсан да ено сэн верирсэн дэрман!
О кечэ ярысы имдадыма чат,
Һэгигэт йолуну мэнэ ишыглат!
Мэни йол вурандан сэнсэн гуртаран,
Элэ эт, үстүмэ күлмэсин дүшман!
Эввэл шүкрэ чатдыр, сонра девэлтэ,
Эввэл сөбрэ чатдыр, сонра зиллэтэ.
Сөбрими түкөдөн бөлалары сэн
Узаг эт, эй танры, сэн ки, адиссэн!
Мэни һэр бөлэя этсэн мүбтэла,
Эввэлчэ сөбир вер, сонрадан бөлэ.
Гырсан да, саламат гойсан да, анчаг
Тэлэбин бир овуч тоздур, я торпаг.
Чүрүйүб тоз кими дагыласа бэдэн,
Ено эл чэкмэрэм бэндэлийимдэн.
Дүшсэм һэр бучага сени анарам,
Сэни мэн һэр ердэ танры санарам.
Бүтүн варлыгларын һечликдир сону,
Тэк сэнэ бичилимиш варлыгын дону.
Онунчуня янылыр сени араян,
Сэни аршыныла өлчүр һэр заман.

Ким сэнэ ялныз өз көзүңлө бахар,
Бу бош ярпаглары йыртага яхар.
Сэни тапмаг олур сэнинлэ анчаг,
Бошдур һәр гапыда йүйән парлатмаг!
Мэнзили көз таныр бурая гэдэр,
Бурадан кечдикдэ, тапарсан хәтэр.
Варымы, йохуму тапшырдым сана,
Несабым айдындыр о ярадана!

МИНАЧАТ

Кимсэм йох, эй бизэ бөйүклүк верән!
Панаһым да сэнсэн, көмөйим дэ сән!
Чыр-чылпаг кэлмишәм, эй пәрвәрдикар,
Һәр шейим сениндир, мөним нөйим вар?!
Сән вердин мәнэ бир ишыгылы чыраг,
Ону һәр күлөкдән өзүн эт ираг.
Әкмәйэ сән вердин саглам бир гүввәт,
Мәнэ әкдийимдән айыр бир гисмәт.
Тәпәләр учадыр, селләр чағлаян.
Чевирмә йүйәни бәхтин йолундан.
Мәни бу селләрдән сән өйлә гуртар,
Көрпүнү гырмасын бу дашгыч чайлар.
Кәлмишәм гапына, үзүмдүр гара,
Бағышла, эй таңры, яхма одлара!
Үзүмү ағ өлэ сән, эй ярадан,
Үмидсиз гайтарма уча гапындан!
Торпагдан йогуруб яратдын мәни,
Яратдын натәмиз, тәмиз кимсәни.
Тинийәтчә яхшыям, яманамса мән,
Бу нәгши сән мәнэ чәкдин эзәлдән.
Биз ачиз бәндәйик, сәнсэн ярадан!
Сәнин гүввәтинлэ яшайыр инсан.
Бу яранмышлара нәээр салана,
Һәр әсәр шаһиддир о ярадана.

Мән сәнэ ағлымла салырам нәээр,
Йолуну көрмәмәк олмаз, эй рәһбәр!
Һәр бир яранмышын мә'насы сәнсэн!
О анчаг мәхлугдур, устасы сәнсэн!
Ағыл нәзәриндән кечән һәр сурәт
Дейялими нәгташы көстәрән һеччәт?
Арада мәсафә олдугча узаг,
Сәни тәк сәнинлэ мүмкүндүр тапмаг.
Ерләрдә, көйләрдә гоюлан әсас
Ағыл өлчүсүндән кәнара чыхмаз.
Өлчүйә идракдыр рәһбәрлик эдән,
Кәнара чыхмаз бу һәддән, өлчүдән.
Ярамаз пайәдән кәнара чыхмаг,
О ерләр һүдудун сонудур анчаг.
Кәинат һүдуду баша етинчә,
О сәптә йол тапмаз ачиз дүшүнчә.
Дүшүнчә бу гэдәр йол тапар анчаг,
Сән башга бир шейсән, һүдуддан узаг.
Эй достум, умурам, өз һикмәтинлэ
Ишыг йол ачарсан мәсләһәтинлэ.
Гаршыма өйлә бир йол чыхар, бундан
Мән ничат тапым, сән разы галасан.
Башга бир чарәм йох, тәслимдир анчаг,
Гәзадан олурму боюн гачырмаг?
Әтдийим дуадан язарам бир хәтт,
Үстүндә мөһрүнү гойсун Мөһәммәд.
Һәм дә дөрд хәлифә шәһадәтийлэ,
Йүзләрчә эшг олсун дөрдүнә белә.
Гәлиһни гуртаран хәт сәнәд кими,
Голумда галар бир базубәнд кими.
Башларкән гәлиһч тәк кәсэн мөһкәмән,
Мөһшәрлә гиямәт гаршы кәлиркән,
Һәр кәсин бойунда намәйн-ә'мал,
Мән дә бу намәни чыхаррам дәрһал,
Көстәррәм, инсафла һөкүм верәнсэн.
Бунулла һөкүм вер ки, һәким сәнсэн!
Үмидим сәнәдир, эй уду таңры,
Гапындан үмидсиз гайтарма бары!
Атымы һәддимдән узаг салмышам,
Енә дә мән яры йолда галмышам.

Тахтымы гапында дүшүр, ярадан,
Мөни аздырма өз догру йолундан!
Сөндөн йол көстөрмөк, мөндөн арамаг,
Чансызам, чан вермөк сөндөндир анчаг.
Севдийин айинлө, эй пөрвөрдикар!
Сөн мөнсиз бэээдин мөнө бир базар.
Бу зинөт нахшыны салама рөвнөгдөн,
Мөнө өз хээнөндөн бир пай айыр сөн!
Бу зөиф варлыгдан нөдир истөйин?
Элө бил, эввэлдөн йохмуш бу мискин.
Сөн эзиз тутмусан, яндырма мөни,
Нэээрин мөндөйкөн говма бөндөни.
Сөн вердин мөнө бу уча рүтбэни,
Сөн дө бу зиндандан кэл гуртар мөни.
Инди ки, вермишсөн бөйүклүк, ад, сан,
Көмөк ол мөнө, эй адил ярадан!
Нэр кимин башына гойдунсө күлаһ,
Салма йол тозуна, эзиз тут, алааһ!
Гапынын сирдашы олан бир гэлби,
Гойма нэр гапыда дилөксин, рэбби!
Сөн мөним ишими алма нэээрө,
Ишимө энчам чөк, эдлинө көрө.
Низами бу уча дөркаһда анчаг,
Достун Мустафаны шөфи тутачаг.

СОНУНЧУ ПЕЙГӨМБӨРИН ТӨРИФИ

Сечилмиш элчидир улу таңрыдан,
Мөһкөм һөкмләри халга чатдыран.
Гиймөтли тачидар азадөлөрин,
Эн дөйөрлисидир бүтүн бөшөрин.
Эвэлдөн эбэдө бүтүн яранмыш
Мөһөммөд адындан алмышдыр нахыш.
Эглин ганадына төк одур чыраг,
Варлыга ишыгы о верир анчаг.

Заминдир гарая, ага бу рөһбөр,
Шөфаөт эдөндир гопунча мөһшөр.
Көлкөли агачдыр дин салан багда,
Будагы көйдөдир, көкү торпагда.
Зиярөткәһыдыр пейгөмбөрләрин,
Рузи мөнбөндир бүтүн бөшөрин.
Бу январ чырага вермөдөн ишыг,
Дүняда бир ишыг йох иди артыг.
Халыны гаралдыр эббасилөрин,
Көзүндөн нур алыр шөммасилөрин.
Додагы Исадан даһа мө'чүзкар,
Зүлмөтин сую төк кейинмиш палтар.
Көй, она дүняда дөрд тагы гуран,
Ер, она фөлөкдө бөш нөвбөт вуран.
Одур өз ағына элөйөн тәкйө,
Айы бармагыһда бөлөн икйө.
Она бач верөндир бүтүн Рум вө Рей,
Хөрач көндөрөндир Кәсра илө Кей.
Ягдыран булутдур о сөмапейкәр,
Бир элиндө гылынч, бириндө көвһөр.
Көвһөрлө дүняя вурмушдур бөзөк,
Гылынчы дин үчүн чагырмыш көмөк.
Падшаһлар гылынчы чөкдийи заман,
Баш бөдөндөн дүшөр, тач исө башдан.
Бу исө ээмөйө верәрсө гәрар,
Гылынчы чөкмөдөн төкүләр башлар.
Нэр ики дүнядан бир дон тикәрөк,
Онлардан дүзөлтмиш еканө бөзөк.
О дону кейәркөн пак вүчүдуна,
Бир гарыш дар кәли уча боюна.
Таңры халг өтдийи гамөтө кәрөк,
Вурулсун таңрынын гурдуғу бөзөк.
Бағлынын ачары одур нэр заман,
Бу гөдөр һасарын гыфлыны ачан.
Дө'вөтө кенишлик о вермиш енө,
Дашлар да шаһиддир мө'чүзәсина.
Әли бош, бу дөрвиш кейимли солтан,
Гуламыг аландыр, шаһыгы сатан.
О кечө мө'рача ат сөйирдәрөк,
Фөлөйин донуна вурду мин бөзөк.

Кечэ—ме'рачынын чөтриндөн сайа,
Көй—о нэрдивандан кичик бир пайа.

ПЕЙГӨМБӨРИН МЕ'РАЧЫ

Бир кечэ мәчлисэ көй вурду бээк;
Кечэ „Мән ишыгам“ деди, күндүз төк.
О едди фэлэйя, о едди үлкөр
Чин ипәкләринә дүзмүш дүр, көвһөр.
Чәннәт кешикчиси һури, пәриләр
Һәр көшкә вурмушду ярашыг, зивәр.
Бу тахтын солтаны олан Мәһәммәд,
Кечән әлчиләрдән одур вәлиәһд.
Мүшкүнү сачараг „бейти-әгсайя“,
Мәккәдән учалды әрши-ә'лайя.
Чисмини гуртарды дүня бәндиндән,
Әтди әрш әһлинин гәлбиндә мәскән.
Етмиш йоллу юрддан көчүнү вурду,
Чадыры еддинчи фәләкдә гурау.
Доггуз һүчрәсини бир ан бурахды,
Көйүн доггузунчу тагына галхды.
Еддинчи әфлакә чапдыгы заман
Дышары атылды дәрәкүч дахмадан.
Алтында шимшәк төк шыгыян Бүраг,
Күнәшә гәрг олмуш йәһәрлә яраг.
Әрәб сәмасында бир Сүһейл чапды,
Йәмән көнү ондан ени рәнк тапды.
Дырнагы инчийди, гуйругу ипәк,
Ипәйин үстүндә ойнар инчи төк.
Көбәйи мүшк, чейран дейилди, бишәкк,
Бир дүзүм инчийди чейран диши төк.
Йүйәни хәялә кәләндән юмшаг,
Йүрүшү охдан да кәскин вә гывраг.
Ән кәскин, ән мәтин хәял шәһпәри,
Ондан етмиш адым галырды кери.

Аләмләр ашмагда бир фәриштәсэн,
Аләмләр чәкирсән өз арханда сән.
Кечә отлагындан сәрхош олараг,
Ай кими кәлмишди әлдә шәбчыраг.
Әлә бир сүр'әтли адымлар атар,
Һәрәкәт әдинчә мәнзилә чатар.
Ән кәскин нәзәрлә учар ян-яна,
Нәзәри алырды аяг алтына.
Мәһәммәд Хәтләни аты чапырды,
О сәйяр дәниздән тоз гопарырды.
Өзү йол биләнди, аты ерийән,
Бу ата, о шаһа олсун йүз әһсэн!
Әвиндән гапыя чыхдыгы заман
Әлиндән тәзә дон кейди асимаң.
Онуңла гаранлыг көй оладу күләр,
Ондан нур алырды сөнүк улдузлар.
Пак олан бу тәмиз пәрдәдә кәрәк
Вүчуддан чисмани тозлары силмәк.
Чатды һәр дәнизә едди үлкәрдә,
Едди йол ююнду о дәнизләрдә.
Чисминдән верди һәр улдуза мая,
Юху бешийини бурахды ая.
Үтарид улдуза верди гәләми,
Әлинә гәләми алармы үмми?
Чисмани шәһвәти Наһидә верди,
Шүкр үчүн күкәни Хуршидә верди.
Мәррихә бурахды гәзәб вә ачыг,
Ачыг бурда кетмәз ирәли, артыг.
Мүштәри улдуза кибри бурахды,
Үзүйә ән парлаг ени гаһ тахды.
Үнсүрү Кейвана тәрәф атараг,
Өзүйлә көвһәри көтүрдү анчаг.
Һәр мәнзил башында бәхшиш верәрәк,
Галды варлыгындан ялыз бир үрәк.
Нәбиләр һөрмәтлә баш әйди она,
Әл чәкди йәһәрин саф гунчугуна.
Ат сүрдү йоллардан, даглардан кечди,
Бир сыра тәпәни бир анда бичди.
Янында гасидди Хызр илә Муса,
Атынын өнүндә кедирди Иса.

Бир нәфәс алынча, кирпик вурунча,
Яхуд бир көз ачыб дәрһал юмунча,
Көйүн күнбәдини ашды арада,
Ерләри, көйләри гойду архада.
Өйлә бир сүр'әтлә парлатды йүйән,
Әтрафдан олмады тозуну көрән.
Өйлә ат сәйиртди кәскин көйләри
Гойду ох атмагда милләрчә кери.
Вүчуду парлады узаг йоллардан,
Верди фәләкләрин чисминә бир чан.
Чыгырсыз бир йола, артыг, йол салды,
Нәм аты йорулду, нәм йүкү галды.
О йолда гол-ганад төкдү Чәбраил,
Горхудан дурмайыб гачды Исрафил.
Рәфрәфлә кечәрәк бир нечә фәрсәнк,
Көрәү о пәрдәдә мүхтәлиф аһәнк.
Сидрәдән әршин пак сәгфинә гәдәр
Исмәтдән бир килим дөшәди дилбәр.
Әрш диванкаһыны сүр'әтлә кечди,
„Дәрчин“дә йолуну бир анда бичди.
Чатды сон нөгтәйә чәһәт дияры,
Битди о нөгтәдә дөвран пәркары.
Ер оғлу көйләрдә һей ат ойнатды,
Ерләри, көйләри архая атды.
Мүчәррәд доланмаг чатды бир ерә,
Чисмани варлыгы итди билмәррә.
Йохлуг йолларында әдәркән чөвлан,
Бүсбүтүн айрылды өз варлыгындан.
Руһани даирә кәрдишләриндә,
Башыйла аягы дүшдү бир бәндә.
Чатды алты-үстү олмаян ерә,
Чүнки алты, үстү бимәз даирә.
Сиясәт пәрдәси атылды бирдән,
Гүчрә тәмизләнди биканәләрдән.
О ердә ки, идрак тапмайыр мөкан,
Салам Мәһәммәддән, гәбул танрыдан.
Ағыздан чыхмаян сәси әшитди,
Көрүмәз симаны зиярәт әтди.
Өйлә пак көрүндү она зүлчәләл,
Нә чәһәт нәзәрә чарпды, нә хәял.

Вүчуду нәркиз тәк бир көзә дөндү,
Бир кирпик гырпмадан танрыя чөндү.
Йохса бу багдаки сырф нәркиз олан
Көзүнә бир сүрмә чәкмиш „мазаг“дан.
Кечди бир дост кими сүфрә сәмтиәнә,
Еди, пай айырды өз үммәтинә.
Үрәйи алаһын нурийлә долду,
Бир етим, бах, нечә падишаһ олду.
Дүняя гайытды чөһрәси парлаг,
Нәр әлмә, һикмәтә вағиф олараг.
О йолу тез кетди, тез дөндү енә,
Бу сүр'әт һеч кәсин сығмаз фикринә.
Шимшәк тәк шығыды өйлә сүр'әтлә,
Дөнәркән ятагы истийди һәлә.
О кечә ади бир кечә дейилди,
О бир кечәйди, яхуд бир илди?
Бизим вүчудумуз мөкәр бир анда
Долаша биләрми бу асиманда?
Тәәччүб дейилми зәриф бир инсан
Аләми долашыб гайытса һаман?
Көзәлдир, сәпәрәк чан көһәрини,
Тә'рифә башласам дөрд явәрини.
Дөрд көвһәр сатан вар, дөрд көвһәр алан,
Артыг-әскийинә гарышмаз сатан.
Әлинин әшгиндә сабит гәдәмәм,
Өмәр севкисиндән узаг дейиләм.
Бу ики нур илә нурланыр димаг;
Әбубәкр бир шамдыр, Осман бир чыраг.
Бу дәрвиш тинийәтли дөрд бөйүк солтан,
Дүняда оламуш дөрд тәкбир охуян.
Нәбиләр өнүндә кедәнә алгыш!
Үзрләри гәбул әдәнә алгыш!
Яранышда сәнсэн биринчи хилгәт,
Дөвранын сонунда сонунчу айәт.
Нәр ики әләмә мубәрәк сәнсэн,
Сәнә бир тай варса, о да тәк сәнсэн!
Сәнсэн хәзинәләр гыфлына ачар,
Яхшыны, яманы әдән ашкар.
Ән кәзәл күнләрдә—үммәтим, дейә,
Шәфәәт әдирсән сучлу бәндәйә.

Бир овуч торпагам мән дәркаһында,
Арыг бир шикарам, шикаркаһында.
Низами тутмушдур Кәнчәдә мөкан,
О мәрһум олмасын саламларындан.

ШӘРӘФНАМӘНИ ЯЗМАГ ҺАГТЫНДА

Кечә күндүз кими бәзәк вурмушду,
Сәһәр дуасына әркән дурмушду.
Ер үзү меһтабдан ачмышды чәтир,
Санки ер нафындан сәпирди әтир.
Торпағын базары бошду сәсләрдән,
Гулаг асудәйди о чәрәсләрдән.
Кешикчи даалмышды ширин юхуя,
Дан ери башыны салмышды суя.
Дүнянын ишиндән чәкиб әл-аяг,
Фикир зәнчириндә олмушдум дуага.
Көзләрим өртүлү, көнлүм айыгды,
Арамаг ишиндә зәһним сайыгды.
Дейрдим, гурмалы өйлә бир тәлә,
Ән көзәл бир шикар кечирсин әлә.
Баш гойдум дәли тәк гәм бога-бога,
Марал сагрысындан юмшаг ястыга.
Каһ башым дизимин үстүндә далғын,
Ер башым алтында,—көй аягымын.
Дағынты кирмишди чан отагыма,
Өз башым күрсүйдү өз аягыма.
Даялмаз варлыгым рәгс эдәр бүтүн,
Башым күрсү олмуш аягым үчүн.
Дүшүнчәм йол өлчүб әтсә дә чөвлән,
Чисмим бөйрү үстә тозлара гәлтан.
Тәними бир яна бурахдым, артыг,
Чаны чан чөлүнә көтүрдүм азыг.
Каһ кизлин лөһнәдән ибрәтләр алдым,
Каһ кечмиш сүһүфдән һикмәтләр алдым.

Башы
Арыг

Шам кими од дүшмүш мәним багыма,
Багым дөндү мәним одлу дагыма.
Күнәш гаршысында эрийән тәк мум,
О мумла көзүмдән чәкиади юхум.
Чадукәр мәндәими өйрәнмиш, һәдир,
Көзләрдән юхуну мум илә чәкир.
О мүдһиш кечидләр башында, бу ан,
Пак олан бейним дә үчлү башымдан.
Далдым хош юхума чошаркән дамага,
Көзүмдә чанланды сәфалы бир баг.
О рәнкин багчадан дәрирдим хурма,
Верирдим ким чыхса мәним гаршыма.
Оянды о хурмадәрән юхудан,
Димагы атәшди, агзы бир үмман.
Мүәззин башларкән биринчи гунут
Ки, „Сүбһанә һәййәлләзи лайәмүт“.
Мәндән дә учалды бир ачы нәлә,
Өзүмү унутдум, далдым хәялә.
Уғурлу бир сәһәр догунча фәләк,
Енидән чанландым сәһәр ели тәк.
Яндырдым кечәләр парладан чыраг,
Фикримдән шам кими алышдым анчаг.
Башлады үрәк, дил—ше'р яздым-дейә,
„Һарут“, „Зөһрә“ кими чадукорлийә.
Етишәр, бу гәдәр ишсиз галмайым,
Ше'рә ән ени бир үсул арайым.
Ени нәгмәләрлә башлайым көләм,
Кечмишләр руһуна көндәрим салам.
Бир чыраг яндырым бир пәрванәдән,
Бир ағач бәзәйим кичик данәдән.
Бу барлы ағачдан ким мейвә дәрсә,
Сөйләсин хошбәхәтдир бу багбан кимсә.
Анчаг бир шәртим вар, бир пара дәчәл,
Гоншунун малына узатмасын әл.
Тутаг ки, һүшярлар падышаһыям,
Дүрр, көһһәр сатанлар шаһән-шаһыям.
Халг башаг йыгандыр, мән әкинчийәм,
Кирачы дейиләм, әв саһибийәм.
Гулдурдан аманда дейилкән һәят,
Бу чарсуда нечә дүзәлдим бүсәт.

М. Ф. АХМДОВ адына
Азәрбајҹан Республикасы
Үм. ш. 2 тобханасы
Кыя. Ач

Вармы бу базарда бир дүкан ачан,
Варына дөрд яндан дөймөсин зиян?
Денизэм горхмурам эсла оғрудан,
Тәб'имин будуту яғдырар һәр ан.
Ай ишыгы гәдәр олса йүз чыраг
Енә күнәш она вурачагдыр даг.

ҺЕКАЙӘ

Эшитдим бир йохсул чийәр ганийлә
Көһнә бир әшрәфи кечирди әлә.
Она сөйләмишди варды кимсәләр:
„Зәри—зәр, хәзинә—хәзинә чәкәр“.
Сүр'әтлә үз гойду базар сәмтинә,
Көһнә әшрәфийлә тапсын хәзинә.
Бир сәрраф дүканы көрдү чох кениш,
Бир ердә бу гәдәр гызыл көрмәмиш.
Бир йығын гызыл вар күнәшдән парлаг,
Һәр ян әшрәфидир бир нечә галаг.
Хәзинә хулясы бейнинә батды,
Гызылы хәзинә үстүнә атды.
Әлиндән учунча дөйәрли вары,
Йүйүрдү галанмыш гызыла сары.
Гызылы атмагдан олду пешиман,
Бирә йүз алмаға тапмады имкан!
Гызылы атынча гәм чөкдү көзә,
Нә үчүн бир гызыл гарышды йүзә?
Фәряда башлады—гызылым—дейә,
Ялварды чавахир сатан кишийә:
—Бу өмрүм узуну һей чалышараг,
Әлимә бир гызыл кечирдим анчаг,
Мәнә сөйләмишди ахмаг бир нәфәр,
„Зәр—зәри, хәзинә—хәзинә чәкәр“.
Һәмин бу гызылы дүкана чатдым,
Гызылы, гызылын үстүнә атдым.

Атдым ки, әшрәфи чәксин хәзинә,
Чох гызыл ону да чәкди өзүнә.
Күләрәк о сәрраф, о азад инсан,
Сөз ачы гызылын гарышмасындан:
—Чох кедә биләрми азын үстүнә?
Йүз кетмәз, бир кедәр йүзүн үстүнә.
Ким ки, сәрвәтими гапмаг истөйир,
Йолумда бу мәсәл бир кешикчидир:
Дәйирман бу гәдәр һай-күй гопарыр,
Муздурдур, ууну диван апарыр.
Оғрудан әлмүздүм будур нәһайәт:
Оғрудур демәйә этмәз чәсарәт.
Бахсана, йол кәсәр гулдур-гаралар
Дуйяны ки, гара рәнк илә бояр.
Күндүзләр: „Көз-көздән утаныр“ дейә,
Таланы, гарәти гояр кечәйә.
Анчаг сөз гулдур шәфәг сөкәркән,
Гәләми йонтараг мүшкин сөйүддән,
Фикрими гапырлар, көнлүм әминдир,
Бухарая кетсә о Кәнчәниндир!
Кизлиндә мөтә'ә чыхмаз мүштәри,
Оғрулуғ бир малын олмаз дөйәри.
Айыблар ачыга чыхдыгы заман
Әлин дә, гәлбин дә дәрләһнир бундан.
Оғрулуғ малдан сәс чыхмазса, бишәкк,
О малы караул апармыш демөк.
Көз юмдум бу ишә, чүнки рузикар
Һәр яхшы, яманы эдәр ашикар.
Дөвранын чәкиси чәкәр һәр иши,
Чәкийә кирмәмиш галмаз бир киши.

ӨЗ ҺАЛЫНА ДАИР

О күлкүн шәрәбдан, саги, вер нишан,
Вер мәнә сәрхошлар ичән дәрмандан.
О ачы дәрманла мөст олум бу күн,
Өзүм унудум бәлкә бүсбүтүн.

Низами, етәр бу шөһрәт газанма!
Гочалдын, кәнчлийи даһа кәл бура!
Гызмыш аслан кими пәнчә ач, артыг,
Өзүнә түлкү төк вермә ярашыг!..
Эшитдим, рәнк севән бир рус түлкүсү,
Өзүнә верәрмиш бир кәлин сүсү.
Гопунча тоз, күләк, ягыш, бураған,
Түкүнү чыхармаз о күн ювадан.
Гучаглар дешийин бир бучагыны,
Ачыннан ялар өз әл-аягыны.
Сорар өз ганыны дәри алтынан,
О, дәри бечәрәр, башга кәсләр чан.
Әчәли чатынча верилмәз аман,
Дәрисә өзүнә кәсиләр дүшман.
Дәринин әшгинә әдәрләр шикар,
Бәсләнмиш дәрисә башындаң чыхар.
Дүняда бир бүсәт гурмаг нә мүмкүн!
Бу юрдан чарәсиз кәчәрсән бир күн.
Өзүнә ярашыг вермәйән һейван,
Тәмәһкар кәсләрдән чәкмәз бир зиян.
Едди рәнк пәрдәдән гуртул бир тәһәр,
Күзкү пас алтында чиркин көрүнәр.
Гурдугун чадулар етишәр, бураг,
Кимсәйә чаду төк тор атма наһаг.
Ал күкүрдә дейилсән, аг лә'л дейилсән,
Араян үмидсиз гайытсын сәндән.
Инсансан, инсана гатыш һәр заман,
Инсанла яшар һәр шәфгәтли инсан.
Әл чатмаз хәзинә олсан да, аячаг,
Чох белә хәзинә кизләмиш торпаг.
Ағачдан узагса мейвә гопаран,
Фәрги йох, о хурма версин я тикан.
Һәят йох, кәнчлийи алынча хәзан,
Кәнчлик галмайынча галмасын чаһан.
Кәнчликдир инсана кәзәллик верән,
Кәзәллик сөнәрсә гәлб олурму шән?
Сүмүйүн чүрүйүб сүст олса архан,
Мәрдикдән, һүнәрдән гурма бир дастан.
О күн ки, кәнчлийин гүруру сөнәр,
Иш көрмәз даһа бу чәсарәт, һүнәр.

Баг, багча көзәлдир, шәндир күлүстан,
Сәрв илә ләләләр күлдүйү заман.
Әйлә ки, баглара боз хәзан кирәр,
Бүлбүл өз ерини гаргай верәр.
Багбанлар гәлбини дәрд, гәм яхараг,
Яшма гол-будагдан төкүләр яраг.
Бостанлар позулар, рейһанлар галмаз,
Багын ачарыны сорушан олмаз.
Дурма, кәл нәләйә, әй гоча бүлбүл!
Ал күлләр саралды, гәмләнди көнүл.
Учабой сәрвләр олду ики гат,
Багбан да көлкәдән чәкилди, һейһат!
Әллийә чатынча дәйишәр әһвал,
Дәйишәр яшайыш, дәйишәр һәр һал.
Баш ағыр йүкләрдән даша вурулду,
Бу дар кечидләрдә дәмәм йорулду.
Голларым титрәйир гәдәһ тутаркән,
Аягым бүдрәйир галхыб дураркән.
Вүчүдүм лачивәрд рәнк алды артыг,
Гырмызы күлләрим саралды артыг.
Йолларда галды бу йүрүйән атым,
Баш дүшдү ясыдыга, сөндү һәятым.
Човканлар атдыгым ел аяглы ат,
Човкан ярасындан тәрпәнмәз, һейһат!
Итди мейханада шәнлик ачары,
Төвбәләр чулгады бу рузикары.
Дағлар, булутлара аг кафур сачды,
Ач торпаг агзыны кафурчун ачды.
Кәһ көнүл көчмәйә тәрпәниш әдир,
Кәһ башым юхуя пәрәстиш әдир.
Гулағым әшитмир кәлин гәмзәси,
Гәдәһ бош, кәсилди сагинин сәси.
Гулаг әшитмәкдән, баш кефдән галды,
Көч вахты яхындыр, өмрүм азады.
Бу заман бир бучаг хошдур сарайдан,
Оюнчаг әлини узадар дөвран.
Кечә шам нә гәдәр шән-шән күдүмсәр,
Пәрванә сейри дә о гәдәр сүрәр.
Отаг бош галынча ишыгы шамдан,
Галмаз пәрванәдән даһа бир нишан.

Ушагыг вэ кэнчлик дөврү чатынча,
Өзүмү көстөрдим дүшкүн бир гоча.
Инди бу дөрд илэ көстөрсөм шэнлик,
Гочая уярмы бу кэнчлик, мөнлик?
Дүшмүшөм бир чүрүк чөп кими багда,
Нечэ бир шөбчыраг парлар бучагда.
Атэшли бөчөклөр кечэлөр парлар,
Гараныг кечэдэ нурдан дөм вурар.
Өзүмдө көрсөйдим гүвөт вэ даяг,
Тапардым сеvimли, сакит бир бучаг.
Енидэн раһот, бир өмүр сүрөрдим,
Дүняны шадлыга киров верөрдим.
Етишди баша бу кэнчлик күнлэри,
Мэшригдэн агарды даһа дан ери.
Динчөлмөк фикрийлэ нэ тэдбир төкүм?
Азалсын бир гэдэр зөһмөтим, йүкүм!
Башына тач илэ ким вурса бөзөк,
Өмөйи ағ дейил, мүшк олсун көрөк.
Едди көй пәркары этмэдэн чөвлан,
Өмрүмүн хэттини парчаламадан
Вурсун бармагларым мизрабыма дэм,
Өз варлыг сәсими сахлайым мөһкәм.
Нәр инчэ сөзө бир фүсун баглайым,
Гойдугум эсэрэ бир күн аглайым.
Кечәрсэ көрпүдән бу көһлән атым,
Инанма Килана бир дэ гайыдым.
Бу ердэ мән кими ятанлар чоһдур,
Онлары хатирэ салан ки, йохдур.
Эй тәзэ кәклик, ан мәни үрәкдән;
Мәзарым янындан өтүб кечәркән,
Үстүмдө көрәрсән көйәрмиш отлар,
Баш дашым учулмуш, чөкмүшдүр мөзар.
Гәбримин тозуну совурмуш елләр,
Достлардан анан йох мәни бир нәфәр.
Гәбрим шишәсине эл гоян заман,
О пак көвһарими һеч олмаса ан!
Узагдан сән мәнэ көз яшы төксән,
Мән сәнэ парлаг нур сачарам көйдән.
Дуадан бир диләк истәсэн экәр,
Мән амин дейәрәм, гәбула кечәр.

Салам сөйләйэрәк, мөндөн салам ал,
Кәл гәбрим үстүнэ эдим истигбал.
Нәр заман дирийәм сәнин кими мән,
Мән чана кәләрәм, сән чана кәлсән.
Бу ердэ санма яр, йолдашыз мәни,
Мәни көрмәсэн дэ, көрүрәм сәни.
Бу өләнләр илэ кәл даныш бары,
Унутма, яда сал бу ятанлары.
Гәбримэ кәләркән гәдәһи долдур,
Низами ятдыгы ерә гәдәһ вур!
Эй угурлу Хызыр, санма ки, мәним
Бу мейдән, ичилән мейдир мөгсәдим!
О мейдән нәр заман горуудум нәфси,
Мән онсуз бәзәдим нәр бир мәчлис.
Мей далғынлыг дандыр сәбуһ хумардан,
Мәнэ пак шәрабы вәд этмиш йөздән.
О бөйүк танрыя айдындыр бу иш,
Өмрүмдә дилимэ шәраб дәймәмиш.
Бу дилим, додагым көрмүш исә чам,
Олсун Низамийә нәр һалал—һарам!

БУ КИТАБЫН ШӘРАФӘТИ НАГГЫНДА

Эй саги, юхуму башымдан учур!
Ашигәм, чамы саф мей илэ долдур!
Бир мей ки, сую саф, ахан күмүшдүр,
Ону нәр дөрд мәзһәб һалал көрмүшдүр.

Эй көнүл, бөйүклүк алмадан элэ,
Бөйүкләр ериндә отурма һәлә!
Дүняда бөйүклүк тапмаг истәрсән,
Ал элэ гәләми, яз бөйүкләрдән.
Диндирән олмаса данышма һәдәр,
Кәсәри яваш вур сынмасын көвһәр.

Сормадан ким сөзө башласа, бишөкк,
Сөзүнү күлэйө совурмуш, демөк.
Көзсүзө ярамаз көстөрмөк чыраг,
Экэр кез көрмөзсө нэйэ кэрөк яг.
Сөйлөмөк о заман верэр мөнфэат,
Алэмэ сас сала газана шөһрөт.
Сөзүнө алмасан лайиг бир чаваб,
Дэйэрли сөзлөри элэмэ хараб.
Бош-бош сөйлөмөкдөн сахла өзүнү,
Агзына гыфыл вур, яндыр сөзүнү.
Сэн ки, зөвг алырсан емөк, ятмагдан,
Нө дейим сөнө, эй гулагсыз инсан!
Нө сөнөтим сөнин мө'лумун дейил,
Нө дө дарвазамда вурулан тэбил.
Эн агыр гиймэтли мөталарым вар,
Истэйэн олмазса этмөрөм ашкар.
Инчийэ сэдэф тэк көз юммуш алаң,
Бу касад базара чыхармы сатан.
Бөйлө бир дэйэрли көвһөрлө достлар,
Бир көвһөр сөвөнэ эһтиячымы вар.
Истөрөм өйлө бир камил динлэйэн,
Шаирлик сиррини өйрәнсин мөндөн.
Ондаки алмазла газым мө'дөни,
Чанына баглайым чан көвһөрини.
Белэ алвер кениш дүняда чох вар,
Бири инчи алар, о бири сатар.
О һансы көнүлдүр кэдэр алмасың?!
О һансы көмөнддир гаршыланмасың.
Хэзинэ үстүндө уюмуш илан,
Көзөтчилик дейил мөгсэди, инан!
Хурманын агачы олмазса уча,
Ушаглар чох зиян верэр агача.
Йолу караулла олар горуаг,
Одса күл ичиндө сахланар анчаг.
Тинэтим олдугча юмшагдыр, бундан
Тарлама һөр яндан етишөр зиян.
Сэрт тэбиэтиле башга адамлар,
Өзүнү айридон, оғрудан сахлар.
Ушағы йолундан гачырмаг үчүн
Үзү зөнчи кими гаралтмаг нечин?

Һансы бир сөһрө көрсөм һазырлыг,
Хош тэбиэтими аларам азыг.
Бөзөнмиш руһум бу тэбиотимло,
Мөн белэ яшадым, өлөрөм белө.
Һәр кэси мөдһлө этдим сөһрөфраз,
Инди дө өзүмдөн сөйлэйим бир аз.
Нө гэдэр шаир вар, сөз вар, шөир вар,
Дүняда онлардан мөнөм ядикар.
Мөнимлө чанланды, сөз тапды гүввөт,
Енө дө мөнимлө эдэр гиямөт.
Мөн сөз күлшөнинин сөрв агачыям,
Сөрв агачы кими хидмөтдө варам.
Һөсудун эл чатмаз фэлэйи мөнөм,
Башчыям һамыя, аяг өпөнөм.
Ким мөнө истэсэ этсин эдавөт,
Бэрчис тэк охум вар, атарам элбөт.
Зөһрө тэк чөкийэ гоярм дирөм,
Бахшыша нө чөки, сел тэк төкөрөм.
Дөрдлийэ күлмөрөм шимшөк кими мөн,
Мөнө од дүшмөсин өз шимшөйимдөн.
Мөн күлөм, тикана верөрөм этир,
Ней кими мөни өз ярам инләдир.
Үрөйим одмудур, нөдир ки, яныр,
Тиканы едикчө һей алованыр.
Дүшмөнин эйбини ююрам су тэк
Күзкү тэк сөвмөрөм эйби көстөрмөк.
Өйлө мал верөрөм истэйэн шөхсө,
Зөһмөтө дүшмөйим керн верөрсө.
Арпаны көстөрсөм бугда верөрөм,
Арпаны бугда тэк сатан дейилөм.
Бугда веррөм арпа көстөрөн заман,
Дейилөм арпаны бугда тэк сатан.
Күншөм, өн, архам бирдир фэрги йох,
Аздыр алдатмағым, ишыгымса чох.
Кимсөнин дапынча демөрөм яман,
Утаным үз-үзө кэлдийим заман.
Яманлар сөзүнү алмарам дилө,
Пешиман эдөрөм мүкафат илө.
Дүшмөнө кинли сөз демөрөм, инан,
О сөзлө өзүмө оларам дүшман.

Яхшылыгла писдэн горунмаг мүмкүн,
Дүняда яхшылыг һәр шейә үстүн,
Бу яхшылыгымыла һәр бир диярдан,
Саламдыр һей кәлир намидарлардан.
Яхшылыгла атсам мән бу дөзкаһы,
Оларам яхшылар зиярәткаһы.
Бир дирһәм верәнә инчи атарам,
Дикбашлыг әдәнә гүрүр сатарам.
Бучаға кирмәдим һүнәрсизликдән,
Дүня елдир, нарынч горхар күләкдән.
Дүня шаһларыннан бах, һансы бири,
Тапмышдыр мән кими инчә шаири.
Бағчада, сөйләйин, һансы гызыл күл,
Көрмүшдүр мән кими хош сәсли бұлбұл?
Мәнәм һәр биликдә дәфтәр бәзәйән,
Гәләм ишләдәрәм һәр нөгтәдә мән.
Биликдән дүняда нур аларам мән,
Мәнәм һәр биликдә башлыча бир фән.
Һәр күлән додагдан шәкәр төкәрәм,
Һәр ики көзүмдән күләб чәкәрәм.
Һәр кими булут тәк ағлатсам, йәгин,
Күнәш тәк күлдүррәм, гоймарам гәмкин.
Шеир дөвләтиндән әлдә вар кәсәр,
О бә'ән ағладар, бә'ән күлдүрәр.
Истәсәм, мүмкүндүр бу зөһдү атмаг,
Һәр бир йығынчагда мәчлис парлатмаг.
Нейләйим, ағачым битмишдир яндан,
Тәрпәтсәм көкүнә етишәр зиян.
Һәр чилә гырх күндүр, хәлвәти миндир,
Бу ердән мәчлисә кирмәк чәтиндир.
Дашгын сел кәлиркән ағыллы кәсләр
Рейдән Бухарая әйләмәз сәфәр.
Бу кәскин күләкдән будур мәсләһәт,
Күл кими пәрдәдә әйдәйим хәлвәт.
Яхшыдыр бу халгдан отурсам кәнар,
Һумай аз көрүнсә олар бәхтияр.
Ятмагдан, чапмагдан башым дөнәркән,
Башга бир чарәм йох, кәрәқдир ки, мән
Һәр сөздән ярадым инчә бир чичәк.
О күлә ағлайым дәрдли бұлбұл тәк.

Көрсәйдим өзүмдән көзәл бир күлшән
Ал, сары күдүнү дәрмәздимми мән?
Һазырам будумдан кабаб емәйә,
Күнәш тәк кетмәйим диләнчилийә.
Симург тәк чәкилим хәлвәт бучаға,
Ше'римдән нәш'әләр верим гулага.
Мәндән бу дүняны алды гәм, кәдәр,
Мөнимчин раһәтдир хәлвәт кушәләр.
Көй кими гапыма гыфыл вурараг,
Олдум халгдан узаг, дүнядан узаг.
Билмирәм нә саяг кечир бу чаһан?
Дүняда нә вардыр яхшы-ямандан?
Мән өлү олсам да эн мәрд бир кәсәм,
Карванда кедәрәм, карвансыз шәхсәм.
Мин көнүл дәрдилә алырам нәфәс,
Ятмайым дейә һей чалырам чәрәс.
Әлә дост вармыдыр, гызгын үрәкә
Дост тутсун мәни өз чанындан белә?
Вәфәсыз кәсләрдән чәкәрәк аяг,
Өз кимсәм өзүмү көрдүм мән анчаг.
Ашыглар янында олса да яман,
Өзүмү севмәйим яхшыдыр ондан.
Рузи кәлмәйирсә ядлар эшгиндән,
Рузини о бөйүк танрыдыр верән.
Даһа әһтиячым галмасын халга,
Мәни инчитмәсин гапычы, дарга.
Әйлә бир ихтияр олсайды мәндә,
Гоймаздым бәндәйә мөһтач бир бәндә.
Тилсимми торпагда гандан горхараг,
Чызыгдан гыраға гоймарам аяг.
Әйлә бир тилсимдә яшармы инсан,
Олсун ганлы чызыг она бир зиндан.
Халг илә сөһбәти, үлфәти атдым,
Дүняда динчликлә дөвләт яратдым.
Нәфсин нохтасыны бөрк тутдум гырх күн.
Гырх күнүн ичиндә һазыр олур көн.
Чүнки дөрд балышда көрмәдим сәбат,
Дөрд дивар ичиндә кечирдим һаят.
Һәр арпа ки, атдым бу дәйирмана,
Бир инчи яратдым көһһәр алана.

Эшг олсун, сөз дүээн бөйүк шаирлэр
Кичик бир арпадан ярадыр көвһөр.
Саралмыш чөһрөмдө гуруян яшдан
Чөкдям диварыма палчыгыл саман.
Вүчүдум бурада арпайла яшар,
Үрөйим орада хэзинэ сачар.
Дүняда бошуна кечмэди өмрүм,
Емөкдөн, ичмөкдөн башга иш көрдүм.
Нэр кечэ билиё гапы ачмадан
Башымы ясдыга гоймадым бир ан.
Гэлбим гадын дейил, чакмагдыр, чакмаг,
Мөрйөм тэк бойлудур, бакирдир анчаг.
Кишийэ кетмэйэ нэ эһтиях вар,
Онун өз дашындан өз оду чыхар.
Бу бакир сөвлэри дүшүнчө илэ
Олдугча чөтиндир кәтирмөк элэ.
Бакир сөз тапынча йонтулур үрөк,
Нэр кәсин ишими инчэ сөз демөк?
Чохлары сахсыны инчи тэк дэлэр,
Памамда өзүнэ сәси хош кәлэр.
Сән лакин бир кениш сәһраны дүшүн
Ки, сәсдән йыртылыр богаз, бүсбүтүн.
Шаһлар сиккәсинэ гызыл вуруркан,
Өйлө вур, гырылса гырылмаясан.
Йәһуди мисләри гәлп гызыл этди,
Бу ишдән дүканы гарәтэ кетди.
Нэр мейвә ейилмәз инчир адына,
Зүбейдә дейилмәз нэр дул гадына.
Ики һиндли кәлсә Гинд өлкәсиндән,
Бири дарга олар, бири йөлкәсән.
Мән тәмизләдим бу күмүш суюну,
Айырдым торпагын тозундан ону.
Хурма тэк дәймәзсә, ону бил йөгин,
Ачмарам үзүнү сөз кәлининин.
Дәймәмиш бир мейвә көрдүйүн заман
Агачы тәрпәтсән, дейәрдләр, калсан!
Кал инчир эзмәклә әлдә юмшалыр,
Едикдә богазы дәрһал ган алыр.
Будагда вахтында күләрсә чичәк,
Агачын мейвәси бол олур, бишәкк.

Чынгылыг, кол-кослуг олурса торпаг,
Ярамаз онда шән бир бина гурмаг.
Вугарла вурарам баша бу иши,
Вугарсыз бир иши көрәрки киши?
Тахылдан бир файда кәлирсә элэ,
Әкинчи әкинэ башлар нәвәслә.
Тахылын азалса гәдри, гиймәти,
Әкинчи бурахар иши, зәһмәти.
Дастаны севәнләр, ше'ри дуинлар,
Нәгмәми динләмәз бир чох заман вар.
Язмалы элэ бир угурулу дастан,
Онда бир инчәлик дуйсун охуйн.
Билдим ки, бу нахшы бәйнәнәр достлар,
Вердим бу дастаны язмага гәрар.
Догрулар янында вармыдыр бундан
Даһа хош сималы, севимли дастан?
Башга дастанлары арасан бир аз,
Милләтләр янында догру сайылмаз.
Ән кәскин гәләмлә чидди язылан,
Дастанымда йохдур азачыг ялан.
Бу кәскин гәләмин күчүйлө бу күн,
Башга дастанлара олмушдур үстүн.
Шаһанә шәрабла долмуш бадәси,
Адланмыш „Шаһларын Шәрәфнамәси“.
Көһнә сөз устасы, о туслу шаир,
Сөз кәлиналәрини бәзәди бир-бир.
Дүздү дастанлара чох инчи, көвһөр,
Енә дә галды чох бакирә сөвләр.
Язсайды тарихдә бүтүн оланы,
Чох узун сүрәрди онун дастаны.
Севмәдикләринә этмәди һөрмәт,
Бәйнәндикләринә кәстәрди рәғбәт.
Достлара о пайдан айырды бир аз
Һалваны тәкликдә емөк ярамаз.
Низами бу сапа дүзәркән көвһөр,
Гәләмдән силинди гәләм көрәнләр.
Һансы бир инчини кечирди элэ,
Онлары чәкди өз сөз чәкисийлө.
Угурла учалды Шәрәфнамәни,
Көһнәни бунунла эйләди ени.

ХЫЗРЫН НИЗАМИЙӨ ТӨ'ЛИМИ

Эй саги, амандыр, вер күлкун шэраб,
Эйлэ мэн сэрхошу о мейлэ хэраб!
О хэрабэликдэ гопарым фоған,
Хэрабат эһлини сэслэйим бурдан.

Чисмани гулага кирэ билмэйэн
Бир сирри мэнэ Хызр өйрөтди дүнэн.
Эй тэдбирлэримэ хас бэндэ олан,
Сөз гэдэһлэримдэн дадымлыг алан,
Сусэн төк бэндэлик ипини атан,
Дирилик суюндан рүтубэт тутан,
Эшитдим шаһлары нэмэ чөкөрөк,
Сөзлэр ярадырсан ахычы су төк.
Дэйэрсиз сөзлөрдөн узаг ол бир аз!
Эйри пөрдөлөрдө чалгы чалынмаз.
Эн инчэ сөзлэр тап, оласан дилбэр;
Көрүнчө бэйәнсин сөз бэйәнэнлэр.
Шүбһасиз хошдур һәр сынаглы шэхсэ:
Эн чиркин бир үзү көрмөкдөн исэ
Эждаһалар һүчүм этсинлэр она,
Я мүдһиш бир нөһөнк чөксин камына.
Кечмишлэр дейэни эләмэ төкрар,
Инчийэ бах, ики дэлик ачмазлар.
Анчга сөзү сөзэ багламаг үчүн,
Бө'зөн нэ эйби вар, төкрар да мүмкүн,
Эн ени устасан сэн бу сөнөтдө;
Көһнөлэр изиндэ кетмэ элбэттэ,
Сөндэ ки, бакир сөз хэзинэси вар,
Дул сөзэ эл атмаг нэйинэ ярар?!
Дарылма: „Бу ову вурмадым“ дейэ,
Бишинчэ она да төк сэнсөн ейэ.
Асан ярадылмаз дашда чавахир,
Ону дашдан алмаг асан дейилдир.
Һәр шей парча-парча олунча белэ,
Бөрк ердэн чыхар чох чөтинлик илэ.
Чавахир голайча тапылмаз, бишөкк,
Һәр күмүш бутата сафлансын көрөк.
Гуруда, дөниздэ ким чөксэ зөһмөт,
Балыгдан дүрр алар, өкүздөн сөрвөт.

Күмүш күп, я гызыл бир тешт истэсэн,
Ираг торпагындан узаг кетмэ сэн.
Рейдэн Чэнд, Дехистан, Харэзмэ гэдэр,
Йохдур сел изиндэн башга бир эсэр.
Бухаралы, киланлы, күрд, хэзэрли
Бир парча чөрэйи тутмуш дөрд эли.
Тиканлы гангаллар көйэйир онда
Башга от көйөрмөз Мазэндэранда.
Төк ики шей чыхар Мазэндэрандан
Бир див, о бири дивгылыг инсан!
Яшасын гэлб ачан севимли Ираг!
Ондан ше'рин сәси учалмыш анчаг.
Этирли чичөклэр атынча һичаб,
О күлдөн Ирагда чөкилир күлаб.
Эй сөнөт гасиди, мөслөһөт будур,
Дуняны ел кими долашма, отур!
Чавахир йонмага ал кэсин көсэр,
Сөз кэлинлэринэ сач ногул, шөкэр.
Көвһөр газ Искэндэр мө'дэһлэриндэн,
Көвһэри Искэндэр алачаг сөндөн.
Көвһөрө мүштэри чыхар чаһандар,
Дуняда тезиклә дилэйин парлар.
Гапына гиймэтлэ кэлсэ мүштэри,
Бурахма, сат она, гайтарма кери.
Дөнизлэр султаны алса бир көвһөр,
Һәр даша бир кэми чавахир верэр.
Хэзинэ кизлэтмэ бөйлэ дөниздөн,
Ондан дүрр алараг, чавахир вер сэн!
Ол доғру миянчы, дүзэлсин һэр иш,
Ортада „нэ кабаб янсын нэ дө шиш!“
Хызрын сөзлэрини өшидинчэ мэн,
Бейнимдэ бир хөял доғду енидэн.
Гэлбимдэ ер тутду, гәбулду, дейэ,
Үрөкдөн доған сөз ятар үрөйэ.
Мэнэ бу саф өйүд эсэр эдинчэ,
Инчийэ дил ачдым, инчэдэн-инчэ.
Яратмаг фикрийлэ ени „Шаһнамэ“,
Ачдым һәр шивөдөн бөйүк һэнкамэ.
О һейрэт веричи өфсанэлөрдөн,
Шаһларын адына гүр'э чөкиркөн

Зейнимдэ һәр күзкү парлаатдымса мән,
Искәндәр хаялы кечди өнүмдән.
Бош бахма сән буна, уча шәһрияр
Һәм гылыңч вурандыр, һәм дә тачидар.
Халг она тахт-тач саһиби дейир,
Өлкәләр фәтһ эдән бөйүк чаһанкир.
Вәзири һәким бир шәхс олдуғундан,
Она да һикмәтдән язылды фәрман.
Баханлар көрүңчә ону динпәрвәр,
Она да пейгәмбәр ады вердиләр.
Биләһләр әкдийи үч тохумдан мән,
Бир ағач әкәрәм һәм уча, һәм шән.
Өңчә сөз ачарам падшаһлығындан,
Чаһанкирлийини эдәрәм э'лан.
Һикмәтлә бәзәкли сөз язарам мән,
Көһнә тарихләри тазаларам мән.
Дөйәрәм гапыны пейгәмбәрлийә,
Танры да бәйәнмиш, пейгәмбәр—дейә.
Үч гапы тикдим, үч хәзинә демәк,
Чәкдим һәр гапыда айрыча эмәк.
Үч гапы, я бу үч инчийлә енә,
Төкәрәм дүняа ағыр хәзинә.
Вурарам элә рәнк, элә бир зивәр,
Бүтүн өлкәләрдән ишығы кәләр.
Дәфтәрләр топладым инчидән парлаг,
Һайыфдыр үстүнә чөксүн тоз, торпаг.
Бир дөвләт сарайы кәстәрин бары,
Вурум диварына бу нахышлары.
Бу нахышларымла дурдугча дөвран,
Гуртарым ону бу дүня тозундан.
Ше'римлә ярадым өйлә бир дастан,
Әбәди һәятә яратсын имкан.
Адыны намәмлә эдәрәм уча,
Адыла яшайым дүня дурунча.
Бу тахтдан сазлайым өйлә отураг,
Онунчун олсун бир әбәди отаг.
Адына баглайым өйлә нахышлар,
Дөвран дөвр әдикчә галсын бәргәрар.
Зейниндән силмәсин ону бу фәләк,
Юмасын, поэмасын яғыш вә күләк.

Бу шәртлә дүняда тутунча арам,
Башыны күнәшә, ая учалтсам,
Мәнә дә гурулсун элә бир дәскаһ,
Башым өлчүсүндә верилсин күләһ.
Ишығы күнәшдән мүмкүндүр алмаг,
Бу ишдән көлкәһни йолу чох узаг.
Гаргая көйәрчин олармы шикар,
Бу ову падшаһын әлгушу овар.
Низами ишидир, инчә сөз дүзмәк,
Инчиләр яратмаг она ярар тәк.
Вурар бу намәйә элә нахышлар,
Бу нахыш һәр гәлбә ишыг багышлар.
Достаарын гәлбинә нур дәмәр ондан
Дүшмәһни көзүндән гачсын һәр заман.
Бүлбүл тәк өтсә дә дүшмәһни сәси,
Гәлбими дәлән бир охдур тә'нәси.
Мән бу дастаныма вураркән бәзәк,
Өз улу танрымы чағырдым көмәк.
Версин дастаныма әзизлик, шәһрәт,
Әзиз тутанлара кәстәрим шәфғәт.
Ачсын бу намәмә элә гол-танат,
О фалдан доғсуи ән уғурлу һәят.
Үрәкдән севинсин һәр бир охуян,
Зөвг алсын фикрими дәриндән дуян.
Һәр гәлби гырыға ени чан олсун,
Һәр ағыр дәрдийә әл тутан олсун.
Һәр хәстә үрәйә кәстәрсин шәфғәт,
Һәр бағлы гапыны ачсын бу сән'әт.
Охумаг истәрсә ачиз бир нәфәр,
Һагт олсун она бу диләкдә рәһбәр.
Әлиһә алса һәр үмидсиз кимсә,
Һәр диләк, һәр үмид күлсүн о шәхсә.
Һәр диләк истәдим, верди, чох шүкүр,
Өз уча танрыма әтдим тәшәккүр.
Бу намә мүбарәк олачаг, бишәкк,
Шаһны мәчлисиндә олса мүбарәк.

НҮСРӘТӘДДИН ПАДШАҢЫН
ТӘРИФИ

Ягута бәнзәйән сую, саги, дур,
Бу ягут ягдыран гәдәһә доллур.
Бу сахсы чама мей һәят ахыдыр,
Яшыл рейһанынын өз торпагыдыр.

Эй уча күнәш, дур, байрағыны ач!
Эй хураман булут, мүшкин әтир сач!
Курла эй илдырым, шаһын тәбли тәк!
Дан додағы кими күл, күл, эй шимшәк!
Сән дә саф гәтрәни ягдыр эй булут,
Эй сәдәф, гәтрәни гучағында тут!
Эй инчи, үзә чых өз дәнзиндән!
Падшаһын тачында кет элә мәскән!
Шаһ ки, йүксәлмәни эйләйир арзу,
Сәнә шанлы тачдыр тахтынын учу.
Искәндәр гурдугу дәвләт, әзәмәт,
Падшаһа верилди бүтүн о шөвкәт.
Ерләрә, көйләрә одур чан верән,
Бөйүк чаһанкирдир, дүшман девирән.
Мәгрибдә мәрдликлә һөкмү рәвандыр,
Мәшригдә һүнәри мәшһур инсандыр.
Дүня пәһләваны Нүсрәтәддиндир,
Дин дүшмәнләринә көй тәк кәскиндир.
Дүшмән сон дүшүнән, үрәйиндә кин,
Истиғбал көрәндир, ләгәби Бишкин.
Гылынч саһибидир, тач верән шаһдыр,
Үч нөвбәт вурандыр, бешә пәнаһдыр.
Атыны Рүстәмләр үстүнә сүрәр,
Һәм дәвләт, тахт бәзәр, һәм дә тач верәр.
Адәтдир дүнянын улу шаһлары,
Хәзнәйә дәмбирдән вурар ачары.
Бунун тәк гылынчдан хәзинәси вар,
Дәмбирдир хәзнәси, гызылдыр ачар.
Фәрат тәк сәмими бир достлағу вар,
Нил кими дүшмәни кизлиндә богар.
Күнәшә салса о өз көлкәсини,
Суюйла сөндүрәр од чешмәсини.

Бир нәзәр салса о ени һилалә,
Долгун бир ай кими етәр камалә.
Оун бәхшишини саян бир нәфәр,
Нә гәдәр өмрү вар она шүкр эдәр.
Она шүкр әтмәклә не'мәти артар,
Белә не'мәт верән сөйлә һарда вар?
Фәләкдир, һәр кәсә олурса дүшмаи,
Эдәр бу ер кими сулара галхан.
Дөйүшдә булутдур, элә ки, күкрәр,
Дағларын башыны гылынчла сөкәр.
Мейданда ачдығы һүнәрләр ки, вар,
Нә Рүстәм көстәрмиш, нә Исфәндияр.
Бәхтияр бир һәят башлады ердә,
Бу күнәш анадан доған сәһәрдә.
Алтында гыр-аты кечсә һәр ердән,
Аяғы дәйдийи ер олур күлшән.
Һансы бир гәл'әдә парлатмыш йүйән,
Дүйүмү ачмышдыр пәркар хәттиндән.
Һәр шәһрә һүнәрлә гәләбә чалмыш,
Гарун сәрвәтини әлинә алмыш.
Байрагы гәләйә санчдыгы заман,
Бәйинин башыны асмыш галадан.
Һамыда инсанлыгы бир тәбиәтдир,
Бу башга инсандыр, башга хилгәтдир.
Билдийим ән ады, санлы кимсәләр
Бу инсанлыгына тәшәккүр эдәр.
Кениш әһсаны вар, уча шөвкәти,
Адланмыш дүнянын вәлине'мәти.
Дирилсә бир өлү, галхса мөзардан,
Шәһәри, базары тутар һәйәчан.
Мин өлү дирилсә шаһны әлилә,
Дүшмәни үрәи дүәлмәз һәлә.
Иса тәк нә гәдәр өлү дирилтди,
Бу көзәл әхлагә халгы гул әтди.
Көвһәр мә'дәни тәк дағылан дүня
Бу күнәшлә тапды һәят вә зия.
Ер чәһәннәм иди—нә иш, нә тарла!
Бир чәннәт олмушдур бу кәч баһарла.

Һәр ени не'мәтдән дағыдыр халга,
Не'мәти чай кими ахыдыр халга.
Һәр бир яхшылығы унутса инсан,
Белә яхшылығы унутмаз дөвран.
Демирәм дәниздир уча шөкәтин
Бир мә'дән гәдәр вар агыр гиймәтин.
Шаһын да сарайы күнәш кимидир,
Мәшригдән мәгрибә узатмыш кәндир.
Чәннәти тутмушса туба ағачы,
Һәр будаг олмушса бир гәсрин тачы.
Әһсаны шәрг илә гәрбә көк салмыш,
Һәр әв сүфрәсиндән бир не'мәт алмыш.
Ады Кейхосровла олмуш бәрабәр,
Нәсәби учадыр Кейгубад гәдәр.
Атыны һансы бир сәһрая чапмыш
Һәр гангал әтәйи әшрәфи тапмыш.
Ер хәзинәсиндән бир чувал тикмиш,
„Хейри“ зәр топламыш, „ясәмән“ күмүш.
Һансы бир хәзнәни ачыб ахтарсан,
Онуң сиккәсиндән тапылып нишан.
Тач илә башыны учалтмыш фәләк,
Башында бу тачы олсун мүбарәк!
Дүнянын Хызырсың, Искәндәрисән.
Һәм мүлкүн, һәм һәят суюң вар, әһсән!
Фәтһ әтдин Искәндәр кими дүняны,
Хызыр тәк доғрултдуң йолдан азаны.
Һәр шейин учадыр уча адын тәк,
Яһныз бир шейин йох—тайин йох демәк.
Асланлар овуна чыхдығың заман,
Бир охла әдәрсән ики ов нишан.
Филләрлә дөйүшдә атынча кәмәнд,
Гәннучун шаһыны әдәрсән филбәнд.
Сәһрада маралы овласа аслан,
Сән аслан, Бәһрама-Куру овларсан.
Ким әймәз башыны әмр әтсән, әйил!
Һансы дөвләтдир ки, әлиндә дейил?
Сән ат ойнадаркән мәғрур боюңлар
Йәһәр гайышы тәк юмшалар онлар.
Ики шәхс әминдир, сән гәһр әдәркән:
Бир сәнә гул олан, бир боюң әйән.

Сәндән үзәр истәсә гуртулар дүшман.
Бу мәтин әһдиңә гул олмуш дөвран.
Дүнянын башына дөндү рузиклар,
Алты шаһдан галмыш алты ядикар.
Кәюмәрс падаһдан тачыдыр нишан,
Чәмшиддән бир гылыңч, тахт Фиридуңдан.
Чамы Кейхосровдан галмыш ядикар,
Улдузлар сиррини әдәр ашикар.
Ән парлаг бир күзкү, шәффаф бир көвһәр,
Гурараг ядикар гоймуш Искәндәр.
Лә'лдән дүзүлән о парлаг үзүк,
Сүлейман мөһрүйлә чыл-чыраг үзүк.
Сайдығым алты шей мәхсусдур сана,
Адында алты һәрф шаһиддир буна.
Сәндә бундан башга алты хисләт вар,
Бунуңла оларсан данм бәхтияр:
Биринчи—ачыгдыр хәзинән һәр ан,
Истәмәсәләр дә әдәрсән әһсан.
Икинчи—кәрәмин һесаба кәлмәз,
Һаггыны биләндән алмазсан әвәз.
Үчүнчү—шәфгәтлә ааларсан үрәк,
Һәр заман мәзлума әдәрсән көмәк.
Дөрдүнчү—тахмышсан көйләрә байраг,
Бир орду енәрсән тәкликдә анчаг.
Бешинчи—күнаһкар олса пешиман,
Сучундан кечәрсән онуң һәр заман.
Алтынчы—мәтиндир вердийин гәрар,
Унудан дейилсән, көзәл вәфан вар.
Бәзәйиндир сәнниң бу алты чәһәт,
Сәндән айрылмасың бу алты хисләт.
Ики тәрлан кәрәк өлкә гурмагда,
Хәзинә йығмагда, шикар вурмагда.
Ики илан кәрәк сәнә: онлардан
Бир и дөвләт, бири хәзнә горуяң.
Узун илләр яша, улу тачыдар!
Өнүндә даима баш әйсин шаһлар!

ПАДШАҤА ХИТАБ

Едди көй алтында, эй дүня шаһы!
Бешинчи өлкөнүн сөнсөн панаһы!
Эмриндө бу гэдэр өлкө, шөһөр вар,
Гапында сүтундуур сарайлы шаһлар.
Һәр кечө доланар дөврөндө гөмөр,
Сөний чырағынса ондан яг эмөр.
Күнөш дө башында тачы һәр сөһөр,
Тахтынын өнүндө көлөлик эдөр.
Сэнэ бу шаһлыгы бөхш эдэн кимсө
Вермишдир үрөйин нэ истәмншө.
Шаһлыг эт, верилмиш сэнэ өлкөлөр,
Көмөк ол, халглара эдалэт көстөр.
Чибин ганадыны гырмасын тэрлан,
Фил дө гарышгая вермөсин зиян.
Аллаһа мин шүкүр, мин шүкүр, элбэт,
Шаһда яздыгымдан чохдуур эдалэт.
Шаһдан бир дилөйим вар мөним анчаг,
Мөним дастаныма нэзэр салараг,
Сөнүк бир эфсанө көрөрсө артыг,
Үстүнэ нэ көлкө салсын, нэ ишыг.
Раст көлсө далғалы инчи, көвһөрө,
Башымы учалтсын уча көйлөрө.
Бу Шәрәфнамэдэ дүня сирриндөн,
Чох хэзнө ачары кизлэтмишөм мөн.
Һәр кимин элиндө олса бу ачар,
Бир чох хэзинөлөр, тилсимләр ачар.
О кизли хэзнөни ача билмөсө,
Ачар да бир шөнлик верэр о шөхсө.
Билирсэн, бу ярым йонулмуш көвһөр,
Гойнунда кизлэтмиш нэ хэзинөлөр?!
Бу көвһөр йонмагым сөнилэ шөндир,
Афэрин демөйим сэнэ сөндөндир.
Ағыл ки, көйлэри эндирэр ерө,
Афэрин сөйлэр бу афэринлэрө.
Падшаһдан верилмиш бөйлө бир эмир;
„Адыма бир нахыш багла, эй шаир!“
Шаһын сөзлэриндөн илһам алараг,
Ағыла, шүүра бәрк сарылараг,

Вурум бу көлине өйлө ярашыг
Шаһын мәчлисини бүрүсүн ишыг!
Шаһа бу шух көлин олсун бир көниэ,
Мөчлисдө, дүняда тутулсуи эзиэ.
Дүняны парладан чыраг нэ гэдэр
Яхыны, узагы нурилө бөзөр.
Дүняны парлатсын шаһын күл багы,
Күндүз мөш'өл олсун, кечө чырагы.
Гаралсын ягынын агзы даг кими!
Янсын дүшмөя диллэр бир чыраг кими!
Уча дөвлөт кими гонсун эйвана,
Низами афэрин охусун сана!

ДАСТАНЫН ХУЛАСӘСИ ВӘ ИСКӘНДӨРИН ЧАҤАНКИРЛИК ТАРИХИ

Саги, кәл руһуму шәнләдән мей вер!
Хумары атмага сөһөркән һей вер!
Бу сөһөр шәрабы көвсәрә дәйер,
Палаадыр ичсәм о мөһшәрә гэдәр.

Яхшыйла, яманла долмуш рузикар,
О яхшы-ямандан бойнумда чох вар.
Һәр кечө, күндүз бу ниликун пәрдә
Мин фитнә, мин оюн ачар һәр ердә.
Мөндөн дө бир оюн баш версө, инан,
Ону да догурмуш бу көһнө дөвран.
Хәял тәк инчәдим чәрх һиләсиндән
Нечә ойнамайым хәял илә мән?
Истөйим, пәрдәни бүтүн бошалтмаг,
Бир чаду хәялы ишләдим анчаг.
Бир хәял ярадым бу нахышдан мән,
Көлмөсин чадукәр, чанбаз элиндән.
Мән өйлө башладым бу шух дастаны,
Чошдурар сазымын сәси дүняны.
Ән догру сөзләр ки, оядыр мараг,
Тарихдән онлары бир-бир алараг,

Дүздүм дастаныма эсэр яратдым,
Агла сығмаяны бүсбүтүн атдым.
Сечдим һәр дүзүмдән бир инчи, көвһәр,
Вурдум бу кәрдәйә ярашыг, зивәр.
Бөрк тәмәл үстүндә гурдум бир бина
Ки, зиян дәймәсин диварларына.
Төгдими, тә'хири тутмайын нөгсан,
Нөгсана мөчбурдур һәр тарих язан.
Бу Чин ипәйинин нахыш әвиндә
Манинин фырчасы дүшмүшдүр бәндә.
Дастаны дүзәркән фикрим ачыгды,
Сөз сәлис олса да йол долашыгды.
Искәндәр һаггында һеч бир эсәрдә
Мә'лумат көрмәдим йыгчам бир ердә.
Сөзләрдә долмушду хәзинә ичи,
Анчаг һәр нүсхә бир дағыныг инчи.
Һәр көһнә нүсхәдән әсас алараг,
Ону өз ше'римлә бәзәдим анчаг.
Ән гәдим тарихи эсәрләрдән мән,
Йәһуди, нәсрани, пәһләвиләрдән
Ән инчә сөзләри әлимә салдым,
Габығы атараг мөгзини алдым.
Мүхтәлиф дилләрдән йыгдыгым сөзләр,
Бунлардан дүзүлдү яздыгым эсәр.
Сайдыгым дилләри әтрафлы билән,
Сахлар өз дилини мәнә төһмәтдән.
Һансы бир пәрдәдә доғру сөз көрдүм,
О сөзүн телини ше'римлә һөрдүм.
Бу ишдә һәгигәт арасан бир аз,
Нәзмидә һәгигәт арамаг олмас.
Ше'римдән атсайдым бәзәкли дону,
Азачыг әһһмәтлә язсайдым ону;
Бу бөйүк фатәһин сәркүзәштиндән,
Бир вәрәг язмагла битирәрдим мән.
Дүняны долашан бөйүк Искәндәр,
Йорулмаг биләмәдән әдирди сәфәр.
Дүняны доланыб дөрд яны кәзди,
Биләмәдийи мүлкү фәтһ әйләмәзди.
Һансы бир дөвләтә верди нәһайәт,
Кәян адәтинә кәстәрди һөрмәт.

Яһныз зәрдәштлийи гәбул әтмәмиш,
Башга адәтләрә әтди парәстини.
Дүняда илк әввәл о зинәт гурду,
Юнанда сиккәни гызылдан вурду.
Искәндәр әмрилә вермиш һәр зәркәр,
Гызылын суюйлә күмүшә зивәр.
Фарсчадан һәр эсәр кечмиш әлиһә,
Тәрчүмә әтдирмиш юнан дилиһә.
Гапыда үч нөвбәт тәбил вурдурмаг
Искәндәр дөврүндән галмышдыр алчаг,
Улдуз күзкүсийлә дүняя рәһбәр,
Гаранлыг ичиндән чыхарды көвһәр.
Силди шуришләри көһнә дүнядан,
Тахт алды, тач алды гоча Дарадан.
Һиндин сөвдасыны, рус сәфрасыны
Силәрәк, парлагды шән дүнясыны.
Рә'йи бир күзкүдүр чинлиләр үчүн,
Одур Кейхосровуи тахтына үстүн.
Өмрүндән кечиркән там ийирми ил,
Шаһлыга учадан вурдурду тәбил.
Ийирми еддийә чатынча яшы,
Пейгәмбәр олараг, учалды башы.
Искәндәр о күн ки, пейгәмбәр олду,
Тарихә о күндән гәләм гоюлду.
Динә йол кәстәрән бир һикмәт олду,
Дүняда мүбарәк бир дөвләт олду.
Дин үчүн әтди чох дәдилләр ичад,
Бу дүня үзүнү әләди абад.
Дүняны кәзәркән дөндү һәр яна,
Әләди чох бөйүк шәһәрләр бина.
Һинддән башлаяраг Юнана гәдәр,
Һәр ердә тикдирди бөйүк шәһәрләр.
Сәмәргәнд шәһринә о верди зивәр,
Чәнди дә тикдирмиш бөйүк Искәндәр.
„Һәри“ дә ядикар галмышдыр ондан,
Вармыдыр белә бир мәмләкәт гуран?!
Дәрбәнди дейирләр Искәндәр гурду,
Әглийлә о шәһрә бөйүк сәд вурду.
Булар шәһрини о әтди бәргәрар,
О шәһрин адыдыр әслиндә Бум-гар.

Баглайыб даглары бири-биринэ,
Йә'чуч һасарыны о чәкди энә,
Чох бина салмышдыр бунлардан башга,
Онлары саймагла чатмаз ки, баша.
Пак олан о вүчүд, улу тачидар
Ерләри тәгсимә веринчә гәрар,
Дүняя кәлмәдән әввәл хачпәрәст,
Чәкди бу дүняя хач кими бир хәт.
Һәмин бу дөрд бучаг әтласи хәтлә,
Һәндәси өлчүнү кечирди әлә.
Дөрд бучаг үстүнә бир дә артырды,
Бу доггуз фәләкә беш нөвбәт вурду.
Бир мыхы узанмыш шимали гүтбә,
Бир көкү узаныб кетмиш чәнүбә.
Ипинин бир учу мәшригә чатмыш,
О бири мәғрибә гол, ганад атмыш.
Дүняда бу әндә, узунда бөйлә,
Уча бир барикаһ кимдә вар, сөйлә.
О күн ки, истәди кәзсин дүняны,
Өлчмәйә башлады әввәл һәр яны.
Һәр бир мәсаһәддән, мәрһәләрдән,
Галмады бир гарыш ер өлчүлмәйән.
Бу ишдә һесабысыз ерөлчән варды,
Йүзләрчә катибләр өлчүб язарды.
Узун ипләр илә өлчүлдү чөлләр,
Һесаба алынды бүтүн мәнзилләр.
Алдыгы гуруда о сарай гуруда,
Мәнзил-мәнзил йолу өлчүйә вурду.
Мави дәннздән дә әдәркән сәфәр,
Ону да өлчүйә вурду Искәндәр.
Дәннздә йол өлчән ики кәми вар,
Узун бир ип илә бағланмыш онлар.
Бириси ериндә саларды ләнкәр,
О бири ип бою ирәли кедәр.
Сонра йол кедәнә ләнкәр салараг,
Ләнкарди кәмиңә тахарды аяг.
Кәһ ону, кәһ буну белә сүрүрәү,
Горхмадан дәннизи ярыб өлчүрәү.
Белә бир йол илә бу мүнәндисләр,
Өлчүрдү саһилдән саһилә гәдәр.

Дүнядан кәдәри шаһ силә-силә
Өлчүйә алды бу һәндәсә илә.
Ерләри, йоллары бу Искәндәрнин
Өз тәдбир өлчүсү әтмишидир тә'йин.
О рүб'и мәскуну әтди ашикар,
Йохса бу ерләрә башга ким чатар?
Искәндәр һәр ерә атыны чапды,
О ерләр шәнләнди, сәәдәт тапды.
Дағлара, чөлләрә тапды мин чарә,
Өлүмүн әлиндә галды бичарә.
Тарихдә нә варса Искәндәр шаһдан,
Ялныз бунлар олду ишә яраян.
Артыг мән нә язсам бу шәи дастанда,
Аз-чох артыг-әскик олачаг онда.
Һәр тарих шә'р илә әлса ярашыг,
Шүбһәсиз, олачаг бир аз долашыг.
Чүнки инчәликдир ишим, сәнәтим,
Һағлыям, бу ишдә чыхса гәләтим.
Догру көрмәдийим сөзләрдән гачдым,
Ондан үз чевириб башга йол ачдым.
Дүздүм бу тарихдән әлә бир дастан,
Көндүндә бир севинч дуйсун охуян.
Язсайдым һәр билиб, һәр әшидәни,
Ялана чәкәрди сөзүн йүйәни.
Яздыгым сөзләрә вермәсәм зивәр,
Енилик вермәз о көһнә нәғмәләр.
Гәләмә көрәкдир өйлә сөз алмаг,
Шуурдан, ағыдан олмасын узаг.
Парлаг инчи кими дүзүлән сөзләр,
Ағыла сығмазса ялана бәнзәр.
Догруя азачыг бәнзәйән ялан,
Яхшыдыр ялана бәнзәр доғрудан.
Низами, йүнкүлләш, йолдашлар көчдү!
Сән галдын, гәм галды, сирдашлар көчдү.
Елди өлкә шаһы Искәндәр кетди,
Галмады бир кимсә, кәләнләр кетди.
Бу чайын башында тәк ичмә шәраб,
Көһнә йолдашлары дурма, ара, тап!
Кәлсәләр, нуш олсун, әлдә гәдәһ тут!
Низами, йохса бу һесабы унут!

БУ ӨСӨРИН ЯЗЫЛМАСЫНЫН СӨБӨБИ

Ач деһган күпүнү, сөн өй саги, дур,
Бадэмэ шөкөрдөн ширин мей долдур!
Вермэ о мейдэн ки, дин этмиш харам,
Бир мей вер ки, ондан дин олмуш тамам!

Эй багбан, шөнлик гур; гэм, гүссөдөн гач!
Багына күл кэлди, гапыны дур ач!
Низами шөһөрдөн кэлмишдир бага,
Ипөкдөн бээк вур бостана, тага!
Бөнөфшэ зүлфүндөн бүкүмләри ат,
О сэрхош нэркизи юхудан оят!
Гөнчөнин додагы хэлэ сүд гохур,
Гызыл күл ағзындан она этир вур!
Гой сэрвин гамети көйө йүксэлсин,
Гумруя хэбэр вер, баһардыр, кэлсин!
Мүждэ вер, нөгмөйө башласын бүлбүл,
Бешийлэ кэлди мейханэйэ күл.
Сула чөл, чэмэни учсун тоз-губар,
Лачивөрд рөнкини юдугча парлар.
Лалөнин гэлбиндэ чошан ган артыр,
Торпагла өрт ону, ганыны ятыр!
Нэстэрэн сачындан ағ түклэри ат,
Бидмишк көлкөсилэ телини гаралт!
Күлнар додагыны булашдыр мейэ,
Хейри күл торпагы зэрлэ бээйэ.
Сэмэнэ салам вер эргөван күлдэн,
Сувар күллүклэри, чанласын күлшөн.
О көрпө күллэрэ көстэр мэхэббэт,
Назыны чөкөрөк өйлэмэ гэфлэт.
Мэн кими сөвдасы ашыб-дашандан,
Салам вер күлзара кирдийин заман.
Нава чох илыгдыр, көзөлдир бостан,
Достларын гэлби дэ хошланыр бундан.
Вермишдир ағачлар бага йүз бээк,
Парлаг бир чырагдыр һәр күл, һәр чичөк.
Эй багбан, хэбэр вер о сусан гуша,
Өтөрөк башласын ени учуша!
Баһардыр, бир даһа налэ өтсин чэнк,
Кэтирсин гэлбими рэгсэ о аһэнк.

О дилбэр зүлфүндөн бир зэнчир ярат,
Зэнчири енидөн кэл, бойнума ат!
Көзөл дэстөлэр тут яшыл рейһандан,
Сач сэрвин башына, шөләнсин һәр ан!
Баһар чичөйиндөн дагыт архлара,
Күмүшө бэнзөйөн ағ чичөкпара.
Һәр һөвзүн, чешмөнин этөклэринө,
Сусөндөн ипөк бир халча сал энэ.
Шаһанэ мөчлисдэ сөн, өй багбан, дур!
Шаһанэ бир мейлэ бадэми долдур!
Дур, саги, алышдым шэраб ичмөйө,
Атөшдөн янырам, вер бу тэшнэй!
О көһнэ достлаары яд эдим бу күн,
Галмамыш бир нэфэр, көчмүшдүр бүтүн.
Бу дөвран да кедэр, чох галмаз бизэ,
Көләнлэр ичэрлэр хатирәмизэ.
Бостанын бөйлэ бир көзөл чагында,
Отурдум уча бир сэрв аягында.
Чинар көлкөсиндөн, күл гохусундан,
Илһам алды бүлбүл, башлады дастан.
Бир көлин күл үчүн салланды бага,
Күл үзү бэнзәрди ишыг чырага.
Сачлары төкүлмүш топуга гэдэр,
Үзү күл сөпәрди, додагы шөкәр.
Шеһли күл үзүндөн кам верди мэнэ,
Ичи мейлэ долу чам верди мэнэ.
Деди: „Ал, гэлбиндэ нэ варса унут
Падишаһ эшгинэ элдэ гэдэй тут!“
Отурдум сынанмыш көслэрлэ һәр ан,
Бөйүклэр адындан яздым бир дастан.
Бейнимин, ганымын чешмөлэриндөн
Бу гэдэр инчэ сөз сыхыб сүздүм мэн.
Доймадым, илһамым энэ дэ гайнар,
Гылынчыым көскиндир, һөлэ күчүм вәр.
Нэ гэдэр дөйөрли хэзинэ гурдум,
Һәр бириндэ ени нүктөлэр вурдум.
Йорулмаг билмэдән күндүз вэ кечэ.
„Мэхэзнул эсәрарэ“ башладым өнчэ.
Инчөлик, ширинлик йыгараг ондан,
„Хосров Ширин“ үчүн дүздүм бир дастан.

Сонра башга ердә чадыры вурдум,
 „Лейли вә Мәчнунун“ эшгини гурдум.
 Битирдим дастаны, бир нәш'ә тапдым,
 Атымы „Гәфт пейкәр“ үстүнә чапдым.
 Инди сөз мүлкүндә бүсат гурарам,
 Искәндәр дөврүндән тәбил вурарам.
 Язарам мән онун шән, шөвкәтиндән,
 Тахтынын, тачынын эзәмәтиндән.
 Өлүб кетмишсә дә дирилдим ону,
 Верим ахтардыгы һәят суюну.
 Искәндәр бир бөйүк йол тә'гиб этди,
 Дирилик суюнун далынча кетди.
 Әбәди галмагчын һәят суюндан,
 Чох кәзди долашды һеч йорулмадан.
 Дирилик суюнун олмады сону,
 Анчаг инди тапды һәят суюну.
 Сөзләр падаһынын бир мәсәли вар:
 Нә көзәл сөйләмиш: „Ахтаран тапар!“
 Низами, ичәркән мей Искәндәрлә,
 Бәхтияр олмагчын әдәби көзәл!
 Бу чешмә башында Хызыр һәмсүфрән,
 Етмиш едди суда агзыны ю сән!

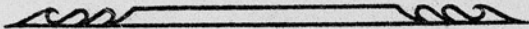
ДАСТАНЫН БАШЛАНГЫЧЫ

Саги, дур, кәтир о һәят суюну!
 Искәндәр шөвкәтли шаһа вер ону.
 Шаһын дөвләтини әпсүн о бадән,
 Одур Искәндәрин ирсини ейән.

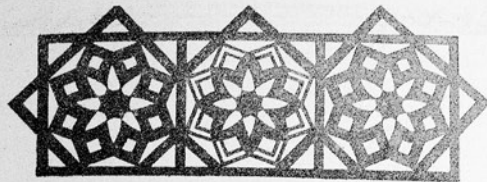
Шаһнамә язанлар сачараг билик,
 Вермиш сөз нәзминә бөйлә енилик:
 Юнан өлкәсинин падаһаларындан
 Варды бир кәнч дөвләт, бөйүк һөкмүран.
 Шөһрәтли шаһ иди, ады Филигус,
 Игаәт әдәрди она рум вә рус
 Юнаныстан иди онун мәскәни,
 Македонийды догма вәтәни.
 Ганунлар гоарды ени вә парлаг,
 Улу бабасыйды Әйс илә Исчаг.
 Әдаләт о гәдәр яхынмыш она,
 Гуртлары баглармыш гоюн будуна.
 Зүлмүн богазыны өйлә сыхмышды,
 Дара һәсәдиндән рәгиб чыхмышды.
 Үстүн олмаг үчүн гылынчы, тачы,
 Бир әлчи көндәрди, асын хәрачы.
 Шүур саһибийди румлу һөкмүран,
 Хәрачы көндәрди, олмады дүшман.
 Тәлеи яр олан мәс'уд кимсәйә
 Ким чәсарәт әдәр, дүшмәнәм, дейә?

Бэхшишлэр көндәрди бөйүк дәрбара,
Дүшмәнлик йолундан эл чәкди Дара.
Рум шаһы олду бу бәхшишдән чох шән,
Шаһыны горуду янар атәшдән.
Искәндәр башларкән фәтһә һәр ери,
Дөндү бирдән-бирә чәрхин ишлар.
Дарая нә дөвләт гойду, нә дөвран,
Сүнкүсү кечирди чахмаг дашындан.
Бу дастан һаггында рәвайәт чохдур,
Һәр кәси динләрәм, инадым йохдур.
Бөйлә нәглә эдир бу вәг'әни румлар:
Бир гадын вар имиш чох йохсул, диндар.
Икичанлы иди, тапмады чарә,
Шәһәрдән, әриндән дүшдү аварә.
Доғмагын заманы етишди артыг,
Кәсди тагәтини икичанлылыг.
Доғаркән чан верди бир хәрәбәдә,
Өлүркән чочугу анды енә дә:
„Мөндән сонра сәни ким бәсләйчәк?
Һансы бир чанавар сәни ейчәк?“
О зәни этмәйирди ки, пәрвәрдикар,
Бир заман әдәчәк ону тачидар.
Нә гәдәр хәзинә күләчәк она,
Игбал гоначагдыр шән гучагына.
Һәсрәтләр ичиндә гадын верди чан,
Көмәксиз ушага яр олду йәздән.
Шүүрла, һүнәрлә ишләтди гафа,
Дүняны фәтһ әтди о Гафдан-Гафа.
Филигус чыхаркән ов үчүн дүзә,
Гадын өлән ерлә кәлди үз-үзә.
Көрдү бир гадындыр юрлусуз, ювасыз,
Башынын үстүндә бир көрпә яһыз.
Сорур бармагыны о көрпә ушаг,
Ана һәсрәтилә дишләйир бармаг.
Верди нөкәрләрә әмир тачидар;
Гадынын дәфнинә мәшгул олдулар.
Кимсәсиз көрпәни көтүрдү йолдан,
Далды бу һейрәтли ишә бир заман.
Бөйүтдү, бәсләди, верди тәрбийә,
Вәлиһд әйләди, оғлумдур, дейә.

Зәрдәштлиләрдә вар башга рәвайәт,
Верир Искәндәри Дарая нисбәт.
Вурдум тарихләри мән бир-биринә,
Бахдым Фирдовсинин өз әсәринә.
Һәр ики рәвайәт мәнчә позугдур,
Уйдурма сөзләрдир, һәгигәт йохдур!
Доғрусу будур ки, билир һәр дияр.
Филигус оғлудур бөйүк тачидар.
Бунларда һәгигәт көрмәдим бир аз,
Тарихчи бунлары гәләмә алмаз.
Ән яшлы бир гоча рәвайәт әдир,
О көһнә шаһлардан һекайәт әдир:
Филигус гәсриндә бир көзәл вармыш,
Бәзәкли кәлин тәк азад яшармыш.
Бахышы чан алан, гамәти бүләнд,
Гашлары каманды, сачлары кәмәнд.
Саяки бир сәрв имиш, стирмиш чәмән,
Телләри бәнәфшә, чөһрәси сәмән.
Чамалы парлаг бир күнәшдән тәмиз,
О сүзкүн көзләри, гәмзәли нәркиз.
Гывырчыг сачлары гара бир әнбәр,
Сарай бу дилбәрлә олмуш мүәттәр.
Рум шаһы вурулмуш ай үзлү гыза,
Дилинин әзбәри парлаг улдуза.
Бир кечә багына басды һөкүмран,
Шаһын хурмасындан бар верди фәдан.
Нейсан булутундан сәдәф тутду бар,
Ән парлаг бир инчи олду ашикар.
Кечди бу вәг'әдән доғгуз ай анчаг,
Ананын бәтниндә тәрпәнди ушаг.
Падишаһ әмр әтди ки, мүнәччимләр
Улдузлара бахыб версинләр хәбәр.
Бир хәбәр версинләр бу кизлин ишдән,
Раһатлыг версинләр бу тәрпәнишдән.
Биликли мүнәччим башлады ишә,
Бахдылар фәләкдә олан көрдишә.
Көйләри сейр үчүн мәчлис дүзәлтди,
Үстүрләб бүсаты ортая кәлди.
Тәлеи көрүндү Әсәд бүрчүндән,
Дүшмәнләр кор олду онун күчүндән.

Күнөш дө Нәмәлдән алараг шәрәф,
Мейл әдәр биликдән әмәлә тәрәф,
Үтарид вә Човва гонмуш бир ерә,
Сурда мәскән әтмиш ай илә Зәһрә,
Говси дө Мүштәри бәзәмиш кәзәл,
Таразу бүрчүндә ойнарды Зүһәл.
Алтынчы ханәни тутмушду Бәһрам,
Хидмәт кәстәрмәйә олмушду гулам.
Тален көрүндү нурдан да парлаг,
Нә дейим, о, яман көзләрдән ираг.
Белә хош фал илә дүния кәлди,
О багда белә бир фәдан йүксәлди.
Тәгвимдән бәхтини тә'йин әтдиләр,
Гоюлду ушағын ады Искәндәр.
Бу едди үлкәрдән олду ашикар,
Ачары верәчәк она рузикар.
Мүнәччим таледән веринчә хәбәр,
Филигус шүкр әтди, цилиндә кәдәр.
Бәхтияр чочуға әтди мәнәббәт,
Тахтына отурду, пайлады хәл'әт.
Артыг йол вермәди гәмә, кәдәр,
Чаваһир пайлады истәйәнләрә.
Бәхтияр көрүңчә о мейи, мүшки,
Чайлара ахытды мүшк илә ички.
О сәрвин будагы бәсләнди назла,
Турач тәк сәкәрәк сәсләнди назла.
Мейдан ахтарырды бешикдә икән,
Йәһәрә атылды өз бешийиндән.
Дайәдән истәди ох илә каман,
Кағызы, ипәйи һей алды нишан.
Бөйүдү, өйрәнди гылынч вурмағы,
Гызмыш асланлара гаршы дурмағы.
Ат минмәк зөвгүндән иләһам алынча,
Дүшдү шәһриярлыг, шаһлыг далынча.

ИСКӘНДӘРИН ТӘ'ЛИМ АЛМАСЫ

Әй саги, рейһандан чәкилимиш мей вер,
Чәннәти яд әтдим, дур пей-пей вер!
Абад олсун кәмиш о бадәләрдән,
Чәннәтә дүшәрәм гәрг олсам да мән.

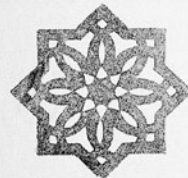
Нә гәдәр мәс'уддур, шән һәят гуран,
Тәмәһ сүффәсиндән аз бир шей уман,
Севдийи кушәдә кечинир раһәт,
Һүнәрлә чалышыр, ярадыр сәнәт.
Дүняны кечирир наз вә не'мәтлә,
Атыны сүрүр бир истигамәтлә.
Нә һәддиндән артыг пайлар малыны,
Нә дә хәсисликлә позар халыны.
Чәтинлик чох хәсис олмагдан догар,
Гапыны гырсаңыз һәдсиз одун вар.
Малындан бир аз е, бир аз вер; анчаг
Башгасы үчүн дә бир гәдәр бураг.
Емә вар-йохуну ки, кеч галхарсан,
Гочайкән йохсуллуғ олур чох яман.
Хәрчләркән о гәдәр хәсис олма сән,
Хәстәлик аларсан емәмәзликдән.
Бир күндә дағытма бүтүн хәнәни,
Тохлуғдан хәстәлик яхалар сәни.
Ишини өлчүйә уйдур һәр заман,
Ортадыр файдалы, аз, чох олмагдан.

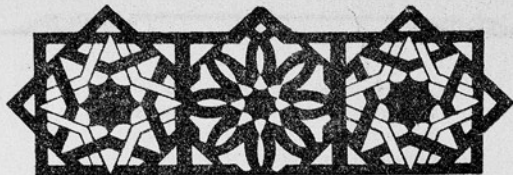
Сапыны ийнэдэн йогун әйләсэн,
Горх, учу башына санчылар бирдән.
Көзәл бир һәят гур, шән яша һәр ан,
Кимсәйә дәймәсин сәндән бир зиян.
Тарихин йығылымыш тумарларындан,
Кечмиши белә нәгә эдир бир деһган:
Әлә ки, Филигус тәзә кәлин тәк
Вурду бу дүнянын мүлкүнә бәзәк,
Ағыллы өвләдлә ата фәхр әдәр,
Чүнки мүбарәкдир сечилмиш көвһәр.
Ағыллы өвләдлә гәлби олду шад,
Чүнки тапмыш белә дәйәрли өвләд.
Дүняда атая вармыдыр, керчәк,
Ағыллы огулдан башга бир истәк?
Отуртду өйрәнсин әдәблә һүнәр,
Даш күнәшлә олур гиймәтли көвһәр.
Нигумаш алимди, биликлә долу,
Адимин оғлуйду һәким Әрәсту.
Тә'лим ишләриндә чәкди чох әмәк,
Никмәтләр өйрәтди она севәрәк.
Шаһанә тәрбийә, һүнәр, нәзакәт
Ағыла нур верир, үрәйә гүввәт.
Һәр әглә сығышан һүнәр, биликдән
Бир мә'на чыхарыр мә'наны билән.
Улдузлар бәзәйән кими көйләри,
Бәзәди пак олан ени көвһәри.
Чатдырды ону һәр кизлин билийә,
Һансы бир кәнч алмыш белә тәрбийә?—
Илләрчә билмәди мәтин шаһзада,
Үрфандан башга бир сәнәт дүняда.
Өз ағлы, зәкасы олунча рәһбәр,
Тапырды ән инчә, мә'налы сөзләр.
Һәр инчә мә'наны әдәркән бәян,
Сөзләри су кими олурду рәван.
Һәмдәрси Әрәсту, бир гардаш дейә,
Үрәкдән бағлайды бу шаһзадәйә.
Әрәсту алдыгча билик атадан,
Она өйрәдирди һәр ан, һәр заман.
Йәгинди биликли һәким устәдә,
Тачидар олачаг бир күн шаһзадә.

Оун тө'лиминэ верди чох диггэт,
Кишини шад эдэр хэзинэ, сарвэт.
Бэхтини охуду парлаг алиындан,
Верди огуна да ондан бир үван.
Тале хидмэтиндэ дуран заманда,
Сөз гашы мөһрүнү вуран заманда,
Оглуу тапшырды кэч шаһзадэйэ,
Анд верди, сөз алды: „Пейман вер—дейэ:
Мэктэбдөн мейдана сэн ат сүрэркэн,
Шаһанэ башыны көйдэ көрэркэн,
Башыны эйэркэн көһнэ дүниын,
Һэр сэмтэ кедэркэн һөкмүн, ферманын,
Тахтыны тачыла мäs'уд эдэрсэн,
Хэрэч көндөрэрлэр едди кишвэрдэн.
Дүняя шөвкэтлэ верэрсэн ферман,
Падишаһ оларсан узун бир заман.
Бу дэрсн, тө'лими тут хатириндэ,
Гызыла, күмүшэ чох олма бэндэ.
О заман оглумдан көтүрмэ нэээр,
Һаггыма, сөзүмэ бир һөрмэт көстэр.
Оунула эт чэтин ишдэ мөшвэрэт,
Гылынчдан кэскинди көзэл мэслэһэт.
Сэндэ дөвлэт вардыр, онда да һүнэр,
Һүнэрлэ дөвлэт бир чөкиё кирэр.
Һэр ердэ һүнэрэ верилмиш гиймэт,
О ердэ күн-күндэн учалмыш дөвлэт.
Һэр ердэ шэрэfli бир дөвлэт вардыр,
Учалар фикриндэн учаланлардыр.
Айда өз тахтыны гурмаг истэйэн,
Кэрэкдир йүксэлсин бу пиллэрдэн“.
Шаһзадэ эл сыхды, сөз верди она,
Сөйлэди: „Дедийин гэбулдур мана!
Тахтымла, тачымла олсам падишаһ,
Өрөсту вазирим олачаг, биллаһ!
Сөзүндэн, фикриндэн дөнмэз Искэндэр,
Оун һэр эмринэ багларам кэмэр!“
Өйлэ ки, талеи олду она яр,
Искэндэр сөзүндэ галды бэргэрар.
Устады билирди бир күн бу ушаг,
Дүня шаһларына ферман язачаг.

Бир шәкил чәкди о һәндәси һәрфдән,
Галиби, мәғлубу этди мүзәйән.
Деди: „Ал, бир гәза үз версә сана,
Һәрфи сай, һәм дүшмән, һәм өз адына.
Адын даирәдә галса мүзәффәр,
Әмин ол бәхтинә, сәниндир зәфәр!
Бу сайда үстүнлүк көстәрсә дүшман,
О галиб кишидән чәкин һәр заман!“
Искәндәр гочадан о шәкли алды,
Файдалы бу ишдән севинчә далды.
Һәрфләри саяраг кичик Искәндәр,
Һәр заман зәфәрдән тутарды хәбәр.
Әглийлә бәхтияр яшарды һәр ан,
Онун һәр әминдән гайнарды газан.
Тәдбирли, биличи олмагла енә,
Баш әйди биличи шәхсин фикринә.
Алимләр сөзүнү тутараг кетди,
Әглийлә өзүнү бәхтияр этди.
Устадын оғлу да алим бир кәсди,
Онунла һәмяшыд, һәм дә һәмдәрсди.
Шаһзада даима она мейрибан,
О да шаһзададан айрылмаз бир ан.
Әрәсту разылыг вермәзсә ишә,
Искәндәр бир гуш да тахмазды шишә.
О тәдбир вермәдән тутмазды бир иш,
Һәр ишдә аларды ондан көстәриш.
Бу чархын пәркары дөндү чох заман,
Дүня чох сейр этди дагдан, сәһрадан.
Филигус дүняны тәрк этди даһа,
Тахтыны тапшырды кәнч падишаһа.
Кәл горх бу дүнянын фитнә, фелиндән,
Гуртар өз чаныны онун әлиндән.
Ағачдыр дөрд көкү, алты бөйрү вар,
Чохуну боғмушдур бу горхулу дар.
Шиддәтли күләкләр гопдуғу заман,
Дүшәр ярпағымыз бир-бир ағачдан.
Бу бағда әбәди яшамаз бир кәс,
Һәр кәлән бурада чәкәр бир нәфәс.
Етишәр бу бағда һәр күн бир нобәр,
Бириси кәлиркән, о бири кедәр.

Дүнядан кедәрсән истәр-истәмәз,
Бу тәдбир, бу тәлаш бир шейә дөймәз.
Бу дүня мүлкүндә йох белә базар,
Варыны өзилә алсын тәмә’кар.
Дүня салмыш тора, чүнки борчлусан,
Борчуну тез ол вер, гуртул бу тордан.
Налбәндлә паланчы әшшәйә бир күн:
— Нал, палан пулуну вер,— деди,— бүтүн.
Топал аяғындан, яғыр далындан,
Налыны, паланы атды о һейван.
Әшшәк өз борчундан олунча азад,
Олдугча динчәлди, гәлби оду шад.
Сән дә, әй тозлара булашмыш инсан,
Борчуну вер, гуртул бу тез-торпагдан!

ИСКЭНДЭРИН ТАХТА ЧЫХМАСЫ

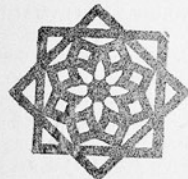
Эй саги, дур мөни гуртар мөнликдэн,
Ишыглы бадэндэн ишыгланым мөн.
Бир мей вер, дагытсын гөми, кэдэри,
Мумиян сагалтсын бу хэстэлэри.

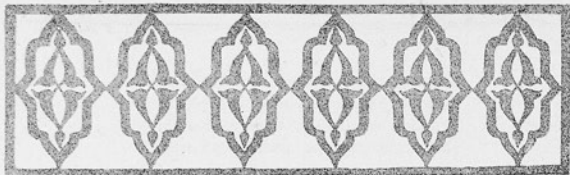
Элиндэ тэрэзи маһир сөз өлчөн,
Сахта эшрэфини салды рөвнэгдэн.
Сахта олдугуну артыг билинчэ,
Өйлө бир сиккэни вермэдим хэрчэ.
Нэр нэрфин үстүнэ бармаг бассам мөн,
Тапылмаз үстүндэ гөлэм ишлэдэн.
Өйлө ки, күчлэндэ архам вэ адым,
Кимсэнин нэрфинэ бармаг басмадым.
Яманлыг көрмэди мэндэн бир инсан,
Мөним дэ дүшмөним вардыр нэр заман.
Тутдуғум йол дейил, зэхэр ичмэкдир,
Нүнэр арамагдыр, эйби сечмэкдир.
Дүзлүкдэ эввэлдэн кестэрдим нүнэр,
Гэдэми дүз атдым сонуна гэдэр.
Элө бир даббагыг этдим бу көнө,
Мэтанэт кестэрсин нэр агыр күнө.
О бөйүк танрыдан будур дилэйим,
Ишин сонунадэк йолдан дөнмэйим.
Сизэ нэгл этдийим һөмин рөвайэт,
Уста бир нөгташын ишидир элбэт.

Өйлө ки, Рум шаһы тахта отурду,
Мумдан бу дүнья бир нахыш вурду.
Бүтүн өлкэлэрэ эдли сәс салды,
Рум тахты онунла ени рәнк алды.
Атадан көрдүйү рәсми, айини
Сечэрөк сахлады бәйәндийини.
Көһнө адәтләри мөһкәм сахлады,
Кечмиш гануналары бәрк гучаглады.
Дарая хәрачы верирди енә,
Өлкәдә һакимди көһнө ән'әнә.
Филигус әмриндә олан нэр дияр,
Онун да әмринә боюн гойдулар.
Достлаугда атадан даһа да мәтин,
Дүшмөнин мөһвиндә гылынчы кәскин.
Икидләр горхарды:—күчлүдүр—дейә,
Онунла кирмәзди бир тәрәзийә.
Голуна долдугча күч бүкүм-бүкүм,
Аслан гулагына вурурду дүйүм.
Элиндә нә гэдәр сүст олса каман,
Бир оха бир нәфәр әдәрди гурбан.
Марал-чәйран овлар һәддиндән кәнар,
Овлагда асланы әдәрди шикар.
Нэр мәрдә, икидә о үстүн кәлди,
Биличи кәсләрдән даһа йүксәлди.
Хәтти, күл үзүнә хош гөләм вурду,
Рә'на бир мүшкдән хош чәдвәл гурду.
О мүшкин чәдвәли хәттинә фәләк
Нәбәш сәвадыннан вурмушду бәзәк.
Бу дүня олунча она мөһрибан,
Чәһанкир олмага охуду мейдан.
Ағылы, гүввәти күлдү бахтына,
Буналарла отурду шаһлыг тахтына.
Нэр ишдә истәркән газансын шөһрәт,
Фәләк дә голуна верәрди гүввәт.
О яшыл сәрв илә Румун торпағы,
Рейһан тәк бәзәнди, шәһләнди бағы.
Нэр әвдә бир сурәт чәкилди ондан,
Нэр өлкә адына дүздү бир дастан.
Кәһ ачды сиррини, әнчүмәналәрдә,
Кәһ улдуз сирриндән көтүрдү нәрдә.

Кизлиндэ билэнлэр йолуйла кетди,
Заһирдэ кэнчлэрлэ ичиб кейф этди.
Инсанын фикринэ сыгмаян гэдэр,
Инсанлыг көстәрди, этди мәрдикләр.
Эдаләт хәтгиндән олмады узаг,
Кимсәни сыхмады, яр олду анчаг.
Алверчи кәсләрә бағышлады бач,
Шәһәр халгындан да алмады хәрәч.
Деган веркисинә чәкәрәк гәләм,
Сәрмайәсизләрдән алмады дирәм.
Өлкәни дөвләтлә абад эдәрәк,
Гырды тиканлары, битирди чичәк.
Элинә кечирди бүтүн дүняны,
Этри тутду Мисри, Гәбәшистаны.
Ики ачыг әли күнәшә бәнзәр,
Бири гылынч вурар, бири тач верәр.
Ики көзлү кәрәк бүтүн чәкиләр,
Бириндә даш олар, бириндә көвһәр.
Һәр ишдә таләә рәғбәт көстәрир,
Гызылла гызылдыр, дәмилрә дәмилрә.
Әдли, яхшылығы чаһаны сарды,
Һәр кәс Рум мүлкүнә һәсәд апарды.
Әрәсту вәзирди уча дәркәһә,
Һәр яхшы-яманда мәрһәмди шаһә.
Төкдү Искәндәрә белә бир тәдбир,
Аз заман кечмәдән олду чаһанкир.
Дүняны фәтһ этди бачарыг, һикмәт,
Вәзирин рә'йиндән газанды шөвкәт.
Мәлик шаһ Маһмудлар, Нуширәванлар
Дүня шаһларыннан хәрәч аланлар,
Өз вәзирләриндән өйүд алдылар,
Онулла дүняя әфәр чалдылар.
Бизим шаһымыз да дүшманә бу күн,
Вәзирин рә'йилә олмушдур үстүн.
Бизим аяғымыз сүст олса һәркәһ,
Зәрәр йох, анчаг ки, сүст олмасын шаһ.
Падшаһын аягы сүрүшсә артыг,
Чыхар мәмләкәтдә бир гарышыгыг.
Яман көз шаһ илә башларса оюн,
Һийләләр, фитнәләр олар гол-боюн.

Дүня бир мәзлумдур, шаһ дада чатан,
Мәзлум бир адилә мөһтачдыр һәр ан.
Дүняя падшаһдыр, ишыгы чыраг,
Яман нәзәрләрдән шаһ олсун ираг.

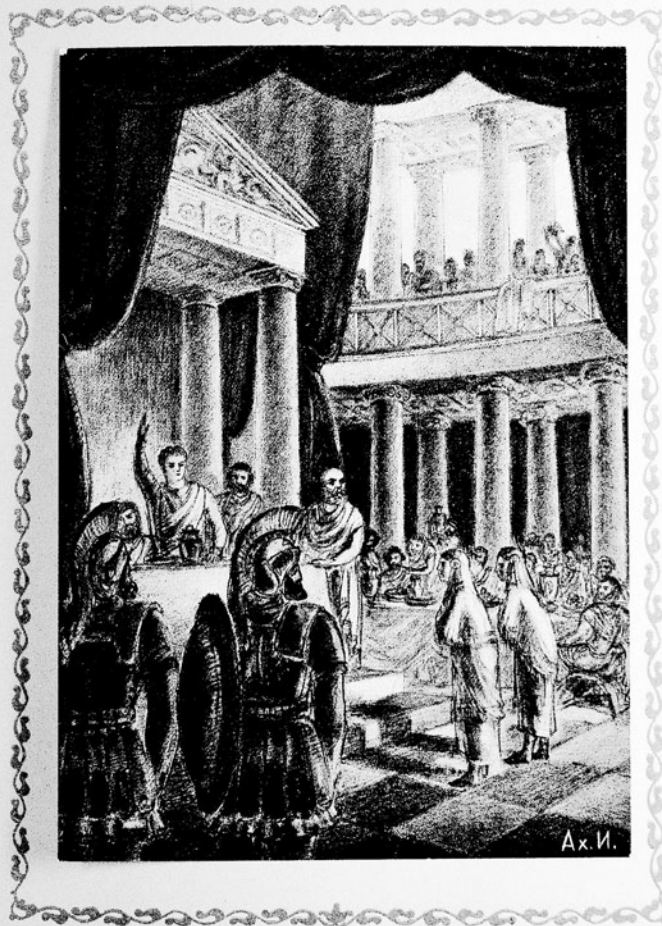

ИСКӨНДӨРИН ҺӘБЭШ ҮСЯНЫНДАН ХӘБӨРДАР ОЛМАСЫ

Эй саги, вер көнүл ачан бир шәрбәт,
Дурма ки, яндыран дәрәд әдир шиддәт.
Олсун бу үрәйим о шәрбәтлә шад,
Дәрдимә азачыг сәлсин бу бүсәт.

Кәлди гурд агзындан сүбһүн нәфәси,
Кешикчи итинин кәсилди сәси.
Хорузлар чырпынды, чалды гол-ғанат,
Тәбилләр сәсиндән чанланды һәят.
О дады юхудан ояндым енә,
Сарылдым чавахир дүзмәк фикринә.
Чавахир истәйән газар мә'дәни,
Көвһәр үмидилә сөнәр бәдәни.
Бир лә'ли зәһмәтлә кәтирир әлә,
Чарпышар дашларын даш үрәйилә.
Нә сандын, әй асан әшидән инсан,
Динләнилмәз зәнкин кәлмәләр асан.
Багда чох олсайды әнчир ейән гуш,
Агачлар әнчирдән галарды бом-бош.

Бу ипәк пәрдәни нәгш әдән инсан,
Бәйлә нәгл әтмишдир, өз устадындан:
Өйлә ки, фәләйин чырагы сөнәр
Дүниәни нурийлә әтди мүнәввәр,

Күнөш элван шэфөг сачды һәр яна,
Көлин тэк отурду гызыл тахтына.
Искэндэр о көһнө айиндө дурду,
Эйванда шөвкөтлн бир мәчлис гурду.
Гол-гола тутараг көзөл гуламлар,
Тахтынын янында тутдулар гөрар.
Кан Көян адына галдырыр гэдөһ,
Кан көвһөр сачараг, әдирди фәрәһ.
Бир нур чешмәсийди, отурмушду шән,
Аман сәси кәлди узаг әлләрдән.
Мәчлисдә падшаһа әтдиләр мә'лум:
„—Амана кәлмишдир бир овуч мәзлум.
Көмөк истәйирләр Рум падшаһындан,
Дейирләр Мисрә чох дар оладу чаһан.
Зәнчиләр ахында кәлмиш бу сәфәр,
Долашмаг чәтиндир тутмайыр чөлләр.
Ордуларла долмуш бу бөйүк чаһан,
Чөлләрдә һакимдир горху, һәйәчан.
Һамы чөл халгыдыр, гәтрандан гара,
Чөлләрин оту да чатмаз онаара.
Ушаг тәбиәтли һәр яшылы коса,
Шән һәят кечирир чиркин дө олса.
Нә бир утаначаг үзләри вардыр,
Нә дө севки сачан көзләри вардыр.
Буналар инсан ейәр, илан тэк санчар,
Мисрин буна гаршы нә гүввәти вар?
Көмәйә чатмазса бөйүк тачидар,
Гарәтә кедәчөк о зәнкин дияр.
Мисир, Рум, Әфрәнчә ойнар ериндән,
Од кими кечирләр мум үзәриндән.
Бу һагсыз ахындан пәракәндәйик,
Шаһ, фәрман сизиндир, бизләр бәндәйик!“
О динин пәнаһы, адил һөкмүдар,
Билди ки, Зәнчидә һәдсиз гошун вар.
О һәдсиз ордудан горхду һөкмүран,
Горхусуз олуруму ағыллы инсан?!
Искэндәр вәзири тез дө'вәт әтди,
Онуна әтрафлы мәсләһәт әтди.
Ағыллы, биликли, һүнәрли вәзир,
Мүзәффәр олмага төкдү бир тәдбир:

„Галх,—деди—бэхтини сына, замандыр,
Бөйлө эждөһаны мөһв этмөк шандыр.
Зэфэрләр яратса ордунун эли,
Даһа мөһкәм олур шаһлыг тәмәли.
Мисир дө, Зәнчи дө олур сәнә рам,
Мәрдикдә аларсан енилмәз бир нам.
Өлкәдән силинсә азғын дүшмәнләр,
Хайнләр кор олар, достларын күләр“.
Рәһбәрин әмрийлә о кәнч һөкмүран
Байрағы учалтды Македониядан.
Топлады сүнкүлү, ғылынчлы эскәр,
Ғылынч шөфәг атды булута гәдәр.
Дәниздән гуруя чыхынча орду,
Тәрпәнди, бир даһа Мисирдә дуруа.
Миср әһалисилә орду сәрасәр
Бу иши уғурлу бир фал билдиләр.
Падишаһ әмр этди, Нил саһилиндән
Кечәрәк, чөлләрдә тутсунар мәскән.
Едәкли ат илә ахсын мейдана,
Дөйүшдә вермәсин аман дүшмана.
Икидләр дүзүлдү йола һәр нә вар,
Зәнчинин кининә бел бағладылар.
О чошгун ордуну көрүнчә зәнчи,
Көзүндә гаралды дүня севинчи.
Ордулар чыхынча гаршы-гаршыа,
Үзләрдән бүсбүтүн силинди һөя.
О полад мисмарды атлар налындан,
Көкүндән титрәди, о көһнә чаһан.
Мейдандан о гәдәр учалды нә’рә,
Санки кей сарсылды, төкүлдү ерә.
Чошду топпуз, яғды манчанаг дашы,
Әйилди өкүзүн, балығын башы.
Инсанлар бағырыр, кишнәйир атлар,
Дүнянын көзү кор, гулағлары кар.
Бу сәс-күй элә бир гиямәт ачды,
Вәһшиләр горхараг чөлләрдән гачды.
Дөйүшә башларкән һәр ики эскәр,
Дивләри сарсытды учалан сәсләр.
О гәдәр ғызышды бу вурушмалар,
Инсандан истилик чыхарды губар,

Күкүрдү сәһралар, гуп-гуру чөлләр,
Чөһөннәм кимийди, яһырды чийәр.
Ичмәйә нә сәрин, союг сую вар,
Инсаны о ғызғын күнәши яхар.
Бир эждаһа кими бахыр һәр мағар,
О ердә һәр фитнә ачмышды базар.
Яшарды йыртычы гуллар о ердә,
Халгы о чапғынлар саларды дәрдә.
Лә’ли ер өкүзү удугу заман,
Пусгудан сычрады гап-гара аслан.
Кечәнин зүлмәти дүняны сарды,
Асланын диши тәк улдуз агарды.
Кечәнин көбәйи ййырды әтир,
Ишыгдан дүня ачмышды чәтир.
Дүшмәни таныя нөвбәтчи эскәр
Йоллара чыхараг кешик чөкдиләр.
Улдузалар ер-ердән доғмушду парлаг,
Халг олду зәһмәтдән, кәдәрдән узаг.
Гаранлыг чөкүнчә Рум вә Зәнкибар
Ишдән әл чөкәрәк ахшамладылар.

ИСКЭНДЭРИН ЗЭНКИБАР ШАҢЫНА ХЭБЭР КӨНДӨРМӨСИ

Вер саги, Рум үзлү, күлкүн шөрабдан,
Төб'им зэнчи кими шөндир бу заман.
Мөнимлө бу горху билмэйэн пэлэнк,
Олмасын рум, зэнчи кими ики рэнк.

Бизи алдадандыр бу узун йоллар,
Еддинчи фөлөкдө, анчаг ишыг вар.
Бу йолда мөлөк дө азар йолуну
Чүнки бир див кедэр, гайыдар ону.
Бу чарсу базарда гапан ишлэдэн
Бир арпа алмаса чөкмөз ики дэн.
Чалышар, һэр яндан огуурлар бир аз,
Ондан да гапарлар иши олса саз.
Дөнө-дөнө алар гоча деһгандан,
Дивана көндөрэр о батман-батман.
Мөндөн узаг олсун бу чүрө достлар,
Эл мәни бу сөздө үзүрлү тутар.
Әхлагча ябанчы бу достлары бил,
Икиүзүлөрдө арама бир дил.
Түлкүнүн дешийи икидир өлбөт,
Бириси тэмө'дир, бириси шөһвөт.
Бир эгрэб кимидир олса да һушяр,
Нө гулаг, нө дө көз дешикләри вар.
Бу кизлин эсарры тәсвир әдәнләр,
Деһган тарихиндөн вермишләр хөбәр.

Чин шаһы атына гояркән йөһөр,
Зәнчинин налына од вурду көйләр.
Күнөши пусгудан фөлөк сымратды.
Уадузлар меһрәни әлиндән атды,
Бу дүня ордулар, енен әрләрдән
Бир мөчлис бәзәди уадуз кими шән.
Дәвәнин зәнкиндән, фил күзкүсүндән
Сәдәф шөвә доғду, инчи доғуркән.
Фил тәпикләриндән ер өкүзүңү
Сүмүйү гирылыб мөһв олду бүтүн.
Шаһ Кәян рәсмини эдәрәк ени,
Долдуурду тәблинин сәси өлкәни.
Гурду Рум рәсмийлә өйлә бир орду,
Санки мөһрү мума бир нахыш вурду.
Бир румлау вар иди олдуғча инсан,
Натигди, бир нечә дилдә данышан.
Алимди һәр фикри, сөзү гурмагда,
Маһирди ох атыб, гылынч вурмагда.
Сөһбәти тутини кәмәндә салмыш,
Өзү „Тутиянуш“ адыны алмыш.
О гәдәр кәскинди сөзү, һүнәри,
Өзүнә чөкәрди дилләйәнләри.
Сарайда нәдимди, һәм дө ара бир,
Ай, күнәш сирриндән сөһбәтләр әдир.
Янына чағырды ону Искәндәр,
Әлчилик эдәрәк апарсын хөбәр.
Өмр әтди, һәрәкәт әтсин дурмадан,
Зәнчи сәрдарына етирсин фәрман.
Кәскин гылынчыны аналтсын она,
Гайытсын бөлкә өз доғру йолуна.
Зәнчичә аналтсын, кестәрсин тәдбир,
Атәши көрдүкдә юмшалаар дәмир.
Күл үзлү, о шимшад бойлу һүнәрвәр,
Румлудан зәнчийә кәтирди хөбәр.
„Тач-тахт саһибидир, гылынчы вардыр,
Байрағы йүксәкдир, о бәхтиярдыр.
Шөвкәтли, гүввәтли, һәм дө сәркәшдир,
Бө'зөн дө ачыгы янар атәшдир.
Марал буйнузуна көндөн зөһ чөкәр,
Гарышга башыны дырнага тәкәр.

Оунула мүдара эйлэ, эй салар,
Аглайыб үэр истэ, кет она ялвар.
Инан ки, бу атэш олса шө'лөвөр,
Сөнмөз үзэринэ дэниэ төксэлэр.
Достлугла якынлаш, кининдэн чэкил!
Оунула дүшмөнлик файдалы дейил.
Кин илэ, сүлһ илэ сынамыш чаһан,
Сүлһүндөн хейр алмыш, кининдэн зиян".
Бу фикри гаралар шаһы эшитчэк,
Дәһшәтдән гыврылды гара илан тэк.
Кинини атэши бейини яхды,
Шимшәкли будут тэк курлады, чахды.
Ачыгы эвр этди: „Тутянуш“у
Кәссинләр, бәдәндән айрылсын һушу.
Див кими гапдылар о пәһләваны,
Нечә ки, кәһрәба гапар саманы.
Гызыл тешт ичиндә кәсилди башы,
Ал гана булашды шаһын сирдашы.
Гызыл тешт ган илэ долдуғу заман,
Зәнчиләр су кими ичди о гандан.
Оунула кедәндәр көзләриндә яш,
Искәндәр янына гайытды бир баш.
Нәсрәтлө дөндүләр шаһын янына,
Бу ганлы хәбәри вердиләр она.
О көзәл румлуунун зәнчи шаһындан
Көрдүйү дәһшәти этдиләр баян.
Искәндәр о шимшад бойлу сәрв үчүн,
Атәшдә ох кими янды ки, нечин
Элэ бир сучсузун төкүлдү ганы?!
Анд ичди мөһв этсин азғын дүшманы.
Чатынча онлара бу дәһшәтли иш,
Румлулар горхараг этдиләр тәшвиш.
Бу ишдән зәнчинин диши ағарды,
Румлуунун гәлбини бир горху сарды.
Кечәнин дишләри өртүлмәлидир,
Анчаг өлөн заман о күлмәлидир.
Искәндәр сусараг үч күн, үч кечә,
Кинини емишди ачы дүшүнчә.
Дағларын үстүнү алынча думан,
Гушлар бу аһәнкә дүздү бир дастан.

Көйләрин һаруну кешик чәкәрәк,
Белинә гызылдан асмышды чох зәнк.
Кешикчи зәнк чалыб деди учадан:
„Яшасын тачидар, гәһр олсун дүшман!“
Дишары чыхараг кәшфийят голу,
Нөвбәтлә караул күдәрдә йолу.
Эртәси күнү бу сәбирсиз дөвран
Көстәрди күнәши даг архасындан.
Най, тәбил курлады шаһ гапысындан,
Зәнкләрин сәсиндән титрәди чаһан.
Тәбилчи сүр'әтлә галын хам көндән,
Кечәнин агзына вурду бир йүйән.
Чошараг инләйир нейин нәфәси,
Нағара эл чалыр, йүкәлир сәси.
Ордунун чәкиси эләдикчә мейа,
Бу көздән о көзә ахыдырды сел.
Сүнкүләр кафтаны дөләрәк һәр ан,
Чыхырды көбөйин там ортасындан.
Гылынч, ох яғаркән шарағһашараг,
Парча-парча олду кейим вә гапаг.
Гылынчын дәһшәтлә чалһачалындан
Булутун гәлбиндә су олуру ган.
Үз-үзә кәлинчә һәр ики орду,
Ики гоч мүбариз үз-үзә дурду.
Икидләр дөйүшдү узун бир заман,
Мейдана сел кими ахытдылар ган.
Румлары зәнчиләр эздийи заман,
Санки бир маралы өвларды аслан.
Румлара зәнчиләр верди тәләфат,
Һәр ери бүрүдү дәһшәтли һейһат.
Зәнчинин этдийи „Тутянуш“
Румлары салмышды бөйүк тәшвишә.
Касая долдурмуш күнаһсыз ганы
Су кими башына чәкмиш касаны.
Зәнчиләр ойная горхунч оюндан
Горхараг румлара даралды мейдан,
Искәндәр билди рум, зәнчидән үркүмүш,
Әскәрин гәлбинә бир горху чөкмүш,
Мейданда әскәрә үз версә горху,
Чәзә бир иш көрмәз, дағылар орду.

Чагырды билекли бөйүк вәзири,
Кизлинчө аналды она бу сирри:
„Мүзәффәр ордумуз олмуш परिшан,
Бир гылынч емәдән доймуш савашдан.
Дөйүшө гәһрәман бир орду кәрәк,
Бир атлы од олса вермәз бир көмәк.
Әлчинин ганыны ичмәклә дүшман,
Әскәрим мәһв олур чан горхусундан.
Ордуда ап-айдын горху изи вар,
Горхаг кимсәләрдән сөйлә, нә чыхар?!
Мейданда дүшмәндән горхарса орду
Су кәтир, зәффәрдән әлләрини ю!
Зәнчиләр мейданда мейдан сулайыр,
Гызмыш филләр кими һей баш булайыр.
Яратмаг кәрәкдир өйлә бир дастан,
Зәнчинин ордусу мәһв олсун ондан.
Ортая әлә бир сағлам фикир ат,
Бизә бу горхудан версин бир ничат“.
Сынанмыш, ағыллы, һүнәрли вәзир
Азачыг дүшүндү, төкдү бир тәдбир:
„Падшаһым, камалын олсун сәнә яр,
Зәффәр достун олсун, дүшмәнләрин хар!
Үзүнү чевирсән даг-даша белә,
Фәләкдән сәәдәт аласан әлә.
Дүнянын пәнаһы улу ярадан
Пәнаһын олсун, әй бөйүк һөкмүран!
Гаралар зәһәрли иландыр, илан,
Бир дивдир, шейтандыр, дейил бир инсан.
Ери вар румлулар әтсә горхагыг,
Зәнчиләр нәһәнкдир, румлулар балыг.
Ган ичмәк олдутча горхулу бир иш,
Инсаны емәксә ондан да мүдһиш.
Онлардан бир һәя көзләсән инан,
Бизә сөйләмәзләр ағыллы инсан.
Мейданы дүшмәнә версәк бу саяг,
Зәнчиләр көйләрә совураг торпаг.
Румлардан горхсайды вәһши зәнчиләр,
Әлчинин сөзләри әдәрди әсәр.
Әлчи нә әдәйди о вәһшиләрә,
Әлчи еһән десәк егәр бир кәррә.

Дүшүмәк кәрәкдир өйлә бир фикир,
Инсаны емәкчин олсун бир тәдбир.
Йоллардан бир нечә зәнчи тутараг,
Онлары дәркәһдә әйләйин дустиг.
Сән отур ериндә ачыг, тәмкинлә,
Онлары торпага йыхсылар кинлә.
Биринин башыны дәрһал үзсүнләр,
Емәк бишсин, дейә мөтбәхә көндәр.
Зәнчиләр дилилә һөкм әт, дурмадан:
—Бу башы ал, бишир, есин һөкмүран!
Кизлиндә ашбаза башга төвр алат:
—Бу башы күм ерә, торпаглара гат!
Бир гоюн башыны биширсин бир аз,
Сүмүксүз һүзура көтүрсүн ашбаз.
Бишмәмиш дәрини һиддәтлә, кинлә,
Тез көтүр, парчала, чейнә дишинлә!
Чагыр ки:—Бейини кәтирин, көрөк
Ким емиш белә бир ләззәтли емәк?!
Билсәйдим ки, зәнчи әтиндән тәам,
Әдәрмиш вүчуду белә сап-сағлам,
Рум әсирләрини бәсләмәздим мән,
Һәр заман ейәрдим зәнчи әтиндән.
Билсин о адамчыл—мүдһиш чанавар,
Ондан ити дишли инсан еһән вар.
Бунула сәнәр о кин сачан очаг,
Дәмири дәмирлә олар юмшалтмаг.
Һәята кечирсәк бу тәдбири биз,
О күчлү голлары енәрик шәксиз.
Гурдугла мүмкүндүр гуртуламаг гурдан,
Вәһшийлә вәһшилик вермәз бир зиян.
Искәндәр әмр әтди: рум әскәрләри
Кизлинчә долашсын дүшмән ерләри.
Йоллардан кечәркән мәгрүр зәнчиләр,
Әсир көтүрсүнләр бир нечә нәфәр.
Әмринә икидәр баш әйди бир-бир,
Зәнчидән алдылар бир нечә әсир,
Дөндүләр шаһ олан хеймәйә сары,
Тәһвилә вердиләр о дүшманлары.
Әсирләр һүзура кәлдийи заман,
Үзләри гарайды, башлары ал ган!

Падишаһ ериндэн тез күкрэйэрэк,
Шикар архасынча дүшөн аслан төк,
Эмр этди, бирини дәрһал гапдылар,
Башыны даг кими вуруб чапдылар.
Вердиләр мэтбәхә ки, ал бу башы
Падшаһа һазырла бир зәнчи ашы.
Ашбаза башга төвр аһлатды буну,
Нә саяг ойнасын мүдһиш оюну.
О бири зәнчиләр горхараг дурмуш,
Бу ганлы адәтдән бойнуну бурмуш.
Падишаһ эмр этди, ачыласын сүфрә,
Һәр чешид емәкдән дүзүлсүн ерә.
Гоюнун пөртүлмүш әтиндән ашбаз
Сүфрәйә дүздүкчә кейфи олду саз.
Чейран дәрисини йыртан төк аслан,
Дишийлә дидәрәк башы һөкмүран,
Башыны ойнадыб ләззәтлә еди,
—Ох, белә бир емәк емәдим—деди.
Нә гәдәр дадлаймыш зәнчинин эти!
Вермәз башга әтләр бөйлә ләззәти.
Зәнчинин әтиндән кабаб яхшыдыр,
Яһныда гырмызы шәраб яхшыдыр.
Төк зәнчи будундан ейәрәм кабаб,
Дадлдыдыр, дузулду,р, хош кәлир шәраб.
Зәнчиләр өһүндә гоюн башындан,
Зәнчи башы дейиб еди һөкмүран.
Мүдһиш әждәһаны көрүнчә белә,
О гара иланлар дағылды чөлә.
Ордунун ичинә дөһдү зәнчиләр.
О гара күһләрдән вердиләр хәбәр:
—Әждәһа ейәнмиш бу инсан хәял,
Нәһәңкдир, бизләрә верди чох зәвал.
Өйлә бир ләззәтлә ейир зәнчини,
Санки зәнчи ейир бадам ичини.
Бир зәнчи башыны кечирсә әлә,
Гоюнун башы төк ейир ләззәтлә.
Зәнчинин гәлбинә чөкүмшдү горху.
„Биз ипәк санырдыг, чод палазмыш бу!..“
Аловлу шә'ләләр кет-кедә сөндү,
Гызғын атәшләри союг көрүндү.

Дан атды, бүлбүлләр башлады дастан,
Фәләйин бейинидән силәнди думан.
Кечәйә багырды хоруз һиддәтлә,
Тәбилләр курады, чошду шиддәтлә.
Шейпураар кин илә кураар, әлә бил
Мәһшәрди, сурини чалыр Исрафил.
Чошдугча найларыи зил, кәскин сәси,
Зөһрәнин партлады көйдә зәһрәси.
Чошду гурд көһүндән олан нагара,
Дүһиянын бейини кәтирди зара.
Икидләр көйсүндә чырпынан үрәк,
Дәриндән инләди, түрк и найы төк.
Ер димағындаки олду зәрбәләр
Чырағын бейинидә шә'ләйә бәнзәр.
Чәкил-чәкил дейә о полад охлар,
Филләрин белиндә тутурду гәрар.
Һәр полад гылынчдан парлады шимшәк,
Булуതു кечәдә ахан улдуз төк.
Санки ики булут баш-баша гошду,
Ики од дәнизи көпүрдү, чошду.
Румларла зәнчиләр һәрбә кирәрәк,
Гарышды ики рәнк алан килас төк.
Еаяг атларын полад налындан
Олду ер икидләр ганыйла әван.
Гол гыран охларын вийылытысындан
Кимсәдә нә шүүр галмышды, нә чан.
Гылынч күзкүсүндән шәфәғләр ахды,
Бу шәфәг күнәшдән даһа парлагды.
Румлулар әлә бир байраг учалтды,
Ерә каман, кейә көмәндләр атды.
Чәһһәнин гәлбиндә дурмуш Искәндәр,
Саг-солу бәзәкли бир алай әскәр.
Гаршыда зәнчиләр кин илә дурду,
Чыхарды „Бисүтун“ кими бир орду.
Гочаман филләрин ағыр сафләри
Әлә бил узаныр бир даг көмәри.
Әтиг кими көзләр, сүңкү кирпикләр,
Дәмириди хортумдан гуйруга гәдәр.
Һәр филин белинә тахт гоюлмуш ач,
Үстүндә бир зәнчи—башда мүшкин таң.

Мейданда бир нә'рә вурса филләре,
Атәш ягдырарды бу одлу нә'рә.
О гәдәр фил кәлди, долараг мейдан,
Һәр тәрәф гаралды фил аягындан.
Филләрин янынча кедән пиядә
Һәр ердә йүз фили салырды бәндә.
Мейданын аинни битинчә, артыг,
Үрәкдән силинди севки, инсанлыг.
Зәрәчә адалы бир гара пәһләван
Мейдана атылды, охуду мейдан.
Фил кими күкрәди топпуз әлиндә,
Бир тутар гоймады филләр белиндә.
Бир гара иланды гуртдан фүсункар,
Габарыг, шишкин бир бөйүк башы вар.
Кениш агзы санки гара бир газан,
Баханын агарыр көзү горхудан.
Дәмир чөвһәриндән күлдүр бу гая,
Ичинә төкүлмүш гап-гара боя.
Синәси бир полад галхандан гурма,
О див көвдәсини һәлә һеч сорма!
Көрдүнмү башында готаз бир байраг?
Бу зәнчи байрағын әйнийди анчаг.
Маһчасы бәнзәрсә чеврилмиш таса,
Көзләрийди ичи ган долу каса.
Зәнчи чох өйүндү: „Мән бир сәркәшәм,
Түстүнүн алтында янан атәшәм.
Полад чейнәйән фил, Зәрәчә мәнәм,
Филләрин белиндә шәраб ичәнәм.
Гәдәһи вурунча сәрхош олараг,
Филләри зәрбәмлә әдәрәм чолаг.
Мейданда әл атсам кәскин гылынча,
Дағлары әдәрәм мән парча-парча.
Гаршыма чыхарса гызмыш бир аслан,
Шимшәкли булутам, гопаррам туфан.
Чошарсам атындан саларам Нили,
Бу рүхүм пиядә бурахар фили.
Силаһым көйәрмиш аслан чанындан,
Мөним өз вүчудум силаһдыр инан.
Үрәйим алмаздыр, вүчудум дәмир,
Бу алмаз, бу дәмир мөнимчин нәдир?!

Башымы гүрурла галдырсам әкәр,
Әтмәрәм атәшдән, дәннздән һәзәр.
Йыртарам бөйрүнү һәр пәһләнаны,
Багрыны чейнәдим кинли дүшманны.
Ган төкмәк пешәмдир, әждәр бәдәнәм,
Тәк гатил дейләм, адамайәснәм.
Дүняда кимсәдән утанмарам мән,
Утанмаг нә кәрәк һәрбә кирәркән?!
Икиди һүнәрдән гояр утанмаг,
Әшшәйи рам әдән паландыр анчаг.
Һәр зәнчи мән кими күлдүйү замаң
Күләр алмаз дишли гара бир аслан“.
Рәчәзи битинчә тәрпәнди думан,
Хәзнәдә гыврылды санки бир илан.
Румлардан бир икид киришди ишә,
Өзүнү биринчи атды атәшә.
Үрәйи чырпынды од сөндүрмәйә,
Дөндү атәш кәрән бир пәрванәйә.
О сынагалы зәнчи бир һәрбә илә
Башыны голарды бир зәрбә илә.
Башга бир пәһләван чыхды саваша,
Бу дөвран ону да вурду бир даша.
Бейләчә румлардан етмиш пәһләван,
Зәрәчә әлиндә кечди гылынчдан.
Кимсәдә галамады чәсарәт, һәя,
Чыхсын о зәнчийлә гаршы-гаршыя.
Ериндән ойнайыб дәрдә дүшдү рум
Санки гызғын күрә әридриди мум.
Ордуну әзинчә гара пәһләван,
Румлардан олмады гаршыя чыхан.
О фәләк шөвкәтли, енәни енән,
Мәркәздән ох кими атылды бирдән.
Дөйүшчүн вүчуду ярага батды,
Зәнчи өлдүрмәйә сүнкү ойнатды.
Белиндә көвһәрлә бәзәнмиш кәмәр,
Башында полад бир галхан чилвәкәр.
Әйниндә зирәһи мави, гывырчыг,
Дүйүмү зәнчинин сачындан артыг.
Йәмәни гылынча ичирмиш зәһәр,
Бойнундан саламыш белинә гәдәр.

Көмөндү тамгачлы гашына бөзсөр,
Чачларын гурдугу яй кими чөбсөр.
Ипек бир чул салмыш көһөр атына,
О, фил көвдөсүйлө чапды мейдана.
Чилову сүр'өтлө атды йөһөрө,
Нүчума кечиркөн чөкди бир нө'рө.
Нечө бир көклийө шыгыяр тәрлан,
Дүния ал күнөш догур, учадан.
Өйлө бир сүр'өтлө сәркөш, филбөдөн
Дүшмөнийн үстүнө атылды бирдөн;
Багырды: „Эй гара гарга, ол сайыг!
Гаршында шаһиндир, сакит ол артыг,
Атыны чөкмөсөн йолдан конара,
Дүнияны эдэрэм үзүндөн гара.
Үз-көзүн онунчун гарадыр, инан,
Гаршында гачарсан көскин гылынчдан.
Көл кетмө, гызардым гара үзүнү,
Сачындан гывырчыг эдим өзүнү.
Күзкү төк парлаан гылынч пас тутур,
Күзкүйм мөндөн һөр зөнчи яс тутур.
„Аглыг“ аглыг алыр хөстө көзлөрдөн
Гылынчыг гызарты алар үзлөрдөн.
—Мөн дивөм,—дейирдин,—хөрөйим адам,—
Мөни е ки, дивдөн ләтиф адаман!
Гылынч ойнатмагы сиздө йох билән,
Яхын кәл, гүвөтлө голумдан өйрөн!
Ериндөн тәрпәнмә чох кәлмә яхын!
Йохса ки, башыны өпәр аягын.
Мөн эрбө һушул бир Рум сәрвөрийем,
Зөнчи өлдүрөн бир сүбһүн нурийем.
Фил көскин голумдан бир гылынч есә,
Филбан Нил күпүнө атар элбөсә.
Дашлар охларымдан һалга кейәндө
Гуагаһна һалга тахарсан сән дө“.
Сөзләри битинчө галхды йөһөрө,
Чилову бурахды, чөкди бир нө'рө.
Сәрхош аслан кими эләди һәмлә,
Асланча бир топпуз алмышды элә.
Топпузу вурду шаһ өйлө гүвөтлө,
Элбурсун дагына дүшдү зөләлә.

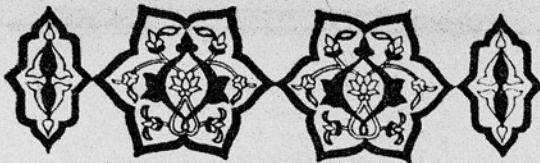
Поладын ачдыгы дэрин ярадан,
Галмады абинус агачында чан.
Гол, боюн, аяг во көкс, көвдө, баш,
Кирди бир-биринө оладу хурду хаш.
Зөрәчө һөятдан олуңча раһәт,
Мейдана атылды башга бир һөйбөт,
Хурма агачындан уча пөһлөван,
Элә бир агачдан горхарды багбан.
Нүчума кечинчө о кинли гара,
Падшаһа бурахды оладу бир яра.
Зиреһә тө'сири олмады, зөнчи
Будут төк багырды, учду севинчи.
О гара будута гызды һөкмүран,
Чөкди аг нөһөнки гара гынындан.
Нүчум өйлөйөн төк аслан чөйрана,
Бир зөрбө эндирди о пөһлөвана.
Хурма агачынын учду кәлләси,
Агачдан дүшдү бир зөнчи көвдәси.
Чыхды бир башгасы,—Асланам,—дейө,
Өзүнү о зөнчи дурду өймөйө:
„Бир гара будутам, зөнчи дагындан,
Гылынчыг ягдырыр эждаһа, аслан.
Бу агыр дагларын чөкиси мөнәм,
Гап-гара зөнчийем, бир филбөдөнәм.
Башындан бичерәм гочаман фили,
Ичимә чөкөрәм бу даштын Нили.
Зөһөрли дөмирим кими дишләсә,
Гарадан бичерәм она элбөсә.
Искәндәр көрдү бу һөдьян данышан,
Нафини мүшк илә йөгурду гандан.
Гылынчы галдырды уча бойнуна,
Башындан бир зөрбө эндирди она.
Ондан да мүдһиш бир гара һиддәтлә,
Атылды гаршыя чох чөсарәтлә.
Падшаһын гылынчы чыхды биринчи,
Төз, торпаг ичиндө фырланды зөнчи.
Мейдана атылды башга бир гара,
Онун да көзүнү юмду бир яра.
О горхаг зөнчидөн о күн бир нөфәр,
Дөйүшө чыхмады ахшама гәдәр.

Шан, зэфэр олунча шаһын сирдашы,
Дөндү ордукаһа учалды башы.
Күнөшин күл рәнкли дону дөнөркөн,
Мави бир рәнк алды Нилин күпүндөн.
Алача көйлөрө кешик чөкөнлөр,
Аламыл кечөйө айдыналыг элөр.
Кешикчи адети үзрө айыгды,
Улдузу саяндан даһа сайыгды.
Зәнчи караулу, Рум караулу,
Кешикдө даяныб күдәрдн йолу.
Күнөш, дан сөкөркөн күлүмсәйәрәк,
Нейлуфәр күнбәдә вурунча бәзәк,
Зәрнишан хеймәдән чыхды Искәндәр,
Һәрб үчүн мейдана чыхарды эскәр.
Бир мөһмиз вурду о сөркөш тәрлана,
О, сую од кими сүрдү мейдана.
Мәркәзи алды өз әлино, сонра
Чаһаны тапшырды пөһләванлара.
Сағ, сола дәмирдән чөкди бир һасар,
Мөһкәм бир тәмәлдә дүзүлдү дағлар.
Зәнчиләр, һәбәшләр, һей орду-орду,
Әлиндә гылынч, ох мейданда дурду.
Чәбһөни гәлбиндә дурмуш зәнчиләр,
Сағында һәбәшләр, солунда бәрбәр.
Бору курлайынча шаһ гапысындан,
Зәнчиләр зәнк чады, гызышды мейдан.
Гарамтыл бир булут курлайыб чахды,
Гылынчын думаны көйлөрә ахды.
Ордулар гопарды өйлә бир нә'рә,
Дәһшәтли бир горху чөкдү дивләрә.
Тоз, торпаг боғурду саф богазлары,
Горхудан бәнизләр олду сап-сары.
Гылынчдан, топпуздан, сүнкүдөн, охдан
Башыны гачырды сүлһә рам олан.
Полад галханларын тогтушмасындан
Көйлөрә чөкүшдү горху, һәйәчан.
Торпағын бейини ердән ойнатды,
Ер дағын мәғзини башындан атды.
Чәбһәдә курларкән тәбил, чан, бору,
Фәләйин тасына чөкүрдү горху.

Ичи бош гумровлар дәһшәт яратмыш,
Ер дағын бейини башындан атмыш.
Нағара курлайыр илдырым кими,
Галалар учулу сылдырым кими.
Узага сәс салыр найлар, әлә бил
Мәһшәрди, чалыныр сурн-Исрафил.
Ер зиндан олунча күрзә, әмула,
Көһүллән тоз кими учду булуда.
О полад димдикли учан охлардан
Дашларын бағрына дүйүмләнди ган.
Кирипкән ох атыр әйригаш каман,
Зирәһ мәмәсиндән сүд сағыр һәр ан.
Кәмәндләр гывырылыр дүйүмләнәрәк,
Сарылыр боюна гара илан тәк.
Ғиндли бир оюнчу кими гылынчлар
Һавада ойнайыб мааллағ вурар.
Сүнкүләрдән чыхан о мөваун сәсә,
Атлар да уяраг кәлимишди рәгсә.
Ары нәштәри тәк дәмир охлардан,
Дашларын үзүндән ахырды ал ган.
Ерләр хәстәләнди, яралылардан
Йорғун аһлар сачды көйлөрә думан.
Лачивәрд рәнкинә олан бир дағ тәк,
Шаһ верди чәбһөни гәлбинә бәзәк.
О гылынч ойнадан сәрт гулағ зәнки
Бағырды, әлә бил зәнчинин зәнки.
Кин додағларында көпүкләнәрәк
Ағзыны ачмышды баға тасы тәк.
Чанланан мәркәзләр галхды аяга,
Дүрдулар мейданда ат ойнатмаға.
Ғүнәр көстәрмәйә, чошаркән мәнлик,
Баш верди зирәклик, дәлилик, шәнлик.
Румлары ярышда енди зәнчиләр,
Бунлар чох мүдһишди, онлар чох дилбәр.
Искәндәр дарылды, бу горхунч ишә,
„Инчәләр ярамаз гызғын дөйүшә“.
Дүшүндү: „Мән өзүм оларам аслан,
Айыррам өзүмү бу горхағлардан.
Инди ки, горхмушдур гошунун гәлби,
Мән өзүм апарам кәрәк бу һәрби“.

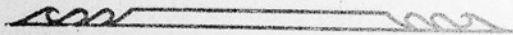
Дан ери агарды, шэфэг сөкүнчө
Сур'этлэ чэкилади гаранлыг кечэ.
Шаһын зербэсийлэ бир нечэ гара
Ит кими кэбэрдн, алынча яра.
Шаһын хүнэрини бөйлэ көрэнлэр,
Кэскин гылынчындан этдилэр һэзэр.
Мейданда өзүнү шаһ яныз көрдү,
Атыны дүшмэнин гэлбинэ сүрдү.
Бу дүня Пэлэнкэр шаһа олду тэнк,
Дүшүндү: „Дэниздэн чыхмыш бу нәһэнк“.
Өз адамларына деди: „Бу шикар
Торума дүшэрсэ гуртулушму вар?!
Мейданда иш көрэн эскэрдир, эскэр!
Од олса нэ эдэр атлы бир нэфэр?“
Шаһанэ бир силаһ тәртиб элэди,
Гылынчла галханы тәркиб элэди.
Кэркэдэн көнүндөн кейинди көйнэк,
Гызылдан вурулмуш она чох бэзэк.
Күзкү, я хам күмүш кими парлады,
Башында поладдан дэбилгэ варды.
Гылынчы маралын көзү тэк парлар,
Гарынча ганады кими чөвһөрдэр.
Атылды чүр'этлэ кирди мейдана.
Үрөклэ ким һүчүм эдэр аслана?
Багырды: „Эй шикар араян аслан!
Өзүнэ күвәнмэ, охума мейдан.
Кетмэ, кэл вурушаг, көрөк ким-кими
Мейданда басачаг бир аслан кими?
Көрэрсэн кимдэдир учалыг, зэфэр?
Кимэ яр олачаг сээдэт, һүнэр?..“
Зэнчинин сөзүндөн чошду Искэндэр,
Ган вурду башына говрулду чийэр.
Гаршыда кин илэ чошаркэн дүшман,
Рэгибин гэлбиндэ чушэ кэлнр ган.
Искэндэр багырды: „Күвәнмэ бош-бош,
Икидлэр өнүндэ өйүнмэ, сэрхош!
Сөз ачма мәнэ бу гәһрәманлыгдан,
Сән һэлэ көлкэндән чэкин, эй надан!
Горх аслан енэндән, аслансан экэр!
Икидлэр енәнэ көстөрмэ һүнэр.

Төрпэдэ билмэсэн агыр көвдэни,
Мөһвинэ чалышмаг мөһв эдэр сәни!
Асланын бөйрүнэ эл чөкмөк үчүи,
Үстүн олмалыдыр аслана күчүн.
Шаһинлик көстөрэн, эй зәиф сарчә!
Өзүнү мөһв үчүн ишләтмэ пәнчә!
Хошдур, кэл долашаг, мөһәкдир мейдан,
Кимдэдир үстүнлүк эдәк имтаһан!
Икидлэр енәнэ бу тә'нэ эбәс,
Енилэр һэр заман тә'нэ вуран кәс“.
Падшаһын сөзүндән о күкрөйэрөк,
Ериндән тәрпәнди гара түстү тәк.
Шаһын үзэринэ гылынчы чәкди,
Булута илдырым нэ эдәчәкди?
Падшаһын түкләри гылынча дөндү,
О чиркин симадан гәлби дөйүндү.
Ачыгла бир гылынч вурду Искэндэр,
О полад галхана этмәди эсәр.
Чох сүнкү ойнатды шаһ илэ гара,
Сүнкүдән һеч бири алмады яра.
Гаранлыг чөкүнчә, чәкилинчә күн,
Дөйүшдә һеч бири олмады үстүн.
Зәнчи бу дөйүшдән дарыды она
Деди: „Күн чәкилди дағын ардына,
Даваны тәрк эдәк, кечәдир даһа,
Бу ганлы ва'дәмиз галсын сабаһа.
Элэ ки, агарар гаранлыг кечә,
Дан атыб күнәшли сәһр кәлинчә.
Охуюм сәнэ мән элэ бир мейдан
Илан ювасыны сатын аласан.
Бу шәртлэ ордуу чәкәркән сәһр,
Гаршында ол сәһр кими чиләкәр!“
Бу сөзлэр битинчә дөндү чәһбэдән,
Шаһ деди: „Разыям бу шәртләрә мән!“
Үзр илэ кечәдән алдылар мөһләт,
Мейдандан ятага дөндүләр раһәт.

ИСКЭНДЭРИН ЗЭНКИБАР ШАҢЫНА ГЭЛЭБЭСИ

Элэ ки, дан атды, о парлаг күнөш
Дэнинин суюндан галдырды атөш.
Мейданда рум, зэнчи төбил дөйөрөк,
Ағ, гара гарышды шәтрәнч зәри тәк.
Гырговул румлулар, гарга зәнчиләр,
Тэрланын ики рәнк көксүнэ бәнзәр.
Зәнчиләр гаргайды, румлар бир чыраг
Гаралар гарганын көзүйдү анчаг.
Чөлләри бир булут бүрүдү һаман,
Көзүндөн ахытды дәннэләрэ ган.
Башлардан ашан бир дашғын сел олду,
Бириси сусузду, бири боғулду.
Искэндәр мейданда бир ат ойнатды,
Ох кими дүшмәнин көзүнэ батды.
Гызышды чөһәдә дөйүш базары,
Галхды асимана ерин тозлары.
Маралкөз ипәкдөн кейди дар қафтан,
Өзүнү горуду охдан гылынчдан.
Ән парлаг бир зиреһ кейинди көз-көз,
Чешмә тәк гамашыр она бахан көз.
Бир сүнкү көтүрдү дүз отуз гулач,
Варлығы чийәрин ганына мөһтач.
Бойнундан һәмәйыл бир гылынч тахды,
Шәфәги күнөшдән даһа парлагды.

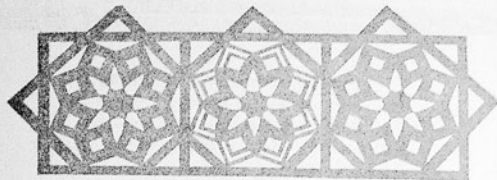

Башында дөбиләгә Чин поладындан,
Көһһөрләр ондаки көһһөрә һейран.
Белино асды бир зәһһәри көсәр,
Илан тәк санчарды о көскин зәһһәр.
Бир ата отурду, нә ат, бир даг тәк!
Көрүшү севимли, ериши гәшәнк.
Атыны чапараг һәрбә йүйүрдү,
Дүшмән сөз вердийи ерә ат сүрдү.
Гаршыя чыхмады мискин „Пәләнкәр“,
Фикир дәннзинә салмышды ләнкәр.
Һийләйлә көндәрди башга ийрәнчи,
Шаһ көһһөрләрини гапсын о зәнчи.
Шаһ бөлдү хәнчәрлә ону тән яры,
Зәнчинин гырылды һәят дамары.
Даг кими бир гара див ойнатды ат,
Баханын көзүндән чәкилди һәят.
Бу див дә о зәнчи ейәндән еди,
Чохунун башыны торпаг чейнәди.
Мүдһиш бир гара див она йөнәлди,
Гыврыламыш илан тәк чүһүшә кәлди.
О дивә Рум шаһы вурду бир хәнчәр,
Түстүсү учалды көйләрә гәдәр.
Атылды ондан да мүдһиш һәбәши,
Ган ичән асландан о даһа вәһши.
Она да ичирди өлүм суюну,
Зәманә ойнады кечмиш оюну.
О гызмыш асландан горхараг даһа,
Гаршыя чыхмады икид әждаһа.
Рум шаһы ат сүрдү, кинлә багырды,
О гачан дүшмәни һәрбә чагырды.
„Пәләнкәр“ көрүнчә бу чәсарәти,
Бир яра алмадан сөндү гүввәти.
Атыны ойнатды истәр-истәмәз,
Мейдана атылды динмәз-сөйләмәз.
Ат сүрдү о чанлы варлыга доғру,
Бәхт ону чәкирди харлыга доғру.
Чох гылынч әндирди киричә һәрбә,
Падшаһа бир әсәр әтмәди һәрбә.
Аслан гүввәтилә чошду һөкүран,
Санки бир чейрана салдырды аслан.

Дүнянын пәнаһы танрыны анды,
Шанлы бир зәфәрә артыг инанды.
Дәһшәтлә һүчума кечди шәһрияр,
Мәркәзи нөгтәдә сыхылды пәркар.
Атәшли кин илә һей вурду ата,
Күлдү шимшәк кими гара будута.
Он дүймә мизрағы өйлә бәрк чахды,
Көвдәси, кейими су кими ахды.
Душмәнин кәмиси дағылды ексәр,
Пөләнкәр мәһв олду, галды тәк лобәр.
Атындан әмр әтди икид һөкмуран
Әскәрләр һүчума кечсин дурмадан!
Әскәр һәр тәрәфдән бүрүдү дүзү,
Гатды бир-биринә кечә-күндүзү.
Охларын инләйән горхунч сәсиндән,
Ипәкли кейимләр кәсилди кәфән.
Гылынчың, галханың шагтылытысындан,
Ая баш вурурду бухарлы думан.
Гыздыгча күнәшдән галхырды шө'лә,
Тәндир тәк яхырды өз атәшилә.
Дөйүш дәһшәтиндән сәрсәмди башлар,
Ишыгдан дуня да гачырды начар.
Бахдыгча зәнчидир дүшмүш йоллара,
Олмуш көй янында ер үзү гара.
Әтигләр шөвәдән галамыш очаг,
Гарадан атәши галамыш анчаг.
Шәвә йүнкүл олду, ағырды көһһәр,
Көһһәрә, сәрраф да чох гиймәт верәр.
Ясәмән бидмишкә әтмиши тә'сир,
Гаргалар ағ шаһин әлиндә әсир.
Һейрәт бахышлара, үрәйә ахмыш,
Әглин мәркәзини бом-бош бурахмыш.
Човушлар вердикчә үрәк архадан,
Чейранлар горхмадан овлады аслан.
„Һей“ чыгыртысындан вә „һай“ демәкдән,
Көйләр дә „һо“ дейә сәсләр фәләкдән.
Кетдикчә чошурду һәр ики яғы,
Язылды биринә өлүм ярпағы.
Биләйи күчлүйә зәфәр олду яр,
Зәнчиләр мәчбурән мәғлуб олдулар.

Һәр яна ат чапды мұзәффәр әскәр,
Зәнчи өлдүрмәйә бағлады көмәр.
Ғылынч ойнатдыгча бөйүк шәһрияр,
Зәнчинин базары олду тар-мар.
Зәнчиләр чалынча тәслим борусу,
Шәһлийә башлады зәфәр ордусу.
Көйләрә учалды шаһын байрағы,
Йоллардан бүсбүтүн чәкилди яғы.
Мөрһәмәт булуту гопарды туфан,
Зәнчинин пасыны силди ғылынчдан.
Байрағын алтында дурмуш һөкмдар
Әйниндә бәнәфшә рәнкинә палтар.
Бойнунда бир нохта, аягда зәнчир,
Һәр аслан чәкирди бир нәһәнк әсир.
Байраға сығынды зәнчи һәр нә вар,
Искәндәр әмр әтди кәсилсин башлар.
Бир зәнчи ғалмады бошалды чөл-дағ,
Ғаланлар гузгунлар емийди анчағ.
Барама гурду тәк дивбәдән филләр,
Ғарынча аяғы алтында инләр.
Инсанын йүкүнү чәкән һәр һаммал,
Я чарыг дашыйыр, яхуд ипәк мал.
Зилләтә дүшүнчә амансыз дүшман,
Һәбәшләр падшаһдан диләди аман.
Һәбәшә нисбәти оланлар о күн,
Падшаһын әмрийлә гуртулду бүтүн.
Зәһәрли ғылынчдан тапдылар аман,
Шаһ бағышлаярағ вермәди зиян.
Әмр әтди һәбәшә вурулду дамға,
О күндән һәбәшләр гулдур бу даға.
О ғызғын дамғадан нурланды һәбәш,
Дағ илә чырағы парладар атәш.
Падшаһа о гәдәр вердиләр гарәт,
Һүзура сығмады бөйүк гәнимәт.
Шаһ көрдү верилән гарәт һәдсиздир,
Сәһрая көвһәрдән ахан дәниздир.
Көвһәрли чам, ғызыл, топпуз, бир яна,
Халварда мүшк, әнбәр ахыр мейдана.
Саф мә'дән ғызылдан, инчидән нә вар
Долмушду мешиндән ири чуваллар.

Сыгмайыр о күмүш, кафур чөллөрө,
 О кафур, күмүшдөн долду даг, дөрө.
 Йүклөнмиш филләрди, гая көвдәли,
 Чинс эрәб атлары, товуз чилвәли.
 Бәрбәрдән, нобидән көзәл әсирләр,
 Өнүндә Мүштәри вә ай диз чекәр.
 Даш-гашла ишләнмиш гумашлар, чуллар,
 Зәрафә көнүндән һәдсиз халы вар.
 Чөллөрә сәрилмиш һәр шей, һәр истәк,
 Хәзнәйә көвһәрдән вурмушду бәзәк.
 Шаһ шанлы зәфәрлә долгун гарәтдән
 Шәндәниб гуртулду гәмдән, зилләтдән.
 Бир дүня чәмдәйә ибрәтлә бахды,
 Күлдүсә гәлбиндән кизлиң ган ахды.
 Ки, нечин дөйүшдә бу гәдәр инсан
 Мәһв олду зәһәрли охдан, гылынчдан?!
 Янлышдыр һәр сучу бунларда көрмәк,
 Өзүмдә көрмәк дә хатадыр, керчәк.
 Фәләйин иши баш бурмагдыр аңчаг,
 Гәзадан олурму боюн гачырмаг?!
 Лачивәрд өртүлү күнәш кими сән,
 Башыны гачырма лачивәрд көйдән.
 Көй үзү кейәркән лачивәрд палтар,
 Һәр кәсә лачивәрд палтар һазырлар.
 Бу позуг пәрдәдә охума нөгмә!
 Бу дузу торпагдан арама чешмә!
 Ким билир йыгынты, бу торпаг белә
 Йогрулуш нә гәдәр үрәк ганилә?!
 Көрән көз йохдур, йох һәр ян бир мазар,
 Я марал, я чейран көнүдүр онлар.

ИСКӘНДӘРИН МИСИРДӘН РУМА ГАЙЫТМАСЫ

Дур, саги, шәрабы вер, сәрхош олум!
 Ногул вер, шәрабла бир аз хош олум!
 Әлә бир шәраб вер, көнәдүм ачсын,
 Чәһәннәмә кирсәм од мәнән гачсын.

О мейвәли агач олсун бәхтияр,
 Сәрин көлкәсиндә динчәлмәк олар.
 Каһ чана раһатлыг верәр көлкәси,
 Каһ бәзәр сүфрәни дадлы мейвәси.
 Долгун бар вермишкән әлә бир баһар,
 Рөвнәгдән дүшмәсин, даим версин бар.
 Бар верән белә кәңч агачы керчәк,
 Рөвәмә балтаның агзына вермәк?!
 Гыш кетди, енә дә шән баһар кәлди,
 Чайлар саһилиндә отлар йүксәлди.
 Енидән ям-яшыл кейди һәр будаг,
 Бәнәфшә һәр мүшкә әнбәр гатараг,
 Нәркиз дә йырмагчың һаман әтирдән,
 Кафур тәк башыны галдырды ердән.
 Хәзинә агзыны ачараг мән дә
 Бир байраг учалтым яшыл чәмәндә.
 Яшылаыг „һатифи“ о кизли дилбәр,
 Шаирләр она:—Ше'р илһамы дейәр.
 Әсрарлы сәс илә багырды: „Оян!
 Яз хәзинә сачан хатиратындан!

Нә ердә зәнчини әзмиш Искәндәр,
Нә ердә атына гоймушдур йәһәр?
Бу көһнә дастаны нәгл әдән деһған,
Кечмиши бу саяг әтмишидир бәян.
Шаһа яр олунча о бөйүк зәфәр,
Күлдү нар чичәйи, ачылды күлләр.
Хәзинә ағзыны ачды һөкмүдар,
Пайлады, варланды бүтүн гошунлар.
Вурушма ериндә бир һәфтә галды,
Шәрәбдан чөһрәләр гызыл рәнк алды.
Күләк фәрраш кими, яғыш сую төк,
Йоллары сүпүрүб суварды гәшәнк.
Йоллардан силинди бүтүн тоз-торпаг
Бәлли, тозсуз йоллар севилир анчаг.
Тоз-торпаг йоллардан галхынча енә,
Искәндәр атылды йәһәр үстүнә.
„Йол верин!“ дейәрәк чошду тәбилләр,
Байраглар учалды Пәрвинә гәдәр.
Әфрәячә дәнизи, Нил саһилләри
Көч тәбли сәсиндән олду сәрсәри.
Чошдугча дәвәләр зәнкинин сәси,
Долду бош сәсләрлә бейин күрәси.
Йолларда гумруллар сәс-күй салараг,
Чыңгыраг сәсиндән тутуладу гулага.
Чөлләрдә ахырды о гәдәр әскәр,
Олмазды сайыны билән бир нәфәр.
Кәклик төк ойнаяң аты Искәндәр
Минәрәк, далынча тәрпәнди әскәр.
Бир гәдәр йол кетди орду, шәһрияр,
Овадан кениш бир чөлә чыхдылар.
Ал-сары байраглар варды о гәдәр,
Госи шәклә кирди лачивәрд көйләр.
Чөлләрдән дағ кими кечир гәнимәт,
Йүкләнмиш дәвәләр чәкирди зәһмәт.
Гәдәрсиз чаһаһир йүкләнмиш филә,
Йүз ердән көрпүләр салынмыш Нилә.
Күлдү һөкмүранын үзү, көз-гашы,
Фәрәһдән көйләрә учалды башы.
Халга һөрмәт әтди кирәркән Мисрә,
Шәһрә низам верди әдәти үзрә.

Дәниз саһилинә энди орадан,
О ердә шөвкәтлә галды бир заман.
Байрагы нә ерә санчды тачидар,
О ердә абадлыг олду бәргәрар.
Сәрвәтлә, фәрманла узун бир мүддәт,
Салды Рум рәсмилә бир чох имарәт.
Орадан дөнәрәк Рума йол алды,
Ордунун тозундан ер, көй гаралды.
Гумлара гум кими сәрвәт сәпәрәк,
Абадлыг йолунда чәкди чох әмәк.
Дәниз саһилиндә бөйүк Искәндәр
Тәзә баһар кими гурду бир шәһәр.
Бир чәннәт гәдәр һәм ишыг, һәм абад,
Чаршусу, базары, багчасы күлшад.
О шәһәр битинчә: „Әшг олсун“ дейә,
Адыны гойдулар „Искәндәрийә“.
Шаһ бина әтдийи бу көзәл шәһәр,
Багдада бәрәбәр, Мисрә бәрәбәр.
Юһана дөнмәйә артыг әзм әтди,
Кәлдийи йоллардан дөнәрәк кетди.
Дәниздән кечинчә Рума дөнәрәк,
Дүнялар әлиндә әриди мум төк.
Һәр заман о мума әтдикдә рәгбәт,
Һәр нә истәсәйди тапарды әлбәт.
Юһанлар афәрин дедиләр она,
Чаһаһир сачдылар көһәр сачана.
Падшаһда көрүнчә бөйүклүк, мәнлик,
Шәһәрләр бәзәнди, гурулду шәнлик.
Мүтрүбләр охуду, гызыл сачылды,
Хәялә кәлмәйән мәчлис ачылды.
Дүшмәни енән шаһ күвәнди бахта,
Шаһана бәхтийлә отурду тахта.
Бәхтияр дөвләтин уча бахтындан,
Ән көзәл шәнликләр гурду һөкмүран.
Зәнчидән алдыгы сәрвәтдән, малдан
Һәдйәләр алырды чәкисиз һәр ян.
Дөвран падишаһа веринчә дөвләт,
Һәр шаһа көндәрди о малдан гисмәт.
Өйлә ки, Дарая етишди нөвбәт,
Дәвә карванына йүкәнди сәрвәт.

Йолдаки йүкләрин чоху гызылды,
Бухарая гәдәр карван дүзүлдү.
Мәрдиликлә иш көрдү, тәдбирләр этди,
Көһнә ән'әнәләр йолуйла кетди.
Дәйәрли маллардан сачды бир гәдәр,
Дуняда көрмәмиш ону бир нәфәр.
Һәр чешид хам ипәк, чавахир, хурма,
Ән көзәл чинс атлар яллары бурма.
Саф гызылдан башга, халис мө'тәбәр,
Бир халвар мүшк илә бир сандыг әнбәр.
Бир хырман әринмиш саф күмүш лай-лай,
Бир отаг саф кафур, дүзүлмүш тай-тай,
Уд йүклү дәвәләр учалды дагдан,
Һәр йүкүн тәхминән вәзни йүз батман.
Бир чох көзәл гылынч, чавахир никар,
Зерафә дәриси кими халылар.
Хидмәтә яраян вүчүду саглам,
Мин күлчөһрә кәниз, йүз икид гулам.
Фил сүмүкләриндән нахышлы тахтлар,
Көвһәрлә ишләнмиш гәдәрсиз тач вар.
Уча фил көвдәли бир алай әсир,
Голунда, бойнунда дүйүмлү зәнчир.
Бир чох дәвә йүкү, кәсик гулаглар,
Саман тәпилмиш баш бир нечә халвар.
Йүзләрчә дөйүшдән чыхмыш чанлы фил,
Чарпышма заманы ән чошгун бир Нил.
Бу әнтиг шейләрлә уча Искәндәр
Бир әлчи көндәрди мәтин, мө'тәбәр.
Дарая кәтирди гасид намәни,
Чәкди һүзуруна о хәзинәни.
Дара бу бәхшишдән олмады дилшад,
Горхду, һәсәд этди гәлбини бәрбад.
Бу гәдәр хәзинә, бу гәдәр сәрвәт
Һейрәтә дүшүрдү, вермәди раһәт.
Бир чаваб көндәрди ерсиз олараг,
Ичиндә кин оду аловланараг.
Чавабы көтүрүб әлчиләр кетди,
Искәндәри бундан хәбәрдар этди.
Бу ишдән дарылды она Искәндәр,
Гәлбинә йүкләнди кизлин бир кәдәр.

Чалдыгы зәфәрдән алараг тәмкин,
Дарая енә дә бәсләмәди кин.
Румларын Зәнчийә чалдыгы зәфәр,
Дуняя ййылды бу шанлы хәбәр.
Гәсидләр кәлирди һәр падишаһдан,
Тәбрик әдирди бу зәфәри чаһан.
Тә'нәнин гапысы бағланды артыг,
Румларын гәлбини сарды бир шадлыг.
Ачиләрә дөвран олса мөһрибан,
Гарынча охуар илана мейдан.
Чох данә көрәрсән бу дөйирмәндә,
Нөвбәтлә үйүдүр уну һәр бәндә.

ИСКЭНДЭРИН ОВДА ХОШ ФАЛ БУРМАСЫ

Эй саги, мұбарэк шэрабдан долдур,
Мэнэ вер, икидлэр дэрманы одур!
О мей бир һалвадыр дэрдкэшлэр үчүн,
Ону бир атэш йох, бэслэмийшдир күн.

Дүняда ахтаран адамлар һэдсиз,
Бири инчи арар, бириси дэниз.
Дүняда көрмөдим элэ бир һиммэт,
Өйрэдэн кэслэрэ кестэрсин рэгбэт.
Мэн кими бүлбүлэ кэрэкдир анчаг,
Гуаг тутанлардан чөкилсин узаг.
Охуюм нэгмэми, саз чалым һэзин,
Динчэлим дэрдиндэн чайын, дэнизин.
Ара бир гачаркэн багдан дишары,
Әлимдэ чыраг тэк нарынч сап-сары,
Орда көрмэйирэм сэрхош, я айыг,
Мэн кимэ верим бу нарынчы артыг,
Гачырам достлардан энэ бир яна,
Гачырам енидэн һаман бостана.
Сейр эдим көнлүмү ачан багчаны,
Онула шөнлөрсин көнлүмүн чаны.
Сөзүн дэзкаһына шэкэр сөпәндлэр,
Көһнэ мө'бидлэрдэн белэ нэгл эдэр:
Зэнчи дөйүшүндэн олунча азад,
Динчәлди тачидар гэлби олду шад.

Мейл әтди бир заман истираһәтә,
Әлине мей алды далды ишрәтә.
Өмрүнү кейфә сәрф эләди бүтүн,
Нәш'әли чалғылар динләди һәр күн.
Ханәндә, күлкун мей, саги, каманча
Ондан айрылмады кечә ятынча.
Дүнядан кам алмаг онун мурады,
Һеч кәс ондан көзәл һәят гурмады.
Дүняны шөнләдән бөйүк Искәндәр
Кечәни шөнликлә эдәрди сәһәр.
Философлар илә эдәр мәсләһәт,
Дүня эдлиндән верәрди гисмәт.
Эрәсту гәдәһә, Әфлатун чама
Тәзә мей төкүрдү ган дама-дама.
Шөвг илә ханәндә охур нәгмәләр,
Нәгмәсиндә бөйүк шаһына дөйәр:
„Әй дөвләт пәнәһи, кәнч олсун бахтын!
Әбәди яшасын бу тачын, тахтын!
Һәятын олдугча әлине чам ал,
Гәдәһи ал элә, шэраб ич, кам ал!
Әргәван шэрабдан бир бүсәт башла!
Шөнлик гур, кәнчлийә мурад бағышла!
Кәнчлик вар бәхтиндә игбалын көмәк,
Чалгы, мей мәчлис гурасан кәрәк!
Гылынч мейданыны гойдун бир йола,
Чам үсулийә дә мәчлис һазыра!
Тахтына, тачына, кет дүняны ал,
Фәләк дә бәндәндир, сәнә йох завал!
Гараны тутдун да галмасын ағлыг,
Алача көрүнмәк верәр ярашыг.
Байрагы көйә вур, чаһан сәниндир!
Дөвләтә сары ки, һәр ян сәниндир!“
Мисрин көмәйиндән, зәнчи һәрбиндән,
Шаһын голу күчлү, чөһрәси дә шән.
Зәфәри чох асан саныб дурурду,
Хорасан мүлкүндән хәрәч умурду.
Чыхмады Шам илә Румдан бир нәфәр,
Онула чәкидә олсун бәрәбәр.
Дарая бир даһа вермәди хәрәч,
Әмр әтди гайытсын көндәрдийи бач.

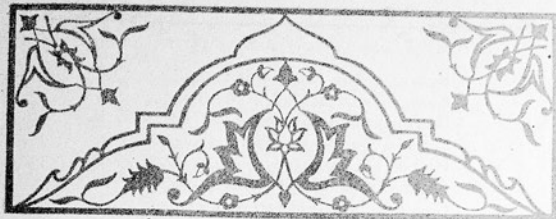
Чошурду кәнчлийин гызгын күнләри,
Фәтһ әтмәк истәрди бүтүн кишвәри.
Хор бахды Иранын икидәринә,
Һазырлыг башлады Иран фәтһинә.
Адәтдир, ағач бой атдыгы заман
Көрпә ағачлара стирәр зиян.
Көзәл күн сечәрәк шикара гошду,
Һәм нәш'әси хошду, һәм дә күн хошду.
Чөлләрдән кечәркән уча һөкмүдар,
Дағларда, чөлләрдә эдирди шикар.
Фәләйи андырыр мөһтәшәм башы,
Каһ чөлү кәзирди, каһ да дағ-дашы.
Бир даға тәсадүф әтди шәһрияр,
О дагда вар иди һәр чешид шикар.
Ики кәклик көрдү гонмуш бир даша,
Кәклик кәклик илә кирмиш саваша.
Бу онун башыны дешәр, димдикләр,
О бунун дөшүнү чайнагла дөләр.
Искәндәр ат сүрдү онлара сары,
Нәзәрдән кечирди ики шикары.
Бир һесаб көтүрдү бу чарпышмадан,
Онлардан көзүнү алмады бир ан.
Кәкликләр чарпышыр элә һиддәтлә,
Горхмайыр падшаһы көрәркән белә.
Шаһ дүшүб һейрәтә, арады тәдбир:
„Гушларын башында бу сөвда нәдир?“
Бирини фал вурду уча адына,
Бәхтинин фалыны бағлады она.
С бири кәклийә ад гойду Дара,
Нәтичә алмагчын бахды онлара.
Гушларын вурушу эләди шиддәт,
Кин илә чарпышды узун бир мүддәт.
Искәндәр фалыны дашыян кәклик,
Дараны енәрәк көстәрди мәрдик.
Искәндәр көрүнчә белә шән һалы,
Зәфәрә йөзду бу севимли фалы.
Галиб кәклик ганад чалды хураман,
Әзилән кәклийин учду янындан,
Гаяя гонмаға тапмамыш мачал,
Кәклийин үстүнә гонду бир гартал.

Үзэрэк башыны, мэхв этди гушу,
Пәришан олду шаһ, дағылды нушу.
Фал олан көклиийн шән учмасында,
Гәлбиндән силинди горху вә думан.
Билди ки, талеи, она яр олар,
Дараны эзэрэк бәхтияр олар.
Зэфэрлө учалан бәхтияр дөвләт,
Чох гыса бир һаят сүрәчөк әлбәт.
Әшитдим, о ердә уча даг варды,
Онда көй шөвкәтли гөвси таг варды.
О дагдан һәр кимсә бир диләк истәр,
Сирриндән һаман даг верәрди хәбәр.
Әсрарлы гаядан учалар бир сәс,
Санки өз бәхтилә көрүшәр һәр кәс.
Биличи бир кәсә деди һөкмүран,
Бир хәбәр сорушсун о уча дагдан.
Нә гәдәр ган ахар сорушсун ону,
Нә олурад падишаһын бәхтинин сону.
О дагдан сорушду, фал үчүн келән:
„Нә олурад нәтичә, бир хәбәр вер сән?
Дүняны алармы бөйүк Искәндәр?
Дараны эзэрэк чалармы зэфәр?“
Сәсләнди әсрарлы гая ашикар,
Сөйләнән сөзләри әйләди төкрар.
О фалдан падишаһын чошду үрәйи
Фал онун даг кими олду көмәйи.
Кәдәри силинди, чох шән көрүндү,
О дағлыг ердәрдән сарая дөндү.
Чәмән ортасында уча сәрв тәк,
Отурду мәчлисдә, тәдбир төкәрәк.
Узанды сөз-сөһбәт, мөвзуу:— Дара!
Дөйүшдән, сүлһдән сөз ачды сонра:
„Дүнялар пәнаһы олса пәнаһым,
Фәләйә учалар гызыл күләһым.
Бу „сәләм“ ейәнә хәрәчмы вермәк?
Алчағлыг дейилми бу иш, нә демәк!
Дарая нә үчүн кетсин хәрәчым?
Ондан әскикмидир бу тахтым, тачым?
Онда тач, мөндә дә кәскин гылыч вар,
Гылычла алыныр бүтүн бу тачлар.

Үстүмө кәтирсә гошун һәр яндан,
Мәнә дә көмәкдир о бөйүк йәздан.
Танрынын көмәйи мәнә тәсәлли,
Ордумса һәмрәйдир, һәр кәсә бәлли.
Бирликдән яраныб зәфәр дөйүшдә,
Достларын бирлийи кәрәк бу ишдә.
Ики гәлб бир олса дағы парчалар,
Бөйүк бир күтләни эдәр тару мар.
Бәхтимин күчүйлә үмидим парлаг,
Истәйим дүшмәндән тач вә тахт алмаг.
Дарая әләлты олмаг нә демәк?!
Нә үчүн Дарая хәрәч көндәрмәк?
Икидләр, сөйләйин фикриниз нәдир?
Бу дөйүш һагында кәстәрин тәдбир!
Дарамы һагыдыр, сөйләйин артыг?!
Шәрһ эдин вардырса бурда гаранлыг!“
Бу ишин сонуну дуян һәр нәфәр,
Енидән баш әйиб шаһа дедиләр:
„Нә гәдәр сейр эдир улдузлар, көйләр,
Ояларла һәмәһәнк олур дөрд көвһәр.
Вүчудун дүния олсун бир чыраг,
Олсун шаһын үзү айдан да парлаг.
Сәндәдир билийин гүввәти, сәндә,
Хилгәтин бәхтияр шөвкәти сәндә.
Һара саһиб олсан сән, әй тачидар!
Сачдығын тохумлар версин көзәл бар.
Инди ки, истәрсән биздән мәсләһәт,
Биз ери кәлдикчә верәрик әлбәт.
Шүбһәсиз, чарпышма олачаг тез-көч,
Анчаг бу дөйүшә тәләсмәйин һеч.
Сән отур, гой Дара һәрб ачсын сана,
Гылынчын о заман чахсын дүшманә.
Сәнә анчаг гылынч ойнатмаг етәр,
Дүшмәнин гылынчы вә башы кедәр.
Асланла оюна чыхан бир марал,
Өз гурбан ерини тәмизләр дәрһал.
Ишрәтдир Даранын бүтүн оюну,
Үстүнә кәлмәкдә ган чәкир ону.
Орду бәсләмәкдә артыгсан ондан,
Зәифдән алыныр хәрәч һәр заман.

Һәрбкеш зәнчиләр чөлләри билир,
Онун көрдүйү ер дар бир гәбирдир.
О бир кин бәсләйир, сан дия бәсләрсән.
Сән бир фәриштәсэн, о бир Әһримән.
Сән гылынч вурансан, о гәдәһ тутан,
О тахт үстүндәдир, сән бир атлысан.
Сән гүввәт өлчәнсэн, о гызыл чәкән,
Сән адиә, о исә залим, ган төкән.
О шашгын сәрхошдур, сән анчаг айыг,
О яманлыг эдәр, сән һей яхшылыг.
Арасан өлкәни, бүтүн ордуу,
Бир нәфәр тапылмаз ки, севсин ону.
Этдийи зүлүмләр һей яна-яна,
Бир гытлыг салачаг өз базарына.
Сәндәки нәвазиш, уча тәрбийә,
Адыны учалдар еддинчи көйә.
Һагсызлыг һагг илә олурса дүшман,
Һагг тутар ерини, һагсыз пешиман!
Һәр заман өз айыг бахтындан япыш,
Чобан ол сүрүнә, тахтындан япыш!
Бағанма бу фикрә, дүшүмнә белә,
Дөвләт мүлк иләдир, нүсрәт мал илә.
Инсана баш олмаг инсанлыг истәр,
Йохса ән ади бир инсандыр бәшәр.
Бөйүклүк зйләмәк һәр кәсә асан,
Анчаг баш олачаг шәфгәтли инсан.
Һейванлар онунчун сефир асланы,
О, гонаг севәндир шикар заманы.
Гыфылы зәнчилрә сахланан вардан,
Ону йәгин әт ки, хошланмаз чаһан.
Сәдәт о заман яр олар сана,
Ондан алдыгыны верәсэн буна.
Инсанла яшаан мәрддир, кишидир,
Кимсәни севмәмәк намәрд ишидир.
Хәмири йоғрулмуш олан кимсәйә
Бир чөрәк ким вермәз, борч олсун, дейә.
Рәһмин вар, икидик ярашар сана,
Хәзинә, әждаһа галсын дүшманә.
Дүшмән бош курулту, сән шимшәк рәфтар,
Сән көвһәр сачансан, о хәзинәдар.

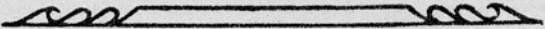
Асландан күчлүйдү рəһмəтлик атан,
 Гызгын бир гылынчыды дүшмөнə һәр ан.
 Сəн элə аслансан чарпышан заман
 Гылынчындан олар дашын багры ган.
 Көрдүнмү зəнчилэр нə саяг чошду,
 Кинли дивлэр кими үстүнə гошду.
 Сəнин гылынчына этди сəркəшлик,
 Башыны чейнəди гылынч вə тəпик.
 О селдэн даг кими үз чевирмэдин,
 Сəни бу дамчы да горхутмаз йəгин.
 Филлэри будаян гызмыш бир аслан,
 Горхармы эн ачиз көрпə чейрандан?
 Гызмыш бир аслана нейлэр бир марал?
 Гарышга илана верəрми завал?
 Эн овчу бир гартал эдэркэн шикар,
 Көрпə гушлар илə кейф үчүн ойнар.
 Улдузар бəхтинлə достдур, бу бəлли!
 Йолунун тозудур бу торпаг əһли.
 Дүняны фəтһ этмэк гисмəтдир сана,
 Һәр фəйда сənəдир, зиян дүшмана.
 Сənə мəхсус олан бу мүбарək фал,
 Дүшмөнə вермэзми бөйүк бир завал?
 Улдузларла фаллар көстəрир, бу күн,
 Бу ганлы дөйүшдə оларсан үстүн.
 Һэндəси һəрифлэр, чизкили хəтлэр
 Билдирир сəниндир шанлы бир зəфэр.
 Зəнчи падишаһы Пөлэнкэр, шəксиз,
 Күчлү пəһлəванды, чошгун бир дəниз.
 Галиблə мəғлуба бир фал вураркэн,
 Сən галиб, о мəғлуб чыхды һәр заман.
 Инди ки, уғурлу чыхмышдыр фалын,
 Бундан да доғачаг мүбарək халын!
 Һәр ердэн көрүнчə һəмиййət, зəфэр.
 Фатəһлик фикринə дүшдү Искəндэр.
 Əлинə алыркэн гылынч я гэдəһ:
 —Уғурдур—дейэрək тапырды фэрəһ.
 Һәр ишдə хейрə яз фалы, эй филан!
 Мүбарək фал олуր хейрə йозулан.
 Яман фал вурма ки, доғар яман һал,
 Бир кимсə вурмасын əсла яман фал...

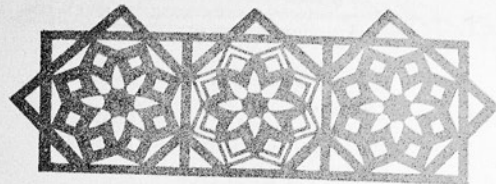
ИСКƏНДƏРИН КҮЗКҮ ГАЙЫРМАСЫ

Дур, саги, эл узат сүзүлмүш лə'лə!
 Көнүмдэн буланлыг дərди тэмизлə!
 Эшг олсун о лə'лə ки, рəйһанлы баг,
 Асар гəндилиндэн ишыглы чыраг.

Бəхтияр инсанын, кечдикчə һәр күн,
 Фикриндə яхшылыг һәр шейə үстүн.
 Онунла дəйэрли айинлэр гурар,
 Дəвлэтə бурахар көзэл ядикар.
 Əз мəс'уд бəхтийлə яшар гол-гола,
 Улдуза фал вурар, бəхтиярлыгла.
 Үмидин сөнмэсин дүня олса дар,
 Һәр гара булутдан аг ягыш яғар.
 Чарə гапысыны бағлы гойма, кэл,
 О фəйда верəрсə даһа да көзэл.
 Үмидсиз нəфəслэр алма бир заман,
 Гуртулуш верəндир бөйүк ярадан.
 Үмидсиз гаш чатма, ач бир көзүнү,
 Зəфэр күзкүсүндə көр өз үзүнү.
 Бу рум гумашына бəзək чəkəнлэр
 Бу дастан башына мүшк, энбэр сөлэр.
 Искəндэр дүня олуркэн ачар,
 Гылынчындан күзкү олду ашикар.
 Бəзəнмək истəркэн дүня кəлини,
 Күзкүйə узатды дилək əлини.

Күзкүдөн йох иди онадэк эсэр,
Күзкүнү яратды бөйүк Искэндэр.
Башланынча күзкү гайырмаг иши,
Галыба төкдүлөр гызыл, күмүшү.
Нэ сейгэл вердилэр вермөди сэмэр,
Онда үзлөрини дүз көрмөдилэр.
Сонра эл атдылар һэр чүр көвһөрә,
Һэр бири көстәрди башга мәнзәрә.
Элә ки, тәчрүбә дәмиләр чатды,
Көвһәр үзәриндә нахыш яратды.
Дәмирчи сәнәткар рәссам олараг,
Сейгәллә дәмиләри эләди парлаг.
Дүзүдүйү көвһөрдә о рәссам артыг,
Көрдү һэр сурәти тәбии, ачыг.
Өнчә һэр шәкилдә ону гурдулар,
Олмады дүзкүн бир сурәт ашикар.
Күзкү энли олса энләнир сурәт,
Узун олса, сурәт узаныр элбәт.
Дөрдбучаг көстәрир гарышыг хәял,
Мүсәддәс көстәрир бам-башга бир һал.
Дәйирми гайрылды олмады файда,
Енә давам әтди әввәлки гайда.
Көтүр-гой әдиләр ону нә гәдәр,
Ахыр эл чәкдиләр, вермәди сэмәр.
Һәндәси йол илә гара дәмилән,
Күзкүнү Искәндәр парлатды бирдән.
Сән дә бу күзкүйә бахдығын заман,
Искәндәр дөврүндән хәбәр аларсан!
Көрдүйү сейгәлдән рәнкини атды,
Гап-гара бир дәмиләр шәфәг яратды.
Илк дәфә күзкүйә бахды Искәндәр,
Бир эзәмәт алды көвһөрдән көвһәр.
Күзкүдә көрүнчә падшаһ өзүнү,
Күзкүнүн шадлыгдан өлдү үзүнү.
Кәлиндәр бу рәсмә әһтирам үчүн
Күзкүнүн үзүндән өпәрләр һәр күн.

ДАРА ЭЛЧИСИНИН ИСКӘНДӘРИН ЯНЫНА КӘЛМӘСИ

Дур, саги, о күзкү чамы вер енә,
Әлимдә тутум бир гәдәһ еринә!
Кейхосров айинли олум о чамдан,
Онуна көзүмдә парласын чаһан.

Чәкинәк зүлүмдән, ситәми атаг,
Әдл илә мүмкүндүр бундан гуртармаг.
Дүняя бағлама көнүл, ягыдыр,
Һәм гулдуур, һәм горхунч див ятагыдыр.
Дамчы-дамчы вериб гәдәһ истәркән,
Көһнә борчу дүня истәйир бирдән.
Ягыш дамчы-дамчы булутдан ягар,
Бөйүк чай олунча дәнизә ахар.
Нәйин вар, шән-шән е, севин бу күнә,
Гойма бир дирһәми, дирһәм үстүнә.
Элә бил бир нәһәнк бизә ян алмыш,
Емәдикләрини элинә салмыш.
Гаруи да йығымышды бөйүк бир сәрвәт
Бах нечә торпага кирди нәһайәт.
Гызылдан бир сарай тикдирди Шәддад,
Өләркән алмады гәсриндән мурад.
Бу бағда бир ағач битмәмиш раһат,
Балтадан галмамыш чаны саламат.
Шаһларын тахтына бәзәк верәнләр,
Белә нәгл әдир ки: бөйүк Искәндәр,

Бир күн динчелерди үрэйи чох шэн,
Узагды дүнянын һөвәсләриндән.
Саф, дуру шәрабла шаһлыг чамыны
Долдурур, бошалдыр, алыр камыны.
Һикмәти биләнләр кәлмиш янына,
Ағыл да, тәдбир дә көмәкди она,
Йүз нәгмә башлады хош сәдалы чәнк,
Һәр назик нөгтәдән сөз алды аһәнк.
Шаһ ичдийи чамын һәр дамчысындан,
Мүһәндисләр әкди көзәл бир фидан.
Парлааян саф шәраб шимшәкдән нишан,
Шәраб хош ичимди, гәдәһ гәлбачан.
Чалгыдан, шәрабдан, инчә нәгмәдән,
Ярым сәрхош иди, ичән, динләйән.
Гәдәһин кез яшы, чалгынын сәси,
Ахыдар пәрдәдән бир ган чешмәси.
О ширин мизарабын һәр ярасындан,
Һәр гуру пәрдәдән ахыр сел тәк ган.
Һәгиги чәннәтдән даһа бәзәкли,
Майысдан даһа шух, даһа чичәкли
Мәчлисин башында бөйүк Искәндәр
Фәләкләрдә дуран бир ая бәзәр.
Дарадан бир әлчи кәлди бу заман,
Үрәкли, данышган, дилли, гәһрәман.
Шаһпәрәстләр кими кәстәрди һөрмәт,
Ону вә Дараны өйдү нәһайәт.
О дүня әринә этди чох сәна,
Даранын әмрини етирди она.
Өнчә өз шаһындан салам етирди,
Көһнәлмиш хәрәчы дилә кәтирди:
„Нечин шаһ әсиркәр көһнәри, тачы,
Чохдандыр вермәйир бизим хәрәчы?
Мәндә бир ачизлик көрмүшмү? Нәдән
Башыны гачырымыш пәркар хәттиндән?
Көһнә адәтләри атса бойнундан,
Сәркәшлик әдәрсә чәкәчәк зиян“.
Искәндәр аловлу шимшәк тәк чадды,
Гәлбинин атәши дилини яхды.
Әйилди гашынын каман кушәси,
Горхудан әлчинин сөндү нәфәси.

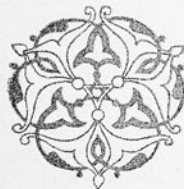
Әлә ки, әшитди бу кинли сөзү,
Димағы олданды, парлады көзү.
Ачығы дилинә әдинчә әсәр,
Сөйләди гәсидә ярамаз сөзләр.
Шаһын көзләриндән гәзәб ягырды,
Гәсидә дедийи сөзләр агырды.
Дүшүнчәси, ағыл саглам олан кәс,
Лүзумсуз сөзләри сөйләмәз әбәс.
Гызышанда дили сәбр этсә бир аз,
Тутдугу ишиндән пешиман олмас.
Сүрәкли алгыша тапса да зәфәр,
Сусмаг сөйләмәкдән чох файда верәр.
Нә көзәл сөйләмиш гоча бир әрән:
„Дил әтдән яранмыш, гылынч дәмирдән“.
Өзүнә, өзкәйә олмас мөһрибан,
Дилинә кәләни сөйләйән инсан.
Кәяна мәнсуб ән гоча бир нәфәр,
Һәммин һадисәни белә нәгл әдәр:
Гиймәтли гылынчдан көвһәрдән, тачдан
Даранын хәрәчы кетдийи заман,
Дәйрәли көвһәрләр ичиндә, һәтта,
Вармыш бир тәбии, гызыл юмурта.
О инчә нахышылы шаһанә бүсәт
Верди көрәнләрә тәзә бир нишал.
Дилини о гәсид әдинчә поала,
Көһнәлмиш хәрәчы әләйинчә яд,
Багырды: „Мөһкәмдир башымдаки тач,
Гызымыш бир асландан алынмаз хәрәч.
Башга бир айинә кирмишдир чаһан,
Галмамыш о гызыл юмурта доған.
О көһнә бүсәты бу дөвран силди,
Кечмиш айинләрә гәләм чәкилди.
Һәр заман чаһанир чыхармы дашдан?
Дүня каһ сүлә истрә, каһ вуруш, каһ ган.
Бу гәдәр гүрурла чәкмә бош нәфәс,
Гылынчла чаваб вер, данышма әбәс!
Етмәэми гылынчым ган дама-дама,
Тахтыны чәкмәмиш мәнним алтыма.
Мәнним дә вар икән гылынчым, тахтым,
Лакин бу дүняны сәнә бурәхдым.

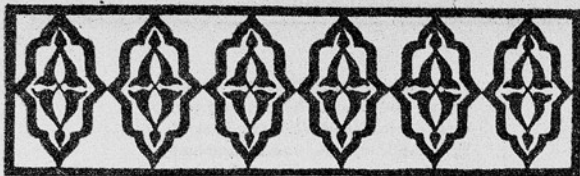
Нэ гэдэр сэндэ вар чэлал, тэмтэраг,
Мөнэ дэ элэ бир кушэни бураг!
О ерэ етирмэ—күчүм вар,—дейэ,
Сэниилэ чарпышым пэнчэ пэнчэйэ.
Атараг һөрмэти, рэсми, һяэны,
Кинимлэ чошдурум гэлбимдэ ганы.
Шаһ эшитмэдими эдэркэн саваш,
Гопардым зэнчидэн мэн нэ гэдэр баш?
Бир ат чапмагымла кетдим мэн һара,
Атдым дикбашлары тоз-торпаглара.
Бир шаһ ки, шаһлара верир тахт вэ тач,
Мискинлэр кими һеч верирми хэрач?
Мэндэн Мисри истэ, истэмэ көвһэр,
Мисир гызлыды тэк сөзэ вер зивэр.
Бах, сэрвэт, дөвлөтим галхмыш нэ ерэ,
Төлэб эт мөндөн өз рүтбэмэ көрө.
Галдырма фитнэни, чошдуurma кини,
Кэл виран элэмэ, Иран мүлкүнү!
Варындыр зәһмәтсиз бөйүк мөмлөкөт,
Шүкр элэ, етмэзми бу гэдэр дөвлөт?
Заманын мейлини кэл доландырма,
Бу фикрэ гөлөм чэк, су буландырма!
Истэмэ верилмэз шейи падишаһ!
Рэфтар эт, нечэ ки, эдир ики шаһ“.
Гасид эшидинчэ бу сәрт хәбәри,
Зәһниндэн силинди бүтүн сөзләри.
Дәркаһа үз гойду дәрлэ, мөһнөтлэ,
Атәшли шимшөкдөн даһа сүр'әтлэ.
Элэ ки, ачылды гасидин дили,
Ики гат бүкүлдү о сәрвин бели.
Бу ағыр чавабы эшитди Дара,
Бағрыны дәлди эн кинли бир яра.
Кимдир о сиккәсиз, чәсарәт әтсин
Дара сиккәсилэ рәгабәт әтсин.
Кининдэн о анды бир нечэ дастан,
Саралды эшидөн кәсләр горхудан.
Зәһәрли күлүшлэ долараг кинэ,
Деди: „Бах бу азғын чәрхин ишинэ!
Бу зүлүм дейлими эдир фәләкләр?
Дарая күкрәйир мискин Искәндәр.“

Гаф дагы олса да көзүнү силсин,
О кимдир мәнимлэ чарпыша билсин?!
Бир тәрлаан янында бир чибин нәдир?
Чошгун бир дөниздән кичик гәтрәдир“.
Башга бир гасиди көндәрди Дара,
Кин илэ көзүнү тикди йоллара.
Гасидэ тапшырды бир топ, бир човкан,
Бир чувал күнчүдә дэ верди әрмаган.
Һәдиййә сиррини өйрәтди она,
Севинди гурдугу инчә оюна.
Даранын вердийи тапшырыллары,
Биләрәк, үз гойду Юнана сары.
Искәндәр гәсринэ басынча аяг,
Атәшдә мум кими шә'лә сачараг,
Әдәблэ падшаһа баш эйди өнчә.
Пәрәстиш вэ айин баша колинчә,
Сөз дүйүмләрини сүр'әтлэ үздү,
Сөйләнән сөзләрдән бир инчи дүздү:
—Чанлара һакимдир фәрман верәнләр,
Буйругу гулларыдыр көндәриләнләр.
Шөвкәтли падишаһ версә һәр әмир,
Итаәт әйләмәк бир вәзифәдир.
Искәндәр билди ки, бу үз истәйән,
Ағыр бир фәрманла кәлмиш ериндән.
Ачыглы күләрәк деди: „Әрз гыя!“
Гасидин дилиндән ачылды гыфыл.
Гасидин Дарадан кәтирдийи мал,
Искәндәр өнүндә гоюлду дәрһал.
Элэ ки, мөтаы ортая сачды,
Даранын әмириндән гасид сөз ачды.
Башлады човкандан, топдан әввәдчә:
—Ушагсан, сәнә топ олсун әйләнчә!
Истәйин мәнимлэ чарпышмаг олса,
Гәлбинә бош ерә сыхынты долса—
—Күнчүдү сарая сәпәрәк дурду—
—Гаршына чыхаррам бундан чох орду.
Дүняны сарсыдан бөйүк Искәндәр,
Көрдү бу фалларда шанлы бир зәфәр.
Бир мөсәл чәкди ки, гачдыгы заман,
Һәр шейи гаршыма чәкәр бу човкан.

Онунчун көндөрмиш Дара човканы,
Өзүмө чөким бу көһнө дүняны.
Юварлаг бу топу һәр һей'әтшүнас,
Ерин күрәсийлә әйләмиш гияс.
Шәһрияр онунчун көндөрмиш буну,
Човканла газаным онун топуу.
Даранын фикрини билинчә салар,
Кинини күнчүддә әтди ашикар.
Күнчүдү дагытды әвә, әшийә,
Гушлары сәсләди, дәнләсин—дейә.
Дарыя дарашды сарай гушлары,
Гаамады бу ердә бир дәнә дары.
Бу чаваба әлә гәти мә'на вар,
Күнчүдүн яғыны сыхыб чыхарар.
Күнчүддән чох олса Дара гошуну
Мәним дә гушларым дәнләйәр ону.
Үзәрлик долдурду кичик чувала,
Гасидә веринчә деди: „Чых йола!
Дара күнчүд гәдәр чыхарса орду,
Мәним дә ордумун гәдәри бах, бу!“
Гасид Искәндәрдән әшидиб буну,
Йүкләди улаға ағыр йүкүнү.
Дарая Юнандан кәтирди чаваб,
Бу ағыр чаваба ким кәтирәр таб?
Даранын чавабадан гызарды көзү,
Чүнки чох күчлүйдү дүшмәнин сөзү.
Әдавәт бағлады һиддәтләнерәк.
Иранын халгындан истәди көмәк:
Чин, Харәзм, Гәзвин, Гур маһалындан,
Ер дәмир кәсилди һейван налындан.
Бир орду дүзәлтди Гаф дағы гәдәр,
Һамысы даш, дәмир чейнәйән әждәр.
Бу бөйүк ордуя сан верән заман,
Сан верән галмышды бу ишдә һейран.
Дөйүшкән әрләр ки, ат ойнадырды,
Тәхминән доггуз йүз минә чатырды.
Бөйүк шәһриярын бөйүк ордусу,
Бир чошгун дәнизди, йохду горхусу.
Кин илә Юнана догру йол ачды,
Кечдийи ерләрдә байгуш улашды.

Ахды дәниз кими Эрмәнистана,
Күләк дә чатмады онун тозуна.
Өлкәләр ашдылар Юнана гәдәр,
Гурулар титрәди, чошду дәнизләр.
О дикбаш атларын полад налындан,
Чөлләрдә отлардан галмады нишан.
Күнәш дә дүшсәйди шаһны ардындан,
Кәздийи ерләри әдәрди виран.

ИСКЭНДЭРИН ДАРА ҮЗЭРИНЭ ГОШУН ЧӨКМӨСИ

Вер, саги, руһ верэн парлаг шэрабдан,
Ондан ишыглансын гэлбим хэр заман.
Мэн ону ичэрсэм верэр сээдэт,
О мэни ейрсэ доғар фэлакэт.

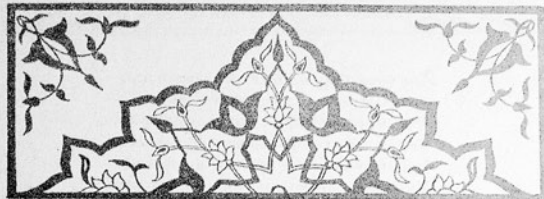
Айыглыг нэ бөйүк дөвлэтмиш, билсэн!
Эли бош олмамаг дүня нэгдиндэн.
Дүняда о шөхсин учалар башы,
Чох сайыг давраныр хэр ишэ гаршы.
Шүүрла өлчөр бу һөят йолуну,
Оғрудан горуюр өз вар-йохуну.
Бир шей ки, ишини эдочок асан,
Йүкүндөн көтүрүб атма һеч заман.
Эскиклик версэ дэ атма күркүнү,
Сэни гар, союгдан сахлар гыш күнү.
Тэпэдэ бир эшшэк өлдү союгдан,
Палтарсыз чыхмышды о тэнбэл һейван.
Кечэн падшаһлары өйрэнмиш бир пир
Сорушан кимсэйэ белэ нэгл эдир:
Дара орду чөкди Эрмәнистана,
Санки бир гиямэт чөкдү хэр яна.
Искэндэр бу ишдэн тутмады хэбэр,
Гаршыа чыхарсын гызгын бир мөһшөр.
Мээлулар ахараг кэлди хэр яндан,
Дедилэр: „Чошгун сел гопарыр туфан“.

Даранын ордусу эдэркэн сэфэр,
Полад кейимлэрдэн гаралды ерлэр.
Бир һаким сөйлэди: „Дүшмэн сэрхошдуур,
Дурдугу ерлэрдэ гафил олушдуур.
Искэндэр бир басгын этсэ гэфлэтэн,
Бир анда чыхарар ону мүлкүндэн“.
Искэндэр күлэрэк сөйлэди чаваб:
„Кизлиндэ галмагы севмэз афитаб.
Ярармы дөйүшдэ бөйүк Искэндэр
Ади гулдур кими газана зэфэр?“
Башга бир һаким дэ белэ дэм вурду:
„Дүшмэнин кәтирир һэдсиз бир орду.
Гошун ишлэрини мүкәммәл билэн
Анчаг сая билэр ону тәхминән“.
Эн гыса бир чаваб верди Искэндэр:
„Бир гылынч йүз өкүз багрыны дэлэр.
Ачыглы чанавар, о кинли һейван,
Горхармы гоюнун чох олмасындан?“
Уча шәһриярын мәтин сөзлэри,
Инандырды буна бүтүн эскэри.
Кет-кэдэ бөйүдү бу гызгын хэбэр,
Өлкэйэ яхындыр о горхунч эждэр.
Искэндэр билди ки, о бир булут тәк,
Кэлэчэк, гылынчы сачачаг шимшэк.
Бүтүн өлкөлэрэ кәндәрди хэбэр:
— Дурмадан дәркаһа йығылсын эскәр!
Румдан, Эфрәнчэдән, Мисирлән, Русдан,
Бир орду бээди кәлиндән рөгсан.
Орду топланынча уча Искэндэр,
Эмр этди сайындан верилсин хэбэр.
Сайчылар мө'лумат верди падшаһа:
Алты йүз мин эскәр кәмиш дәркаһа!
Хэр яндан йығышыб кәлинчэ орду,
Чалгысыз, ичкисиз бир мөчлис гурду.
Агиллэр йығылыб уча дәркаһа,
Вердилэр дигтәтлэ гулаг падшаһа.
Искэндэр сөз ачды бүтүн ишлэрдән,
Дара һазыр эдэн о дөйүшлэрдән.
— Шүбһэ йох,— деди,— о ады тачидар,
Бизимлэ дөйүшэ вермишир гэрар.

Гэрб үчүн, сүлх үчүн фикриниз нэdir?
Чарпышма яхындыр, көстөрүн тэдбир!
Чыхмаса бу кэскин гылынч гыннандан,
Бизэ киши демэз бир нэфэр инсан.
Тач-тахт аларсам гоча Дарадэн,
Залым адланарам бунуна да мэн.
Гыймарам чыхсын өз мүлкүндөн Дара,
Чапгынлыг өтмэрэм мэн Көянлара.
Анчаг горхурам бу талесим бир күн,
Дүшмэни чыхарсын бизлэрэ үстүн.
Бу йолда дүзкүн бир тэдбир көстөрүн,
Сонунда ишимиз олмасын чэтин!
Дүшүнүб сөйлэйин саглам бир фикир,
Бу дөйүш хаггында фикриниз нэdir?
Биликли, шүүрлу, айыг, хүнэрвэр
Башчылар диггэтлэ чох динлэдилэр.
Нөрмэтлэ хамысы дил төкдү, она
Падшаһа өтдилэр чох дуа, сөна.
„Уғурлар догсун бу яшыл агача,
Көклэри мөһкөмдир, адыйса уча.
Тахтына, тачына дүня гурулсун,
Гапында дүшмөнни башы тач олсун.
Догрудур тамамэн шаһ буюранлар,
Бир дэ биз онлары эдөкми тэкрар?
Эмриндэн дөнмэрик, сөзүн фэрмандыр.
Падшаһын йолунда чанлар гурбандыр.
Инди ки, сорурсан, эй уча, ээки,
Бизим фикримизэ бөйлэ кэлир ки,
Кинли бир үрэйэ кин долан заман,
Кечдийи йолларда көйөрэр тикан.
Сэн дэ кин одуну эйлэ шө'лөвэр,
Кин яхан бир атэш тикан тэмизлэр.
О, гоча сөйүддүр, сэн кэнч сэнубэр.
Сөйүдлэ сэнубэр олмаз бэрэбэр.
Енидэн абад өт бу көһнэ багы,
Торпагдан тэмизлэ көһнэ алагы.
Бу тэзэ дөвлэтин ал гумашындан,
Кэлин тэк бэзэсин о көһнэ чаһан.
Шүбһэсиз залымдыр, амансыз дүшман,
Халг боюн гачырыр о залым башдан.

Өйлэ бир дүшмөндөн нийэ горхурсан,
Эвинни ичи дэ езүнэ дүшман.
Зүлмүн айининэ бирдэн чөк гэлэм,
Халгынын гэлбиндэн силинсин элэм.
Дүшмөндөн мөмлэкөт доймушдур чана,
Атыл үзэринэ мэрди-мөрдана!
Исти тэндир артыг чөрөк истэр, дур!
Атынын башына одлу йүйөн вар!
Баш гоарыг хара сэн аяг гойсан,
Биздэ йох эмриндэн боюн гачыран.
Сэнин истэйини ким поза билэр?
Эмриндэн чыхмага кимдэ вар хүнэр?“
Сөзлэри бунуна битирди, анчаг:
„Сэн бу ган төкмэйэ гойма ил аяг.
Көянын тахтына көстэр сэн нөрмэт,
Өнчө ган төкмэйэ этмэ сэн чүр'эт“.
Намынын фикрини падшаһ билэрэк
Билди сэркэрдэлэр верэчэк көмөк.
Догрулар сөзүнү тутараг кетди,
Орду дүзөлтмэйэ падшаһ эвр өтди.
Дөвр эдэн күнлөрдэн сечэрэк бир күн,
Уғурлу талеи олуркэн үстүн,
Мүбарэк фал илэ анды сөфэри,
Ордуя верилди нэрэкөт эври.
Кэмэри белиндэ кин илэ сыхды,
Парлаян йүйэни айдан ишыгды.
Сэрхош аслан кими этди тачидар,
Гылынчы дүнянын фөтһинэ ачар.
Нэштэрли арыйды, гайнашан орду,
Арыдан даһа сөрт дөйүшүрдү бу.
Фиридуң падшаһдан ядикар олан,
Гочаман Дирэфши танырды чоһдан.
О уғурлу байраг дүзөлэн заман,
Севириди достуну бу гоча дөвран.
Байрагы „Дирэфши-Кавэ“ дэн йүксөк
Чөкди маһчасына көй рөнкли ипэк.
Там элли аршынды уча сүтуну,
Өз гойнунда бэзэк бэслэмиш ону.
Ипөйин үстүндэ мүдһиш эждаһа,
Бир кэрэ баханлар бахмаз бир даһа.

Гывырчыг гара бир готаз башында,
 Санки бир булутдур дағын гашында.
 Бир гара гарталды, ганады нурдан,
 Көрүрдү ону һәр узагдан бахан.
 Тэрпәнди әждаһа һейбәт әскәрләр,
 Башында әждаһа пейкәр Искәндәр.
 Дүня бу шуришдән дәһшәт алараг,
 Нә үчүн?!—сәбәби бир овуч торпаг.
 Гийләкар дүня алданма бураг,
 Гурду асланлыгла олур бағламаг.
 Гапаглы хонча бил көһнә дүняны:
 Каһ һалва едирир, каһ чикәр ганы.
 Ер чухур, көй исә уча вә парлаг,
 Бири ган тештидир, о бири торпаг.
 Һәр тештин үстүндә язылмыш чохдан,
 Сиявуш ганийлә нә гәдәр дастан.
 Бир мәһсул версә бу дүнянын бағы,
 Ал гана батырыр бүтүн торпағы.
 Бу тештә кимсәнин кирмәз һаләси,
 Көмәйә бурахмаз бу йол һеч кәси.
 Инди ки, фәряда етишмәз бир кәс,
 Көмәк истәйәнләр чыхармасын сәс!
 Сәсино пәрдәнлә чәк мәтин һасар,
 Сакит бир варлығы әйлә ихтияр!

ДАРАНЫН СӨРКӨРДӨЛӘРИ ИЛӘ МӘСЛӘҢӘТИ

Дур, төвбә яндыран оду ал, саги,
 Башыма о мейлә атош сал, саги!
 Хошдур бу мәчлисдә парласын күнәш,
 Башымда шам кими янсын бу атош.

Агилләр кам алыр яхшылыглардан,
 Танры көмәйинә сығыныр инсан.
 Әдаләт мүлкүндән ким үз чевирсә,
 Она агил демәз ағыллы кимсә.
 Инсана бу ағыл көзәл гоншудур,
 Һейиф ки, писләрлә отурур, дурур.
 Ағылсыз кәсләрлә отуруб дуран,
 Ағылдан, шуурдан демәсин дастан.
 Коһанын әлиндән оланлар азад,
 Бу кәндә әв тикиб дүзәлдәр абад.
 Сән дә бу йүкүнү бойнундан атсан,
 Горхмазсан һәр алчаг боюн вурандан.
 Анчаг өз варынла ол чошгун үмман,
 Көтүр өз файданы өз варлығындан.
 Өзүнә өдүнчә өзүн ол гонаг,
 Агач ол, өзүндән догур гол-будаг.
 Барама гурду бах, әтди көләлик,
 Өзкәдән ем алды, бир дә көлкәлик.
 Бирчә бармаг бойда олунча тәни,
 Гусду едийини, сөндү бәдәни.

Эн гоча бир мө'бид рэвайэт эдир,
Ағыллы кэслэрэ хекайэт эдир:
Рум шаһы кедирди бөйүк шөвкэтлэ,
Гылынчла, гошуна, варла, дөвлэтлэ.
Нэр ерә ййылды бу гызгын хэбэр;
Рум элиндән кэлир горхунч бир эждәр!
Даранын мөһвинэ һазырланараг,
Нэр чешид силаһла галдырмыш байраг.
Бу хэбэр байрам төк сарды һэр яны,
Чүнки яхмыш иди Дара дүняны.
Бир сөзлэ мөмлөкэт, эһали, өлкэ
Залимин элиндән кәлмишди тәнкэ.
Дарая һэр өлкэ бәсләрди нифрэт,
Искәндәрә исә мөһәббәт, һөрмәт.
Бу ишдән Дарая вердиләр хэбәр,
Дөниздән далға төк кечди Искәндәр.
Сынаглы кәсләри чагырды Дара,
Ағыллы башлардан истәди чара.
Нә саяг киришсин дүшмәнлэ һәрбә,
Дүшмәнә нә саяг чалсын гөләбә.
Нә тәдбир кәстәрир гоча рәһбәрләр?
Дөйүшдә басылсын румлу Искәндәр.
Көрмүшдүр енәркән дүшмән ордуу,
Дөйүшүн талеи горхутду ону.
Дәрдинә бир чарә демәди бир кәс,
Кимсәдән чыхмады бу барәдә сәс.
О мәчлис билирди, Дара сәркәшдир,
Яхмагда амансыз, гызгын атәшдир.
Кимсәнин сезүнү тутмаз, динләмәз,
Онунчун дурмушдур динмәз-сөйләмәз.
Мәчлисдә варды бир ады пәһләван,
Һәсәби, нәсәби, Зәнкә-Шавиран.
Ады—„Фәрибәрз“ди, көвдәси бир даг,
Вүчүду поладды, голу бир чомаг.
Мәчлисә чагрылмыш бу икди киши,
Көзәлчә билирди бүтүн кечмиши.
Даранын тахтына этди чох сәна;
„Угурлу мәчлисин яр олсун сана!
Дүняда һэр заман анылсын адын,
Фәләк дөвр этдикчә, күлсүн мурадын.

Кечмишдә эшитдим улу бабамдан,
Нәсипәт йолунда этмишди бәни.
Кейхосров дүнядан әдәркән сәфәр,
Чаһаһир чамындан вермишди хэбәр:
Яхын бир заманда дөвләтин тахты
Алчалар вә сөнөр улдузу, бахты.
Рум элиндән чыхар мүдһиш бир сәркәш,
Һәр атәшкәдәйә вурар бир атәш.
Бу Иран бүсбүтүн мал олар она,
Гурурла отурад Кәян тахтына.
Дурмаз бир өлкәдә, чаһан фәтһ эдәр,
Бир заман кәләр ки, мөһв олуб кедәр.
Һамаһн шәхс олмасын румлу Искәндәр?
Бу дүшмән одурса, ондан эт һәзәр!
Адыны буза яз—бизим торпага
Гойма бу дүшмәни аяг басмага.
Ондан бу өлкәмиз көрмәсин зияһ,
Хәзинә йолунда йохсул верәр чан.
Бир һийлә гурмалы, итаәт әтсин,
Яһныз Рум мүлкүнә гәнаәт әтсин.
Хош һийлә ачыгдан көзәлдир, әлбәт,
Атәшә су сәпмәк верәр мәнфәәт.
Һәр заман голунун күчүнү йохла,
Тәрәзи көзүнү бәрәбәр сахла.
Өйлә иш көрмә ки, догсун сәнә кин,
Дәмирләрә тө'сир әтсин „сүһаһин“.
Асланлыг һейбәти кетсә асландан,
Башыны бир гатыр эзәр о заман.
Дүняны намусла олур сахламаг,
Онунла учалыр дөвләт вә байраг.
Баш гошма онунла иш кечәр, кедәр,
Дара рүтбәсилә бөйүклүк эдәр.
Гызыл өз вәзинни версә арпая,
Гызыл гиймәтийлә чыхар ортая.
Чох заман йыртычы гызгын бир аслан,
Торпага сәрилик инчә тикандан.
Әгрәблә бағласан дүшмән кими кин,
Бахма чох учадан, олма чох әмин!
Нәштәрди чибиндән кәл горун сән дә,
Нәмурда әмр этди: „Мәнә ол бәндә!“.

О шөхсө рам олмуш дүня эзэлдэн,
Дөйүшдө мөрдлийи вермөмиш элдэн.
Тох илэ ач кабаб есө бир ердө,
Көк адам кабабдан дүшөчөк дөрдө.
Пөттө өз гадынын, өвлэдын олса,
Парчалар, ортаглы палтарын варса.
Оглунун боюна кэлсө палтарын,
Мөһөбөт көзлэмэ кедөчөк варын.
Олдугча бой атса ени бир фөдан,
Сөрв ондан, шүбһөсиз, керөчөк зиян,
Ярамаз бөйүклөр сөзүндөн гачмаг!
Ағыллы сөзлөрө чевирмө ярпаг!
Дүняны төчрүбө этдикчө бир-бир.
Сөйлөнөн бу сөзлөр билэрсөн нөдир!
Нәсифәт эшитсә чарә араян,
Дәрдинә бир ачар тапар һәр заман“.
Даранын, бейни бош пирин сөзүндөн,
Һейрәтли шимшөклөр чахды көзүндөн:
Анчаг сөндүрмөди о, гызғын кини,
Чох алчаг көрүндү сүлһүн айини.
Гочанын сөзүндөн сарсылды бир ан,
Торпагда гыврылды санки бир илан.
Гашлары чатылды һейрәтә кәлди,
Гәлбиндә кин чошду, көзү бәрәлди.
Аслан кими бахды гочая бир баш,
Горхудан өззини итирәрди даш.
—Көйрәк бир дәмirmi көрдү мөндә сән?
Ондаки полады бәйәндин нөдөн?
Гүввәтдән сөз ачма һей нөдир бу Рум!
Одлу даг йолуну багламаз бу мум.
Шаһинләр күлләнсә, көкликләр чөшса
Шаһинләр шаһини батмазмы яса?
О кимдир һәрб үчүн бағлайым кәмәр!
Мин кәмәрбәстәм вар ондан мө’тәбәр.
О мискин горхағын көрдүйү һүнәр,
Аслана наз әдән чейрана бәнзәр.
Шаһларын башында гызыл тачам мән,
Намәрдәм горхсам бир румлу мискиндән!
О, гафил юхудан айылан заман,
Шишә чөкмиш олар этини аслан.

Юмурта агырдыр, бәрклик вар онда,
Анчаг таб кәтирмәз чөкич алтында.
Буу ким биләрди, дүнәнки ушаг
Бөйүклә бөйлә бәдрәфтар олачаг.
Биринчи гәдәһдә ганар о дәни,
Мәним шөвкәтими, һәм өз сәһвини.
Мәнә ар дейилми бөйлә сүрүмнәк,
Мискинләр янында ачиз көрүмнәк?
Зәһәрләр ичинә гәрг олсам инан,
Нәһәнк гурбагадан диләимәз аман.
Күнөшин тахтыны чевирә билмәз,
Чөмшидин ерини о верә билмәз.
Һарада көрүмүш ачиз бир юнан,
Белә бир кәмини чыхарсын судан.
Ираны йыхмаға учалтсын байраг,
Кейхосров тахтыны бачармаз чалмаг.
Кәян шөвкәтини кәрәкдир билсин,
Гәдәминә көрә ирәлиләсин.
Нә итир о горхаг түлкү, саймадан
Гызмыш бир аслана стирсин зиян.
Аслан артығыны түлкүләр ейәр,
Булут ягдырмаса күләрми бу ер?
Әли бош адамлар олармы малдар?
Һансы бир аягла гачар чолаглар?
Мөндәдир билирсән һәм шөвкәт, һәм шан,
Ким дейәр ачизәм румлу ушагдан?
Сәрхош гуламлара дөйдүррәм ону,
Чобанларым гырар онун голуу.
Бир аслан, көпәкдән горхарса, бишөкк,
Она шыллаг атар гоча бир әшшөк.
Гартал бир чибини санса әждаһа,
Галхмасын дүшдүйү ердән бир даһа.
Гоча бир түлкүдән горхарса аслан,
Бейини охла, дәл, һеч вермә аман!
Яхында күчүмү билдиррәм она,
Атарам башыны аяг алтына.
Кимдир бу бач верән румлу Искәндәр,
Уча тачидарла олсун бәрәбәр?
Кәян тахты олмуш мәнә мүйәссәр,
Башымда тачым вар, белимдә кәмәр.

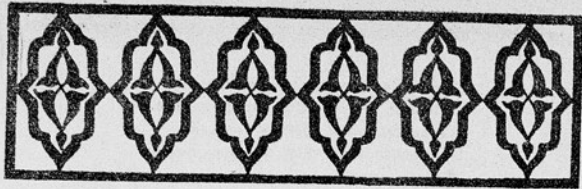
Неч кэсдэ хүнэр йох эйлэсин чүр'эт,
Бабамын юрдуну алмага ниййэт.
Кэянын күлаһы Кэяна ярар,
Бу хэзин ичинэ сыгармы румлар?
Бөһмэн нэслиндэнэм, Кейхосров бабам,
Намэрдэм архасыз румлудан горхсам.
Бир бабам Руйинтөн Исфэндиярдыр,
Бу тахт ондан мөнө бир айдикардыр.
Дөһмэзсэ фикриндэн кечмиш йолуна,
Гаранлыг олар бу ишыг күн она.
Кирсэ дөнизимэ кэмиси экэр,
Башыны аягым алтында көрөр.
Чавабым ачыдыр, ачы дөниздэн!
Атарам торпагдан дөнизлэрэ мэн.
Өйлө сел ахыдым ганлы булутдан,
Өли дэ күнөшэ чатмасын бир ан.
Кин, инад эдэн бир кэндайдэн, анчаг,
Сүлһ йох, өдүмлә хошдур гуртулмаг.
Эшшэйэ йөһэр йох, ярашыр палан,
Йүкүнү онула дашыяр асан.
Мэн учалтмышам бу овун бойнуну,
Енэ мэн саларам кэмөндэ ону.
Эй башы чүрүмүш гоча пөһлөван,
Дарая бөйлө хор бахышдан утан!
Олмаз сөз атыны белэ ойнатмаг,
Гочаман бир дагы кэмөндлө тутмаг!
Сөһрада чырагы яхмаг нэ көрөк,
Сынанмыш фэлэйэ шаһлыг өйрөтмөк?
Көвшэмэ, чыхма өз һэддиндэн кэнар,
Һэр чешид көвһэрин башга ери вар.
Һэр кэсин өйнинэ уймаса дону,
Демөк өзкэлэрдэн алмышдыр ону.
Гочалыг ериндэн ойнатмыш сәни,
Чүрүтмүш фикрини, емиш бейнини.
Архана йорғунулг чөкмүшдүр, эй пир,
Нийзэ йох, сәнэ бир эса көрөкдир.
Көзэл рэ'й пирликдэ олар пәришан,
Димагы бошалар пирин шуурдан.
Гочая ялыз бу ики шей ярар:
Бириси ибадэт, бириси мээр.

Дүняны бураг бу икид кэнчлэрэ,
Гочалдын, ортадан чөкил бир кэрэ!
Бир зөиф гочадан умумлаз панаһ,
Нэ көмөк эдөчөк гырыг бир силаһ?
Ордуя икидик ярашыр. Гоча—
Сүлһэ бир йол араг дөйүш гызынча.
Һэр сөз өз ериндэ олур чох көзөл,
Чүнки нар бар вермэз вахтындан эввэл.
Һэр вахтсыз банлаан хорузуи көрөк,
Дурмадан башыны бычагла кэсмөк.
Дилини багла ки, элдэ галсын баш,
Дил гуру оларса, богаз олмаз яш.
Ган илэ исланмыш дилсиз бир башдан,
Шүбһэ йох, яхшыдыр башсыз бир инсан.
Дилини димагда сахла даима,
Ерсиз һеч бир заман нэфэс чыхарма.
Дил димаг эвиндэ отурсун көрөк,
Бәхтияр яшасын, күлсүн һэр дилөк.
Дүзүлүкдэ ад алмыш чөкинин дили,
Милиндэн бир яна эйилмөз бели.
Милиндэн азачыг ашагы энсэ,
Энэр баш ашагы бир аз тәрпәнсэ.
Өйлө сөз вардыр ки, ярамаз демөк,
Башга бир дил илэ сөйлөмөк көрөк.
Ону инчэ-инчэ сөйлөркөн бир-бир,
Ондан һэр эшидэн алар бир тә'сир.
Хүсүсөн шаһлара сөзү йонараг,
Өлчэрөк демәли, һәм дэ чох юмшаг.
Даранын ачыгы эдинчэ туған,
Гоча үзр истәди, олду пешиман.
Падшаһлар ишиндэ гайнашар горху,
Кимсөнин шаһларла тутмаз досталуғу.
Кини чуша кэлсэ, ачыгланса шаһ
Рөһм этмэз олурса оғлу да һәрках.
Падшаһын тинәти атошдир, анчаг,
Янгына яхшыдыр узагдан бахмаг.
Падшаһа о заман өйүд бар верэр,
Йолуну гүрүрдан, киндэн тэмизлэр.
Падшаһа нәсирәт верэн бир инсан,
Тохмуну шор ердэ сөпмиш о надан.

Дарая дэйэрли нэснхэт верэн,
Билди ки, шаһ гызмыш нэснхэтнндэн.
Сөзүнэ башга бир чэрэян верди,
Дады бир дил илэ шаһы диндирди:
—Шүбһө йох, дүняда бир сэнсэн Дара!
Дүшмөниң нэйи вар, сэндэдир дара!
Искэндэр кимдир ки, атыны чапсын,
Дараның башындан күлаһы гапсын?
Сэнэ бу күлаһы тикмиш ярадан,
Улдуздур сэнэ бу чырағы яхан.
Дағын гапысына чыхарса кэсэк,
Даш илэ эзилэр гуру торпаг тэк.
Атса габаг күлү уча гол-ганат,
Чинара тай ола билэрми? Гейһат!
Габаг сую ичиб дойдугу заман
Кэндирлэ ашағы энэр агачдан.
О да бир габагдыр башы учалмыш,
Бойнуна отлардан бир кэндир салмыш.
Отлардан тохунмуш ип дэ гырылар,
Долчасы гырылыб гуюда галар.
Күнэш мэш'элиндэн ишыгланса баг,
Пэрванэ еринэ чан верэр чыраг.
Ачиз, топал түлкү дөйүш күнүндэ,
Нэ иш көрэ билэр аслан өнүндэ.
Гашындан дүйүмү ики яна вур,
Каманың, дүйүмү янлардан хошдур.
Дүняны тэдбирлэ элине кэтир,
Бир ишдэ тэлэсмэк нэйэ көрөкдир?
Бир чыраг сачмазса гызғын аловлар,
Нэ өзү, нэ дэ ки, пэрванэ янар.
Од тэндир ичиндэ, хэмирсэ кэлмиш,
Черөкдэн агыза чох йол дейилмиш.
Гэр бөндин ачары сөбирдир, инан!
Сөбирли кимсэлэр олмаз пешиман.
Зияндыр удузмаг бөйлэ шаһматы,
Чапдырмаг нэ көрөк „фил“ илэ „аты“.
Мизраба бармаглар хэлэ ятмадан,
Чох чалгы гырылымыш агыр ярадан.
Сэн шаһсан сэндэдир шөвкэт, тэмтэраг,
Бөйлэ бир һесабы кимдэн арамаг?

Дарая һөрмөтчин гоча пәһләван,
Сөйләди бир нечэ дэйэрли дастан.
Дараның үрэйи, бейни атәшиди,
Бу дады сөһбөтлэр көзүндэ һечди.
Ачығы, атәши сөнмәди енэ,
Од вурмаг истәди сөзүн мэгзинэ.
Дара катибинэ әмр әтди белэ;
Мүшк илэ ипәйи дурма, ал әлә!
Катиби сүр'әтлэ гэләм көтүрдү,
Дара дейнәлэри языб битирди.
О, шөвә гэләми ойнатды шән-шән,
„Мани“ни, „Әржәнки“ салды гиймөтдән.
Бир мәктуб язды ки, олдугча дилбәр,
Мәзмуну чәннәтин багчасы гөдәр.
Сөзләри полад бир гылычдан кәскин,
Лисаны, үслубу инчә вә мәтин.
Катиб о гиймәтли мәктубу язды,
Дара имза атды, мөһрүнү басды.
Падшаһдан падшаһа мәктуб апаран
Олду Искэндәрин янына рөван.
Мәктубу веринчә, ачды сүр'әтлэ,
Катибә охутду башга дигәтлэ.

ДАРАНЫН ИСКӨНДӨРӨ МӨКТУБУ

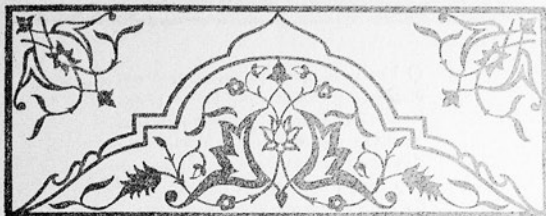
Инсаны биликлэ даим учалдан,
Эн адил, эн бөйүк таңры адындан.
Өйлэ бир таңры ки, эл тутар, бэслэр,
Тэк она сыгынар чарэсиз кэслэр.
Ишыгы улдузу көйдө парладыр,
Бу гара торпагдан инсан ярадыр.
Нэр ишдэ биликли, күчлү, бачаран,
Мүстөһөгт оланын кечир сучундан.
Нэр руһа ондандыр нэрарэт, ишыг,
Нэр өглэ о верир гүввэт, ярашыг.
Биринэ дөвраны тутур өйлэ тэнк,
Төкнөдө тапмайыр бир парча чөрөк.
Биринэ даг кими хэзинэ верэр,
Чөкидэ даг олмаз она бэрабэр,
Нэ йохсул сучундан чөкмиш бир зиян,
Нэ хүнэр кестэрмиш хэзинэ тапан.
Нэ истэрсэ онун элиндэн кэлир,
Яратмаг, өлдүрмэк онунчун бирдир.
Гөкмүндөн олурму гуртармаг яха?
Бир hakim тапылмаз она тай чыха.
Олсун һагг саламы өйлэ бэндөйө,
Ачизлик кестэрир ачиз кимсэйө.
Нэ файда, накэсэ десэн афэрин,
Афэрини санар бөйүк бир нифрин.

Дүшмэни олса ган ичэн чаһавар,
Назакэт кестэрсэн ачиздир санар.
Нэ көзэл сөйлэмиш пөһләван кимсө:
„Әлаалты олма бир әлаалты шөхсө!“
Сөн, эй хам фикирли, сынагысыз ушаг,
Асланла чарпышма, инады бураг!
Мөнимлә дөйүшдә зор пәнчэн һаны?
Көмөйин, гошунуу, сөркөрдән һаны?
Сәндә әгрәб, илан хасийәти вар,
Нәһәнклә дөйүшә йохса ким чыхар?
Әждаһа гылынчым мәнвә әдәр сәни,
Кәл бураг бу илан тәбиәтини!
Әкәр Рум ордусу әтсә һәрәкәт,
Атлар дырнагында кедәр мәмлөкәт.
Үстүнә гылынчла күкрәсәм, йәгин,
Я өлүм, я гачмаг олар гисмәтин.
Анд олсун о парлаг „Азәр“ә, „Зәнд“ә,
Анд олсун күнәшә көй чәнбәриндә,
Анд олсун йәздана, уча бәһиштә,
Әһримән дүшмәни олан Зәрдәштә,
Румдан вә Юнандан гоймарам әсәр,
Башына ягдыррам атәш мүхтәсәр!
Рум торпагындандыр алдыгым дөмир,
Атәшкәдәмиздә мум, дөмир бирдир.
Әкәр Рум үстүнә чәксәм ордулар,
Тозундан күнәшин көзү кор олар.
Эй Румун ағасы, булур мәсләһәт,
Дарая әдәсән зәнчи тәк хидмәт.
Халварла чыхарсан кейимлә гапаг,
Бир оха даянмаз, инады бураг.
Гәрәтчи ордумун охундан мәкәр
Емәдин?! үстүмә чәкирсән ләшкәр!
Вармыдыр Дарая верәчәк башын?
Мөнимлә кечин, бу фикриндән дашын!
Яйы гыр, охундан чыхар еләйи!
Зиреһи гатла, кей зәриф ипәйи!
Йохса гулагыны буран заман мән,
Биләрсән ки, һечсән, һечдән дә һечсән!
Горх үрәк чейнәйән охумдан мөним!
Кәл чәкин, бу довшан юхумдан мөним!

Нэр ятан довшана хор бахма, зинһар!
Тэрпэнсэ ериндэн ох кими учар.
Дүнъяны нэ тутду көйүн асланы!
Арабайла тутду гачан довшаны.
Бачаррам сенинлэ эдим хош рэфтар,
Хама гаршы күзөшт кэлир мөнэ ар.
Мэсэл вар: „Падишаһ олурса ээлил,
Гуюдур мэскэни ер үзү дейил“.
Верки вер, кини сил, гой ишэ гэдэм,
Көһнэ айинлэрэ кэл чэкмэ гэлэм!
Нэр ил нэ кэрэкдир ени күрк тикмэк,
Нохтайла бир ердэ сатылыр эшшэк.
Көһнэ ханэдана рэхнэ вурма кэл,
Бунуула ачарсан башына энкэл!
Мэчбур этмэ мэни галхым еримдэн,
Мэн бөйүк бир филэм, сэн бир чибинсэн!
Севин ки, һаг сэнэ вермиш дөвлэт, вар
Аслан пэнчөсиндэн алынмаз шикар!
Бир гарга кэклик тэк сөкди бир заман,
Өз ериши белэ чыхды ядындан.
Мэчлис гур, улдузлар нур верди ерэ,
Фэриштэ гапыны ачмыш көйлэрэ.
Кейхосровун тачы сэдэт арар,
Билирэм ким кимин башындан гапар?
Бу көһнэ замана кимэ яр олур?
Улдузлар киминлэ вөфадар олур?
Бу көйэ атдыгын тоздан, торпагдан,
Мөнэ йох, өзүнэ етишэр зиян.
Баш мэнэм, башгалар мөнэ эл-аяг!
Нэ кэрэк башыны бош ерэ гырмаг?
Өз силлэн тохунар өз янагына,
Балтаны вурарсан өз аягына.
Кэнчлик гүруруйла шашмаг эбэсдир,
Гэмэмлэ бойнуну гашыма бэсдир!
Гылынчым тэк сэнэ ачмамыш оюн,
Сайсыз дик башлардан гопармыш боюн.
Мөнэ вурмуш бээк шаһларын бахты,
Чэмшидин эклили, Кавусун тахты.
Бэрклийими чэксэн, дөмир, поладам,
Руйинтэндир мэним шөһрэтли бабам.

Ягышдан горхармы гочаман гурдлар?
Онларын ипэк йох, дэри күркү вар!
Бэхтияр кимсэнин алынмаз бахты,
Сатын алмаг олмаз тач илэ тахты!
Исфөндияр көчмүш дүнядан экэр,
Нэсэбини етишэр Бөһмөнэ гэдэр.
Бөһмэн дэ шаһлыгы атдыгы заман
Дүнъя мэн олдум бөйүк һөкмүран.
Мэндэдир Бөһмэнин аслан үрэйи,
Нэм Исфөндиярын полад билэйи.
Онлардан ядикар бу күн мэнэм, мэн!
Зорда Исфөндияр, үрөкдө Бөһмөн!
Каян нэслиндөнэм, мэн енилмэрэм,
Башгалар элаалты, бир эсил мөнэм.
Бөһмэнин голундан алмышам гүвөөт,
Исфөндияр кими Руйинтэн хилгэт.
Гэлэт бурахмысан мэни өлчэркөн,
Бөһмэн гүвөөтийлэ өлчэмийшсэн сэн.
Бабамын мүлкүнэ саһибэм һэр ан,
Сэн өз саһибинэ эйлэмэ үсян!
Тутдугун ишлэрдэн тез ол пешиман!
Дүшүн ки, бир файда вермэз сонрадан!
Чох икид олсан да кэнчлийи бураг,
Асланын изинэ басдырма аяг!
Кэл этмэ габалыг, һөлим ол, юмшал!
Ойнатма еримдэн, өз ериндэ гал!
Юрдуну таларам, кини тэрпөтсөн,
Өлкөлэр верэрэм бир рича этсэн.
Өйлэ бир сарсыламаз агыр дағам мэн,
Су кими ахарам, гопсам еримдэн.
Дөмирдэн даг олса йыхыб сөкэрэм,
Ордун дүшмөн олса гырыб төкэрэм.
Сэн мэни тэрпөтмэ, тэрпөнэр дүня,
Бир кэрэ демишэм, дедим бир даһа!
Дара мөктубуну шаһа охуян,
Кэскин сөзлэрини эдинчэ бэян,
Искэндэр эвр өтди: „Ойнасын элин!
Она бир чаваб яз бундан да кэскин!“
Катиби гэлэмлэ көстэрдү һүнэр,
Мөктубу бээди һэр чешид көһһэр.

Язды бу мөктубу элэ/сэнэтлэ,
Фэләкләр элини өлдү һөрмәтлэ.
Дәйәрли мөктубун башы гапанды,
Намәни алараг гасид йолланды.
Даранын катиби мөктубу ачды,
Һәр рәнкин нүктәдән йүз көвһәр сачды.
Охуюб көрдү ки, көвһәрдиһәр һәр сөз,
Ондаки дүрләрдән айрылмайыр көз.

ДАРАНЫН МӨКТУБУНА ИСКӘНДӘРИН ЧАВАБЫ

Саги, дур ал мәни бу хумарлыгдан,
Дәрдли гәлбимә вер о күлдән дәрман!
Бир шәраб вер ондан эләйим мәстлик,
Башлайым о судан атәшпәрәстлик.

„Анарам таирыны, һаг гүдрәтини,
Торпагдан ярадыр һәр көйәртини,
Бу уча көйләрә үлвиййәт сачан,
Ағыллы кимсәнин көзүнү ачан,
Дүняны ярадан һәр шейдән гәни,
Кимсәсиз кимсәнин көмәк әдәни,
Дүняя инсанла верди ярашыг,
Көйләри ерләрә бағлады артыг.
Суюн гылынчына ер олду гылаф,
Күнәш чешмәсиндән даһа шән, шәффаф.
Бәндәликдән узаг о пәрвәрдикар,
Онда нә позулмаг, нә гочалыг вар.
Тәк, нүмунәдир о, һәр шейдән бу күн,
Варлыг парчасыдыр онун мүлкүнүн.
Һәр варлыг исбата мөһкәм бир дәлил!
Дүняда бир шейә о мөһтач дейил.
Бир шейи яратмаг истәрсән, әлбәт,
Сәнә дә, мәнә дә кәрәкдир әләт.

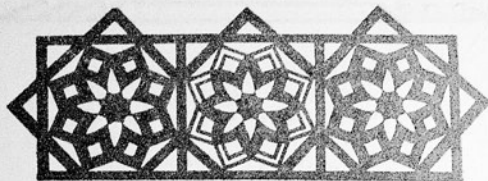
О һәр шей ярадыр, лакин аләтсиз,
Идрака бу аҗлын күчү йох һәр киз.
Һәр агил танрыдан өйрәнир билик,
Үрәкләр тәслимдир, әдәр бәндәлик.
Дүняны һикмәтлә долдуруп, һәр ан,
Һәр һөкүм айдындыр, һикмәтсә ниһан.
Бу садә сәһрадан учушан руһлар
Оннан кәлмиш, енә она гайыдар.
Һәр гәлбә, һәр көзә ондандыр ишыг,
Мәнә дә, сәнә дә о верди шаһлыг.
Һәр варлыг, һәр йохлуғ онун һөкмүндә,
О улу танрыдыр, биз кичик бәндә.
Бәхшиши бол олан бу пәрвәрдикар,
Әчәбми мәни дә әтсә тачидар?
Сөйлә эй шәһрияр, эй бәхти уча!
Анандан чатдынмы бу тахта, тача?
Сәнә дә шаһлыгы вермиш ярадан,
Һаг верән шейләрә бахма учадан!
Не'мәтә хор бахмаг олмаз, тачидар!
Хор бахан бәндәни севмәз бир диндар.
Дүняда сәрхош да, һушыр да олсан,
Әмриндән бойнуну гачырма бир ан!
Пәнаһым олурса о пәрвәрдикар,
Әчәбми мәни дә әтсә тачидар?
Бөйүклүк әтмәйи бачаррам мән дә,
Гылынч ойнадарам аслан өнүндә.
Гылынчла тәхти-тач ала биләрәм,
Айы да кәмәндә сала биләрәм.
Чәмшид тарихини оху бир даһа,
О айы көр нечә удду әждаһа!
Һаман әждаһая сонра Фиридун,
Әждаһа күчийлә ачды нә оюн?!
Анд олсун ер-көйү гуран танрыя
Ки, ондан бу ер, көй алмышдыр мая.
Бир һагг ки, ондан ким тутмаса хәбәр,
Демәк, йох башында шуурдан әсәр.
Анд олсун кечмишин рәһбәрләринә,
Бизим динимизин пейгәмбәринә!
Анд олсун Ибраһим гоян сүһүфә,
Иман кәтирдийим һаман сүһүфә!

О Иран халгына әл тапарсам мән,
Силәрәм Зәрдәштин динини ердән.
Нә атәш гојрам, нә атәшкәдә,
Одлар да шө'ләдән янар бу дәрдә.
Бу көзәл мәрәсим, бу айин, бу йол
Улу бабалардан галмыш әмин ол!
Бу мүшкүн гохусу, дуоламагчин,
Ону чәр-чөп илә кизләмәк нечин?
Хурма агачына кәмәнди атан,
Әлбәттә, ейчәк хурманы асан.
Күлүн ондан өтрү башы йүксәлир.
Чүнки һәм рәнк верир, һәм әтри кәлир.
Билсә ки мәрдлийи, гол гүввәти вар,
О заман башыны марал дик тутар.
Асланлар ичиндә одур ән вәһши:
Ган ичәр, кәскиндир пәнчәси, диши.
Бир марал буду вар, ики ач аслан,
Кабабы ким ейәр? Ән күчлү олан!
Ики фил хортуму чарпышыр, демәк,
Бунлардан ән күчлү үстүн кәләчәк.
Мән мейдан әрийәм, сән дә бир киши,
Мәрдиклә сечилир һәр мәрдин иши.
Бу йолдан о заман чәкәрәм йүйән,
Я күләһ гапарам, я өләрәм мән.
Сандым сәндән башга йохдур бир нәфәр,
Анчаг бир сәнсәнмиш дүняда сәрвәр.
Һәр яргаг алтында төләш әдән вар,
Һәр мәнзил башына бир йол кедән вар.
Бу мүдһиш иланла шәтрәнч ойнама!
Гаршы чых, һийләйлә бунча гайнама!
Өз мүлкүмдән мәнә гит'ә кәстәрмә,
Сүһейлә бараты Йәмәндән вермә.
Гоюна веримәз дәләмә сую,
Онда өз ганы вар, бир дамчы бою.
Гүрурла бу гәдәр олма кәрдәнкәш,
Торпагдан ярандын, дейилсән атәш!
Кәл бураг бу кини, ислаһа янаш,
Галайдан позулур алмаз кими даш.
Бир габ шәрабын вар, сахла чан-башла,
Сындырарсан ону чарпышма дашла.

Уеутма нефт илэ долудур чаһан,
Сөйүдү гору бу одлу туфандан!
Хош кечин, элэ ал, нуш илэ эйши,
Хэрачла чаһанда шэхсин нэ иши?
Бири йохсулдан бағ әсиркәмәмиш,
О бири вермәмиш бағындан емиш.
Кет, өйлә бир ов тап зәифдир мөндән,
Яғ чыхмаз сәнә бу аслан бөйрүндән.
Неч мүмкүн дейилсә мейвәни дәрмәк,
Будагдан асылмағ нәйинә кәрәк.
О заман арзуна етишәрсән сән,
Көрпү сала билсән бөйүк дөниздән.
Бир дүшүн, бу гэдәр гүрүр нә кәрәк!
Дашымагдасан сән ерсиз бир диләк.
Бах, кәнчлик нә йола чәкди Бөһмәни,
Горх бу әждаһадан ки, дишләр сәни!
Йолуну див вурар Исфәндияр тәк,
Рүстәмлә дөйүшә чыхмағ нә кәрәк!
Дивләрлә отуруб дурса Сүлейман,
Галмаз бармағында үзүйү, инан!
Чалыш бу дүняда сәһв эйләмә сән,
Чох бизим кимиләр янмыш сәһвиндән.
Өзүнә вердийин һесаб дүз дейил,
Бу ялыш оюну удуздун, чәкил!
Нәдир бу хам хәял, бу хам тәрпәниш?
Симурғу торуна ким сала билямиш?
Зәңчидән дейилсән даһа адамчыл,
Бәрбәрдән икидми чыхдын сән, айы!
Кин илэ дөйүшә башлайынча мән,
Нә гэдәр ган төкдүм зәнчи, бәрбәрдән.
Гайыт бу кининдән артығ етишәр,
Инсаны инчитмәз азад кишиләр.
Өнчә сән бағладын кин мәнә гаршы,
Илк сәндән көрүндү иланын башы.
Ордуну сазладын ган ичсин дейә,
Үстүмә кәлирсән басгын өтмәйә.
Өлкәмә салырсан мин фитнә, мин кин,
Атамын мүлкүнү алмагдыр фикрин.
Мәнә дә кәрәкдир йығарағ әскәр,
Белимә бағлайым һәрб үчүн кәмәр.

Ордумла бу дәррин дөниздән ашмағ,
Гылынчымаа бир ган дөниззи ачмағ.
Санма мән сәрхошам, сән айығ, һушыр,
Мәним дә башымда аглым, һушум вар.
Талеим һәр ишдә яндырса чырағ,
Мән дә хошбәхтликдән дейиләм узағ.
Сәнә иш вермишсә көһнә рузикар,
О ишдә мәним дә мөһарәтим вар.
Сәнә тачын ярдыр, мәнә гылынч яр,
Сәндә тач вардырса, мәнәдә гылынч вар!
Күвәнмә тахтына сән, эй тачидар!
Һәр тахтын өнүндә бир дә табут вар.
Күвәнмә ки, дағлар чәкмиш даш һасар,
Өйлә зәһн этмә ки, гырылмаз дашлар.
Дөйүш заманында ишләркән әлләр,
Дағлардан тоз гонар, титрәр тәмәлләр.
Бу дүня мүлкүнүн кәлинчә сону,
Асанча мәнимсәр ахтаран ону.
Чыхаркән бир сәнлик, мәнлик ортая,
Аһ, нечә доймасын чана бу дүня!
Билирәм, бах будур, фикринин чаны:
Тутмаз бир тәрәзи, ики батманы.
Мәни өз дашыла кәл чәкмә даһа,
Бөһмәни бунунчүн вурду әждаһа.
Чавабада даш, дәмир чыхса ортая,
Мән дә дағам бир даш атарам суя.
Мән дә зиреһпушам, гылынч ойнатсан,
Сүлһә дә разыям, сүлһә әл атсан.
Көвһөрдән, гылынчдан, нәйин вар, чыхар!
Мәним дә бунларда мөһарәтим вар!¹⁴
Өйлә ки, мөктубу Дара динләди,
Димағы алышды, кинлә илләди.
Дурмадан топлады гэдәрсиз әскәр,
Дарадан гаалады кери Искәндәр.
Ортая чыхарды күчлү бир орду,
Силаһдан онлара ярашығ вурду.
Дара анлады ки, гызмыш әждаһа,
Асланын изини бурахмаз даһа.
Өйлә бир шөвкәтлә гаалды ериндән,
Дағлар да сарсылды өз тәмәлиндән.

Кәдиләр нәһайәт гаршы-гаршыя,
Кинин гапысыны ачмышды дүня.
Чәзирә ки, Мусил адлы өлкәдир,
Сәфалы бир ердир, хош дүшәркәдир.
Бу ердә тохушду ики тачидар,
Дәһшәтдән, вәһшәтдән титрәди дағлар.
Чарпышан шаһлардан эсәр ахтарсан,
Инди дә о ердә сүмүк тапарсан.

ДАРАНЫН ИСКӘНДӨРЛӘ МУҢАРИБӘСИ

Эй саги, шәрабын агзыны дур, ач,
Вахты бош кечирмә, гәдәһә мей саң!
Хүсуси мей илә хәраб эт бир аң,
Гуртарым чанымы бу хәрабатдан.

Бу мави көйләр ки, даим сейр әдәр,
Бу күнәш, бу ай ки, долашыб кедәр,
Бунлары санма бир оюн, оюнчаг,
Ади сәрапәрдә дейил бу афаг.
Пәрдәдә һәр телин вәзифәси вар,
Бизә бу һикмәтләр дейил ашикар.
Ким билир ки, сабаһ нәләр олачаг?
Ким сөнүб кедәчәк, ким саг галачаг?
Кимин палтарыны атарлар чөлә,
Ким гояр башына тач күлә-күлә.
Яхшыдан, ямандан хәбәр верәнләр
Пак, тәмиз шаһлардан бөйлә нәгл әдәр:
Чин шаһы сәһәрә нәфәс верәркән,
Улдузу күнәшә дәйишди „Әдән“.
Тохушма еринә етишди орду,
Гаф кими дүз ики пәркарда дурду.
Йоллара төкүллү дәмйрдән тикан,
Шейпурлар чошдугча гопду һәйәчан.
Үз-үзә даянды һәр ики орду,
Нә үрәкдә динчлик, нә көзләрдә су.

Нәр ики тәрәфдә орду гайнашыр,
Гайнашма аяға, элә долашыр.
Үз-үзә дурдулар дөйүш ериндә,
Дөйүшә чәсарәт йох һеч бириндә.
Һамы дүшүнәрди сүлһ олсун бир аң,
Чыкмасын ғылынчлар бәлкә ғынындан.
Кәнчликдән, гүрурдан һәр ики сәркәш,
Бириси су иди, бириси атәш.
Нәһайәт шәфгәтдән кин этди зүһур,
Янды һәр үрәкдә кинли бир гүрур.
Өйлә ки, гайнады кинли бир һиддәт,
Үрәкдән бүсбүтүн синлинди шәфгәт.
Давуаллар курларкән, дәһшәт верәрәк,
Тәблин додағындан өпүрдү фәләк.
Сәрхош филләр илә ғызышды мейдан,
Күзкү сыныб дүшдү филин алынндан.
Шейпурлар гопарыр аслан нә'рәси,
Димағы доюрур найын нәфәси.
Түрк найы гопарды өйлә бир шивән,
Икидләр чошараг гопду ериндән.
Зинчләрин сәдасы өйлә мүдһишди,
Бәзәкли күнбәди дәлиб кечмишди.
Мейданы бүрүдү ганлы вурһавур,
Дөйүшдән икидләр кетдикчә чошур.
Санки бир мәһшәрди, ер, көй дағылыр,
Исрафил шиддәтлә суруну чалыр.
Көйләрин йолуну тутду тоз, торпаг,
Сағлығын йүйәни әлләрдән узаг.
О гәдәр тоз гонмуш тәркә, йәһәрә,
Ер көйә дөнмүшдү, көй исә ерә.
Чийәри яндырыр атәшли сәдә,
Боғулур кәмәндин һалгалары да.
Нәфәсләр көйдә бир булутду кая,
Ғылынч шә'ләсиндән янырды дүня.
Ғылынч ойнайырды торпагла, ганла,
Һаванын димағы долурду чанла.
Иран таचидары сәһәрдән дурду,
Сазлады олдугча мүкәммәл орду.
Өнчә сағ ганада бәзәкләр сачды,
Әждаһа ғылынчлар ағзыны ачды.

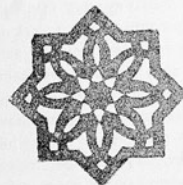
Соңра да сол голу низама салды,
Чәбһәйә поладдан бир дағ учалды.
Бир мәркәз дикәлтди чинаһын көзү,
Гапанды күнәшин вә айын үзү.
Бу мәркәз поладдан төкүлмүш бир дағ,
Сығынан кәсләрә дәмир бир сынгаг.
О яда Рум шаһы сәфәри гурду,
Пәтәк арысындан күчлү бир орду.
Силаһ истәйәнә пайлады силаһ,
Көмәк истәйәнә көстәрди пәнаһ.
Сағ-солу бәзәди ғылынч вә галхан,
Нечә ки, чанланыр чәмән булутдан.
Өйлә ки, һәр тәрәф сазлады орду,
Икидләр мүбариз истәйиб дурду.
Ғылынчлар боюла ойнаркән артыг,
Дүнянын көзүндән чәкилди ишыг.
Чухурлар ган илә долуб дашараг,
Ғырмызы күкүрд тәк ғызарды торпаг.
Әйри ғылынчларын әждаһасындан,
Әждаһа ювасы олмушду мейдан.
Охларын нәһәнки йәй пусгусундан,
Бир ердә дурмайыр, шығыйыр һәр аң.
Ғыррым кәмәндә олмуш бир илан енә,
Ағзыны ачмышдыр тутсун хәзинә.
Чошдугча филләрин сәрхош нә'рәси,
Тыханды әрләрин кәскин нәфәси.
Ғылынчлар о гәдәр боюн уздүләр,
Галмады бойнуну дик тутан бир әр.
Ата өз оғлуна бәсләр әдәвәт,
Оғул да атая әтмәз мәһәббәт.
Аз галды байрағы гәрг зйләсин ган,
Ничат чадырыны йығды дүнядан.
Яйларда о гәдәр дартылды охлар,
Йәй чәкән әлләрдә кәсилди габар.
Дөйүшдән о гәдәр ғызмышды мейдан,
Ғығылчым сычрарды ат һалларындан.
Орду мәркәзиндә Даранын галби,
Дарылды бир аслан үрәйи кими.
Күкрәйир, дағыдыр сағ вә солуну,
Һәр яна ишләдир Бәһмән голуну.

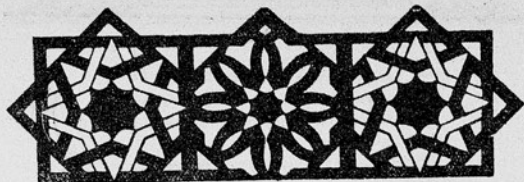
Сарсылмаз голуну атса һәр яна,
Дүшүр дүшмән башы аяг алтына.
Һәр чана чатырса вермөйир аман,
Һәр баша вуурса гопарыр һаман.
Румларын гәдәрсиз төкүлдү ганы,
Торпага сәрилди мин пәһләваны.
Бу янда гылынчла икид Искәндәр,
Галдырды дүняда ганлы бир мөһшәр.
Ики эл ган төкәр, чалышыр дурмаз,
Һәр элдә бир гылынч кәсәрли алмаз.
Ики эл гылынчы өйлә әридир,
Дүшмән өз чанына һайыф демөйир.
Бир гылынч вурунча һәр фил башына,
Саларды башыны аяг алтына.
Кинини дәнизә төксөйди, шәкисиз,
Һәр яна атәшләр сачарды дәниз.
Агзындан санки бир аслан од сачыр,
Аслан гаршысындан мадянлар гачыр.
Дарая дедиләр: „Бу гызмыш аслан,
Чох адды икиди салды атындан.
Падшаһын гәлбинә кин долсун кәрәк,
Бөйлә филкөвдәдән гуртулсун кәрәк.
Ордуя әмир вер, долараг кинә,
Һәр яндан йүрүшлә ахсын үстүнә“.
Бу фикри Дара да көрдү мәсләһәт,
Ордулар дәниз төк этсин һәрәкәт;
Һамысы сел кими бир сәмтә ахсын,
Искәндәр үстүнә чилов бурахсын.
Даранын әмрийлә орду ер-ердән,
Гайнайыб ирәли атылды бирдән.
Чилowlар парлады, эдәркән һәмлә,
Гылынча сарылды ики әлийлә.
Искәндәр көрүнчә элә даваны,
Атды дүшмән кими шәрми, һяяны.
Әмр әтди ериндән тәрпәнсин дәниз,
Һеч кәс өз чаныны тутмасын әзиз.
Дүшмәнин йолуну тутсун һәр яндан,
Кечирсин гылынчдан, вермәсин аман.
Гарынча, чибин төк гайнады мейдан,
Кирди бир-биринә һәр ики чаһан.

О гәдәр ки, гылынч, ох ягдырды гол,
Гарынча тапмады кечмөйә бир йол.
Килә арысы төк чәкдиләр нештәр,
Көйләрдә охлары оха тикдиләр.
Искәндәрсә һаман горхулу аида,
Бир көтүк төк мөһкәм дурлу мейданда.
Бир икид янашды о филсейкәрә,
Әл атды Әһримән кими хәнчәрә.
Дәриндән бир яра ачды пәһләван,
О кәнч сәрв титрәди мүдһиш ярадан.
Зиреһи дөләрәк кафтандан кечди,
Ишә бах полада гумаш нә бичди.
Парлаян күнәшин голу дөнмәди,
О гүввәт алтында бир ан инләди.
Агрыдан азачыг динчәлди чаны,
Гылынчла торпага сәрди дүшманни.
Дүшмәнин күчүнү өлчмәк истәркән,
Бундан тәкан еди горхусуз дүшмән.
Дүшүндү, мейдандан чәксин йүйәни,
Низәдән динчәлсин йоргун бәдәни.
Енидән бәхт илә олараг һәмдәм,
Дурду өз ериндә мөһкәмдән-мөһкәм.
Бу фалда бир зәфәр, сәәдәт көрдү,
Голунда дүшмәндән чох гүввәт көрдү.
Бүтүн гүввәтини алараг элә,
Дөйүшә галхды өз һәмчәкисилә.
Һәмләдән һәмләйә кечирди орду,
Су дейил, санки ган ичирди орду.
Дөйүшдә сынанмыш иранлы бирдән,
Румларын йолуну кәсди һәр ердән.
Мейданда зәифлик кәстәрди румлар,
Онлары эдирди эчәл кирифтар.
Енидән мәрдликлә намуса доллу,
Даг кими ериндән тәрпәнмәз оладу.
Һиммәтлә тутдулар элдә байрагы,
Гәнимәт алмасын амансыз ягы.
Зәнчи өз тачына дүзүнчә көвһәр,
Чин шаһы тахтыннан дүшдү дәрбәдәр.
Кечәнин көксүндән ай доғду парлаг,
Шәфәгли күзкү төк ишыг сацараг.

Бир чөлдө йығылды һәр ики орду,
Һәр ики чөбһәни дүшмәнлик йорду.
Дөйүшдән эл чәкиб дөндүләр кери,
Юдулар яраны, тозу, ган-тәри.
Орталыг кәсилмиш кәдәр, дүшүнчә:
Нә баш верәчәкдир, шәфәг сөкүңчә?
Саф, тәмиз портахал о сәһәр әркән,
Бир дәстә күл кими күлдү үфүгдән.
Үз-үзә даянды һәр ики орду,
Пәһләванлар галхыб шикаркаһ гурду.
Гылынч, ох, каманла узун бир заман
Гол күчү кәстәрди уча асиман.
Йорулан ордунун саралды рәнки,
Әл чилов итирди, аяг үзәнки.
Даранын ики баш сәрдары варды,
Үздә дост, үрәкдән дүшмән тутарды.
Даранын кининдән йорулумушдулар,
Ортада бир үрәк инчилийи вар.
Шаһы өлдүрмәкчин олдулар әлбир,
Кин илә отуруб төкдүләр тәдбир.
Бәзәмәк истәркән ганлы бир базар.
Кедиб Искәндәрә сығынды онлар:
„Даранын бизә чох ә'тимады вар.
Тәк бизә инаныр гоча тачидар.
Зүлмүндән янараг әтмишик тәдбир,
Өлдүрмәк фикриндә олмушуг әлбир.
Биз сабаһ бир һәмлә әдәрик, бәлкә,
Зүлүмдән гуртулсун бу мәзлум өлкә.
Ериндә мөһкәм дур, даян бу кечә,
Дүшмәни бу сәһәр дөнәчәк һечә.
Бу сәһәр байрагла чыхаркән һәрбә,
Гылынчдан сәйчәк бөйрү бир зәрбә.
Анчаг сән доғру гал, бу шәртимизә,
Хәзинә агзыны кениш ач бизә!“
Бу ики хаинә румлу һөкмүран,
Сөз верди, онарла бағлады пейман.
Лакин инанмады буна Искәндәр,
Дараны өлдүрә билсин хаинләр.
Анчаг дүшмәниндән гуртулмаг үчүн,
Һәр кәс үчүн чара арамаг мүмкүн.

Бу зүлмү, әдаләт көрдү һөкмүран,
Кәлди хатиринә кәһнә бир дастан:
„Довшаныны һәр бир ерин — мәсәл вар, —
Енә дә о ерин тазысы тутар!“
Шаһыны өлдүрмәк истәйән кәсләр,
Ағылы кимсәдән алынча хәбәр,
Искәндәрдән күчлү пул алмаг үчүн,
Һәм дә ки, Дарадан гуртулмаг үчүн,
Шаһын не'мәтини онлар унутла,
Ону өлдүрмәни фикрини тутла.
Күнөшдән ягуту огру чалынча,
Бу дүня дүшмүшдү ягут далынча.
Меһтабы тутараг дедиләр: „Огру,
Күнөшдән көвһәри огурламыш бу!“
Ики даг кими сәф чәкмишди орду,
Чарпышма һәр ики чөбһәни йорду.
Дөндүләр о күнү вурунча баша,
Һазырлыг көрүлдү кәлән саваша.

ДАРАНЫН СӨРКӨРДӨЛӨРИ ТӨРӨФИНДӨН ӨЛДҮРҮЛМӨСИ

Эй саги, дур мөндөн бу мөнлийи ат!
Кэл үзүм суюндан чабаны парлат!
Бир шэраб вер, мөни мөнзилө салсын,
Чох көнүл алан вар, о кэдэр алсын.

Галана чөңнөтдир дүнянын налы,
Төлөсөн адамын оддадыр налы.
Бу бээкли багда ики гапы вар,
Йохдур неч бириндө гыфыл, бөнд, ачар.
Бириндөн кир, багы көзөлчө долаш,
О бири гапыдан чыхыб узаглаш.
Аглын вар, күл илө олма хөмнишин,
Чүнки галмасындан дейилсэн эмин.
Бу аны хош кечир, хэр шейдөн ваз кеч,
Көлөчөк вэ кечмиш чүнки нечдир, неч.
Дүняя көлмөдик зөвгө, ишрэтө,
Ишимиз гатланмаг агыр зөһмөтө.
Эшшэйи тойлара кимдир чагыран,
Чагрылыр су, одун битдийи заман.
Бу күнки дастаны язан равилөр,
Доғрулар дилиндөн сөзүнү сөйлөр.
Өйлө ки, күндүзүн атэши сөндү,
Фөлөклөр түстүдөн дона бүрүндү.
Ай доғуб ярашыг верди кечөйө,
Көзөлдир айдынылыг дүшсө көлкөйө.

Гэр ики ордунун сабаһа гэдэр
Көшфийтчылары кешик чөкдилөр.
Онларын сөсиндөн бир дөйирман тэк,
Билмээди бурчлар нөдир динчөлмөк.
„Чөбһөдө динчөлим“ дейө, ятанлар,
Филлөр нө'рөсиндөн диксиниб галхар.
Вүчүдү зөһмөтдөн йоруумуш инсан,
Көзүнү ачарды ятдыгы заман.
Январыр, яхарыр хэр ики эскөр,
Битмэсин бу кечө, олмасын сөһөр.
Бир гэдэр кечиксин, узансын заман,
Бөлкө кеч ачыласын дөйүшө мейдан.
Үрөкдөн силинсин дейө кин, губар,
Бөлкө ики падаһа версин бир гэрар.
Ал күнөш тачыны гойдуғу заман,
Өйлө ки, айрылыр гаралыг агдан,
Искөндөр вэ Дара көлсин мейдана,
Үрөклө дүшсүнлөр достлуғ ардына.
Шөфгөтлө, хөрмөтлө эдиб барышыг,
Хейирли ишө гол гойсунар артыг.
Бу ишдө истэди тэдбир вэ чара,
Кимсөдөн дүз чаваб алмады Дара.
Сүлх үчүн бир нөфөр олмады рөһбәр,
Дедилөр: „Бу иши гылынич хөлл эдөр.
Иранлы румлудан дейилдир ачиз,
Румлар бу давадан газанмаз хэр киз.
Сөһөрки дөйүшдө чырпыныр мейдан
Румлудан саламат гоймарыг бир чан“.
Дараны алдатды бөйлө сөзлөрлө,
Бириси нийлөйлө, бири хүнөрлө.
Даранын дүшмөни ики сөркөрдө,
Буна сө'й эдирди хэр ан, хэр ердө.
Искөндөр дүшүндү нө тэдбир гурсун
Ки, Дара өңүндө даг кими дурсун.
О ики сөрдары тутду нөзөрлө,
Өз икидийинө күвөнди бир дө.
Рум эскөрлөринө деди Искөндөр:
„Бу гаты мөркөздө олунча сөһөр,
Эр кими чалышмаг, чарпышмаг көрөк,
Дамары хәрб илө көрөк бөркитмөк!

Бу дүня бизимдир чалсаг гэлэбэ,
Даранын олачаг ейэрсэк зэрбэ.
Дейирлэр, инсана кизлидир мэхшэр,
О мэхшэр көрүнэр бизэ бу сэхэр".
Нэр ики орду бу дүшүнчөлөрлэ,
Кечэни кечирди дэрин көдэрлэ.
Дүняя пэнчэрэ ачынча зия,
Бам-башга бир оюн башлады дүня.
Бир овуч ыгылчым олду бир атэш,
Бир комач кимийди парлаян күнэш.
Даг кими тэрпэнди нэр ики орду,
Дүнянын үрэйи титрэйиб дурду.
Фиридун вэ Бэһмэн нэвэси эждэр,
Юхудан сэхэрлэ галхды бэрэбэр.
Ордуну сазлады, дүзэлтди мейдан,
Пайлады ох, каман, ылынч вэ галхан.
Йүзлэрчэ полад даг дикэлтди онда,
Хэзинэ даянды онун алтында.
Саг голун ишлэри битдикдэн сонра,
Сол голу чевирди полад насара.
Чинаһлар көк атды ерэ хавадан,
Ер кими чармыха чэкилди мейдан.
Мэркээдэ дурмушду чаһан күнэши,
Башынын үстүндэ Кэян дирэфши.
Дүняны яндыран ылынчы мэхэр,
Бу күнчүн сахларды бөйүк Искэндэр!
Ягдыран булут тэк мейдан доп-долу,
Яйдан ох ягырды, ылынчдан долу.
Ордунун голлары көйэ даянды,
Атларын дырнагы гана боянды.
Эн сечмэ икидлэр ордудан бир-бир,
Саг-сола кечмэйэ алырды эмир.
Эмирлэ инамсыз кэслэр нэр ердэн,
Тэрпэниб сол голда тутдулар мэксэн.
Кимин ки, эминди сэдэгэтиндэ,
Сахлады мэркээдэ—өз хидмэтиндэ.
Онлары ордунун гэлбинэ алды,
Төкмэ бир даг кими көйө учалды.
Гопунча нэррэлэр ики ордудан,
Зэни этди гиямэт гопур асиман.

Тэбиллэр курлайыб верди сас-сасэ,
Ганлы эждаһалар башлады рэгсэ.
Көрөнэй сэсиндэн тутулду гулаг,
Горхудан титрэди бүтүн эл-аяг.
Филэ миннэлэрин багыртысындаң,
Нилдэки нэһэнклар гопарды фэган.
Шейпурун сэсиндэн голду үрөклэр,
Багырлар ярылды, дүшлү көбөклэр.
Ичи бош тэбиллэр чошдугча чошар,
Зүлмэтлэр ичиндэн чыхынча охлар,
Титрэйир даг, чайыр, кениш овалар
Зирсэ дэ, кейим дэ пэнчэрэ ачар.
О гэдэр яйлым ох ягды нэр яндан,
Булут ягдырмагы атды бойнундан.
Инди о яйлым ох, дүшсэ зэминиэ,
Булут ган ягдырар ягыш еринэ.
Найлардан гопан о мүдһиш курулту,
Эшидэн кимсэйэ верирди горху.
Гарышыг сөслэрлэ һайгырдыгча чан,
Чахмаг дашындан да чыхарырды ган.
Ики ган дэнизи чалханды бирдэн,
Атэш далгалары йүксэлди ердэн.
Бүрүдү нэр ери туфан атэши,
Учалан тоз-торпаг тутду күнэши.
Яйларын бир даһа гашы чатылды,
Охлар илан кими чошуб атылды.
Чивэ ахынындан, полад ылынчдан,
Чивэ тэк гачһагач самышды дүшман.
Көвдэлэр эридэн полад ох илэ,
Дагларын көвдэси титрэрди белэ.
Низэлэр учундан дөвр эдэн фэлэк
Сейриндэн галаһаг олду топал тэк.
Топпузлар о гэдэр чахмышды тэпик,
Ерин чэмдэйниндэ галмады комик.
О гэдэр санчылмышы богазлара ох,
Артыг богазларда нэфэс йолу йох.
Ох-охун ичинэ кирмиш тикан ток,
Галхандан бэзэниб ер кулустан тэк.
Гачанлар үзүнэ гиямэт гопмуш,
Нэ йол вар гачмага, нэ дэ гуртулуш.

Атлылар атараг битирмиш оху,
Атмышдыр каманы, оху, охлугу.
Бир саллагханадыр ганлы бучаглар,
Чөмдөклө ян-яна учалмыш даглар.
Ялыз өз чанынын һайында һәр кәс,
Өлөн йолдашыны яда кәтирмәз.
Мейданда йох иди матәм сахлаян,
Нә бир гара кейән, нә бир аглаян.
Һәр сөзү устасы көзәл тохуюр:
„Әл илә гара күн байрамдыр, тойду“.
Әчәл пәнчәсиндә өлсә бир нәфәр,
Көзүндән яш төкәр она бир шәһәр.
Бу шәһәр узагдыр о шәһәрдән чох,
Бурда аглаян йох, дөшә дөйән йох.
Инсан чөмдәйилә долмушдур саг-сол,
Дөйүшчүләр үчүн гапанмышды йол.
О ган Дәчләсини күнәш алмышды,
Суя нейлуфәр тәк гайыг салмышды.
Һөмин вурушмада бөйүк Искәндәр,
Күнәш чешмәсинә сачмышды зәфәр.
Даранын гылынчы салдыгча шө'лә,
Гызырды дашларын үрәйи белә.
Өйлә ки, сохуладу орду-ордуя,
Мөһшәри көзүйлә көрдү бу дүня.
Дава мейданына яйылды әскәр,
Даранын чанына тохунду зәрәр.
Ордулар дөйүшә кирдийи заман,
Олдугча кенәлди дарысгал мейдан.
Янында кимсә йох, ялызды Дара,
Онунала этмәйир кимсә мүдара.
Ики сәрхош сәрдар фил кими чошду,
Филбәдән Даранын үстүнә гошду.
Бөйрүндән бир яра вурдулар она,
Лаләзар олду ер, боянды гана.
Тачидар йыхылды дәрин ярадан,
Санки бир гиямәт кәсилди чаһан.
Бир ағач йыхылды Кәян багындан,
Яралы бәдәни ганына гәлтан.
Дәрдә таб кәтирмәз инчә оланлар,
Ел илә чырагын нә достлуғу вар?

О ики гәнтөкән, о ики хаин,
Дурараг янында мәрд Искәндәрин,
Дедиляр: „Атәшә яхдыг дүшманы,
Талеин угрунда төкүлдү ганы.
Ишини битирдик, вурдуг бир яра,
Бу күндән һөкмүнә верилир Дара.
Истәрсән көзүңлә кәл көр бу һалы,
Ганыйла ислансын атыйын һалы.
Һүнәрлә өлдүрдүк сизин дүшмәни,
Инди сән еринә етир вә'дәни.
Бизә вә'д этмишдин агыр хәзинә,
Догру гал, вәфа эт инди әһдинә!“
Искәндәр билди ки, бу ики сәрдар,
Шаһ ганы төкмәйә олмуш һөвәскар.
Вердийи пеймана олду пешиман,
Һөядан бир шө'лә чыхды чанындан.
Кишинин һәмсалы өлән заманда,
Һәят үмидиндән из галмаз онда.
Деди: „Һарда батмыш гана тачидар,
Кәян дөвләтини бәзәйән сәрдар?“
Һәр ики гәнтөкән дүшәрәк өнә,
Рәһбәрлик этди өз азгын зүлмүнә.
Даранын дүшдүйү ерә кәдиләр,
Янында достлардан йохду бир нәфәр.
Вүчуду булашмыш торпага, гана,
О Кәян күләһи учмуш бир яна.
Гарынчая әсир олмуш Сүләйман,
Бир ары филә күч көстәрмиш һаман!
Бәһмәнин голуна сарылмыш илан,
Дүшмүш Исфәндияр тунч чардагындан.
Фиридуң баһары, Чәмин бағчасы,
Хәзана уғрамыш башланмыш ясы.
Кейгубад нәслинин вүчудуну бах,
Ел нечә дагыдыр, бах ярпаг-ярпаг.
Искәндәр тәләсик әнди атындан,
Даранын өнүндә дурду пәришан.
Әмр этди о хаин сәркәрдәләри,
Харичә мейл әдән ики рәһбәри,
Мөһкәм сахласынлар, сонра Искәндәр,
Ериндән тәрпәнди үзүндә кәдәр.

Сүр'әтлә янашды хәстәйә сары,
Кәян кейиминдән ачды бағлары.
Башыны шаһанә бир дизә гойду,
Кечәни ишыгы күндүзә гойду.
Юхудан көзүнү ачдыгы заман,
Деди: „Гаах бу гара ганлы торпагдан!
Бураг ки, солмада гуртулуш бағым!
Гарармаг үзәрәдир ишыг чырағым,
Бөйрүмү, бах, нечә йыртмыш бу дөвран!
Бағрымын алтында бөйрүмдүр пүнһан.
Пөһләван, эй башым үстүнә кәлән!
Гору өз бөйрүнү мәним бөйрүмдән.
Бу бөйрүм булут тәк сөкүлсә белә,
Гылынчын ачысы кетмәмиш һәлә.
Падшаһлар башыны бураг, галдырма,
Бу дөвран гырмышдыр мәни, сән гырма!
О нечә әлдир ки, узаныр мәнә!
Бу Кәян тачыйла ойнайыр енә!
Әл сахла, гаршында Дарадыр дуран,
Күнәшдән айдындыр бу, дейил пүнһан.
Күнәшим сараалыб дүшүнчә дәрә,
Үзүмә чөкәрсән лачивәрд пәрә.
Сәрви баш ашагы көрмә шәрмәндә,
Бөйлә бир падишаһ бөйлә бир бәндә!
Хәстәйәм, зәһмәтдән гыл мәни азад,
Һагтын рәһмәтийлә мәни эйлә яд.
Дүнянын тахтында мәнәм тачидар
Еримдән тәрпәтсән мәни ер сарсар.
Дады бир юхум вар, тохунма, бураг,
Одуму көй алсын, суюму торпа!
Тахтындан чевирмә ятан бир башы,
Иналәтмә, бу дүня, төкәр көз яшы!
Әчәлим етишмәк үзәрәдир, даян!
Мәни өз һалыма бураг бир заман!
Фикрин тач чалмагса мәним башымдан,
Азачыг аман вер, гой чыхсын бу чан!
Бу Иран мүлкүндән ачынча кәмәр,
Башым да, тачым да кетсә йох зәрәр“.
Искәндәр ағлады: „Аман тачидар,
Нөкәрин Искәндәр мәнәм, шәһрияр!

Истәмәздим көрәм торпагда сәни,
Өз ганына гәлтан олан бәдәни.
Нә әтмәк, бир ишдир олмуш дүняда,
Тәссүф верәрми бу ишдә файда?
Башыны енидән галдырсан әкәр,
Кичиклик әдәрди сәнә Искәндәр.
Һейһат, мән гочаман дәннәләр ашдым,
Көксүмә гәдәр ал гана булашдым.
Тәссүф аздадым бу йолларда мән,
Атымын дырнагы гопмады нәдән?
Бу ағыр күнләри көрмәйәйдим мән,
Аһ, эшитмәйәйдим Дара инәркән.
Анд олсун һәр гәлби билән сәррафа,
Дарая үрәкдән истәрәм шәфа.
Бир шишә даш илә гырылса начар,
Чарә тапысына тапылмаз ачар.
Әфсус, Исфәндиар нәслиндән сансыз,
Мүлкүн ядикары сән идин ялныз.
Нә олур, мәнә дә өлүм гошайды,
Искәндәр вә Дара гучаглашайды.
Нә әтмәк, истәклә кәлмәйир әчәл,
Мәзара кирилмәз өлүмдән әввәл.
Падшаһын бир түкү көзүмдә, инан,
Даһа гиймәтлидир йүзләрчә тачдан.
Бу дәрин ярая билсәйдим чара,
Әдәрдим, сағалсын дейә бу яра.
Нөйә лазым бу тахт, бу тач, бу шөһрәт
Дарасыз галды бу мөһтәшәм дөвләт.
Мән бу тахт, бу тача ағлаярам ган,
Айырмыш Дараны тахтү тачындан.
Йох олсун дүнядан өйлә күлүстан,
Бағбаны хәстәдир, ачы тикандан.
Дараны өлдүрән дүня нифрәт,
Күндүзкөн өлдүрүр, вермәйир фирсәт.
Бир чарә әтмәйә имкан йох мәнә,
Бу кәнч сәрвә кәрәк ағлаям мән дә.
Анлат ки, истәйин, тәдбирин нәдир?
Горхунуз кимдәндир, үмид кимәдир?
Сөйлә ки, һәр сөзүн мәнә бир фәрман!
Итаәт әтмәйә бағларам пейман“.

Дара хисс эдинчэ бу дост нэфеси,
Ачды көзлэрини, шаһанэ сәси
Шэфгәтлэ учалды: „Эй уча бахтым,
Төк сәнэ ярашыр бу тачым, тахтым!
Сорма бир өлүйэ, мән инди нэйәм?
Хөзәнэ тутулмуш өлкүн чичэйәм!
Һәр кәсин шәрбәти бузла дурулду,
Мөним шәрбәтимсә яһныз буз олду.
Варыгым гәрг олмуш ган дөһизинэ,
Ичәрим сусуздан алышыр енэ.
Бурутдан шыгыян бир шимшэйәм мән,
Додагым гуруду, судадыр бәдән.
Бу күзэ яһныдан сыныгса бир аз,
Мулла, япышганла сагалтмаг олмаз.
Бу дүня өләйир гарәт һәр ери,
Бириси кәтирир, алыр о бири.
Нә бу күн яшаан, бу күн әминдир,
Нә көчүб гуртулан, һейһат, чәтиндир!
Көр мөним күнүмү, һагга догру гал,
Горх бөйлә бир күндән, мөндән ибрәт ал!
Сөзләрим аһныб динләсән мәни,
Мөним кими әтмәз бу фәләк сәни.
Бәһмөндән мән икид дейиләм даһа,
Бир аман вермәди она әждаһа.
Я да икидәмми Исфәндијрдән?
Дүня зәрбәсиндән гуртармады чан.
Нәслимә эзәлдән өлүмдүр гисмәт,
Өлдүрән бу әмрә верир шәһадәт.
Олсу ени тахтын гой сәнинчин хош,
Мөнимсә балынчым галачагдыр бош.
Мөнимчин агламаг лазым кәлиркән,
Соруурсан гәлбимин истәйини сән.
Көнлүмдә сеvimли үч истәйим вар,
Үчү дә шаһанә бәхтинә ярар:
Биринчи—күһаһсыз өлүмә көрә
Рәфтар әтмәлисән әдаләт үзрә.
Икинчи—сән Кәян тахтыны асан
Она һеч бир заман етирмә зиян.
Бу кинин тохмуну Иранда әкмә,
Кәяһни нәслинә хатимә чәкмә!

Үчүнчү—тохунма һәрәмханәмә,
Сахла һөрмәтини, тәһгир зәйләмә!
Рошәнок гызымдыр, олдуҗа көйчөк,
Әлимдә бәсләнмиш бу көзәл мәләк.
Өз сүфрә йолдашын әтмәклә учалт,
Сүфрәйә инчәләр верир шән һәят.
Көнлүнү чевирмә, Ровшәнәйимдән,
Тәбии ишыгла күнәш олур шән“.
Искәндәр сөз верди, Дара гаш чатды,
Сөз верән галхаркән сөйләйән ятды.
Кечәнин көзүнә гаранлыг ахды,
Багдады „Ках“сыз вә „Кәрх“сиз бурахды.
Кәяһни ағачы дүшдү мейвәдән,
Олду Исфәндијр зирәһи кәфән.
Дүнядан ал күнәш ганад чәкинчә,
Ягут учду, шәвә далды севинчә.
Бөйүк Дара үчүн бөйүк Искәндәр,
Ағлады ахшамдан сабаһа гәдәр.
Өзүнә ағларды көрүркән ону,
Билирди бөйлә бир өлүмдүр сону.
Боз атлы, сәһәрә ахур бәзәйән,
Ахуру чәмәндә ерләшдирикән,
Искәндәр әмр әтди Дараны артыг,
Дахмайа гоймагчын олсун һазырла!
Күнбәди даш гала, тахты гызылдан
Гайрылды она бир мүйәйн мөкан.
Түрбәси битинчә битди һәр зәһмәт,
Дара зәһмәтиндән олдулар раһәт.
Бәдән гәфәсиндә нә гәдәр чан вар,
Өйлә бир икидә һөрмәт вар, шән вар.
Бәдәндән чыхынча дәйәрли чөһәр,
Она өз гадыны арха чевирәр.
Горхунчә бир күләждән сөнәрсә чыраг,
Нә фәрги, көшк олсун ери, я торпаг.
Көйдә ол, ердә ол, фәрги йох бунун,
Торпагсан, енә дә торпагдыр сонун.
Шор судан торпага дүшәрсә балыг,
Айларча гарынча емидир артыг.
Дүня кечидинин гайдасы будур,
Кәлдинсә даянма, көчмәк догру ур.

Бирини учалдар, атар ортая,
Биринэ: „Мөчлисдөн галх“ дейэр дүня.
Көй күнбад алтында кэл гурма бүсат,
Көһрөба гөл'эдэ ярамаз нишат!
Үзүнү көһрөба кими саралдар,
Элбасан лачивэрд бир рэнкэ чалар.
Асланлар шәһринэ дүшән бир чейран,
Горхунч бир өлүмү көздәр һәр заман.
Көчмөйө гуш кими ганад ач көйө,
Шәрабла мәст олма, „Шән ердир“ дейө.
Илдырым тәк шыгы, бу дүняны яг,
Анчаг бу дүнядан дурма, ол узаг!
Пәрванэ, сәмэндәр од дейө кедәр,
Бириси йоргалар, бири имәккәр.
Арпанын еринэ чөп еди эшшәк,
Өлдү саһиби дө эшшәк өлән тәк.
Бир дөвләт шаһыдыр я шаһ дөвләти,
Бир зәһмәт йолудур вә йол зәһмәти.
Ким билир бу көһнө, бу гоча дүня,
Нәләр кизләтмишдир мағарасында.
Көһнө бир чувалдыр бу гат-гат торпаг,
Хәзинә севмәйир сәс-күй гопармаг.
Һәр ени кисәдә гызыл сәс верәр,
Ени күп сыздыгча хош нәфәс верәр.
Ким билир бу дивләр юрдуна дөвран,
Нә тарих язмышдыр яхшы, ямандан?
Нә агил кәсләрлә ойнамыш оюн?
Нә дикбаш кәсләрдән гопармыш боюн?
Бу фәләк сәнинлә дейилдир чанбир,
Тикдийи либаслар ики рәнклидир.
Каһ сәни фәриштә кими йүксәлдир,
Каһ бағлар голуну дивләрлә әлбир,
Сәни бир чөрәклә анмаз кечәләр,
Бир гоғал бағышлар көйө һәр сәһәр.
Бу едди дәйирман башында нечин,
Бойнуну бүкүрсән бир арпа ичин?
Хызыр тәк бөйлә бир рузини кәл ат,
Сүд, хурма нә кәрәк, вар аби-һәят!
Бу вәһши, йыртычы, дивхисләт инсан,
Сәмими дост дейил, узаг ол ондан!

Һәр марал овчунун зулмүндән гаچار,
Йыртычы вәһшидир һәлә инсанлар.
Чөлдә шух бир чейран дүшмәйир элә,
Инсандан сыгыһыр дага, көһүлә.
Аслан ки, орманда әтмишдир мәскән,
Горхараг кизләтмиш инсан шәриндән.
Инсанда инсанлыг өләндән бәри,
Итмиш инсанлыгың парлаг көһһәри.
Инсанлыг нәгшини охусан бир-бир,
Биләрсән бу күңки инсанлыг нәдир!
Бәбәйин гапагы нечин гарадыр?
Инсанлыг өлмүшдүр, матәм сахлайыр.
Низами, сусмага адәт әт, анчаг,
Дейилмәз сөзләри данышма бура!
Сән дө кәс сәсини данышма даһа,
Ят, я гулагына бир памбыг тыха!
Лачивәрд фәләкдән ибрәт ал бары,
Ал илә алдыр бу, сарыйла сары.
Йүз рәнкә боянар кечәләр бахсан,
Баһар тәк күндүзә гурар күлүстан.
Күнөшдән бир чешмә доғунча сәһәр,
О да бир чешмәнин рәнкинә кирәр.

ИСКЭНДЭРИН ИРАН БАШЧЫЛАРЫ ИЛЭ ӨНД-ПЕЙМАН БАҒЛАМАСЫ

О мейнэ ганыны, эй саги, тез дур,
Од алмыш хэз кими бейнимэ долдур!
Этсин мей өзүмү унудан кими,
Ики мэгз яратсын мэнэ дан кими.

Эй дөвлэт, хардасан, мэни севиндир,
Меһди гапысында тахтыны эндир.
Меһди һузуруна эндиийн заман,
Бир салам кэтир о уча дэркаһдан.
Бу дөвлэт онунчун сэнэ вермиш бахт
Ки, тэндэн ярашыг тапсын, тачү тахт.
Сэниилэ инсанын үзү парылдар,
Бу дүня тикмэмиш сэн кими палтар.
Тапрыннын адилэ доган пейкэрсэн,
Көвһарлэр ичиндэ ваһид көвһарсән.
Әлинэ чилову тапшырмаг олур,
Биздэндир һэр зэфэр, сэн мәрданэ дур!
Кестэр ки, һардадыр гапын, базарын?
Ким олум һэр заман мән тэлэбкарын.
Билирэм, эй дөвлэт, тутмушам сораг,
Гапындыр шәһрияр гапысы анчаг.
Һэр ердэ олсан да эдэрэм хидмэт,
Һэр заман бәслэрэм севимли һөрмэт.

Одур ки, сөйлэйир агылы бир эр:
—Бу көвһэр сатана дөвләтдир көвһәр.
Догрудуур, белэ бир көвһәри элэ
Кечирмәк мүмкүндүр ялыз дөвләтлэ.
Искәндәрдә варды агыл вә тәдбир,
Дөвләтин күчүлэ олду чаһанкир.
Она олмасайды рәһбәр дөвләт, бахт,
Олмазды дүшмәнэ галиб һеч бир вахт.
Дөвләтэ пәрәстиш эдән бир нәфәр,
Дөвләт пәркарыны бөйлэ нөгш эдәр:
Даранын тач-тахты олунча наһан,
Искәндәрә галды бүтүн бу чаһан.
Дарая мал олан тәзэ вә көһнэ,
Һеч сая кәлмәйән долгун хәзинә,
Тапараг онлары арашдырдылар,
Дәниздән дәнизә гурашдырдылар.
О гәдәр тачү тахт вә чадыр варды,
Онлара өлчүләр, чәкиләр дарды.
О гәдәр көвһәр вар, һесабдар белэ
Нә бармагла саяр, нә дэ үрәклә.
Табаглар, синиләр, биллуруу, зәррин,
Наллари сөкүлдү йүк чәкәнләрин.
Чинс әрәб атлары йөһәри гызыл,
Хәтә гуламлари көмәри гызыл.
Гәдәрсиз шаһанә палтар вә гумаш,
Минләрчә лөк дөвә, йүкләри даш-гаш.
Палтарын, силаһын сайы йох, саян
Һесаба вурмага тапмады имкан.
Мисалы олмаян әнтиг-баһалы
Шейләр вар хүсуси хәзинә малы.
Хәзнәдә нә гәдәр гызыл-күмүш вар
Искәндәр адына сиккә вурдулар.
О гәдәр хәзинә кечди әлиһә,
Олду көвһәр кими янан хәзинә.
Көвһәрлэ парлады гара үрәкләр,
Шәбчыраг кәлмәси бунданмыш мәкәр?!
Ишыгдан хәзинә хошламаз дейә,
Зүлмәтдә кедилир һәр хәзинәйә.
Нечин бәс хәзинә тапанын үзү
Күнәш тәк парлайыр, шадлыгдан көзү?

Торпагсан, кэрэkdir олсун хэзинэн,
Сэрвэтсиз торпагы олармы севэн?
Кишийэ сэрвэтдир верэн йүксэлиш,
Дүняда онунла догрулаур хэр иш.
Гызыл бир мейвэдир, зэ'фэран сачар,
Зэ'фэран кими дэ гэлбини ачар.
Мэгрибдэ яшаян хэр гара зэнчи,
О сары гызылдан тапмыш севинчи.
Искэндэр көрдү ки, бунча хэзинэ
Зэхмэтсиз олараг кечди элино.
Дэркаһа эн садиг хэр бир нэфэрэ,
Бөйүйэ-кичийэ, йохсул кэслэрэ
Вар-дөвлэт верэрэк бэхтияр этди,
Дүня өзүнү һөкмдар этди.
Ирана гасидлэр эдэрэк рэван,
Деди ки: „Дөнмэсин кимсэ гапымдан.
Истэсэн ки, башын галсын сөламэт,
Гапымда баш эйиб өлэ итаэт.
Бахшыша, шэфгөтө, һудуд олмаян
Бу ердэ, хэр киши тапар дөвлэт, шан.
Иран башчылары ахды хэр ердэн,
Бу хейрли ишдэн урэклары шэн.
Шөһрияр гэлбиндэн тутдулар хөбэр,
Сөзүндэ мәтиндир бөйүк Искэндэр.
Элликлэ йоллара чыхдылар даһа,
Севинчлэ ахдылар уча дэркаһа,
Бу кэлиш хош кэди шаһа, онлара,
Ордунун панаһы пөһлөванлара.
Пейманлар багланды, сөз верди керчэк:
Кимсэнин рүтбэси эксилмэЙэчэк!
Хэзинэ ачылды халгын үзүнэ,
Верди хэр биринэ көвһэр, хэзинэ.
Хэр кимин нэ гэдэр варды сэрвэти,
Ики гат чохалды вары, дөвлэти.
Хэр шэхсин йолуну ашкар этди,
Ятаны оятды бэхтияр этди.
Иранлы о ачыг эли көрүнчө,
Итаэт эдэрэк далды севинчө.
Алныны сүртэрэк торпага, ерэ,
Кулаһы учалтды уча көйлэрэ.

Дедилэр: „Эшг олсун, шөһрияр, сэнэ!
Хэр заман яр олсун рузкар сэнэ!
Һаггындир Чэмшидин тахты, хэрачы,
Өнөр аягыны шаһларын тачы.
Ени шаһымызсан, кетди о кедэн,
Шаһ нэdir? Бизлэрэ Кейхосров сэнсэн!
Ким боюн гачырар сэнин эмириндэн?
Чэкмэнин алтыдыр бу баш, бу бөдэн!“
Шаһ көрдү бир нечэ хош тэдбир даһа,
Иранлы итаэт элэди шаһа.
О улдуз шөвкэтли бөзмө хэр ердэн,
Йыгынчаг топланды эдди кишвэрдэн.
Эмр этди: гылынч, тешт кэлсин мейдана!
Ганлылар чэкилсин тахт аягына!
Башыны дик тутан ики сэрвэри,
Бойнуна һөмайил кечирэнлэри,
Гөһр илэ бойыбы ал-эван гана,
Кэндирдэн һөмайил вурсун бойнуна.
Онлара верилэн бөйүк вэ'дэлэр,
Гызыл-күмүш, инчи, чавахир, көвһэр,
Мэчлисэ төкүлдү хэзинэсиндэн,
Шаһ баш гачырмады өз вэ'дэсиндэн.
Сонра да өлумлэ өйлэди төһгир,
Тез дара чэкдирди бойнуна кэндир.
Ордунун ичиндэ чарчы чөкди чар:
„Даранын гатили буналардыр, буналар!
Хэр хаин ишлэрсэ белэ хэянөт,
Ишинин чөзасы будур нөһайэт!
Ағаны өлдүрэн бөдэни, зийһар,
Һансы бир ағыллы кимсэ багышлар?“
Бу һалы көрүнчө шөһэрли, орду,
Искэндэр эдино тәһсин охуду.
Адил олдуғуну йэгин этдилэр,
Эмринэ ер-ердэн багланды кэмэр.
Ағыллы бир мэчлис гурду Искэндэр,
О дөвран мөкана дөймэсин нэзэр.
Үз-үзэ сэф чөкди хэр ики орду,
Отуран кимсэлэр аяга дурду.
Сых кэмэр багламыш кэмэрбөстэлэр,
Кэмэрлэр санки бир һаггадан кечэр.

Падишаһ йүрүтдү өйлө саясәт,
Һәр чандан галды бир гурумуш сурәт.
Санки бир сурәтдән бәзәнмиш дивар,
Рух учмуш, яһныз бир гуру чәсәд вар.
Ираны, Дараны еһән Искәндәр,
Мәчлисдә шам кими олду чилвәкәр.
Дәйәрли кәсләрә һәр күн яһшды,
Һәр кәсин ағлынча бир сөһбәт ачды.
О шаһ, Фәрибәрзи тез дә'вәт әтди,
Чох һөрмәт кәстәрди мөһәббәт әтди.
—Әй гоча пәһләван!—сөйләди она,—
Башын көлкә салмыш өз аягына.
Дүһнядә илләрчә өмүр сүрдүн сән,
Бихәбәр дейилсән дүһня ишиндән.
Көрдүн ки, зүлмәдүр Дара айһини,
Мән кими сучсузла бағларкән кини.
Дүһнянын сиррини билиркән, нечин
Дарадан өйүдү сән әсиркәдин?
Кәнчлик һәр кишини чошдуран заман,
Гочанын сусмасы дейилми нөгсән?
Шаһын һиддәтини көрүб динләйән,
Яғлы бир дил илә сөз ачды бирдән.
Тә'зимдән белини әйди каман тәк,
Пийи вә сүмүйү алды сары рәнк.
Сөзлә силаһланды, яйы ачараг,
Гутудан охлары бир-бир сачараг,
Өһчә Искәндәри чох өйдү бөйлә:
—Гол-боюн олсун шаһ өз диләйилә!
Дүһнянын Дарасы олсун камикар,
Өмүрдән кам алсын уча шәһрияр!
Кәнч башын севинчлә учалсын һәр ан!
Чәкмәһин алтында сүрүнсүн дүшман!
Бу гоча нәсипәт әтди нә гәдәр,
О кинли гәлбинә әтмәди әсәр.
Она чох кәстәрдим ишығлы чыраг,
Бунлар да вермәди бир файда аһчаг.
Тачу тахт вердийи заман Искәндәр,
Тәдбирсиз бир Дара нә әдә биләр?
Бир башы учалтмаг истәрсә дөвран,
Кәмәндә дүшәчәк боюн учалдан.

Бир гоча әшшәкдән йыһылды һиндлә,
Өләһини оғлуйса варланды Чиндә.
Сел кәлиб бир архы позарса әкәр,
Су аһыб башга бир чая төкүләр.
Сәнә хәзинәләр верәркән дөвран,
Иһчимә дүшмәһини йохсуллуғундан.
Азадә бир шаһсан, һәлә кәнч икән
Чалғыны, гәдәһи бурахма әлдән.
Истәйә кәнчликлә мүмкүндүр чатмаг,
Гочалыг кәлдими, ахтар бир бучаг.
Гочалыг чагында чархын иһнады,
Чәмшидә, Зөһһака нәләр гурмады?
Падшаһа гочалыг кәлдими, бишәкк,
Пәрәстиш әдәһләр үз дөндәрәчәк.
Әсрары дуяндыр, сечәр һәр заман,
Яһшыны яһандан, досту дүшмәндан.
Көрүңчә иһсаны таныһндыр бу,
Һәр кәсин гәлбинә чәкәчәк горху.
Йыһмаға бирликдә әдәрләр тәдбир,
Дейәрләр мәнфәәт верән дейилдир.
Аләт олмаг үчүн истәкләринә,
Кәнч бир шаһ гоярлар онун еринә.
Онунчун Кейхосров, һәм дә Кейғубад,
Шаһлыгы әтмәди гочалыгдә яд.
Шаһлыгы башга бир шаһа тәрк әтди,
„Әлбүрә“үһ йолуну тутараг кетди.
Емәкдән, ичмәкдән нәш'ә алдылар,
Зөһәрли ғылынчдан салим галдылар.
Шаһ көрдү Кәһядан ядикар олан,
Яһшыны, яһаны сечир һәр заман.
Яһшыны, яһаны сечир, айығдыр,
Дөйүшдә сыһанмыш, көзү ачығдыр.
Искәндәр бир даһа сорду о пирдән:
—Дүшмәһи дөйүшдә нә шейдир еһән?
Нә шейдир ордуһу мөтин саһлаян?
Нә шейдир ордуһу горхуя салан?
Давада сыһанмыш гоча һамидар,
Деди: „О пәһләван олур бәһтияр
Ки, сән тәк падшаһын ордуһундадыр.
Сәһинлә өзүңү бир орду саныр.

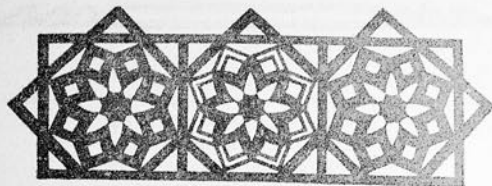
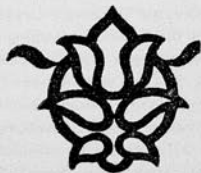
Сөнийн ферманында бу ээиф торпаг,
Сөнийчин бир мөхкэм гэл'э гурачаг.
Эшитдим бир кечмиш дөйүшчүдөн мэн,
Үрэк гүввэтлидир, чан гүввэтиндөн.
Шаһым, орду чөкмөк чөсарэт истәр,
Неч ачиз галармы икид хүнәрвәр?
Ордуну мейдана чөкөркөн кәрәк,
Падишаһ уммасын ондан бир көмөк.
Мөтанәт сөнийндир, көмөк танрыдан,
Бунлардыр ордуну мәтин сахлаян.
Дүшмәни сөнәркөн унутма буну:
Бағлама дүшмәнийн гачмаг йолуну.
Үмидин гырылса үрәкдән чалыш,
Мәрдин гулағыны буран олмамыш.
Уғурду заманда зәфәр көзлөйөн
Дүшмән горхусуну силсин көнүлдөн.
Зал оғлу сөйләмиш, мөрд Фәрамәرزә:
—Көнлүнү гырма сал Әлбүрзә ләрзә.
Бөһмөнә сөйләмиш һәм Исфәндиар:
—Гәлбини гырмаян бир орду гыرار.
Чүнки өз гәлбини гырмышдыр Дара,
Ганыны горхагыг төкдү дашлара.
Горхулу үрәклә мейдана кирди,
Лакин горхусуну о кизләдирди.
Гәлбинә бир ишыг салмады дөвләт,
Олду бу дөйүшдә торпага гисмәт“.
Искәндәр снидән сорушду ондан:
„Әй илләр яшамыш гоча пәһләван!
Эшитдим, Зал оғлу атын белиндә
Тәк һәмлә әдәрмиш дава чөлүндә.
Өзүнү ордуя вурдугу заман,
Гачармыш ордулар гаршы дурмадан.
Сәбәб нә, кәскин бир гылынчдан белә
Горхарак бир орду дагылыр чөлә?“
Көзөлчә бир чаваб верди пәһләван:
„Сөйләркән дилимиз дөнәр чох заман.
Доғрудур, Рүстәмийн гурдугу тәдбир
Ән икид әрләри дәнләрди бир-бир.
Башчылар дүшүнчә гара торпага,
Орду да горхарак башлар гачмаға.

Ким ки, тәк башына бир орду сөнәр,
Бөйлә бир тәдбирлә газанар зәфәр.
Доғрусу инанмаз буна бир инсан,
Бөйүк орду гачсын тәк бир атыдан“.
Искәндәр енә дә сорушду ондан:
„Бу сирри ач мәнә, гоча пәһләван.
Нечин Фәрамәрзи өлдүрдү Бөһмөн?
Ганына бояды о мәрди нәдән?
Етмәсин дейә бу очага зөрәр,
Нәсифәт вермәди нечин мө'бидләр?“
Бөйлә чаваб верди сынагы киши:
„Бөһмән әждаһа тәк көрдү бу иши.
Аздырды йолундан фәләк Бөһмәни,
Әждаһанын ағзы олду вәтәни.
Агача балтаны вурду пәһләван,
Айрылды тачындан, гызыл тахтындан.
Аягы батмышды бу гәдәр гана,
Сәадәт күлмәзди белә инсана“.
Нечә ки, күлөкдән бир яраг титрәр,
Бу сөздән титрәди әсди Искәндәр.
„Бу көрпү асанча кечилмәз“ деди,
Даранын ганындан дәһшәтләр еди.
Көһнәр хәзнәсиндән гоча пәһләван,
Бөндләри истәди ачсын дурмадан.
Аплатсын дүнянын бу кедишиндән,
Чаһанкирә лайиг һәр бир ишиндән.
Падшаһы бир гәдәр өйдүкдән сонра,
Пәһләван әрз этди о тачидара:
„Бу дүнянын мүлкү бәнзәр бир бага,
Әлини бәрк вурма көйрәк будага.
Бу тәзә тарихдән көһнәйә гәдәр,
Ким галмышдыр версин доғру бир хәбәр?!
Һаны Рүстәми-Зал, Симуғр илә Сам,
Фиридулла Фәрһәнк, о Чәмшид, о чам?!
Ер еди, кечмәдән чох заман белә;
Емәкдән гарны бах, доймамыш һәлә.
Көчдүләр, бу нөвбәт етәчәк бизә,
Зәнчир тәк бағлыыйг бир-биримизә.
Дөрд таг алтында беш нөвбәт нә кәрәк!
„Шеш-шеш“сиз олуру бу доғуз фәләк?!

Бу дүня сениндир, ол она даяг,
Дүшмәнләр ятаркән ояг ол, ояг!
Башыны горхусуз дүнядан гору,
Чәкин о кәсдән ки, билмәйир горху.
Узаг ол бир йол ки, зиян кәтирир,
Булашыг бир йола күман кәтирир.
Диләкчин ким көйнәк кейсә тәрсинә,
Дуайла аванда чевирәр сәнә.
Сәни дә тәрс олан һәр әйри йолдан,
Дуа эт, дүз йола гайтарсын йәздан.
Гәлбини чалмасын бу мал, бу дөвләт,
Азы бир зилләтдир, чоху фәлакәт.
Ағыллы кимсә йол кәстәрмиш сана,
Малыны бәнзәтмиш чандаки гана.
Зәифлик чохалар ган оlanda аз,
Ган чох олан заман тутулар богаз.
Һәр ердә ки, дөвләт, сәрвәт артмышдыр,
Үстүндә гара бир илан ятмышдыр.
Бәзәкли дахманын тагына бах сән,
Сүтунаары бошдур вардан, дөвләтдән.
О көй дахмасынын алтында бүтүн,
Ятмага мәчбуруг һамымыз бир күн.
Һәр сәрвәт үстүндә ятыр бир илан,
Нә үчүн иланла чүфт олсун инсан?
Даранын зүлмүнү кәл сил зәһниндән,
Чүнки о Дарайды, сән Искәндәрсән!
Бах нә мәнсул верди Дарая чаһан,
Өйлә этмә ки, сән тапасан ондан!
Нә әтдин ки, сәнә рам олду чаһан,
Талени ондадыр, айрылма ондан!“
Гочанын сөзүндән шаһ чичәкләнди,
„Уғурлу бир фалдыр“ дейә шәнләнди.
Гочанын сөзүнү сайды бир хидмәт,
Она бағышлады чох бөйүк сәрвәт.
Иран башчылары хидмәтдә дурлу,
Ону дашларыйла тәрәзи гурду.
Узагдан кәләнләр шән дәркаһына,
Шаһанә мәчлисә әтдиләр сәнә.
Бу дәркаһда әкәр сөндү бир чыраг.
Ериндә бир күнәш доғду ән парлаг.

Күн кәлди, бир кечә кетдисә биздән,
Бир чичәк солдуса күлдү бир күлшән.
Бириси арпача ғызыл итирди,
Араркән хәзинә элә кәтирди.
Кениш бир гәлб илә дөниз шөвкәтли,
Һамыя көрүндү чох мәрһәмәтли.
Падшаһы көрүнчә рәийәтпәрвәр,
Даранын зүлмүндән нә дәмәдиләр!
Истидә, союгда Дара дөврүндә,
Бир аг күн көрмәди кимсә өмрүндә.
Бирлийи өлкәдән элә айырды,
„Ит дә йийәсини танымайырды“.
Яхшылар гәлбиндә доғду горху, кин
Кимсә өз чанындан олмады әмин.
Зүлүмдән гуртаран деди һәр янда:
„Мүрүвәт румларда, мәрдлик Юнанда.
Бу гәдәр ордуну ичиндә анчаг
Ики сәркәрдәйә шаһ инанараг,
Залым оланлара верди күч-гүвәт,
Нәһайәт голуну ғырды тәбиәт.
Бөйүклүк верди ким кичиксә она,
Өзү дә бүрүндү алчаг бир донә.
Падишаһ сайыламаз өйлә бир кимсә
Танрынын халгына әзийәт версә.
Фәлакәт верир һәр дөйрли шәхсә,
Бөйүклүк, риясәт верир накәсә.
Алчагыг бечәрән шаһмы сайылыр?
Алчагыг башгадыр, шаһыг башгадыр.
Өлкәдә галмады бәхшиш, сөхавәт,
Шәһәрләр бир күн дә олмады раһәт.
Хәзинә ғыфлындан асылды исмәт,
Һәр көксү яралар дәрин әдавәт.
Өлкәдә тәрк олду сәнәт, сәнәткар
Һейһат, бундан бөйүк фәлакәтин вар?!
Сәнәткар әл чәкмиш өз сәнәтиндән,
Вашга бир сәнәтә япышмыш чәбрән.
Пәһләванлыг әдәр чөлдән кәләнләр,
Чөлдә шаһзадәләр караул чәкәр.
Әкинчи әл гатмыш орду ишинә,
Әскәрләр башламыш әкин, бичинә.

Һәр кәс сәнәтиндә олмаса азад,
 Дүня бу кедишлә олурму абад?
 Чүнки бундан әввәл ятмышды Дара,
 Дүнянын улдузу кеймишди гара.
 Бу күн ән бәхтияр падшаһымыз вар,
 Бу зүлүм нә гәдәр, нә гәдәр яшар?“
 Бу сөздән һәйәчан алды тачидар,
 Халга белә хәбәр верди чарчылар:
 „Сәнәткар кетмәсә өз сәнәтинә,
 Яхшы иш көрсә дә сучлудур енә.
 Әкинчи өкүздән көмәк истәсин,
 Тарладан, котандан диләк истәсин.
 Орду ишләринә гайытсын әскәр,
 Шәһәр ишләринә кетмәли шәһәр.
 Ялныз өз ишинә кетсин һәр киши,
 Бәрк тутсун әввәлдән билдийи иши“.
 Чағырды һәр сәнәт атан кишини,
 Тапшырды онлара көһнә ишини.
 Һәр кәсин ишини чыхарды үзә,
 Бир дүня парлатды кәлмәсин көзә.
 Гуртарды дүняны хәрәбәликдән,
 Дөврүндә бу дүня олду бир күлшән.
 Яратды дөвләтә садиг бир чаһан,
 Дүняны бечәрәр ағыллы инсан.

ИСКӘНДӘРИН ИРАН АТӘШКӘДӘЛӘРИНИ ДАҒЫТМАСЫ

Нәш'әдән, бу чошгун шәһликдән, саги,
 Дур, шәрбат һазырла, ашигсаягы!
 Фүсунлу шәрбәти сусуза вер сән,
 Сусузлар дөнәрми мейдән, шәрбатдән?

Шаһанә мәчисдә әй сынанмыш пир,
 Олда яндырмаға үзәрлик кәтир!
 Мәнә көз вурараг чағырыр сәнәт,
 Бу яман көзләрдән горхурам әлбәт.
 Көнүм үзәрлик тәк янарса әкәр,
 Үстүмә дүшәрми сөйлә бәд нәзәр?
 Йолкәсән горхусу һәддән зияда,
 Хошбәхтдир билмәйән буну дүняда.
 Бу нечә һәятдыр, һәр яны горху,
 Һәр тәрәф фәлакәт, һәр тәрәф чаду.
 Аяг бу пилләдән узаг гоюлсун,
 Бу ганлы газана гапаг гоюлсун.
 Көһнә дастанлары рәвайәт едән
 Бөйлә нәгл әләйир узаг кечмишдән:
 Динийлә атәшә чөкүнчә деһган,
 Һәм атәш сөндү, һәм она инанан.
 Ирана әмр әтди бөйүк Искәндәр,
 Атәшпәрәстликдән әтсинләр һәзәр.
 Үзүнү чевирсин көһнә айинә,
 Пәрәстиш әйләсин Хосров дининә.

„Мүг“ лэрин палтары ода галансын,
Бу атэшкэдэлэр атэшдэ янсын.
Иранда адэтдир кечмишдэн бэри
Атэшкэдэ иди алимлэр ери.
Орда сахланарды сэрвэт, хэзинэ;
Дүшмэсин башга бир шэхсин элинэ.
Нэр сонсуз варлы да савабдыр, дейэ,
Малыны гоарды атэшкэдэйэ.
Өлкөлэр дүшмүшкэн дэрмансыз дэрдэ,
Бир хэзинэ иди нэр атэшкэдэ.
Онлары көкүндөн йыхды Искэндэр,
Хэзинэ ахытды бир дөниз гэдэр.
Нэр атэшкэдэнин кечсэ янындан,
Йыхараг хэзинэ йығырды ондан.
Мүглэрдэ белэ бир азар да варды,
Нэр илин башында бир гыз аларды,
Новруз илэ Сэддэ байрамларында,
Айинлэр енидэн башларкэн онда,
Эр үзү көрмэмиш кэлинлэр, гызлар,
Эвиндэн севинчлэ дишары чыхар.
Эллэр ал хыналы, үзлэр бэзэкли
Нэр яндан кэлирди чошгун үрэкли.
Өнүндэ ал шэраб нэр үзү лалэ,
Мүглэрлэ үзү-үзэ вурар пиялэ.
Атэшдэн, мө'бидин эфсунлаарындан,
Түстүдөн дон кейэр уча асиман.
Ишлэри кейф, ишрэт, шух дилбэр иди,
Өлкэ башдан-баша эфсункар иди.
Сеһирдэн башга бир чыраг яндырмаз,
Эфсанэдэн башга бир билик ганмаз.
Нэр бир гыврым сачлы, кэлиши көзэл
Аяг ерэ дэйэр, шаппылдадыр эл.
Элиндэ сэрви тэк күлдэн бир дэстэ,
Сэрви дэ бэнзэрди чичэкпэрэстэ.
Нэр илдэ тэк бу күн кэлир нэр яндан,
Верирлэр бу кениш ишрэтэ мейдан.
Нэр кэс айры-айры мэчлис гурурау,
Нэр мэчлис олурду йүз фитнэ юрду.
Сөзүндэ чох мөһкөм дурду Искэндэр,
Дүнядан силинди бөйлэ фитнэлэр.

Ялныз бир падшаһдан тахт алыр шөвкэт,
Чох олса позулур мөһкөм бир дөвлэт.
Йүз падшаһ олмагдан хошдур бир нэфэр,
Ягыш чох ягарса зияналыг верэр.
Ағылаы Искэндэр вермишди фарман:
Мүглэрин айини галхсын ортадан!
Исмэтли, өртүлү, нэр кэлин, нэр гыз
Үзүңү эринэ көстэрсин ялныз.
Фитнэни, һийлэни говду нэр ердэн,
Мүглэри дагытды мейханэлөрдөн.
Дүнядан силди нэр буланых дини,
Сахлады эн доғру дини-айини.
Иранда эмрийлэ сөндү нэр ердэ
Нэм көһнэ зөрдөштлик, нэм атэшкэдэ.
Дөвлэтли мэчуслар адэтдир, дейэ,
Хэзинэ вермэди атэшкэдэйэ.
Үзү нур чичэйи, нэр назлы көзэл,
Атэш күлшэниндэн артыг чэкди эл.
Атэш айинини галдырынча шаһ,
Нэр атэшпэрэстдэн көйө чыхды аһ.
Искэндэр эмер этди: бу өлкэ—торпаг
Танрыя пэрэстиш эйлэсин анча!
Сығынсын һамысы улу танрыя,
Чевирсин арха бу күнэшэ, ая.
Өйлэ ки, Ираны овчунда көрдү,
О кениш мейданда атыны сүрдү.
Зөфэрлэ гол-боюн олду тачидар,
Нэ көзэл сөйлэмэиш инчэ сэноткар:
Сэн ени бир ганун һөкмүңчэ мөндөн
Башга рэмз эшитмэк аризу этсэн,
Гулагдан чыхар бу көһнэ памбуғу,
О ени гумашы көһнэлтмэсин бу.
Ағылаы кэслэрдэн билсэн нэ гэдэр
Бу йолда эшитдим дэйэрли сөзлэр.
Элимэ нэр чешид тарих топладым,
Көзүмдэн һариф дэ мэн бурахмадым.
Нэр йыртыг верэгдэн тоз силэ-силэ,
О дағныг хэзинэни топладым белэ.
Бу кизли эсарары кимиялэрдэн,
Яратдым эн инчэ, көзэл бир мэхзэн.

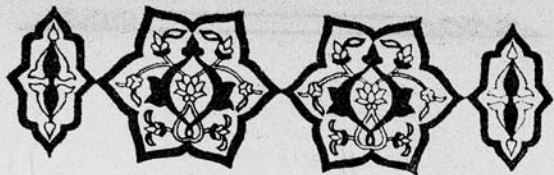
О фарсча сөйлэйэн биликли гоча
Бөйлө нәгл эдэйир тарих буюнча:
Даранын тахтыны алынча элэ,
Мусилдән тәрпәнди өз ордусыйлэ.
Зөһрә тәк Бабилдә парлады өнчә,
Һаруту кәсләри тәмизләйинчә,
Әмр әтди мө'бидләр яндыран оду
Дурмадан һүнәрлэ яндырсын орду.
Зәндин әфсунлары атылсын суя,
Алынсын яхуд бир дәфтәрханая.
Ибраһим динини доғру йол билди,
Атәш түстүсүнү дилләрдән силди.
Агилләр мәсләһәт көрдүләр она,
Орадан тәрпәнсин Азәрбайчана.
Кәлиркән һәр ердә ки, атәш көрдү,
Зәнди мәһв әйләди, оду сөндүрдү.
О ердә аловлу од чыхар дашдан,
Мәчүслар дейирди „Өзүндән янан“.
Йүзләрчә хидмәтчи тахмыш зәр, зивәр,
Пәрәстиш әтмәйә бағламыш кәмәр.
Әмр әтди, аловлу атәшләр сөнсүн,
Бир анда көмүрә вә күлә дөнсүн!
Һирбүдүн одуна союғ су төкдү,
Чох Һирбүд белини ики гат бүкдү.
О көзәл, руһ верән абад шәһәрдә,
Үрәйә севинчләр сачан о ердә
Искәндәр одду бир чичәкли күләшәй,
Дүшдү кам ардына, үрәйи чох шән.
Артығ Һирбүдләрин атәши сөндү,
О сәрв белләри камана дөндү.
Орада бир сарай инчә нахышлы,
Баһар бағчасындан назлы бахышлы,
Мәчүслар рәсмийлә зәрдәшт айини,
Ора топламышды бир чох кәлини.
Һәр көзә бир афәт, һәр гәлбә дүшмән,
Күл палчыға батар ону көрәркән.
Орда бир гыз варды Самын нәслиндән.
Өзү бир чадужәр, чох көзәл, чох шән.
Бир әфсун эдинчә о көзәл афәт,
Үрәкдән сәбр алыр, бәдәндән тагәт.

Һарут тәк Зөһрәбин чаныны алар,
Йүзләрчә Һарутун гәлбини овлар.
Искәндәр әмр әтди тә'хир әтмәмәк,
Бу әв дә көкүндән дағылсын көрәк.
Чаду гыз сүр'әтлә галхды ериндән,
Гурду бир әждаһа өз пейкәриндән.
Одду әждаһаны яхындан көрән,
Горуду өзүнү янан атәшдән.
Горхудан йыхылыб дуран кимсәләр,
Чапарағ, падшаһа вердиләр хәбәр:
„Атәшдә горхунч бир әждаһа вардыр,
Фишәнк тәк ағзындан атәш савырыр.
Һәр икид кечирсә онун янындан,
Өлдүрүр, я удур, вермәйир аман“.
Бу кизлиң сирридән шаһ фикрә дады,
Вәзирдән бөйлә бир мәсләһәт алды:
—Бу кизли әсрары Бәлинас билди,
Тилсимә танышдыр чәкәр бир тәдбир.
Бәлинасы тапды, сорду Искәндәр:
„Бу чаду нә илә әслинә дөнәр?“
Деди: „Әждаһаны бөйүк тачидар,
Ялныз бир әфсунчу эдәр ашикар.
Бу сирри ачмаға чыхса буйругун,
Башыны кәмәндә саларам онун.
Деди: „Һийләкәрдир бу гәлби гара,
Мүмкүнсә дурма, әт бу ишә чара!“
Бәлинас кетди тез атәшкәдәйә,
Көрдү бир әждаһа баш чәкмиш көйә.
Әждаһа көрүнчә кәлир Бәлинас,
Билди ки, шишәни ғырчағ алмас.
Мин оюн чыхарды о саһир чаду,
Йүз инсан алдадан һийләләр гурду.
Онларын тә'сири олмады, енә,
Чарәсиз гайығды көһнә сәһринә.
Чадунун әфсуну әтмәсә әсәр,
Әфсунчу енә өз сәһринә дөнәр.
Бәлинас һүнәрләр көстәрди о күн,
Чадунун сәһрини бағлады бүтүн.
Инсана тәлеи күлдүйү заман,
Чадулар да яха гуртармаз ондан.

Атды эждаһанын үстүнө „сәдаб“
Су өнүндө атәш кәтирәрми таб.
Бағлады голуну бир һийлә илә,
Баша чыхды гызын гурдугу һийлә.
Гыз көрдү Бәлинас һүнәрләр сачды,
Чаду һийләсиндән дүйүмү ачды.
Торпаға дүшәрәк гопарды фәған,
Падшаһын әдлиндән диләди аман.
Бәлинас көрүңчә о ай үзүңү,
Бир севда хулясы тутду көзүңү.
Гәлбинә даяныг верди бир заман,
Яханы гуртарды әфсунчулардан.
Әмр әләди, дәрһал од яндырдылар,
Атәшкәдә янды олду тару мар.
О пәри үзлүңү көтүрдү шаһа,
Деди: „Бах бу айдыр гара эждаһа.
Ағыллы гадындыр, биликләр гурмуш,
Чархын гулағыны әфсунла бурмуш.
Гуюну чыхарыр ерин тәкиндән,
Айы ерә салар өз фәләйиндән.
Зүһәлин үзүндән гараны атар,
Бир гара телинә чәкәр бир һасар.
Севимли көзәлдир, йох она бәдәл,
Пәри дә доғмамаш бөйлә бир көзәл.
Мүшк илә сачынын учуну бурмуш,
Күнәшин бойнуңу кәмәндә вурмуш.
Сәнин тәлинилә кәдим йолуну,
Айырдым шөһрәтдән, һөрмәтдән ону.
Гыз галды чарәсиз диләди аман.
Мәни, падишаһым, айырма бундан.
Шаһа хош кәлирсә бу көйәрчиним,
Олсун һәм ханымым, һәм бачым мәним“.
Севимли үзүңү көрдү Искәндәр,
Бәзәкли бир айдыр, о пәри дилбәр.
Сөйләди: „Бу сәнин һаггыңдыр, яһныз
Сәнин гәдәһиндән мей ичәр бу гыз.
Севсән дә рәнкинә алданма әлбәт,
Онун һийләсиндән әләмә гәфләт.
Көһрәба олса да әгрәб гуйругу,
Енә дә әгрәбдир, зәһәрлидир бу“.

Бәлинас тәшәккүр әдәрәк она,
Үзүңү сүртәрәк йолун тозуна,
Гадынымдыр дейә, әвинә алды,
О көзәл, чохунун гәлбини чалды.
О гыздан чох чаду өйрәнмиши бу,
Онунчун дейилди „Бәлинас-чаду“.
Әфсунчу, мүнәччим, ким олурсан ол,
Өлүмә бағлая биләрсәнми йол?

ИСКЭНДЭРИН ИСФӨҢАҢДА ДАРАНЫҢ ГЫЗЫ РӨВШӨНӨЙИ АЛМАСЫ

Бу чэннэт суюндан, эй саги, тез дур,
Атэшлэ йоғрулмуш гэдэһи долдур!
Әлими чыхарма бу судан, оддан,
Бу су, бу атэшлэ мәнәм исланан.

Боранлы ғышларда одур бәхтияр,
Гаршыда мангалы, гушу, мейи вар.
Өйлө бир нар мәмә кечирә элә,
Бағчада нарлар салыр вәлвәлә.
Баһара чатынча нар фәданындан,
Нар сую ахтарар, нар алар ондан.
Бир заман дәриндән нәзәр салынча,
Көрәр һәр будагда күлүр йүз гонча.
Чәннәтдән бир кушә кәсилмиш чаһан,
Нәш'әләр, севинчләр сачмада һәр ян.
Әлиндә көзәли сачлары енә
Саллана-саллана чыхар чәмәнә.
Шәкәр чешмәсини чичәклә бәзәр,
Дүняда бир заман шадлыгла кәзәр.
Шаһлар дәфтәрини язан усталар,
Тарих бешийини бөйлә йыргалар:
Исфәһан шәһриндә сакин олду шаһ,
Башындан көйләрә учалды күләһ.
Ики күн нәш'әйә далды Искәндәр,
Дара Мишкусундан тутунча хәбәр,

Кәян айнийлә хәләтләр сачды,
Дүз едди хәзинә ағзыны ачды.
Румун, Мисрин, Чини гумашларындан,
Дәйәрли зинәтләр йыгды һөкмүран.
Шаһлара ярашан дәйәрли палтар,
Вүчүду тәзәләр, үрәйи окшар.
Зәр илә ишләнмиш гумашлар, хәзләр,
Кейәнә истилик, мәнәббәт верәр.
Чох боюн бағлары, халис көвһәрдән,
Бундан башга һәдсиз зәрдән, зивәрдән.
Мөһрү ачылмамыш мүшк илә әнбәр,
Ән инчә дәридән нәфис кейимләр.
Шаһын Мишкусунә көндәрди дәрһал
Матәм палтарлары дөнүб олду ал.
Фүрузәни мәрчан рәнкинә салды,
Матәм лачивәрди ғызыл рәнк алды.
Вурду гара даша ғызылдан зивәр,
Мәнәкдә ғызылы сынамаг истәр.
Дара Шәбистаны, матәми атды,
Бәнәфшә еринә ал күл яратды.
Нәш'әли о баға ярашыг верди,
Севимли чөһрәйә бир ишыг верди.
Үч-дөрд күн сәбр илә олду чох дәмсаз,
О баһар гөнчәси ачылсын бир аз.
Кәлииләр бәзәйә алышыб дурсун,
Башына ән инчә бәзәкләр вурсун.
Севкини үрәкдән алсын димага,
Үзүнү чевирсин ишыг чырага.
Билди ки, матәмдән, гамамышдыр из,
Енкини матәмдән әләди тәмиз.
Ағылаы вәзирә деди: „Дурма кет,
Адымы, дилини, бачар, кениш әт!
Мишкүя кедәрәк мәнәнән вер хәбәр,
Кәлмиш бир иш үчүн бура Искәндәр.
О Дара нәсәбли, ай үзүнү мән
Көрмәклә шадланым гәлбим олсун шән.
Шух Шәбистанына чәкәрәм һасар,
Әримилә учалар кәнизләр, ғызылар.
Ғызылдан шаһанә бир тәхти-рәван,
Бәзәйи фирузә, инчи вә мәрчан,

Көтүр о назонин мүшкин дилбәрә,
Көй хураман олуб әнсин ерләрә.
Ел ганады атлар, зәрнишан йәһәр
Апар минсин ону гәлбән севәяләр“.
Мүвафиг көрүндү шаһ верән тәдбир,
О әмри еринә етирди вәзир.
Даранын хүсуси әвинә кетди,
Әвдә оланларла хош рәфтар этди.
Дара сарайына кетдийи заман,
Санки булаг ахыр чәннәт бағындан.
Һурийлә доп-долу бир чәннәт көрдү,
Алданды, алдадан йүз афәт көрдү.
Алма үзү гызла ойнайыр, күләр,
Санки алма илә ойнар бир нәфәр.
Падшаһдан өнчә бир салам сөйләди,
Яшынан кәсләрә пәям сөйләди.
— Шаһанә Мишкуя шаһдан нур ахсын,
Ортадан икилик бүсбүтүн галхсын.
Бир хәта ишләди азғын замана,
Узатды әлини бу ханимана.
Ортада бөйүк бир итки вар—бәлли,
Бу ишдә олмамыш падшаһын әли.
Бу ишин сонунда үмидварам мән,
Бу үмид доғачаг үмидсиликдән.
Бу әвдә хошбәхтлик гурачагдыр шаһ,
Өз бөйүклүйүндә дурачагдыр шаһ.
Дара фәрманындан, өз шүүрундан,
Гоһумлуг ишинә башлар һөкмүран.
Шөвкәтли падшаһын истәйи будур,
Исмәт пәрдәсиндә парлаян о нур
Олсун бу падшаһын ишыг үлкәри,
Тачынын Рөвшәнәк олсун көвһәри.
Көзләри нурлансын бу ишыг үздән,
Көшкүнү бу күлдән әтсин бир күлшән.
Бу ишә Дарайла бағламыш пейман,
Ай үчүн көндәрмиш бир тәхти-рәван.
Ялныз бу мөгсәддә уча тачидар
Ат чапымыш бу ердә тутмушдур гәрар.
Бир гыфыл вурмуш һәр сөйләйән дилә,
Шаһ өзү кәлмишдир бу мөгсәд илә.

Миндирин тахта о пәри пейкәри,
Иши тез битирин, дурмайын кери!
Әлчийә тәрчүман белә сөйләди:
— Шаһын көлкәсиндә яша әбәди!
Бу әвә уча шаһ нәслиндән ярар,
Ел илә кәләни ел дә совурад.
Гызылдан язылсын кәрәк бу сөзләр:
„Чарвадар әкәни дәвәчи бичәр“.
Тахтынын кушәси бир тачдыр бизә,
Тахтынын аягы ме'рачдыр бизә.
Кәниз тәк алса да, алсын биз нәйик,
Гадын әдәчкәсә, әтсин, бәндәйик.
Әмриндән бойуну гачыран кимдир?
Һәр әмрин бир гызыл ачар кимидир.
Бу иши әдәрсә уча тачидар,
Рөвшәнәк башыны көйә учалдар.
Падшаһа вармаға гәлбимиздир шән,
Дүняя кәлмишик падшаһ нәслиндән.
Һәр заман истәсә бөйүк шәһрияр,
Бирләшмәк истәйи тутунча гәрар,
Айини еринә етириб даһа,
Гызы көндәрәрик уча дәркаһа.
Сарая дөндү бу хәбәрлә вәзир,
Гәрары падшаһа аналтды бир-бир.
Падшаһын фәрәһдән парлады үзү,
Инсаны овлармыш инсанын сөзү.
Һәр чаваб гулагда гопарча губар,
Динләйән үрәкдә кәдәр догурад.
Талеи она яр олан заманда,
Бахышлар висала долан заманда
Аталар рәсмийлә уча тачидар
Әйләди өзүнә Рөвшәнәйи яр.
Кәян рәсминә дә рәйәт этди,
Үрәкдән чох һөрмәт, мәнәббәт этди.
Шәнләнсин дейә бу өмрүнү багы,
Кәбинә язылды Иран торпагы.
Әмр этди, чирмәнсин иш бачаранлар,
Бәзәнсин, дүзәнсин һәр күчә, базар.
Рум илә Харәзмин ипәкләрийлә,
Өлкәләр бәзәнсин бәзәкләрийлә.

Падшаһын истәйи кими Исфаһан
Ипәклә, көвһәрлә бәзәнди элван.
Ғапылар, бачалар, дамлар, күчәләр
Көзәл халчалардан алдылар зивәр.
Байрағлар дикәлди уча көйләрә,
Бу дүня алды бир башга мәнзәрә.
Һәр күчә башында чадыр гурулду,
Ишләрин кедиши башга төвр олду.
Һәр чарсу башында мүтрүбләер ойнар,
Отурмуш ханәндә, чалғы чаланлар.
Чалғыдан һәрәрәт кәлинчә уда,
Дүшмәни уд кими салырды ода.
„Зәндәруд“ нәһриндән Хузанә гәдәр
Чалғынын сәсиндән чанланды ерләр.
Шәраб бир чай кими ахыб кәдәрди,
Мамишан додағы ону дишләрди.
Исфаһан күлләри әтир сачырды,
„Тәразин“ мүшки дә ағыз ачырды.
Тоя ал чичәкләр сәпирди шәфәг,
Шәкәрдән ай, күнәш долдурмуш тәбәг.
Санки бир сарайдыр тикмиш шәкәрдән,
Бир күнбәд учалтмыш ал чичәкләрдән,
Дәб-дәбә, шөвкәтдән чошмушду һәр ян,
Әтрафа чан верир, чалан, охуян.
Ғарамтыл инчә бир гумаш кейинчә
Мүшк илә, ай илә бәзәнди кечә.
Көйдә ай парлаг бир сәдәфә бәнзәр,
„Кәрх“ аттары она сәпәрди әнбәр.
О мүшкин сачлы ай шаһа әрмаған,
Ғәнд, бадам дүзәлтди көздән, додагдан.
Онлары көндәрди шаһ Мишкусунә,
Лайигдир мүшк илә маһ Мишкусунә.
Ал күнәш о сәһәр шәфәг сөкәркән,
Чыхды бир кәлин тәк инчә ипәкдән.
Чырпынды шаһ гәлби кәлин әшгийлә,
Санки рус чаныдыр салмыш вәлвәлә.
Чалғыдан, шәрабдан гурду бир ишрәт,
Утанды, гибтәдән, тәр төкдү чәннәт.
Достларла ичәркән артыр фәрәһи,
Шәрабдан дөнүрдү башы, гәдәһи.

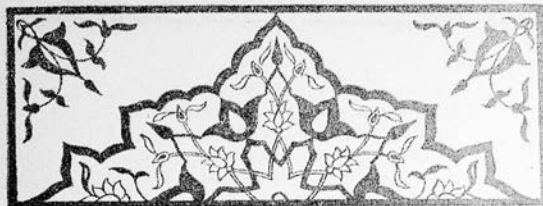
О гәдәр хәзинә бәхш әтди о күн,
Ер ону чәкмәкдән олуруду дүшкүн.
Кечә ал күнәшдән дүйүмү дәлди,
Шәфәһин әлино бир әгиг кәлди.
Ону да удду Бусәһағ фирузә,
Бусәһағларә бах, илишди сөзә.
Висалә етишмәк үчүн Искәндәр,
О мүшкин Мишкуя көндәрди хәбәр.
Рөвшәнәк олсун бир ишығы чырағ,
Кәлсин, гәдәминдән зинәт алсын бағ.
Деди Рөвшәнәйә севимли ана:
„Кедирсән Искәндәр шаһны янына.
Гиймәтли ягутсан Искәндәр үчүн,
Бир инчи көвһәрлә бирләшин бу күн.
Бу дөвләт әгдино биз арха верәк,
Енә дә өлкәдә падшаһлыг сүрәк.
Әмриндән ярамаз боюн гачырмағ,
Сәнә бу Рум шаһы лайигдир анчағ.
Сачындан хидмәтә бағларсан кәмәр,
Тәлеи сәнә дә сәәдәт верәр.
Ондан башга һәр кәс адыны чөкәр,
Сачын тәк башлары кәмәрә дәйәр.
Гулағында гызыл һалга дашысан,
Ғапы һалғасыдыр онсуз бу һалган.
Рәфтар әт ки одур бу күндә Дара,
Дара тәк бизимлә әдәр мүдара.“
Ананы динләркән о севимли гыз,
Ғәядан тәр төкдү, баш әйди яныз.
Сарая һәрәкәт фикрийлә дурду,
Ай кими гызылдан тахта отурду.
Алдылар падшаһа мәхсус кәрдәйә,
Һәр тәрәф сарылды ипәк пәрдәйә.
Искәндәр сәхавәт әлини ачды,
Мәчлисин көзүнә бир һейрәт сачды.
Шаһдан һәдйә алды хидмәтчи, дайә,
Гызылдан, көвһәрдән верди һәдийә.
Ябанчы кәсләрдән бошалды сарай,
Бир ерә топланды күнәш илә ай.
Мәһрибан анасы кәлди ирәли,
Дәнизә тапшырды инчә көвһәри:

„О уча падшаһлар нәслиндән нишан,
Яһныз бу бой атмыш сәрвдир галаһ.
Мән сәнә демирәм гиймәтли көвһәр,
Я да ки, әринә адлы-санлы әр.
Атасыз галмышсан өлмүшдүр атан,
Етимсән әлиндән тутмушдүр Иран.
Әманәт тапшырдым сәнә бир чичәк,
Бир сән бил, бир әглиһ, бир дә кәләчәк“.

Шаһ гәбул әдәрәк янашды она,
Йолдашлыг тачыны гойду башына.
Шимшада тай олду бәзәкли сүсән,
Севимли бу сәрвә юрд олду чәмән.
О көвһәр лә'линдән уча Искәндәр,
Башлады алмаға дәйәрли көвһәр.
Көрдү бир пәридир севимли дилбәр,
Пәрәстиш әтмәдә она пәриләр.
Чанлы бир сәрв иди, хурмадыр бары,
Шәкәрә дадымлыг верир күфтары.
Фисункар көзләри кәскиһ, чан алан.
Һәр дәрдә шәфадыр, хәстәйә дәрман.
Дирсәйи гысадыр сач, кәрдән узун,
Додагы шәкәрдир, халы да уйгун.
Чәнәси садәдир, салланмыш бухаг,
Гайнар көзләриндә күлабдан булаг.
Бәсләнмиш гырмызы ганла чийәр тәк,
Санки көз ичиндә пардайыр бәбәк.
Дуз сәпсә сағалар хәстә үрәкләр,
Додагы дүняя сачар чичәкләр.
Һәр күлән додагы шәкәр сачарды,
Күлүшү күлүшә бир йол ачарды.
Күл үзү, күл сую төкүрдү дән-дән,
Бир күлаб топламыш мин бир чешмәдән.
Гывырчыг сачлары мүшкә чалырды,
Күнәш чешмәсинә көлкә салырды.
Чешмәни, көлкәни көрүб шәһрияр.
Мәнзилә етирди, олду бәхтияр.
Вәфалы көзләри хош кәлди она,
Үрәйи чырпынды, басды бағрына.
Сыхыб голларыны бойнуна садды,
Кам алды, камындан камы дил алды.

Рөвшәнәк ишыгылы чыраг тәк янды,
Эйваны чәннәт тәк нура боянды.
„Чаһан бану“ дейә, ени ад тахды,
Бүтүн ихтияры она бурахды.
Олдугча айыгды динч вә һәялы,
Сөйләнмәз сөзләрдән агзы гапалы.
Нә гәдәр падишаһлыг ачары варды,
Верәрәк башыны көйә даярды.
Ону көрмәсәйди дөзмәзди бир ан,
Айрылмазды онун бир ан янындан.
О беһишт өлкәдә шад бир үрәклә,
Яшады чәннәтдән кәлән мөләклә.
Сәһәр чөһрәсиндән пәрдә атаркән,
Һәбәшә бач үчүн даг чәкди Хүтән.
Кетдикчә көпүрүр хорузлу бардаг,
„Нуш олсун, ич!“ дейир, хоруз чошараг.
О товуз додаглы күзә агзындан,
Күпләрдән чамлара төкәрди ал ган.
О мәчлис, о шәраб, о чалгы, о чәнк
Дүнянын үзүнә верди башга ранк.
Едди өлкә шаһы Кәян рәсмийлә,
Едди чешмә кәмәр багламыш белә.
Күнәш тәк тахтына отурду сәһәр,
Фәләк хидмәтинә баглады кәмәр.
Енидән бир ички мәчлиси гурду,
Көрәнин башындан аглы учурду.
Мәчлисә дүзүлдү ярарлы кәсләр,
Һәр кәлән ер тутду һүнәри гәдәр.
Мүтрүбләр, чалгылар, сачарды фәрәһ.
Саги руһ верирди әлиндә гәдәһ.
Чошдугча каманча вә сазыи сәси,
Чай кими силирди бүтүн һәвәси.
Искәндәр енидән ачды хәзинә,
Өз сәхавәтинә башлады енә.
Чох һәдиййә алды Иран әскәри,
Башыны парлатды өз әтәкләри.
Һәр кәсә пайлады шаһанә хәл'әт,
Верди бу дүня башга бир зинәт.
Уча бир күнәш ки, верәркән зия,
Нурундан чох файда алырды дүня.

Күнэш хэзинэси даима ахар,
Шимшэк нуру исэ бир кэрэ чахар.
Сэхавэтли олсун кэрэк чаһандар,
Тачидар оланлар бах, бөйлө яшар!

ИСКЭНДЭРИН ИСТЭХРДӨ ТАХТА ОТУРМАСЫ

„Мүг“лэр чырагыны, саги, дурмадан
Мэнэ вер, гэлбимдэн гопарма фэган!
Көвлэрэ айдындыг верэр бу чыраг,
Гэлбимин чырагы ондан алыр яг.

Сөйлэ, эй сөз, нэдир сөнин кимиян?
Кимдир бу сиккэнэ кимия вуран?
Сэндэн ки, алыныр бу гэдэр бэзэк,
Аланлар бир һәрф дэ алмамыш керчөк.
Эвимдэн чыхдынса, үз гойдун һара?
Гапымдан узашдын һансы дияра?
Биздэн баш верэркэн, биздэн узагсан,
Нахышлар вуруркэн көздөн узагсан.
Гэлбимин иш эви фэрманьндадыр,
Дил хидмэтчи кими диванындадыр.
Билмирэм нэ гушсан, көзэлсэн, шэнсэн,
Биздэн эн дэйэрли ядикар сэнсэн!
Сөз ки вар, учадыр һәр бир учадан,
Мэтайн гытлыга душмэсин бир ан.
Дэйэрли бир мэта олурму кэсад?
Олурса, һэсаддэн доғар бу фэсад.
Эй сөзүн устасы, дурма, сөз кэтир,
Ше'рин бүсатыны еринэ етир.
Ятан усталара шеир язараг,
Солгун урөклэрэ ени чан бураг!

Кечмиши нәгл эдән равиләр белә
Инчә бир дүшүнчә, доғру рә'й илә,
Нәгл эдир: өйлә ки, уча шәһрияр
Исфәһан шәһриндә олду бәхтияр,
Фирузә фәләйин сәадәтиндән,
Исфәһан шәһриндә әтмәди мәскән.
Тач гойдугдан сонра Әстәхрә көчдү,
Кәюмәрс ерино Кейгубад кечди.
Онула бөйүдү, бәзонди Иран,
Икидләр архасы баркиди ондан.
Башчылар деди: „Әшг олсун, тачидар“
О бөйүк баш илә учалды башлар.
Төһфәләр вердиләр тахтына лайиг,
Падшаһын оянан бахтына лайиг.
Нилин мәнбәиндән та „Кәнкә“ гәдәр,
Чин дәннәләриндән та Зәнкә гәдәр
Әлчиләр ахышды хәрәч вермәйә,
Тахтына, тачына алгышлар дейә.
Тахтына басынча аяг шәһрияр,
Сөз хәзинәсиндән ачды тунч һасар:
— Әшг олсун, әшг олсун, улу ярадан
Халгыны яратмыш һагга инанан.
Торпагдан башыны бир мән киминин,
Учалтды, улдузла әтди һәмнишин.
Ирана кәтирди Румдан чәкәрәк,
Әмрийлә дашлары юмшалтды мум тәк..
Башымы о гәдәр учалтды заман,
Йүклү кәчавәми дашыйыр дөвран.
Өйрәндим о адил, улу таңрыдан,
Әдаләт йолундан дәнмәрәм бир ан!
Йохсула, мәзлума оларам көмәк,
Гаранлыг кечәйә парлаян шимшәк.
Ағлымла дүшүнчәм олмуш мәнә яр,
Бу дүня һимайәм алтында яшар.
Доғру бир йол илә бу күн кетмәли
Сабаһки күнүмсә бәллидир, бәлли.
Горхарам бәһанә тапмаг күнүндән,
Пәрһизә чалышдым варлыгымаа мән.
Нә ачиз гарынча, нә дә күчлү фил,
Әлимдән бир зәрәр көрмәз ону бил.

Овчумун ичиндә олса да, ено,
Тикмәрәм көзүмү өзкә мүлкүнә,
Халг мәнә версә дә әзийәт, кәдәр,
Гыймарам инчисин мәндән бир нәфәр.
Кәнд очагларындан алырам хәрәч,
Шәһәрдән нә верки истәрәм, нә бач.
Әлимә кечсә бир хәзинә, сәрвәт,
Һәр кәсә верәрәм, лайиг бир гисмәт.
Мәндән сәнәт алар һәр бир сәнәткар,
Әлинә дөвләтдән верәрәм ачар.
Галдыррам һәр кимин варса һүнәри,
Зәнчирә чәкәрәм диванәләри.
Дүшкүнләр, дилсизләр тапачаг аман,
Гуртумаз әлимдән бош ейиб ятан.
Вүчүду сағламлар буну билмәли,
Сәнәтдән кәрәк бош галмасын әли.
Көрсәм ки, бир нәфәр чәкир чәх зәһмәт,
Газанчы хәрчини өдәмир әлбәт.
Өйлә мөһтачлара сөз верирәм мән,
Көмәклик әдәрәм өз хәзинәмдән.
Дин илә, ағл илә тутарам иши,
Йолуна гограм алыш-вериши.
Бир ишдә кимсәдән горхум йох мәним,
Горханлар өнүндә титрәр бәдним.
Дәйирман емидир файда вермәйән,
Әфвә лайигләри багышларам мән.
Дүня бахшышла вурмушам бәзәк,
Әлачыг кимсәйә әдәрәм көмәк.
Искәндәр кимсәйә вермәз әзийәт,
Залымы гәһр әдәр, мәзлума һәрмәт.
Һәр бир яхшылыға бу шаһ йүз верәр.
Бир яманлыг эдән бир чәза көрәр.
Ким күнаһ ишләсә чәзая чатар,
Пешиман олурса, әдлим багышлар.
Әлимдә мөһв олур башы дик дүшмән,
Пешиман олурса багышларам мән.
Мәнәм яхшылыгы өнчә башлаян,
Яманлыг башлаян дүшмәндир, дүшман!
Мән әләк кимийәм, әләрәм торпаг.
Дәйәрсиз галыгы атарам аячаг.

Бир долам гуюдан сую чөкөрөм,
Бу башдан алыб о баша төкөрөм.
Гылынчла һәр нә ки кечирсам элә,
Пайларам енә дә гамчы учуйлә.
Бу тахтын башына кечмәк, һаг билир,
Дүшкүнә эл тутмаг мәгсәдиләдир.
Вүчудум олуш һәм булут, һәм күнәш,
Бир әлимдә су вар, бириндә атәш,
Өнүмә даш чыхса дөнәр бир мума,
Әкини суваррам чыхса гаршыма.
Ирана мән өзүм кәлмәдим Румдан,
Бу мүлкә кәндәрмиш бөйүк ярадан.
Һаггы вә батили айыр дәдим мән,
Алыр бағлы гыфыл ачары мәнән.
Дин дашыян башлар галхсын әфлакә,
Динсиз башлары да туллаям хакә.
Әһтияч адыны галдырдым артыг,
Ел илә чырага верим барышыг.
Һәр әвдә фәриштә доғурум дивдән,
Бир бина учалдым һәр учуг әвдән.
Һарда әдаләтим олса һөкмүран,
Гырговул зәррәчә горхмаз тәрландан.
Сүрүдә гоюна гурд олар чобан,
Марала, чейрана тохунмаз аслан.
Яманы әдәрәм яхшылыгла рам,
Яхшылар яманлыг әтсә гоймарам.
Һәр башы көйләрә галдырсам, бир дә
О башы бир даһа көрмәзләрдә.
Мәнә тай оландан гопардым чийәр.
Гоймадым дагытсын башга вәһшиләр.
Кимсәни яхмадым кизлин зәһәрлә,
Ашкара бағрыны дәлдим хәнчәрлә.
Нә дүня үстүндә алов төк ахдым
Нә дә ки, сәбәбсиз бир хырман яхдым.
Кимсәни гәлбини һагсыз гырмарам,
Гырсам да варымдыр әлдә мумиям.
Биринин көзүнү агрытсам әкәр
Өз әлимдән дары төкмәк дә кәләр.
Бу ишдә мәнә яр олсун ярадан,
Бу яман көзләрдән горуусун һәр ан!

Бунлары сөйләркән бир-бир Искәндәр.
Көйләрә учалды динләйән әлләр.
Мәчлисдә вар иди адам һәр яндан,
Бириси әләди шаһы имтаһан.
Натиглик дүшкүнү, һәдсиз сөйләйән,
Диванә хисләтлә, һикмәт өйрәдән.
Бир часус варды, тез өндү дәркахы,
Сынамаг истәди Искәндәр шаһы:
—Шаһым, бир динара әһтиячым вар,
Версәниз дүня дәйәр бу динар.
Күләрәк сөйләди она Искәндәр:
—Шаһдан бәхшиш истә, рүтбәси гәдәр!
О часус сөйләди:—Сәхавәтли шаһ,
Бир динар вермәкдән утансан һәрках,
Дүняны бағышла мәнә бир көрә,
Галдыр бу башымы уча көйләрә!
Шаһ деди:—Әй шашғын, бу дәфә енә
Истәйин мұвафиг дейил өлчүнә.
Чох ерсиз ики шей истәдин мәнән,
Бири мәнән кичик, дикәриндән сән.
Һәр сөзүн хүсуси бир өлчүсү вар,
Өлчүсүз сөйләнән сөз гулаг йыртар.
Бир сөз ки, гашлара дүйүм вурачаг,
Көзәл сөз олса да сөйләмә, бураг!
Падшаһдан сорушду бир икидә оғлан:
—Халг нечин алчагда, сән учадасан?
Дейирсән, һамы бир мейвәдир анчаг.
Нәдир бу ашагы, юхары? Бураг!
Деди:—Мән башчыям, халг исә үммәт,
Баш ерә әнәрсә позулар шөкәт.
Отлара ярашар башыны әймәк,
Инсаным башыйса учада көрәк.
Падшаһын мөвгәи олмалы уча,
Көрәнләр нур алсын ондан доюнча!
Башга бир диләвәр деди:—Шәһрияр,
Ағыалы кимсәйә бәзәк нә яраг?
Гәлбиндә вар сәнин танры сифати,
О палчыг вүчуда вурма зийнәти.
Шаһ деди:—Шаһанә дәбдәбә, шөкәт,
Көзләрә бәхш әдәр енилик әлбәт.

Онунчун эдирэм өзүмү күлшөн,
Көзүңз нурлансын, үрөк олсун шөн.
Бахсана, атлаз дон кейинчө баһар,
Нө гэдэр зөвг алыр ондан рузикар.
Инанды агыллы кәсләр бу сөзө,
Гулагдан асдылар ягут, фирузө.
Олдулар енидән шаһа сәнахан,
Һамысы үрөкдән бағлады пейман.
Халг ону сәбирли көрүб олду шән,
Өмринө баш әйди һамы ер-ердән.
Ҷәмшидин рәсмийлә бөйүк Искәндәр
Тахтынын башына кечди һәр сәһәр.
Даима көрүндү халга мөһрибан,
Бөйүкләр рәсмини тутду һәр заман.
Мөктублар көндәрди һәр бир дияра,
Һәр һүдуд бәйинә, һәр бир сәрдарә.
Әдлийлә о бүтүн гәлбә кирмишди,
Басғындан һәр кәсә аман вермишди.
Дүняны өзүнә этмишди о, рам,
Рам эдән бу йолда тутмады арам.

ИСКӘНДӘРИН
ДАРАНЫН ГЫЗЫ РӨВШӘНӘЙИ
РУМА КӨНДӘРМӘСИ

О ягут гәдәһи, саги, бирбаша
Мәнә вер, аягым тохунмуш даша!
Бир чарә арайым, дашлыгдыр һәр ян,
Ягут тәк өзүмү горуям дашдан.

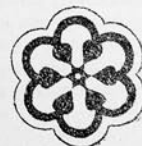
Фәләк дәвәсини сүр'әтлә сүрүр,
Ондандыр күндә бир оюн доғурур.
Пешәси сүлдүр, дөйүшдүр һәр ан,
Кечирик күндә бир рәнк хәялындан.
Кечмиши бир кәрә алсан нәзәрә,
Көрәрсән бәнзәмир бу күңиләрә.
Танрынын вердийи пәрвәришләрлә,
Нахышларла кирмиш башга бир шәклә.
Санма биз ятарсаг, ятар рузикар,
Бу әв һеч бир заман олмаз тарүмар.
Чохлары көчмүшдүр көһнә дүнядан,
Бу дүня енә дә һамандыр, һаман!
Дәйәрли кишиләр кечиб кетдиләр,
Достлар да онлары тә'гиб әтдиләр.
Йолуна азугә һазыр әт бир аз,
Дост олан достундан керидә галмаз!
Нә гэдәр йолу пис кетсә дә, бишәкк,
Ахура дүз кедир һәр чолаг әшшәк.
Нәгл әдир көһнәдән тарих язанлар,
Оламамыш шаһларын тахты зүлмүкар!

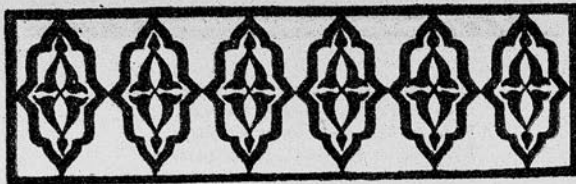
Искэндэр дүняны тутдугу заман,
Шәкси истәйинә уймады бир ан.
Чалышды дүняны ислаһ өтмәйә,
Онунчун етишди бу бөйүклүйә.
Шаһлыгда бир өрнәк ал Искэндәри,
Сән дә көр Искэндәр көрән ишләри.
Бу дүня мүлкүйлә олду бәхтияр,
Онун истәйинә уйду рузикар.
Гәбәш вә Хорасан, Гурдан да Чинә.
Гол күчү көрмәдән кечди әмринә.
Әлчиләр, гасидләр кетди һәр яна,
Сиккәләр вурулду онун адына.
Бир аслан үрәйи чарпаркән онда,
Дүняны тутмушду гылынч алтында:
Ирана инана билмәди сәрдар,
Румлу өз юрдунда саламат яшар.
Бир кечә уяраг көйләр бахтына,
Доғру бир мәсләһәт верди тахтына.
Вәзири чағырды, она сөз ачды,
Бу кизлин фикрини ортая сачды:
„Мадам ки, әлима кечмишдир Иран,
Бу ердә бағланыб галмагдыр зиян.
Даима доланыр бу едди фәләк,
Дүня сейринә вар мәндрә дә истәк.
Көрүм бу дүняда ени нәләр вар,
Вармыдыр мәндрә дә күчлү тащидар?
Ишыгы фикримчә будур мәсләһәт:
Дүняны кәзмәйә чыхаркән әлбәт,
Хәзинә, дөвләти Рума көндәрмәк,
Орая әтимад бағламаг кәрәк!
Һәр ишдә лазымдыр айыгыг, дигтәт,
Һәр күзә, чешмәдән чыхмаз сәләмәт.
Тахтымын башыны тутар бир дүшмән,
Тахтымдан, тачымдан айрылмарам мән.
Дүнянын чөкилмәз бәлалары вар,
Бу йолун горхусу, чәфалары вар.
Рума дән, орада мәскән әлә, гал,
Мәним дә фикримә уйгундур бу һал.
Фитнәдән о мүлкү горуырсан сән,
Чүнки ай наибдир ишыг күнәшдән,

Рөвшәнәк хатуну көтүр бәрабәр,
Онулла өлкәнин иши дүзәләр.
Бир фикир доғунча кенәш агыла,
Һәр яхшы-ямана, бир өлчү сахла.
Наибсән, иши көр, динлә, әдилә,
Мәни яхшылыгга кәтир сән дилә.
Онунчун бәйәндим сәни һәр кәсдән,
Бөйүклүк көзүйлә сәнә бахдым мән“.
Сөзә башлаяраг һүнәрли вәзир
О буйруг верәнә кәстәрди тәдбир:
„Падшаһа лайигдир һәр буйруг, Ферман,
Әмрийлә иш көрүр һәр иш бачаран.
Кетдикчә шөкәтин кәмалә долсун,
Гәрәллә истәйин гол-боюн олсун,
О уча рәйиниз кәстәрди тәдбир,
Гаршыны көрмәкдән зиянмы кәлир?
Шаһны кәстәрдийи угурлу ишә,
Мән боюн гоырам, дүшмә тәшвишә.
Ишиндә, күчүгдә, анчаг, һәр заман
Айыг олмалыдыр уча һөкмүран.
Бу мүбарәк сәфәр чатынча сонә,
Дөнүнчә енә ез доғма юрдуна,
Ағыр иш дейилдир бөйүк сәрвәрә,
Дүняны тапшырмаг иш биләнләрә.
Дөвләти сахламаз ялниз бир нәфәр,
Дүняны өзүнә бағламаз бир әф.
Дүняда вар сайсыз өлкә вә дөвләт,
Бу дөвран һәр кәсә айырымш гисмәт.
Рам этсән өзүнә танры верәни,
Гисмәтин ондадыр, о тутар сәни.
Һәр падаһ әмринә боюн әйинчә,
Һәр өлкә, һәр тәрәф сәниндир мәнчә.
Олса дүшман әви сәнин торпағын,
Чилову башына бурахма, сағын!
Башгалар мүлкүндә дурмаг нә ярар,
Вурма аягына онулла чидар!
Яд мүлкү нә әлдә сахламаг олур,
Нә дә варына бел бағламаг олур.
Санма бу дүняда чарпышма йохдур,
Һәр кәс бир ағадыр, көз тикән чождур.

Риясәт фикрийлә бурда, әй салар,
Румлардан кимсәни тикмәзсән сәрдар.
Кәян овлағыдыр эчәм торпагы,
Орда бир вәһшидир ядлар аягы.
Нә гәдәр хатадан узагдыр һәят,
Дүняда падшаһлыг адыны учалт!
Өлкәнә дөнәркән узаг сәфәрдән,
Гысалтмыш оларсан узун иши сән.
Сән күлдүр үзүнү шаһзадәләрин,
Силинсин гәлбиндән гәмин, кәдәрин.
Һәр шаһы лайиг бир өлкәйә көндәр,
Нә ери истәрсә о ерә көндәр!
Һәр бири бир сәмтә тәрәфдар олсун,
Һәр тәрәф бир шаһа кирифтәр олсун!
Горхурам эчәмләр галхсын енидән,
Даранын ганыны алмаг истәркән,
Юнана вә Рума чыхарсын орду,
Дағытсын өлкәни, нәйә кәрәк бу?!
Һәр бири падшаһлыг әдәрсә тәк-тәк,
Ортада дүшмәнлик артачаг, бишәкк.
Һәр кәси мүлкүнүн гайгысы алыр,
Өлкәмиз дүшмәндән сәләмәт галыр.
Дүшмәнләр талана башларса аңчаг,
Йолуну бунула олур багламаг.
Бир дә өлкәләрдә кин тохму сачма,
Юрдуна дүшмәнин йолуну ачма!
Гойма ганла юсун шаһлар дүняны,
Гой аловланмасын дүшмәнин ганы!
Санма дик башларын төкдүйү гандан
Сәявуш ганы тәк галмаз бир нишан.
Ерсиз ган төкмәкдән даим дур кери,
Ганлыдыр сәнинлә чархын хәнчәри.
Әрәнләр сөйләмиш нә көзәл мәсәл:
„Дәймәз дәймәйәнә зиянлы бир әл“.
Етмәсин кимсәйә сәндән гәм, кәдәр,
Аз зиян верәнләр, аз зиян чәкәр.
Хор бахма, алчалмаг сыгмаз һәр баша,
Кимсәни өлдүрмә, әбәди яша!“
Вәзир йол кестәрди, төкдү чох тәдбир,
Сөзләри падшаһа әйләди тә'сир.

Дөвран күмүш тештин агзыны ачды,
Гара гарга гызыл юмурта сачды.
Гоча мө'бидләрсә тарих боюнча,
Юмурта вә тешдән демши доюнча.
Искәндәр аглыла төкдү бир тәдбир,
Әмр әтди: тез кәсин, атлансын вәзир!
Орда китабхана варса нә гәдәр,
Ишарә әләди, тез кәтерсинләр.
Һәр чешид гапыдан дәйәрли сөзләр,
Һәр инчә һикмәтдән ачды бир дөфтәр.
Юнана көндәрди тәрчүман илә,
Чевирсин бир дилдән башга бир дилә.
Падшаһын әмрийлә кәлди Әрәсту,
Дурмадан ат чапсын Юнана доғру.
Рөвшәнәк ханымы алсын бәрабәр,
Көтүрсүн хәзинә, китаб вә дөфтәр.
Ираны тәрк әтди шаһын әмрийлә
Юнанын йолуну кечирди әлә.
Рөвшәнәк падшаһдан һамилә олмуш,
Сәдәфин гойнуна инчи гоюлмуш.
Юнана етишди дәбдәбә, әскәр,
Йүкдән инләйирди о назлы көвһәр.
Доғгуз ай олунча көвһәр мө'дәни
Көвһәрә бахш әтди өз көвһәрини.
Бешийи өпәрәк олдулар дилшад,
Ушага гойдулар Искәндәрүс ал.
Әрәсту вәкили шаһдан, һәм вәзир
Падшаһлыг ишиндә төкүрдү тәдбир.
Емәкдә, ичмәкдә о шаһзадәйә
Верирди чан кими көзәл тәрбийә.
Чисмини бәсләрди назла, не'мәтлә.
Көрпә гәлбини дә шүүр, һикмәтлә.
Йүзләрчә кәлмишир бөйлә көзәлләр,
Ону торпаг емиш, галмамыш әсәр.

ИСКЭНДЭРИН ӨРӨБИСТАНА КЕТМЭСИ ВЭ КЭ'БЭНИ ЗИЯРЭТ ЭТМЭСИ

Эй саги, эл узат гэм гован мейэ,
Дурма вер мэн кими гэлби дэрдлийэ.
Раһатлыг этрийлэ дирчэлсин бу чан,
Гуртулум кэдэрдэн, гэмдэн бир заман.

Яхшыдыр һэр фалы хейр ишэ йормаг;
„Рух“у йох, оюнда „шаһ руху“ вурмаг.
Алчалыркэн белэ уча көрүмөк,
Сарсылыб дураркэн энэ өйүмөк.
Шам кими багрынын ичиндэн яймаг,
Заһирдэ севинчлэ нура боянмаг.
Һэр ишдэ бир мискин ачиз галынча,
Гачар ачизликдэн фалчы далынча.
Әлино кечирир, даш, гумдан ачар,
Даш, гумдан чох заман дэмир дэ чыхар.
Бир гапы гейбдэн йох олса һэркаһ,
Кимсэ ача билмэз, ачар бир аллаһ.
Хейрэ вур фалыны файдан ондадыр,
Чүнки хош фал вурмаг уғур ярадыр.
Инлэмэ, арыгам дейэ эй филан,
Десэн ки: „сагламам“, саглам оларсан.
Һэр ишдэ биздэн бир гүр'э атмагдыр,
Ишләри сазлаян ялныз о һагдыр.
Инсаф бу пәрдэдэ бизэ мөһәкдир,
Тәрс пәрдэ чыхармаг нөйэ көрәкдир.

Көнүл, пәрдэ дардыр, сән мәнэ яр ол!
Пәрдэ йыртанлардан сән пәрдәдәр ол!
Бу парлаг бейтләри һекайәт эдән,
Мәним зийнәтимә ярашыг верән,
Нәгл әдир, дүняда олуңча йийә,
Искәндәр хеймәни вуруңча көйә,
Шаһын фәрманыйла һәр нө дәвләт вар,
Юнана дашыды мәтин адамлар.
Дүня һийләсиндән олуңча хүррәм,
Долашмаг фикринә сарылды мөһкәм.
Әдлиндән мүждәләр алынча дөвран
Бир гәтрә ичмәди ону анмадан.
Искәндәр уғурлу шаһ олдугундан,
Ишиндә айыгды һәр ан, һәр заман.
Дүнянын сазыны әлино алды,
Анчаг шәфгәт дейә хош һава чалды.
Кәмәнди алтына кириңчә дүня,
Уймады үрәйә ятмаз һавая.
Бөйүк кимсәләрә вермәди зиян,
Асайиш алтында яшады һәр ян.
Дикбашлыг эдәни өлдүрүрдүсә,
Еринә гоюрду ән яхшы кимсә.
Өлкәдә бир шөһәр йыхсайды әкәр,
Гурады ондан да көзәл бир шөһәр.
Бу дүня беләдир, бу вахта гәдәр
Бирини йыхарса, бирини тикәр.
Искәндәр башлады абад әтмәйә,
Олду һардан һара Искәндәриййә.
Чинин пәркарындан Гирвана гәдәр,
Уча дәркаһына ахды гасидләр.
Һәр падашаһ вәсигә алырды ондан,
Өлкәләр сығынды она һәр лядан.
Дәйәрли төһфәләр кәлди һәр ердән,
Адына ярашан зөрдән, зивәрдән.
Искәндәр әмр әтди чаваб олараг,
Мәктублар мүшк илә язылсын анчаг.
Бир заман өтүшдү бу гәрар үзрә,
Көйләр дәфәләрлә баш вурду ерә.
Падишаһ дүняны кәзмәкчин энә,
Һазырылыгла дүшдү сәфәр гәсдинә.

Охумуш эрбдөн кэлэн мектубу,
Иллэрчэ гэлбиндэ галмыш аризу.
Истади бусаты Иранда гурсун,
Эрб дэ бу йолда она баш вурсун.
Кэ'бэни зиярэт этсин бир заман,
Севинсин мубарэк фаллы нахышдан.
Нөкмүран олунча бүтүн Ирана,
Хеймэни көчүрдү Эрбистана.
Хэзинэ топлады бир нечэ халвар,
Биябан йолуну тутду шөһриар.
Эрб башларыны онун бахшышы
Эйдириди бүсбүтүн эмринэ гаршы.
Көрүнчэ эмринэ рам олмуш ээфэр,
Нөкмүнэ баш эйди дикбаш эрблэр.
Ел кими ат сүрдү Эрбистана,
Эрблэр дүшмэди ондан зияна.
Нэр ердэ атыны эдинчэ раһэт,
Нэм бэхшиш сачдылар, нэм һэдсиз не'мэт.
Нэр чешид лүзумлу емэкдөн башга,
Бэслэнмиш сүрүлэр вермэкдөн башга,
Күчлэри чатдыгча шаһын өнүнэ,
Нэр ердэн чөкдилэр агыр хэзинэ.
Сөһралар долашан көркөмли атлар,
Зөһөрдөн су ичмиш парлаг гылынч вар.
Бою отуз эрэш, үстү чох парлаг,
Низэлэр, ган илэ бэслэнмиш мизраг.
Йүйәнсиз дэвэлэр, лөклэр, нэр яндан,
Тоз, торпаг ичиндэ ел кими учан.
Бунлардан башга чох бэхшишлэр дашды,
Йүклэрлэ көн-дэри; нөфис, даш-гашды.
Она һөрмэт үчүн һей заман-заман,
Нэр ердэн чөкилди йүклэнмиш карван.
Искандэр хэзинэ агзыны ачды,
Гызылы, зинэти халварла сачды.
Атлаздан сөһрая фэршлэр ачараг,
Ягутлар алтында кизлэнди торпаг.
Янашды Кэ'бэйэ шөн бир үз илэ,
Нөччин э'малыны өйрөнди белэ.
Дүнянын нафинэ басмышды аяг,
Аләмин нафиндэн энбэр ачараг.

Чархын пәркары тәк мәркәз нөгтәни
Долашды, зиярәт әтди Кэ'бэни.
Тәвафи олдуғу кими битирди,
Кэ'бэ һалгасыны элэ кәтирди.
Өпәркән Кэ'бэни гапыларыны,
Үрәждән анды о, бөйүк таһрыны.
Башыны мубарәк гапыя вурду,
Хэзинэ сачараг йохсул доһрулу.
Гызылы су кими эдәрди рэван,
Дәвэ бағышларды о карван-карван.
Доғрулар әвиндэ тутунча гөһрар,
Таһрыя пәрәстиш әтди таһидар.
Кэ'бэни хэзинэ-көһһәрә тутду,
Дамлары мүшк илэ энбәрә тутду.
Тәваф ишләриндән азад олараг,
Басараг Йәмәнин көнүнэ аяг,
Парлатды Йәмәни ордуни тозу,
Көнү парладан тәк Сүһейл улдузу.
Орадан атыны Ирага сүрдү,
Юнана дөһмәкчин һазырлыг көрдү.
Бөйүк Азәрбайчан һөкмүдарындан,
Бир әлчи кәләрәк деди: „Нөкмүран,
Нэ үчүн рам әтдин бүтүн дүняны?
Силдин рузикардан әзулам, туғяны?
Вердин һәр өлкәйә гуртулуш аман,
Эрмәнистан нәдән чыхды хатырдан?!
Доғдуғун шөһәрә бу яхын өлкә,
Нэ үчүн бүрүнсүн гаранлыг көлкә?
Эрмәнистан ода ибадәт эдәр,
Башга падишаһа итаәт эдәр.
Орда Ад нәслиндән бир паһләван вар,
Гүввәти Рүстәмин күчүнэ чатар.
Ады „Дәвалидир“ һәр бағры ярыр,
Аслан дәрисиндән йосун гопарыр.
Эрмәнистандаки бүтүн икидләр,
Яһныз бу падишаһа бойуну экәр.
Нәр кәс бадә ичәр онун адына,
Яхын өлкәләрдән бач кәлир она.
Ордунла бу сәмтә һүчүм әтмәсән,
Өлкәни шүһәсиз алачак биздән“.

Гүнэрдэн, күчдэн сөз ачынча она,
Бабилдэн ат салды Эрмэнистана.
Өлкэдэн юяраг фитнэни, ганы,
Рум шаһы, хошлады Эрмэнистаны.
Силинди ортадан һэр бир көһнө иш,
Мө'бидэ ибадэт, ода пэрэстиш.
Ордан да тез һүчүм этди Абхаза,
Ачды Абхазалара киндэн дарваза.
Сөс салды курлаян тэбил һэр ерө,
Сүнкүлэр сиррини ачды көйлэрө.
Һансы бир гэлә'йә көндәрди хөбәр,
Ачары дурмадан тәслим этдилэр.
Дэвали Абхаза шаһлыг эдэркэн,
Эшитди Рум шаһы кәмиш сәфәрдән.
Бағлады вәфая көн кәмәрини,
Ишығлы гәлбиндән атараг кини.
Атланды, йүйәни алды тез элә,
Искәндәр элини өпмөк гәсдилә.
Хәзинә көтүрдү о шәһрияра,
Чатынча тапшырды хәзинәдара.
Дәркаһа кәлинчә өлдү торпагы,
Кинини снәрәк олмады ягы.
Дүняны зәфәрлә өлчөн Искәндәр,
Көрдү мәрдикдә йох она бәрәбәр.
Нәвазиш кәстәрди о гәһрәмана,
Тахтынын янында ер верди она.
Сорду әһвалыны шәфгәтли сәслә,
Гәлбини гыздырды гызғын нәфәслә.
Әмр этди хәзнәдар шәхсә Искәндәр,
Версин Дэвалийә хәзинә, көһнәр.
Кәтирсин адына лайиг бир хәләт,
Сырга вә һамайыл, чәваһир, зинәт.
Һәм гылынч, һәм гәдәһ, чаваһир, ипәк,
Верилсин падшаһа лайиг бир бәзәк.
Һәр нә әмр этмишди уча шәһрияр,
Еринә етирди о хәзинәдар.
Учалды Дэвали гәлби олду шөн,
Кейинди Искәндәр ипәкләриндән.
Товг асды, тач гойду, чаваһирнишан,
Сайылды башыны дик тутанлардан.

Тәшәккүр дилини ачараг она,
„Падшаһым, ярадан яр олсун сана!“
Гуруру снәрәк, кичилди дөйө,
Кичимиш башыны галдырды көйө.
О күндән хидмәтә сыхды кәмәри,
Падшаһа хидмәтдән дурмады кери.
О, шаһпәрәстликдә өйлә ад алды,
Шаһа хас оланлар керидә галды.
О ерләр көрүндү шаһа бағ кими,
Көзүңү парлатды бир чыраг кими.
О көзәл торпагда эниб динчәлди,
Севинчин, истәйин барыны дәрди.
Ән гоча бир дегһан вермишдир хөбәр:
Тифлиси илк абад әтмиш Искәндәр
О чәһнәт бәзәкли көзәл торпагы,
Яхшылыг тохмийлә әтди күл багы.
О ердә Искәндәр әмр әтди бөйлә;
Һәр бир иш гурулсун Рум аяйинийлә!
Кечди о торпагы сейр әдә-әдә,
Ов үчүн ат сүрдү чөлдә, дәрәдә.
Он беш күн дағларда, чөлдә йүрүдү,
Һәм шикар эдирди, һәм йол өлчүрдү.
Овдан бош көрүңчә көзәл өлкәни,
Чан атды көрмәйә шаһ Нушабәни.
Эшитди гадынын вардыр шәвкәти,
Дәйәрли өлкәси, малы, дөвләти.
Көрдүйү чәмәндән, судан шәһләнди,
Кәлди бир чәмәнә атындан энди.

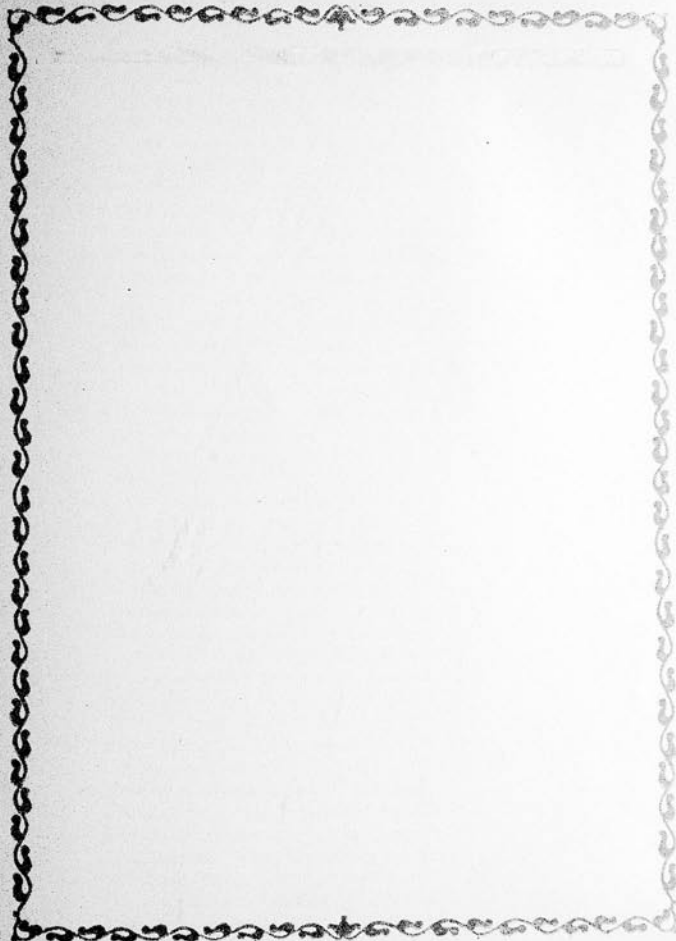

ИСКЭНДЭРИН АЗЭРБАЙҶАНА КЭЛМƏСИ
ВƏ БƏРДƏ ПАДШАҢЫ НУШАБƏ ИЛƏ
КӨРҮШМƏСИ

Чанпəрвэр шəрабы дур кəтир, саги,
О сусузлар үчүн чешмəдир, саги!
Янырам, тəшнəлик салмыш бир дəрдə,
Мэнə вер, шəрабə олдум алудə!

Бəрдə нə кəзəлдир, нечə гəшəнкдир,
Язы да, гышы да күлдүр, чичəkдир.
Июлда дағлара лалəлэр сəпэр,
Гашыны баһарын нəсими өпэр.
О яшыл мешəsi чəннэтə бəнзэр,
Шən этəклəринə бағламыш кəвсэр.
Сөйүдлүк чəллэрə вермишдир зийнэт,
О, „Багисəфид“и элэ бил чəннэт.
Гырговул ювасы һэр сэрв агачы,
Охуюр кəклийи, өтүр турачы.
Сəссизлик ичиндə динчəлдир күлшən,
Торпағы силинмиш гайғы, кəдəрдən.
Рейһаны яшылдыр иллэр узуну,
Һэр чешид наз, не'мэт бүрүмүш ону.
Ем үчүн кэлэр гуш, бу кəзэл юрда,
Истəсэн „гуш сүдү“ тапарсан бурда.
Торпағы йоғрулмуш гызыл суюндан,
Элэ бил һэр янда ачмыш зə'фəран.
О яшыл ерлэри долашыб кəзсэн,
Шənликдэн башга бир хəял кəрмэзсэн.

Инди о дәркәһын тахты алчалмыш,
Ипәйи, гумашы күләкләр чалмыш.
Тәзә нар күлләри төкүлүб солмуш,
О нарлар, нәркизләр дөнүб тоз олмуш.
Индисә ериндә бу көзәл юрдун,
Вар сел юмуш дәрә, гуруммуш одун.
Енә дә бол олан о көйәртиләр,
Әдаләт тохмундан көйәрсә әкәр,
Енидән көзәлчә бәсләнсә дияр,
Кет-кедә яшыллыг, көзәллик артар.
Падшаһын әлине кечәрсә фирсәт,
О тахта енидән верәрди зинәт.
„Гурум“ адланырды бу юрд һәр ердә,
Индисә адына дейирләр Бәрдә.
Бу мәрдләр, көзәлләр юрдундан инан,
Чох сайсыз хәзинә кизләмиш заман.
Бөйлә шух, севимли күлшән һарда вар?
Һарда вар хәзинә сачан бу дияр?!
Бөйлә нәгл әдир сөз хәзинәдары;
Көһнә хәзинәнин ады салары:
Һаким гадын вармыш ады Нушабә,
Уймуш ил узуну кефә, шәрабә.
Әркәксиз яшаян бу диши чейран,
Көзәлди, көйчәкди әркәк товуздан.
Хошсөһбәт, үрәйи саф, мөтанәтли,
Бир пәри әндамлы, хош тәбиәтли.
Өнүндә минләрчә көзәл гыз вармыш,
Хидмәтә ай кими кәмәр бағлармыш.
Бунлардан башга вар икид, гәһрәман,
Отуз мин гуламы —гылынч ойнадан.
Дәркәһа яхын да олса, енә дә
Әвинә кирмәзди әркәк бир бәндә.
Гадынла ашарды онун һәр иши,
Тапшырыг алмамыш ондан бир киши.
Сарайда иш билән гадынлары вар,
Ялынз кәтхудасыз иш көрәр онлар.
Гуллары бир юрда салмышды мәскән,
Яхын бир обаны әтмишди вәтән.
Гәһриндән, кининдән онун горхараг,
Шәһринә бир киши басмамыш аяг.

Бияра кетмэйэ версэйди ферман,
Йолунда кишилэр кечирди чандан.
Искэндэр сәһрая чәкинчә орду,
Чадырлар башыны эфлакә вурду.
Көрдү бир шәнликлә йоғрулмуш чәннәт,
Этди әкинләрэ, чайлара һейрәт.
Сорду: „Бу шән өлкә киминдир, кимин?
Ким бурда падшаһлыг әдир, сөйләйин?!“
Дедиләр: „Көрдүйүн бу вар, бу ятыр,
Бу көзәл торпаглар бир гадындыр.
Гадындыр, әркәкдән үрәкли, гочаг,
Дәниз инчисиндән тәмиз вә парлаг!
Тайыз йох шүүрда, адда вә санда,
Рәиййәт бечәрир чәтин заманда.
Мөрдликлә белинә багламыш кәмәр,
Кәян нәслиндәнәм дейә фәхр әдәр.
Күләһсыз гадындыр анчаг тачы вар,
Бир әскәр үзүнү көрмәз бу сәрдар.
Һесабсыз гәһрәман гуламылары вар,
Өнүндә үзүнү көрмәмиш онлар.
Көксү күл, аг балдыр, гыз-кәлин анчаг.
Һәр ишдә онунла әдәр иттифаг.
Бойлары ох кими, дөш нара бәнзәр,
Санки һәр мәмәдән сүд әммиш шәкәр.
Ән инчә ипәкләр, ән парлаг түлләр,
О ләтиф әндамдан утаныб, титрәр.
Фәриштә онлара бахмаз чүр'әтлә,
Бахса көйдән әнәр бир фәлакәтлә.
Бағын әйванында парылдар тәк-тәк,
Күндүз шән бир күнәш, кечә чыраг тәк.
О аг бәнизләрә әтсән тамаша,
Аз галыр шәфәгдән көзләр гамаша.
Шаграг сәсләрини эшитсә һәр кәс,
Чан гурбан әтмәйә көстәрәр һәвәс.
Гулагда, боюяда инчиләр күлүр,
Додаглар ягутдур, дишләр исә дүрр.
Билмирәм нә фүсун охумуш бунаар,
Үрәкдә шәһвәтә олмамыш шикар?!
Бу мави сәманын алтында анчаг,
Севдийи шәрабдыр, чалыб чагырмаг.

Нәсидә уча, пак; һөкмүдар гадын
Онаары гоймазды шәһвәтә яхын.
Сәнәмханасы вар сарайлар гәдәр,
Азад кириб көзәр орда афәтләр.
Пәрдә архасында кечирир һәят,
Догма өлкәсинә верир гол-танат;
Мөһтәшәм шаһанә бир сарайы вар,
Бир бүсәт ачмыш ки, шаһлара ярар.
Билурдан тахты вар, көйә вурур баш,
Үстүнә халварла төкмүшдүр даш-гаш.
О биллур тахты бир гәндилдән парлаг,
Кечәләр айдан да ишыг бир чыраг.
Отурур о биллур тахта һәр сәһәр,
Уча таңрысыны һәр күн яд әдәр.
Кәлин тәк тахтында әйләшир янныз,
Хидмәтчин аягда дурур кәлин, гыз.
Мави чарх алтында сазла, гәдәһлә
Дүняны кечирир дашғын фәрәһлә.
Таңрыя сәчдәдән дурмазлар кери,
Йох емәк, ичмәкдән башга ишләри.
Шаһанә сарайла, бөйүк дөвләтлә,
Риязәт чәкәрди бир ибадәтлә.
О гәдәр диндардыр бу назлы дилбәр,
Өз чәннәт көшкүндә ятмаз кечәләр.
Башга бир көшкү вар мәрмәр дашындан,
Ай кими һәр кечә сүзүлүр пүнһан.
Көшкүндә о күнәш, о назлы гөнчә,
Башлар ибадәтә шәфәг сөкүччә.
Бир сона суя баш вурдугу гәдәр,
Ясдыга баш гоюб ятар о дилбәр.
О пәри әндамлы гызларла енә
Мей илә, чалғыйла башлар кейфинә.
Кечәни, күндүзү кечирир бөйлә,
Күндүзү бөйләдир, кечәси өйлә.
Нә күндүз әл чәкир чан бәсләмәкдән,
Нә кечә таңрыя сәчдә әтмәкдән.
Вардыр гапысында чох хидмәтчиләр,
Өзүнүн, ишинин гейдини чәкар“.
Искэндәр бу ишдән шәнләнди, анчаг
О нахшы көрмәйә көстәрди мараг.

Яшылыг ичиндә көрдү бир дүня,
Көвһәрдән гиймәтли олан химия.
О ердә башлады истираһәтә,
Бир нечә күн далды эйшә, ишрәтә.
Һөкмүдар гадына вердиләр хәбәр,
Мүбарәк фал илә кәлмиш Искәндәр.
Пәрәстиш әтмәйә көрдү һазырыг,
Көндәрди падшаһын адына лайиг—
Һәр чешид ярарлы ләзиз емәкләр,
Үрәкдән хидмәтә бағлады кәмәр.
Айырды мәтбәхә, минийә ярар,
Көзәлчә бәсләнмиш чанлы һейванлар.
Мүшк, әнбәр гоһуян дадлы емәкләр,
Әлини юмаға мүшк илә әнбәр.
Һәр чешид емәли, дадлы мейвә вар,
Шам илә шәкәрдән бир нечә халвар.
Мей, ноғул, бостанын бәзәйи рейһан
Нечә күн дашынды шаһа, дурмадан.
Һәм дә мөһтәрләрә айры оларар
Һәр күн көндәрирди мүзәйән әрзаг.
О гәдәр мәрдилик үз верди гадындан,
Тә'рифидилләрдә олду бир дастан.
Падшаһын көнлүндә ачды баһар тәк,
Онунла көрүшмәк арзусу чичәк.
Гадыны әйрәнмәк истәди о шаһ,
Олсун бу өлкәнин сирриндән акаһ.
Билсин сәрһәддини бу мәмләкәтин,
Вармыдыр әсли бу сөзүн, сөһбәтин?
Шәбдизә вурунча күндүз гызыл нал,
О дүня күнәши атланды дәрһал.
Һазырыг көрүнчә учалды көйә,
Йол алды сарая әлчийәм дейә.
Әлә ки, сарая чох яхын кәлди,
Йолун эһмәтиндән бир аз динчәлди.
Көйләрә баш вуран бир сарай көрдү,
Ону ерләр өпүр, көйләр өпүрдү.
Хидмәтчи гадынлар ону көрдүләр,
Гачыб Нушабәйә вердиләр хәбәр:
„Рум тачидарынын шән дәркаһындан,
Өлкәмиз газанды шәрафәт вә шан.

Ағыллы бир әлчи кәлмишдир бизә,
Рум шаһындан хәбәр кәтирмиш сизә.
Ағыл мә'дәнидир башдан-аяга,
Бәнзәйир таңрыдан янан чыраға“.
Нушабә сарайы бәзәди, артыг,
Дәмирли йоллара вурду ярашыг.
Назәнин гызлара вурулду бәзәк,
Дүзүлдү сырая йүз әлван чичәк.
Мүшкин кәмәндләрә дүзүлдү көвһәр,
Даш-гаша бүрүндү ипәк кейимләр.
Бир бағча товүзу кими сәкәрәк,
Парлар вә күлүмсәр ишыг чыраг тәк.
Падшаһлыг тахтына отурду хошһал,
Әлиндә әтирли, көзәл портаһал.
Әмр әтди, падшаһлар айини үзрә,
Искәндәр әлчиси кәлсин һүзүрә.
О уча сарайын баш вәкилләр,
Әмрини ичрадан дурмады кери.
Әлчи чох чүр'әтлә кирди гапындан,
Гонду тахт үстүнә о горхмаз аслан.
Белиндән нә гылынч ачды, нә кәмәр,
Әлчи тәк әтмәди сәчдә Искәндәр.
О көзәл сарайда бир һикмәт көрдү,
Севимли бир сарай, бир чәниәт көрдү.
Һәр янда гайнашыр һури вә пәри,
Мүшк илә, әнбәрлә йоғрулмуш ери.
Даш-гаша батмышды кәлинләр, гызлар,
Баханын көзүндә парлар улдузлар.
Әлчийә даш-гашын парылтысындаң,
Бир алов көрүндү дурдугу мөкан.
Санки бирләшмишдир мә'дәнлә дәрја,
Бүтүн көвһәрләри төкмүш буря.
Әлчинин тутдугу угүрсүз ишә,
Нушабә гызараг, дүшдү тәшвишә:
„Зәифдир бу шәхсин фикри, нә демәк,
Гоюлан айинә әмәл әтмәмәк?!
Һәддини танытмаг кәрәкдир она.
Бу әлчи саймайыр бизи бахсана!“
Нушабә бахынча дүшәрәк шәккә,
О бишмиш гызылы вурду мәһкә.

Диггэтлэ бахынча таныды бирдэн,
Тахтында ер верди, гэлби олду шэн.
Билди Искэндэрдир долашыр она.
Тахтында отурмаг ярашыр она.
Едди мави көйүн сәәдәтилә,
Онун тә'рифини кәтирди дилә.
Эндирди һәядан көз гапағыны,
Утанды, тәр юду ал янағыны.
Сездийи бу иши ачмады она,
Ачарым вар, дейә багылы гыфлына.
Искэндәр бир элчи кими давранды,
Өзүнү олдугча о сәрбәст санды.
Чох салам етирди һей дәнә-дәнә,
Көзәл бир элчилик әтди өзүнә.
Саламлар битинчә деди:—Эй сәрдар,
Шөһрәтли, шөвкәтли, адил тачидар,
Дейир: „эй шөһрәти дүняны тутан,
Ән адлы кәсләрә мейдан охуян,
Нә үчүн чевирдин биздән йүйәни?
Һүзура кәлмәдин, анмадын мәни?
Нә зүлүм әтдим ки, дүшмән кәсилдин?
Эй һарын ат, бизи ачизми билдин?
Бундан да кәскин бир гылынч кимдә вар?
Кимин оху бөйлә гызгын од сачар
Ки, она сығынмаг ярарлы ола,
Сәнинчин мәсләһәт будур, кәл йола!
Уча дәркахымдан чәкинмә, кәл-кет,
Чошдугум күндән горх, ондан һөзәр әт!
Бу көзәл өлкәнә мән ки йол алдым,
Өз дөвләт көлкәми үстүнә салдым.
Гапыма нечин баш вурмадын бир ан;
Нечин үз чевирдин мәним йолумдан?
Көнлүмү алырсан мейвә, шәрабла,
Алдадырсан ногул, рейһан, кабабла.
Этдийин бу ишләр гәбулду, анчаг
Доғру фикирләрдән кәл олма узаг!
Сәни бу идракла көрмәйим, инан,
Бәхтияр көрүнүр һүмай гушундан.
Гәбул башланыркән сәһәр, чох әркән,
Шаһын дәркахына сән дә кәләрсән“.

Өйлә ки, етирди өзүндән хәбәр,
Башыны ашагы тикди Искэндәр.
Нушабә чавабчын о инчә багы
Гырынча, ачылды ягүт додагы:
—Эй чәсур падишаһ, әшг олсун сәнә!
Элчилик әдирсән өзүн өзүн.
Мәнә саф үрәйим сөйләйир бөйлә,
Бу башла, шаһанә, уча сайнәлә
Бир элчи дейилсән, һөкүм верәнсән,
Көндәрилмиш дейил, сән көндәрәнсән!
Пейғамын гылынчдыр, гопарыр башлар,
Сәндән башга буну мәнә ким вурар?!
Анчаг шаһ гылынчла ойнарса артыг,
Гылынчы көстәрәр башыучалыг.
Сөз ачма Искэндәр гылынчындан сән,
Өзүнә чарә тап, Искэндәр сәнсән!
Мәни чағыраркән торума дүшдүн.
Бишир өз көзүнү, чийсән, бир дүшүн!
Талеим кәтирмиш сәни бу тахта,
Әшг олсун дөвләти дүшүнән бахта!
Искэндәр деди:—Эй бу тахта лайи!
Арама бахтынын һөкмүндән артыг.
Искэндәр дәниздир, мән чаям, анчаг,
Күнәшлә көлкәни олмаз бир тутмаг.
Бир кәсә тай тутма мәни, әй һушяр,
Мән кими минләрчә көзәтчиси вар.
Бу фикри гәлбиндән сән сил бүсбүтүн,
Мәндән чох уча бир падишаһ дүшүн.
Йохса Искэндәри сандын кимсәсиз,
Өзүнә элчилик әдән бир ачиз?
Уча дәркахына сығмаз икидләр,
Өзүмү зәһмәтлә элчилик әдәр?
Ағыллы Нушабә енә дүрр сачды,
О күл додагындан гыфылы ачды:
—Гәлбими бу гәдәр алдатмаг нәдән?
Минмә көй атына әйриликлә сән!
Әл чәк бу тәрсликдән, етәр инадын!
Мәрдликлә шан, шөһрәт газанмыш адын.
Бөйүкдүр пәямын, адын да, сән дә,
Асланы кизләмә гурд дәрсиндә!

Элчидэ олурму бөйлэ чэсарэт?
Нүзурда кестэрсин бу гэдэр хиддэт?
Гэһр илэ буйругдан нэ эл чэкирсэн,
Нэ дэ гаршымызда боюн эйирсэн.
Бизимлэ һөкм илэ эдирсэн рэфтар,
Белэ рэфтар ялыз падшаһда олар.
Вар бундан башга чох нишанлар, һэлэ
Ондан да чох эсрар кэлэчэк элэ.
Тез верди бөйлэ бир чаваб Искэндэр:
—Бир түлкү асландан кэтирмэз хэбэр!
Көзүндэ олсам да чэсур, гөһрэман,
Искэндэр дейилэм, элчийэм ондан.
Хэбэри бөйүклэр көндөрмиш бөйлэ,
Һөкмүнү дэйишмэк ярармы? Сөйлэ!
Сөзүмдэ варса кин, ачыг, күкрэйиш,
Бу санин вэ онун билдийи бир иш!
Үрәкли олмама сэбэб—ону бил,
Көндөрөн асландыр, бир түлкү дейил!
Бөйлэдир шаһларын рэсми, элчилэр—
Аманда олурлар, көрмөзлэр зэрэр.
Дедийим сөзлэри демиш тачидар,
Дилин гыфылына кестэрмэ ачар.
Догру бир чаваб вер мэнэ бир кэрэ,
Енэ дэ дөнүм өз кэлдийим ерэ.
Нушабэ гызды о аслан үрэйэ:
„Күнэши палчыгла сувадын“ дейэ.
Зэррәчэ горхмады, кэтирмэди таб,
Верди гылынч кими кэскин бир чаваб:
—Ерсиздир, —деди, —бу чалышыб дурмаг,
Күнэшэ палчыгдан вурурсан сываг.
Кәнизэ әмр әтди: „Вер бахсын“ дейэ,
Падшаһлар рәсмини өпөн ипэйэ.
Ипәкдэ кестәрди она бир бучаг,
Сөйләди:—Әлиндэ тут, дигтәтлә бах!
Бу сурәт, бу сима киминдир, кимин?
Сарайда һөрмәтлә сахланыр нечин?
Инад әтмәйинини галырмы ери?
Өртмэ өз гашынла уча көйләри!
Искэндэр динләди ону һөрмәтлә,
Язылы ипәйи ачды сүр'әтлә.

Рәсмини таныды бахынча шәклә,
Көрдү алмыш дүшмән өлкәни элә.
Бу ишдә кин, һиддәт көрүндү ерсиз,
Бир чаваб вермәкдән галараг ачиз,
Горхудан сарарды бир саман кими,
Горучу танрыя сыгынды гәлби.
Нушабә көрдү ки, о гызгын аслан,
Позулду, алчалыб дүшдү учадан.
Деди:—Эй уғурлу бөйүк тачидар!
Бөйлә бир заманда чарх оюн ачар.
Дүшүмә, һөрмәтим чождур, буну бил,
Бу әв өз әвиндир, башга ер дейил!
Пәрәстиш әдәрәм сәнә һәр заман,
Я орда, я бурда бәндәйәм, инан!
Бу рәсми онунчун көстәрдим ки, сән
Мәним дә шәклими айдын көрәсэн.
Әркәк тинәтәйәм, олсам да гадын,
Һәр иши бәлладир, мәнә дүниянын.
Мән дә бир асланам дүшүнсән бир аз,
Асланын әркәйи, дишиси олмаз.
Гара булут кими курласам кинлә,
Гылынч түстүсүндән янар су белә.
Асланлар будуна басарам мән даг,
Нәһәнкләр яғындан яхарам чыраг.
Мәни дүшмәнлийә чәкмә, севкидән
Вурғунун олана тә'нә вурма сән!
Ким тикән әкәрсә, тикән дәрәчәк,
Ким ничат верәрсә, ничат көрәчәк.
О заман үстүнлүк әдәрсән мана
Ки, чаваб верәрсән бир дул гадына.
Мән галиб кәлсәм, кин чошдугу заман
Атарам кизләнән шаһы ортадан.
Мейданда түлкүйә гурд ачса саваш,
Сән кичик оларсан, мәнәм бөйүк баш.
Сынаглы гочалар сөйләмиш белә:
„Күләшмә ән фәгир, йохсул бир кәслә,
Сәндән шей гопармаг фикрини изләр,
Үрәкдән чалышар үстүнлүк әдәр“.
Вүчүдум шәһәрдә әтсә дә мәскән,
Гәлбим гафил дейил, шаһлар ишиндән.

Гинд өлкөлөрүндөн Юнана гэдэр,
Вирандан, абаддан тутмушам хэбэр.
Көндөрдим хэр ерә биликли адам,
Ағыллы, сынаглы, маһир бир рөссам.
Бөйүк фатехлэри өйрөнүм, дейэ,
Рәсмини алдырдым инчә ипәйэ.
Ады падшаһларын рәсмини чөкөн
Һәр рөсми кәтириб мәнә верәркән,
Санырам дүнаны вердиләр мана
Өз инчә рә'йимлә бахарам она.
О рәсми доғрудан танийым, дейэ,
Көстөррөм башга бир көрән кимсәйэ.
Дөсөләр ки, филан тачидардыр бу,
О заман тәсвири санарам доғру.
Соңра да тәпәдән дырнага гэдэр,
Һәр рәсмә саларам дәрин бир нәзәр.
Яшылдан вә кәнчдән өз гэдәринчә,
Бир өлчү көтүррөм инчәдән инчә.
Яхшыны, яманы таныр хәялым,
Вар камал таныян шүүр, камалым.
Бошуна кечмәйир кечә, күндүзүм,
Өзүмлә ойная дейиләм өзүм.
Бу һиммәт тәразым дурмадан ишләр,
Шаһларда ағыры, йүнкүлү өлчәр.
Ипәкдә көрдүйүн сурәтләр ки, вар,
Тәк сәнин хәялын көнлүмә ятар.
Чүнки сурәтинлә танышам чоңдан,
Бу нәгшин достлугдан көстөрмиш нишан.
Сөзүңү үрәклә деди, шәнләнди,
Өз биллур тахтыннан ашағы энди.
—Тахтымда,— деди,— сән отур намидар,
Бир тахта ярамаз ики тачидар.
Билирсән шаһматын ики шаһы вар,
Һәр гәлбә ени гәм кәтирир онлар.
Тахтыннан энинчә о пәрисурәт,
Дурду һүзурунда көстәрди хидмәт.
Калин тәк отурду гызыл күрсүйә,
„Падшаһа кичик бир бәндәйәм“ дейә.
Шаһын о нәһәнкдән ойнады гәлби,
Рәнк верди, рәнк алды зүрафә кими.

Дүшүндү:—Гадын да олса бу салар,
Үрәйи бир әркәк ағлыла парлар.
Бах бөйлә ишләри көрән гадына,
Пәриләр афәрин сөйләр адына.
Гадынлар олмасын кәрәк чох чәсур,
Диши аслаанларда киң кәскиң олур.
Йүнкүлдүр чәкидә гадынның дашы,
Киши өлчүсүйә дурмаз янашы.
Гадынлар пәрдәйә өртүсә хошдур,
Пәрдәсиз мусиги аһәнки бошдур.
Бах Чәмшид нә көзәл сөйләмиш керчәк:
„Гадын я пәрдә, я мөзарда кәрәк!“
Гадынны саләһ дә олса буховла!
Оғру дост олса да, эшшәйи бағла!
Дүшүндү: „Нәдир бу ачы һағарәт?
Бу ердә ким әдәр сәнә мәрһәмәт?
Фикрини бишир дә гәлбини хош тут,
Йыхылдын, артыг өз чаныны унут!
Көзәлдир, бағ гатмыш күл ләбләринә,
Бөйлә бир севимли дилбәр еринә,
Олсайды амансыз, кинли бир дүшман,
Артыг әл чәкәйдим кәрәк башымдан.
Бу ердән чыхарсам ағыр йүкүмү,
Һәр ишдә сахларам дүзкүн өлчүмү.
Шашғынлар йолуну тутмарам бир дә,
Өртмәрәм үзүмү кәрәксиз ердә.
Ачарам бәнди бу бағлы гәлбимдән,
Дүйүмү дүйүмә нечә вурум мән?
Гарынча дүшәрсә парлаг бир таса,
Бир чарә дүшүн, күч иш көрмәз йохса.
Сәбр әдим, чох чәтин олса да бу һал,
Бу ишләр юхудур, яхуд бир хәял?
Эшитдим чох шадмыш бир кәнч мүгәссир,
Дара чәкиликән бойнунда зәнчир.
Достлардан бириси верди бир суал:
„Аз галыр өмрүндән, һей, нәдир бу һал?“
Деди: „Сон нәфәсдир, өмрүм галыр аз,
Аз өмрү кадәрлә кечирмәк олмаз!“
Гуртарды ярадан ону зилләтдән,
Ишыға чыхарды гаты зүлмәтдән.

Гыфыла чох заман тапылмаз ачар,
Бир ачан тапылар, нэһайэт ачар".
Өзүнө чох бу чүр сөзлөр сөйлэди.
Чарэсиз чаныны тэслим эйлэди.
Ялныз чапгын этсэ һэр бир пәһләван,
Дүшәр див элинэ пәһләван, инан!
Ханэндэ бэстэсиз шэрги сөйлэсэ,
Сөз илэ каманча күлэр о сөсэ.
Бир заман чох дэрин фикирэ кетди,
Өз тэбиэгини мүзэммэт этди.
Сэбр этди бу агыр дэрдэ, кэдэрэ,
Тэслимлэ дик башы эйилди ерэ.
Нушабэ хидмэтэ бағлады көмэр,
Эмр, этди дурмайыб көзэл пэрилэр
Шаһлара ярашан бир сүфрэ ачсын,
Орта яһэр чешид эмөкдөн сачсын.
Шам кими кэниэлэр галхды аяға,
Шаһанэ бир сүфрэ һазырламаға.
Һэр чешид эмөклэр ахды һэр яндан,
Емөклэр бишмишди гочдан, тоғлудан.
Узун вэ юварлаг инчэ чөрөклэр,
Сарайдан башламыш гапыя гэдэр.
Көкэлэр йоғрулмуш яғла, шөкөрлэ,
Шөкөрли күнчүддэ дада бах һэлэ!
Энбэрлэ йоғрулмуш дадлы эмөклэр,
Чөннэт эмөиндөн верирди хэбэр.
Даг кими галанмыш өкүз вэ балыг,
Чөкди ер өкүзү бундан агырлыг.
Сүфрэдэ гузулар чошгун севинчдэн,
Гуш кими гол-ганат ачмышды шэн-шэн.
Эн дадлы мүрөббэ, лимонлу шэрбэт,
Пүстэдэ, бадамда вар башга лэззэт.
Вар һэдсиз палудэ энбэр гоһуян,
Чох мэгзи палудэ сағалар ондан.
Тэр һалва вэ бадам һалвасы дашыр,
О гэдэр чоһдур ки, габлардан ашыр.
Күлабла чөкилимиш шэрбэт, күлшөкэр,
Сачдыгы ширэнин нэфэси энбэр.
Бунлардан башга о тахтын үстүндэ,
Гызыл бүсат гурлу шаһын өнүндэ.

Бир хонча гоһолду күнөшдөн парлаг,
Ичиндэ дэрд биллур каса гоһраг.
Бири лэ'л, о бири гызылдан долмуш,
Бири дүрр, биринэ ягут гоһолмуш.
Өйлэ ки, узанды эллэр сүфрэйэ,
Ағызлар ачылды тэам емөйэ.
Нушабэ деди: „Эй бөйүк һөкмүран,
Ейиниз, эн дадлы бу хурулардан!“
Искэндэр сөйлэди:—Эй садэ диабэр,
Өлчүсүз сөйлэмэ, төкмөйэсэн тэр.
Дүзмүсөн сүфрэмэ алмаз, ягут, дүрр,
Даш-гаш ейилэрми бу нэ демөкдир?!
Дашы да ейэрми ағыллы инсан?
Бу ронки тэбиэт һөзэм этмэз, инан!
Өйлэ бир емөк вер мө'дөмиз долсун,
Рөгбэтлэ она эл узатмаг олсун.
Нушабэ күлэрэк сөйлэди шаһа:
„Дашын ки, боғаза йолу йох даһа,
Файдасыз, ярамаз бөйлэ даш үчүн,
Бу гэдэр вурушмаг, чарпышмаг нечин?
Инди ки, емөйэ ярамаз бу даш,
Дүняда онунла учалармы баш?
Дөйэрсиз бир даш ки, олмайыр емөк,
Онунчун бу гэдэр эһимэт нэ көрөк?
Йоллардан дашлары алмаг лазымкэн,
Дашы даш үстүнэ гоһурсан нэдэн?
Бу дашдан доһонча һэр кэс ки, алды,
Емөди, даш энэ ериндэ галды.
Дейилсэнсэ даша пәрэстиш эдэн,
Дашыны йүнкүл эт, ериндэ гал сөн!“
О инчэ гадынын бу сөһбэтиндэн,
Емөкдөн эл чөкди о поладбөдөн.
Деди:—Эй ханымлар ханымы гадын,
Гүвөтдэ эркөкдөн учадыр адын.
Доғру сөйлэдин ки, бөйлэ көвһэрлэ
Һэр сэрраф анчаг бир даш алар өлэ.
О заман дөйэрли олуру сөзүн,
Өнчэ бу даш-гашдан гачайдын өзүн.
Тачымда чавахир парлар, доғрудуыр,
Падшаһлар тачында чавахир олуыр.

Сәнин хончандаки бу даш-гаш дашыр,
Бу данлаг, бу төһмәт кимә ярашыр?
Сүфрәйә чаһаһир сачмаг нә кәрәк!
Көвһәрдән гачмагы мәнә өйрәтмәк!
Сәррафын көзүнә тоз атмагдыр бу,
Искәндәр ягуту һәр әвдә долу.
Бунунла бәрабәр диггәт әдинчә,
Сөзләрин ердидир, доғрудур мәнчә.
Әшг олсун, бу фикри сағлам гадына,
Мәрдлийин йолуну көстәрир мана.
Әй узақ көрән гыз, кәл мәни динлә,
Гызыл сиккәсини нәсиһәтинлә
Атарам бир кәрә торпаглара мән,
Гызыла торпагдыр төбии мә'дән.
Афәрин алынча ягут додагы,
Ягутла базәди бүтүн торпагы.
Әмр әтди хончая гоюлду емәк,
Гызыл ноғулданлар, әнтиг вә гәшәнк.
Һәр емәкдән өзү дадырды өнчә,
Чох һейрәт әтди шаһ буну көрүнчә.
Шаһ раһәт дейилди бөйлә хидмәтдән,
Аяға галхды тез емәк битәркән.
Кедәркән Нушабә бағлады пейман,
Искәндәр вермәсин мүлкүнә зиян.
Вәсигә язмага шаһ верди ферман,
О чәннәтдән чыхыб кетди һөкмүран.
Искәндәр шәһәрдән чыхынча керчәк,
Фәләкдән кин көрдү, танрыдан көмәк.
Дүшмүшдү гуртулмаг үчүн гайгыя,
Шүкр әтди гуртаран бөйүк танрыя.
Күндүздән күнәши гапынча кечә,
Бир чыраг парлатды бир шам сөнүнчә.
Ал күнәш көйүнүн уча сәғфинә
Үләли улдузлар дүзүлдү енә.
Падшаһ да юхуя тез һазырланды,
Дәрд үнсүр дә ятды, гапы бағланды.
Дан ери сөкүнчә динчәлди артыг,
Гаранлыг ичиндә сөкүлдү ағлыг.
Шәфәгләр ичиндә галхды юхудан,
Сәһәр төк бир мәчлис гурду һөкмүран.

Күнәшин әлиндә бир нарынч варды,
Фәләк нарынчынын башыны ярды.
Фәриштә әндамлы Нушабә шән-шән,
Уғурулу фал илә чыхды шәһәрдән.
Әлә бил гаранлыг чөкүнчә лай-лай,
Көрүндү мәширигдән бәдирләнмиш ая.
Пәрвин төк кәнизләр янында кедәр,
Инчидир башындан дырнага гәдәр!
Көзәлләр долашыр дәрд бир янында,
Йүз зөһрә гаш кими, бир бармагында.
Шаһлара ярашан бир дәркаһ көрдү,
Дүняча бир орду, барикаһ көрдү.
О гәдәр ипәкли, байраг учалды,
Үава күл, торпаг көй рәнкинә чалды.
Чадырлар көвһәрдән олушду нишан,
Дәркаһын йолуну кәсмиш һәр яндан.
Арады, өйрәнди, кәлди сарая,
Көрдү бир хеймәдир учалмыш ая.
Ипләри ипәкдән мөһкәм һөрүлмүш,
Сүтуну гызылдыр, мисмары күмүш.
Атындан әнди, йол тапсын һүзүрә,
Үз сүртсүн дүнянын өлдүйү ерә.
Нөвбәтчи һөрмәтлә веринчә изин,
Зәрнишан чадыра кирди назәнин.
Көрдү ки, дүнянын шаһлары кәлмиш,
Бир тач көлкәсиндә башлар әйимиш.
Искәндәр өнүндә кәмәр-кәмәрә,
Падшаһлар отурмуш, көз тикмиш ерә.
О горхунч бүсәтдән дүшдү горхуя,
Көрәнин үрәйи дөнәрди суя.
Үамысы диварда сүрәтә бәнзәр,
Данышыб күлмәйә кимдә вар һүнәр?
Үасары көрүнчә һасарлы кәлин,
Титрәди, бу гәбул көрүндү кәскин.
Ер өлдү Нушабә афәрин алды,
О аслан үрәкли күл рәнкә чалды.
Кәнизләр Хосровун әмрини алчаг,
Бир күрсү гойдулар күмүшдән парлаг.
Янында отурду дүня кәлини,
Алды гыз, кәлиләр дәрд чөврәсини.

Галыны сорушду, көстөрдү һөрмөт,
Чошду о кәлишлә мәчлисдә ишрәт.
Бир аз тохтайынча ени отуран,
Ишарәт әдилди уча падшаһдан:
Тез сүфрә ағасы кәтирсин хөрәк,
Ортая дүзүлсүн һәр чешид емәк!
Өнчә кәтирилди ичимли шәрбәт,
Санки ерә атмыш һовзууну чәннәт.
Күләб кими ахан бу чайы, йәгин,
Юхуда нә Хосров көрмүш, нә Ширин.
О гәдәр хончалар дүзүлдү ора,
Әнбәрдән учалды тоз булутлара.
Ән ләзиз емәкләр бол-бол ахараг,
Һәр янда даг кими вурмушду галаг.
Йки гат әләнмиш яг гатламалар,
Ән парлаг айдынлыг кими парылдар.
Әләнмиш ағ ундан, бишмиш юварлаг
Ай кими гоғаллар хәздән дә юмшаг.
Гоюлду хончая йүз чешид емәк,
Емәкләр хончая верирди бәзәк.
Йох иди өйлә бир емәк дүнияда,
Бир мөвге тутмасын гызыл хончада.
Дадлылар, емәкләр кәлинчә хоша,
Доп-долу гәдәһләр чәкилди баша.
Көйүн ортасына кәлинчә күнәш,
Ичдиләр, мей гәлбә салынча атәш.
Һамынын чагылмыш гашы ачылды,
Сәрхошлар үзүнә нәш'ә сачылды.
О пәри бәдәнди назлы дилбәрләр,
Чалгыны динләди сәһәрә гәдәр.
Зүлмәтдән кечә бир орду чәкәркән,
Тәбиәт көзүндән мүркү төкәркән,
Чаһанлар сөйләди о пәриләрә:
—Бу кечә басмайын аяг шәһәрә!
Буйругум беләдир, сәһәр кәрәк мән,
Бир мәчлис дүзәлдәм ердән көйәчән.
Фиридуи вә Кәян рәсмийлә шән-шән,
Долгун кам аларыг чалгыдан, мейдән,
Бу шәрәб бир янғын салсын көнүлә,
Бишсин һәр ишимиз бу чий ган илә!

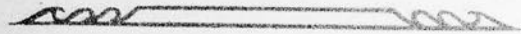
Айрылаг бир заман дүни ишиндән,
Пәрвәрдә мәрчанаа бәсләсин бәдән.
Мей илә күл кими парлаяг белә,
Күлләрдән рәнк алаг бу күрә илә.
Сачаг гәтрәләрдән торпага әнбәр,
Чимсин бу шәрәбдан күлләр олсун тәр.
Пәриләр һөрмәтлә өпдү торпагы,
Шәнләнди, исмәтдән янды янагы.
Мәчлисдә Нушаба, о назлы дилбәр,
Санки дан сөкәркән доғмуш бир үлкәр.
Әнбәрдән кечә шән бүсәт гурунча,
Яйылды о мүшкин сачлар боюнча.
О мүшкин сачлардан бөйүк Искәндәр
Бир кәмәнд дүзәлтди сачырды әнбәр.
Айы, Мүштәрини, кәмәндлә бирдән
Ерләрә эндириди уча көйләрдән.
Шәнлик кечәсийди, о шанлы кечә
Пәриләр далмышды назлы севинчә.
Искәндәр гәлбини чалмаг фикрилә
Истәрди атәшдән парлатмаг шө'лә.
Падишаһ әмр әтди: тез од галансын!
Мүгләрин рәсмийлә күндүр, мүшк янсын!
Мейдән бир од яхды ки, шө'ләсиндә,
Ичәнләр янды өз әлбәсәсиндә.
Чалгы нәш'әсийлә ейиб ичдиләр,
Кечәни шәнликлә әтдиләр сәһәр.
Пәнбәни мавийә вурунча дөвран,
Сары түлкү самур доғду о заман.
Енидән чанланды шәнлик вә һәят,
Гурулду севимли, шаһанә бүсәт.
Чәмәнләр енидән нәш'әйә кәлди,
Кәклик вә гырговул чилвәйә кәлди.
Нәғмәйә башлады пәриүзүләр,
Күнәш „мәһрикандә“ даһа хош кәләр.
О күлкун мейдән ки, ягута бәнзәр,
Күндүзүн үзүнә сәпдиләр көвһәр.

ИСКӘНДӘРИН НУШАБӘ ИЛӘ МӘЧЛИСДӘ ОТУРМАСЫ

Дур, саги, шәрабдан бир гәдәһ кәтир!
О гызыл чичәкдән бир фәрәһ кәтир!
Үзүмүн рәнкини шәрабла бир тут,
Ягута бәнзәтмә, гыл там бир ягут!

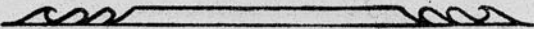
Фиридун шәнлийи, Чәмин новрузу,
Үзләрдән силмишидә кәдәри, тозу.
Искәндәр шөвкәтли тахта отурау,
Өнүндә падшаһлар бойнуну бурду.
Охуюб чаланлар, шәраб вә гәдәһ,
О көзәл мәчлисә верирди фәрәһ.
Нушабә наз илә һей гәдәһ сонар,
Ортада кәлиндәр гол-гола ойнар.
Мәчлисдә Филигус оғлу Искәндәр
О пәри гызлара салмады нәзәр.
Биринчи, нәфсини ода салмазды,
Икинчи, һәрәмдә ов овламазды.
Башчылар мәчлисдә ағыр отурау,
Падшаһа һөрмәтчин мәрд кими дурду.
Көй союг, күнәшин хеймәси очаг,
Ер гуру, Чәмшидин ясдығы юмшаг.
Күнәш Дәлв бүрчүндән чыхды гырага,
Кирди „Һүт“ бүрчүнә балыг тутмага.
Пул-пулду дагларын, әтәйи, гәлби
Буздамыш балығын архасы кими.

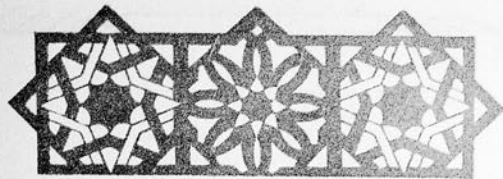
Гурд көзлү гасырга кәсир нәфәси,
Күркчүни зәһмәтә артмыш һәвәси.
Маралын көк буду буздан горхараг,
Аслаһ сагрысыны әтмишидә сыгнаг.
Буздамыш чейранын кабаблыг буду,
Суларын багрына һей дуз иурурау.
Булулар о гәдәр сых кафур сачмыш,
Чинарын голлары аг чичәк ачмыш.
Бәнәфшә гөнчәси тумурчуг икән,
Баһар ярагы тәк гар кәлир көйдән.
Олмуш күл агачы елдән һамилә,
Гарныны долдурмуш чичәкләр илә.
Агзыны ачмадан бузду нәһирләр,
Отларын додагы сүд әтри верәр.
Ядлардан күл, үзә пәрдә чәкәли,
Бүбүдүн тәблини йыртмыш дан ели.
Бүбүд тәк бардаглар кәлимиш фәрәһә,
Кәклик тәк агзындан дүшмәз гәһгәһә.
Мей рәнки парлайыг ар янагларда,
Күл тамашасы вар күл бухагларда.
Искәндәр әмр әтди: „шәнлик әшгинә,
Мәчлисдә бир алов, парласын, енә!
Енидән ярашыг, бәзәк вуруладу,
Чәннәтә бәнзәр бир мәчлис гуруладу.
Мәчлисдә күл кими бир атәш яныр,
Гибтәдән күлләрин гәлби дагланыр.
Одлу тикан тутмуш әлдә сары күл,
Бу Зәрдәшт одунун тиканы дейил.
О мүшкин көмүрдән ахан шәләләр,
Дашлара әкс әдән көвһәрә бәнзәр.
Гара рәнк көмүрләр ки, алованыр,
Хәзинә үстүндә ятан иландыр.
Я гоча инсафсыз, рәһмсиз мәчүс,
Әмр әтмиш һәбәши гарәт әтсин Рус.
Һиндистандан кәлимиш бир нәфәр чаду
Хырмана вурар бир арпадан оду.
Мүг арпа еринә әкмиш әргәван,
Бәнәфшә дүшүрмүш бичдийи заман.
Һәбәш мүшк апармыш Мазәндәрәна,
Еринә саф гызыл вермишләр она.

Эв хиндли гадындан гана бүрүнмүш,
Абинус гырмызы сөйүдө дөнмүш.
Сөглаблы атыны чапмышдыр Чинэ,
Бэртасдан бир самур күкрэмиш енэ.
„Билал“ да чыхармыш көзөл бир сөдө,
Нэбөшдө яшаркэн сөс верир Румда.
Онун шэн сөсинэ гара зэнчилэр
Гэлбиндэн ган төкүр, көзүндөн эһэр.
Гара гамышлыгдан чыхмыш бир аслан,
Узун бармаглары аловлу охдан,
Катибин далындан көйөрмиш гөлэм,
Бармагында мүшкин гөлэмлэр мөһкэм.
Бир атлаз сатандыр, отурмуш чох шэн,
Кейими гоча бир гадын күлүндэн.
Бир чох ип эйирмиш тохунсун палаз,
Палазын еринэ тапмышдыр атлаз.
Кимиякэрдир бу, күрөси янар,
Дэмири атараг саф гызыл алар.
Аловлар гызылдан гурмуш бир иксер,
Өз этэклэринэ саф гызыл сөпир.
Алову бүрүйөн сых-сых түстүлэр,
Нейлуфэр күлүнүн зүлфүнэ бэнзэр.
Рейһанла бэзэнмиш сахсы күлдандыр,
Анчаг бу мешэдэн чыхаң рейһандыр.
Од дейил, Чэмшиддэн галма бостандыр,
Күнэш хончасына көкө япандыр.
Аҕ гара чөвһөри парладандыр бу,
Мүглэрин йолдашы—Гирбүдүн досту!
Ени бир гөнчөдир, едийи тикан,
Чөвһөри гэдимдир, көрүшдө чаван.
Гыш вахты йохсула шэн нэгмэ сөйлэр,
Гоншуя газандан элчилик элэр.
Сазынын теллэри эдэр зүмзүмэ,
Зэрдэштиң сөсиндөн хошдур бу нэгмэ!
Зэнд илэ Зэрдэшти яхан атэши
Яхмышдыр дүнанын бөйүк күнэши.
Ал күл ярпагыдыр сэрв будагында,
Өтөр көклик, турач сол вэ сагында.
Гырмызы мэрчандан учалмыш чинар,
Башында „гугу“ тэк көкликлэр ағлар.

Өрдэйө башында ер версэ чинар,
Көксүндөн ачы бир сызылты гонар.
Өрдэйин вүчүду суюн дүшкүнү,
Атэшэ кирэрсэ гаралар күңү.
Бу багда чошараг өтүшөр гушлар,
Нэр гушда башга сөс, башга аһэнк вар.
Сетарла чалыныр санки нэр нэгмэ,
Шэргидэн йүз көрө көзөл зүмзүмэ.
Чийэр дуз едикчө һей ганы дамыр,
Дузуң да һэсрэтдэн багры гаврылыр.
Дишлэрэ сирр ачыр шөкэрборалар,
Едикчө инсанын һэвөси артар
Ган даман кабабын гохусу эңбэр,
Мүшкийлэ бэслэнмиш ашлар, смөклэр.
Нэр чешид мүрөббө, туршу, мейвэ вар,
Лимон вэ портахал, нарынч илэ нар.
Чаланын Зөһрэ тэк ойнайыр гэлби,
Күзэлэр парылдар Мүштэри кими.
О күлкүн шэраб ки, дилбэрдэн дилбэр,
Дүнядан дүнйача галдырмыш кэдэр.
Һамынын кейфи саз, сөслэри юмшаг,
Ялыз саз көскиндир өтсө дэ шаграг.
Орда бишмиш иди йолдашлар тамам,
Бирчө шэраб иди, орталыгда хам.
Ярым сэрхош иди бөйүк һөкмүдар,
Чэнкинин элиндө чэнк, су так ахар,
Чэнк сөси, мей, рейһан, гызармыш гушлар,
Дар көзүл сөнэмлэр, сыжы агушлар.
Кимдир һэятындан белэ кам алаң?
Искэндэрэ мэхсус, бу шэрэф, бу шан.
Искэндэр эшгинэ Мүштэри үзлэр,
Күплэри бошалтды күндүзэ гэдэр.
Өйлэ ки, күндүзүн ярысы кечди,
Фэлэк дэ күрэнин һисфини бичди.
Искэндэр эвр этди хэзинэдара,
Хош кэлдин эдилсин бу гонаглар!
Халварла кэтирсин гызыл вэ бэээк,
Дэвэлэр йүкүйлэ атлаз вэ ипэк.
Бир алай һэбөши шух хидмэтчилэр,
Бойлары сэрв кими, көрүшү дилбэр.

Нэ мүшкэ чэки, нэ тирмэйэ даш вар,
Бахдыгча инсанын көзү гамашар.
Дэйэрли үзүклэр, зүмрүд, фирузэ,
Бирилянт, даш-гашлар күлүмсэр үзө.
Гызылдан парлаг тач, зүмрүд бахышлы,
Көвһөрлө ишлэнмиш улдуз нахышлы.
Этэйи кафура долу бир гумаш,
Үстүндө парлайыр дэйэрли даш-гаш.
Кэчавэ гатырда, зорди, зивэрди, —
Кэчавэ чөкөнлөр гызыл кэмэрди.
Бу гэдэр зэр, зивэр, дөвлөт, ятыр вар
Верди Нушабэйэ хэзинэдарлар.
Нушабэ кейинди шаһанэ хэл'эт,
Нечэ ки, күнэшдэн ай алыр зинэт.
Енидэн эвр этди бөйүк Искэндэр:
Һэдиййэ алсын һэр пэриүз дилбэр!
Верилди адына көрө һэдиййэ,
Бурда кейсин дейэ, апарсын дейэ,
О гэдэр йүклэнди һэр көзөл пэри,
Чэкэ билмэйирди, зэри, зивэри.
Төшөккүр эдэрэк өлдүлэр ери,
Севинчлэр ичиндэ дөндүлэр кери.
Көвһөр топлайынча уча мө'дөндөн,
Ахычы хээнэ төк дөндүлэр шөн-шөн.

ИСКЭНДЭРИН ЭЛБҮРЭ ДАҒЫНА КЕТМЭСИ

Эй саги, гырмызы сүддэн вер ки, һэр
Чивэйэ экс этсэ она чан верэр.
Вер мэнэ, дөнмүшдүр ганым чивэйэ,
Сөз дүзүм дырпадан кечэн риштгайэ.

Эй шэфэг сөкмөдөн оянан һиммэт,
Енэ сөз сачмага этмишэм ниййэт.
Бу гызыл сөзлэрлэ бир көвһөр гурум,
Элалты башлары дашлара вурум.
Гызылда вармыдыр о күч, парлаты,
Мэн кими диндары этсин элалты?
Бозөкчин яранмыш бу гызыл, көвһөр,
Бөнд олсун, зэнчирдир, гэм кэдэр верэр.
Горхараг айридэн, гулдуур, огрудан
Варлылар гызылы кэмэр һэр заман.
Йохсул ки, һэр заман гызыл дүшүнэр,
Бу истөк она да хэзинэ верэр.
Инди ки, гызылдан учадыр истөк,
Эн йохсул, эн зэнкин кимсэди, демөк!
Бу дүня олмушдур йохсул дүнясы,
Һэм өзү мөс'уддур, һэм эгрэбасы.
Горхусуз вэ раһат яшар һэр заман,
Чөкинмэз гулдурдан, горхмаз огрудан.
Дүшүнчө, кэдэрдир, чох сэрвэт чох вар,
Дүнясы аз олан олур бөхтияр.

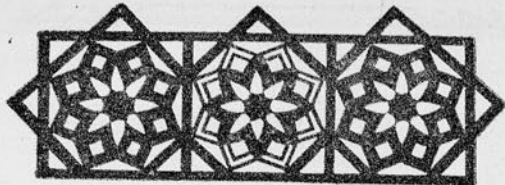
Тарихэ дэйрли көһөр дүэнлэр
Көһөрли хэзнэдэн бөйлэ нэгл эдэр:
О Чэмшид идраклы алдыгча фэрэх,
Нушабэ эшгинэ галдырды гэдэх.
Күл илэ, мей илэ верди эл-элэ
Нечэ күн кечирди сэркэрдэлэрлэ.
Иш көрмэк фикрийлэ бир күн отурлу.
Баһардан бээкли бир мэчлис гурду.
Чэкди о мэчлисэ элэ бир һасар,
Бүрчүндэ көрүмнээ олду улдузалар.
Баш сэркэрдэлэри эйлэди дэ'вэт
Һөрмэтли ер верди, көстөрди шэфгэт.
Шэн мэчлис гурду бу, сынанмыш эрлэр
Падшаһын ағлындан алдылар бәһэр.
Фикрини ачмагдан дурмады кери,
Бүтүн истэйини сүрдү ирәли:
„Көндүмэ гонмушдур бөйлэ бир һавес,
Сиздэн башгасийлэ алмайым нэфес.
Сизин рә'йинизлэ истарәм анчаг,
Дүняны мән гарыш-гарыш долашмаг.
Рума дөнмэк иди фикрим, нэ өтмэк,
Атын чиловуну чевирди фэлэк.
Эзм этдим Юнана чевирмэйим үз,
Өлкөлэр долашым кечэ вэ күндүз.
Шэн учуг ерлэрдэ кәзим һәр яны,
Әлимэ кечирим бүтүн дүняны.
„Сәнчаб“ өлкәсинин башында дурум,
„Сәглаб“ күмүшүнэ сиккәми вурум.
Өлкөлэр, торпаглар долашмагла мән,
Өйрәним халгларда һансыдыр чох шән.
Алым бу шәнликдән файдалы бәһрә,
Чүнки тә'сир әдир, дәмир дәмирә.
Биринчи йүрүшдә истэйим анчаг,
О гоча Әлбүрзә кәсмә йол ачмаг.
Даглары, чөлләри ашыб кечәрәк,
Сонра да дәнизә сәһәт өтмәк.
Ордумла саһилэ чыхынча артыг,
Бир һәфтә овлайым гуш илэ балыг.
Сонра да бахарам әзимм нәйәдир,
Замана о заман бир йол көстәрир.

Бу ишләр олурму фикринизлэ саз?
Дөвләт доғрулардан боюн гачырмаз“.
Башчылар ер өлдү: „Сизиндир әмир,
Бизим фикримиздир шаһ төкөн тәдбир.
Баш гоарыг, һара гойсаныз аяг,
Әмриниз һәр баша бир таждыр парлаг.
Суда, я атәшдә ер варса, енә
Фикримиз баш әйәр һәр бир әмринә.
Атсаныз ерә эн уча дағлардан,
Горхусуз дүшәрик ерә һәр заман.
Шаһдан бир йол сечмәк—биздәнсә анчаг,
Падшаһын әмринә боюн гатамаг“.
Бу сөздән үрәйи олунча раһәт,
Искәндәр онара этди чох һөрмәт.
Йола чыхмаг үчүн көрдү һазырлыг,
Ачды хәзнәләрин ағзыны артыг,
Ордуну көһәрлэ өйлэ доурду,
Онары чаваһир дашымаг йорду.
Өз кәскин ағлийлэ габагы көрән,
Горхараг чәкинди яман көзләрдән.
Хәзинә йүкләнди, йол алды, анчаг
Йолларда чәтинди ону дашымаг.
Дағлара галдырмаг чәтин олурду,
Хәзинә чәкирди көйләрә орду.
Бөйлэ бир фикирә кәлди Искәндәр,
О көһнә топ үчүн дүзәлтсин чәнбәр.
Ерләри өйрәнсин о, мәнзил-мәнзил,
Гуру нә гәдәрдир, дәниз нечә мил.
Билсин ер үзүндә уча, алчагы,
Энә вә узуна өлчсүн торпагы.
Әдидән, зүләмүдән тутараг хәбәр,
Һәр йолдан азана олсун бир рәһбәр.
Һәр зүләмү әдлийлэ юсун дөврандан,
Гуртарсын һәр азад халгы бу гандан.
Һәр горхулу ерә чәксин бир һасар,
Һәр ердә бир һүнәр зйләсин изһар.
Йоллар чох узагдыр, дейә дүшүндү.
Йолларда тәһүкә, горху көрүндү.
Һәдәрә кетмәсин чәкдийи зәһмәт,
Хәзинә олмасын дүшмәнә гисмәт.

Көрдү ки, таландан варланмыш эскер,
Варландыгларындан горхду Искэндөр.
Биринчи, чалышмаз вары оланлар
Элиндән вар-йоху кетмөкдөн горхар.
Икинчи, гаршыя чыхса ач бәлли,
Гылынчы эндирәр о ики элли.
Сынаглы кәсләрдән бөйүк Искэндөр
Өзүйлә алмышды йүз он үч нәфәр.
Намысы шаһанә мәчлисин гәлби,
Һәр ишдә ағыл вә тәдбир саһиби.
Сынагда Бәлинас һамыдан яшлы,
Һамыдан билikli, һамыдан башлы.
Ән чәтин ишләрә ону чәкәрди,
О да ән ағыллы тәдбир төкәрди.
Хәзинә вә йолун чәтинлийиндән,
Сөз ачды она һәр узагы көрән.
Бәлинас деди, бир аз дүшүнәрәк:
„Хәзинә торпага көмүлсүн кәрәк!
Орду да падшаһы тәглид әләсин,
Бир харабалыгда малы кизләсин.
Билинсин хәзинә кизләнән мөкан.
Һәр кәс өз варына гойсун бир нишан.
О узаг йоллардан гайыдан заман
Һәр кәс гойдугундан тапсын бир нишан.
Танысын гойдугу нишаны һәр кәс,
Әтсин өз малыны алмаға һәвәс.
Бу фикри Искэндәр ирәли сүрдү,
Ордунун хейрини бу ишдә көрдү.
Торпага көмдү өз хәзинәсини,
Нишанла бәркитди дөрд дөврәсини.
Әмр әтди, басдырсын сәрвәти олан,
Гәлбиндән силинсин горху вә думан.
Дағларда, дашларда һамы ер-ердән
Даш-гашы көмәрәк, дөндүләр шән-шән.
Һәр ким ки, хәзинә вә сәрвәт гойду,
Үстүндә бир нишан вә сурәт гойду.
Бөйләйди рузкарын фәнди, оюну,
Башга бир хәяла чевирди ону.
Ән ишләк бир йолдан Рума йол алды,
Хәзинә о ердә көмүлүш галды.

О гәдәр саз иди ордунун һалы,
Әйтияч көрмәди алсын о малы.
Ачыгда о гәдәр тапдылар дөвләт,
Кизләнән сәрвәтә олмады рәғбәт.
Сәфәрдән Юнана басаркән аяг,
Дүня ишләриндән олдаулар узаг.
Тикдиләр мә'бәдчин ән йүксәк бина,
Олду һәр кәс үчүн ибәдәтхана.
Дейрә вәғф әдилди көмүлән сәрвәт,
Һәр киши верди баш раһибә бир хәтт.
О хәтлә танрыя, динә инанан
Ахтарыб тапсын һәр сәрвәтдән нишан.
О монастырларда индийә гәдәр
Көмүлән сәрвәтдән галыр сәнәдләр.
Буну дини бир борч биләнләр, әлбәт,
Мә'бәдә үрәкдән көстәрир хидмәт.
Сәнәддән бириси верилир она,
Дүшүр о сәрвәти тапмаг йолуна.
Хәзинә ачанын кәлсә мүждәси
Алар һәр хәзнәдән аяг кирәси.
Мәнә бәхтим аяг кирәси вермиш
Аягым хәзинә ичинә кирмиш.

ИСКЭНДЭРИН ДЭРБЭНД ГАЛАСЫНЫ АЛМАСЫ

Дур саги, мей кәтир, версин мәнә наз.
Кәчлийи гайтарар, инсан гочалмаз.
Әлимдән чыхмышдыр бу ики дөвләт,
Әдирәм күпдәки гана гәнәәт.

Ким истәр яхшы ад кечирсин әлә,
Кәрәк бу гапыда олсун бир кәлә.
Гойсуи яхшылыгда әлә тәмиз ад,
Бунунла сонуну әләсин абад.
Вүчуда кейинсин белә бир көйнәк,
Сахласын бәладан ону зирәһ тәк.
Һәр ким өз сонундан яхшылыг умар,
Кәзәл аддан башга кәзәл адмы вар?
Дурма, әй уча ад вә сан бәйәнән,
Дүняда яхшы ад алмаг истәсэн,
Кейин яхшылыгла бир дону парлат,
Башга әлбәсәни яхшылыгла сат!
Көрмәйирсәнми бу мүшкү һәр заман
Гара бир ипәкдә сахлайыр сатан?
Бу ени хәялә бәзәк вуранлар,
Ән кәзәл адлардан даим дәм вурар.
Кәзәл ад чыхарды бөйүк Искәндәр,
Ондан файда көрдү, дәрди чоһ бөһәр.
Яхшыларла дурду, отурду һәр ан,
Янына йол тала билмәәди яман.

Шаһлардан зиядә бөйүк Искәндәр
Заһидә даһа чох салырды нәзәр.
Һәр ердә бир заһид көрсәйди, хәлвәт
Чапарды япына, эдәрди һөрмәт.
Һәр ердә чәтин бир дөйүш башларды,
Заһидләрдән көмәк, һиммәт умарды.
Искәндәр онунчун үстүн кәлирди,
Дашы фирузәдән сечә билирди.
Онунла бәрәбәр чарпышан орду
Бу ишдән инчиди, үзүнә дурду.
Дедиләр она: „Әй дүня сарсыдан,
Сән дөвләт ишинә чалыш һәр заман.
Ордудур газанан угурлу зәфәр,
Сән анчаг заһидә салырсан нәзәр.
Дүнянын ачары гылынчдыр, әлбәт,
Бу заһид кәсләрлә нәдир бу үлфәт?
Зәфәрә силаһса зәһд илә һиммәт,
Бу нөгсаныммызы бизә дә өйрәт!
Мейданда бу һиммәт газанмаз зәфәр,
Она орду кәрәк, горхмаз икидләр,
Дөйүшчүн чапаркән бу мейданлара
Биз дә заһидләрдән истәйәк чара?“
Искәндәр динләркән әскәр сөзүнү,
Динмәди, сахлады бундан өзүнү,
Файдалы көрүнмәз тез чаваб вермәк,
Һәр чаваб вахтында верилсин кәрәк!
Әлә ки, Әлбүрзә йол алды орду,
Һәр ердә шаһдан бир найиб отурду.
Бу чәтин йолларда һеч йорулмадан
Овчу аслан кими кечди Ширвандан.
Ачараг өз истәк гол-ганатыны,
Орадан Дәрбәндә сүрдү атыны.
О заман чох абад дейилди шәһәр,
Үстүндә бир гала варды мө'тәбәр.
Галада көк салмыш азғын гулдуурлар,
О йолдан ким кечсә йолуну вурар.
Өйлә ки, Искәндәр чадыры гурду
Гулдуурлар чадыры юхары вурду.
Гала гапысыны бағлады дүшман,
Горхмады гылынчдан, гылынч вурандан.

Гүзура кәлмәкдән баш гачырдылар,
Итаәт ипни бүтүн гырдылар.
Шаһ чагырса белә уча дәрһаһа,
Һеч бири итаәт әтмәәди шаһа.
Онлара достлуғла узанса голу,
Енә дә кедәркән кәсәрди йоу.
Чарәсиз галынча чох кәдәрләнди
Әәм әтди ортадан галдырсын бәнди.
Әмр әтди ки: йүз мин силаһы әскәр,
Һасарлы галая доғру кәлсинләр.
Йыхсынлар манчанаг, сапан дашийлә,
Көпүрән ган илә версинләр селә.
Гырх күн о һасарда чалышыб дурду,
Кәрпич дә гопара билмәди орду.
О йүксәк галадан ох ганат салмыш,
Нә кәмәнд етишәр она, нә гайыш.
Бөйлә сәрт көрүнчә сапан атанлар
Кәлин тәк галадан чох утандылар.
Нә һасар, араба она йол тапыр,
Нә дә манчанагдан горхусу вардыр.
Йорулуб галынча бу чалышмагдан,
Бу күнбәд үстүнә бош гоз атмагдан.
Сынағлы Искәндәр бир мәчлис гурду,
Башчылар кәлинчә бөйлә буорду:
—Бу гала һаггында нәдир фикриниз?
Йорулдуғ дүшүнүб дашынмагдан биз.
Өлкәләр фәтһ әдән дикбаш икилләр
Әдәблә баш әйиб дуа әтдиләр:
—Бәндәйик, әмриңә бағладыг кәмәр,
Динчәлмәк билмәдик бу күнә гәдәр.
Гырх күндүр юхусуз, йоргун, емәксиз
Булутла, күнәшлә чарпышырыг биз.
Булутун башына, билирсән, йол йох,
Нә тылынч ворулар, нә низә, нә ох.
Һәр ишә див кими тапдыг бир чара
Бу дивләр әвиндә кәлдик зинһара.
Бу уғурсуз йолдан кәл дөнәк кери,
Чейнәйәк дашлары, дик тәпәләри.
Искәндәр дуйду ки, икид башчылар
Ачиздир бу ишдән, олмушдур начар.

Сүрмәдән күнәш мил чәкди көзүнә,
Батды бир ал көһәр Нил дәнзинә.
Саһилдә сәпәрәк хәзинә, көһәр
Бир мәчлис бәзәди баһара бәнзәр.
Һамы бу мәчлисә кәлдикдән сонра
Сөйләди дөйүшкән уча башлара:
—Яхында вармыдыр бир заһид диндар,
Дуня ишләриндән чәкилән кәнар?
Бир нәфәр сөйләди:—Уча тачидар,
Бу яхы көһүлдә гоча заһид вар.
Кимсәнин үзүнү көрмәз бу адам,
Бир чәнкә от илә кечинир мүдам.
Ериндән ох кими гопду һөкмуран,
Айрылды мәчлисдә олан достлардан.
Хас адамлардан да гошулду она,
Арады, из тапды көһүл йолуна.
Кечә, йол дүшмәнин күнүндән гара,
Фәнәр чәкирдиләр о шәриряра.
Ат сүрдү, көһүлә кәлинчә яхын,
Айдынлыг көһүлә әдинчә ахын.
Ишыгы көрүнчә нура инанан
Дишары сычрады о гаранлыгдан.
Көрдү бир фәләкдир күнәш тәк парлар,
Игбалы олмушдур юхудан бидар.
Гоча, тез падшаһын янына кечди,
Шаһлыгын нурийлә падшаһы сечди.
Сөйләди: „Көрүрәм, бир көвһәрсиниз
Зәниимчә чаһанкир Искәндәрсиниз“.
Искәндәр шәфгәтлә она әл верди,
Онулла бәрәбәр көһүлә кирди.
Сорушду: „Бу ердә достун ким, әй пир?
Бу чөлдә емәйин, кейимин нәдир?
Бир дә аһлат мәнә, дар көһүлдә сән
Нә билдин чаһанкир Искәндәрәм мән?“
Сөйләди: „Һәр гәмдән гәлбин олсун шад,
Һәр зүлмүн бәндиндән олсан азад.
Улдузун бәхтинлә версин әл-әлә
Тәлеин учалсын сәәдәт илә.
Көрүнчә сәни мән таныдым ондан,
Айы гаранлығда таныяр инсан.

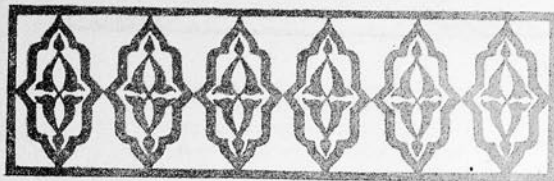
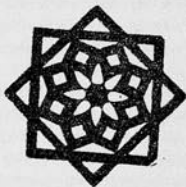
Дүняда санма һеч сәнин күзкүн вар,
Мөним дә үрәйим күзкүдүр, парлар.
Йүз илдир парладыр ону риязәт,
Бир сурәт көстәрә билир, нәһайәт.
Эй уча фикирли, сордунуз мәнән,
Нечә өмр әдирсән дар көһүлдә сән?
Олмушам сайәндә саглам бир инсан
Әввәлкиндән даһа сагламам инан.
Гәлбимдә кимсәйә йох мәнәббәт, кин,
Азадә бәхтияр йох мөним төкин.
Дүняда бир вәфа көрмәдим, керчәк,
Вәфасыз кимсәдән умулмаз көмәк.
Һәр иши фикримлә чох өлчүб бичдим,
Өзүмә ярарлы бу ери сечдим.
Һесабы, китабы кәсдим достлардан,
Ялныз бир достум вар—бөйүк ярадан.
Доюнча емәйә өтмәдим адәт,
Мә'дәни долдурмаг, зәһмәтдир, зәһмәт.
Едийим көй отдур, кейдийим һәсир,
Дашлары бах, бунлар кимия әдир.
Бу илләр узуну тачидарлардан,
Сәндән башгасыны көрмәдим, инан!
Сәбәб нә, көйләрдә сөнмүшкән чыраг,
Уғурла көһүлә басдыныз аяг?
Сәнә бу көһүлдә әй бөйүк инсан,
Хидмәтчин әксийәм бир гара гулдан".
Искәндәр деди: „Әй сынағлы гоча!
Чарәм йох, кәлмишәм, фикримдир уча.
Танры бир дәмири бөлдү икийә,
Бизләрә тапшырды саһиб ол, дейә.
Онлардан ғылынч вә ачар бәзәркән
Ачары сән аддын, ғылынчы да мән.
Бу дәмир ғылынчла ишығлы күндә
Мән һагга көмәйәм эдлин өнүндә.
Сән дә кәл кечәйкән көстәр кәрамәт,
Әдаләт йолунда бир ачар төрпәт!
Мөним бу ғылынчым, сәнин ачарын
Ачсын гапысыны халгын, диярын.
Бу дик даг башында вар уча һасар,
О ердә юрд салмыш азгын гулдулар.

Кечә дә күндүз дә чалырлар карван,
Сәнә дә гәсд әдир бу азгын дүшман.
Истәйим бу ишләк йола ачмагдыр,
Әдл илә, биликәл бәзәк сачмагдыр.
Сән өз һиммәтинлә көстәр бир һүнәр
Тәлә дә бу йолда көмәклик әдәр.
Әйридән, огрудан тәмизләнир йол,
Йолчунуң әрзагы артар, олар бол".
Өйлә ки алады о гоча диндар,
Галада һөкм әдиб азгын гулдулар,
Аһындан ачыңча одлу бир сапан,
Көйләрин гапағы ачылды һапан.
Дага о сапаны өйлә фырлатды,
О даг өз ичиндә дәнизә батды.
Падшаһа сөйләди: „Гайыт әвә сән,
Уча даг ойнайыб гопду ериндән".
Мәчлисә дөнүнчә уча шәһрияр,
Мәчлисә оланлар гаршы чыхдылар.
Ән көзәл бир мәчлис гурду енидән,
Ортая мей кәлди, үзләр одлу сән.
Хидмәтчи кәлди ки, галабайидир,
Һүзура кәлмәйә изин истәйир.
Әмр әтди, һүзура алдылар ону,
Киринчә ер өлдү, әйди бойнуну.
Алгышлар ягдырды уча дәркаһа,
Ачары әдәблә верди падшаһа.
Сөйләди: „Бу кечә гопду бир бәлә,
Искәндәр күчүйлә дағылды гала.
Ики бүрч һасардан бирдән гопараг
Учулду, падшаһын бүрчүндән ираг.
Танрынын гәһриндән гопду бир сапан,
Һасара дүшүнчә дағылды һәр ян.
Сәнинсә сапаның чатмаз бу ерә,
Күнәши яндырмаз кичик бир зәррә.
Билмирәм, хараблыг дейил ордуан,
Бәшга бир гапыдан кәлир бу сапан.
Инди ки, көйүн дә һөкмү сәндәдир,
О гала, о да сән, сәниндир әмир!"
Бахды башчыларә, деди Искәндәр:
„Дуая бундан хош ким дәлиа истәр?"

Гырх күндүр даш, гылынч ейр бу һасар,
Сынаглы икидәр һей чарпышырлар.
Бу гэдәр гылынчыи алмаз күчүлэ
Гопмады о дагдан бир кәсәк белә.
Йохсул бир заһидин чөкдийи аһдан
Дагылды бир һасар, бүрч олду виран.
Сизчә, бу галая ким олду үстүн?
Бу дүня заһидсиз олмасын бир күн!“
Башчылар бу ишә чох һейран олду;
Өз дедикләриндән пешиман олду.
Ер өпүб дедиләр: „Сән эй һөкмүран,
Тахтындан, тачындан айрылмаясан!
Өлкәдә голларын гүввәтә долсун,
Чәкийин дашлары әбәди олсун.
Бөйлә нүктәләри сәнсэн таныян;
Сәни өз кәлкәси әтмиш ярадан.
Бу сирри, һикмәти биз дә анладыг,
О яныш йоллардан чәкилдик артыг“.
Енидән бүрүдү гошун һасары,
Йоллардан галдырды йол вуранлары.
Галанын еринә әразы верди,
Онлары вердийи мүлкә көндәрди.
Көйләрлә өпүшән галанын бир-бир
Учулмуш ерләри әдилди тә’мир.
Өйлә ки, дагынты, учуглар битди,
Зүлмүн ганадыны әдл әви әтди.
О дагда әһали доймушуду чана,
Шикайәт әтдиләр о һөкмүрана:
„Бу гыпчаг халгы бир дәһшәтдир, дәһшәт!..
Әкин әкмәйә дә биздә йох чур’әт.
Ахына башларкән ачыг даглардан,
Әкиндән, бичиндән гоймазалар нишан.
Ахындан өлкәмиз чох зияя әдир,
Малымыз, чанымыз мәнвә олуб кедир.
Раһатлыг версәйдин бу өлкәмизә,
Бөйүк бир мәрһәмәт әдәрдин бизә.
Бу ачыг вә учуг ерләри бир-бир
Даш илә даг кими әйләссән тә’мир.
Онда чөл халгының ахынларындан,
Раһатлыг ичиндә динчәләр хәзраи“.

Әмр әтди: нә гэдәр ачыг, учуг вар
Чәксин бу хәзранын халгы бир һасар.
Кечә дә, күндүз дә гара дашларла
Олдугча бөйүк сәд чәкилсин йола!
Иш билән, сынанмыш даш йонанлардан,
Дагларда ачыгы сәдлә баглаян,
Биликли усталар көндәрди ора,
Кечидләр алынды мөһкәм һасара.
Һасар ишләриндән азад оларга,
Һәрәкәт гәсдилә учалтды байраг.
Курлаян тәбилләр ачырды яра,
Агачлар Абнус тәк олурду гара.
Искәндәр хеймәни чыхарды чөлә,
Йолларда мәнзили гатды мәнзилә.
Ата үлкәр кими верди һәрәкәт,
Һәр бүрчә чатынча сачды сәдәт.
Кечәнин сачлары мүшкин һәлгәдән,
Нейлуфәр күнбәдә сачаркән, сәмән
Йолун зәһмәтиндән падишаһ, орду
Азачыг динчәлди, бир мөчлис гурду.
Әфсанә сөйләнсин, дейә, Искәндәр
Чагырды о ердән бир нечә нәфәр.
Верди бир чох суал о ерә даир,
Бүтүн вәг’әләри өйрәнди бир-бир.
Сөз-сөзү чәкәрәк һәр ердән онлар
Ачдылар шаһа чох мараглы әсрар:
Бурда бир гала вар ки, чәнуб ели
Әссә дә о ерә узанмаз әли.
Минадан бир дашдыр, сачар мүшк, әнбәр,
Һәм кәзәл, һәм шәндир бир чәннәт гэдәр.
„Сәрир“ адланыр о мүбарәк мөзар,
Орда Кейхосровун тахты, чамы вар.
Кейхосров мүлкүндән көчүб кедәркән,
Тахтына, тачына бу ердир мәскән.
Мөзары олду бир көһүлдүр анчаг,
О ерә олмайыб аяг да басмаг.
Мөзары олмушдур олду бир көһүл,
Янындан кечмәк дә һеч мүмкүн дейил!
Бүтүн падишалара падишалыг әдән
Бир мәликзәдә вар онун нәслиндән.

Онун хеймэсине пэрэстиш эдэр,
Тахтыны, тачыны дүшмөндөн күдэр“.
О дүня долашан уча һөкмүран
Күл кими ачылды бу хош дастандан.
Һарда мачэралы бир гала алса,
Енилэн гүввәтли я ачиз олса,
Кирәрди галая Кейхосров саяг
Ап-ачыг, я да ки кизли олараг.
Галаны долашыб дөнәрди енә,
Бахшышлар верәрди кешикчисинә.
Һәр шейи көрмәйә марагы варды,
Һәр ишин үстүндөн од төк чапарды.
Өйлә ки, эшитди бу кейфийәти,
Галаны көрмәйә артды рәгбәти.
Гоча Кейхосровун көһнә чамындан
Дөвләт мәчлисинә версин ени чан.

ИСКӘНДӘРИН СӘРИР ГАЛАСЫНА КЕТМӘСИ
ВӘ КЕЙХОСРОВУН ГӘБРИНИ ЗИЯРӘТ
ЭТМӘСИ

Саги, дур шәрабла көндүмү күлдүр,
Бу ишдә сәбринә бир өлчү көтүр.
Көнүл чырагынын түкәнмиш ягы,
Мей илә парлат бу сөнүк чырагы!

Күндүз гарга рәнкли гара кечәдән
Чыхмыш Зәнкибардан кафур кими шән.
Уғурлу чәннәт төк ишыгы күндүз
Шәфәгләр ичиндә парладырды үз.
Һавада тоз, думан йох зәррә гәдәр,
Лачивәрд рәнкинә боямыш көйләр.
Кушәйә чәкиламиш күләкли хәзан,
Баһарын дан ели әсир һәр яндан.
Ишыгдыр даг, чәмән, бүтүн ер үзү,
Парлар ал чырагла дүнянын көзү.
Каинат бир чәннәт бағына бәнзәр,
Һәр янда гоһуяр мүшк илә әнбәр.
Бәхтияр Искәндәр уғурла енә
Тахтындан отурду тәхти-рөванә.
Көйләрә сөйкәнди тачынын башы,
Учалды байрағы, ачылды гашы.
Ер хәстә дүшмүшдү ат налларындан,
Дағларын башына верди һойачан.
Ордуну Сәририн шәһринә чәкди,
Кейхосров тахтыны о көрәчәкди.

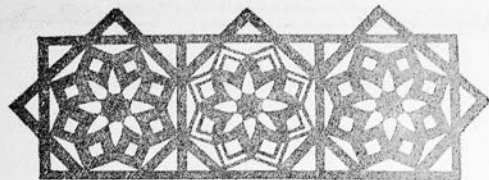
Сәрири эшитди Искәндәр кәлир,
Кейхосров тахтыны көрмәк истәйир.
Ишиндән, ағлындан тутмушду хәбәр,
Адилдир чаһанкир бөйүк Искәндәр.
Бу Кәян нәслинә вермәмиш зиян,
Доғруя көмәкдир, архадыр һәр ан.
Чохунун башына гоймуш гызыл таң,
Бахшышлар вермишдир, алмамыш хәрәч.
Шаһы гаршылады ики мәнзилдән,
Халылар дөшәди, йоллар олду шән.
Дәйрәли бәхшишдәр сачды о гәдәр,
Сайыны олмады билән бир нәфәр.
Күл кими—тәр тәзә һәр чешид дәри,
Көтүрмүш һәддиндән чох бу шейләри.
Зил гара, самур, ал түлкү дәриси,
Гагум, гундуз, вашак ки, һәр бириси
Баһарда илк ачан ярпаға бәнээр,
Үстүнә сәпилмиш бәнәфшә, әнбәр.
Башыны дик тутан бойлары чинар,
Дөйүшдән горхмаян икид гуламлар,
Чилолда ерийән голлар һәр бири
Көрүшдә ән тәзә хидмәтдә дири.
Һүзура көндәрди белә бир бахшыш,
Башга төһфәләри һәддини ашмыш.
Сарая ахынча бу вар, бу дәниз,
Назирләр саймагдан галдылар ачиз.
Сәрири һүзура кәлди, баш вурду,
Белини ики гат бүкәрәк дурду.
Искәндәр шәфгәтлә әтуртду ону,
Һөрмәтлә йүксәлтди уча бойнуну.
Мәчлисдә битинчә көрүш айини,
Сорушду тахт илә чам гиссәсини:
„Анлат ки, тилсимли чам, Кәян тахты
Нечәдир? сөнмүшмү онун да бахты?“
Сәрири деди: „Әй дүнянын шаһы,
Шәрәфли шаһларын әй шаһәншаһы!
Кейүмәрс орлундан кичик бәндәдир!
Фиридун мүлкүнүн фәрманиндәдир!
Улдузлар яйына ох олсун сәнин,
Көй кими дүняны тутсун кәмәндин.“

Кейхосров чамыдыр һәр шейә ачар,
Сәнин дә әлиндә ачан күзкү вар.
Фәрг будур, дүняда газанды, ад-сан
Искәндәр күзкүдән, Кейхосров чамдан.
Талеи, оянмыш падаһлар кетди,
Бу тахты, бу тачы сәнә тәрк әтди.
Тахтыла дүня сачылсын ишыг,
Башындан таң әскик олмасын артыг.
Дүня тачидары әзм әтмиш, дәмәк,
Көһнәламиш бу таға вурсун ени рәнк.
Онунчун атыны сүрмүш бу ерә
Учалсын дахмамыз уча көйләрә“.
Искәндәр деди: „Әй бөйүк намидар,
Кәяндан бу тахта, тача ядикар.
Чүнки мән Кавусун тахтына кечдим,
Чәмишин чамындан күлкун мей ичдим.
Бу уча тахт илә чам үчүн, керчәк,
Оянмыш ериндән, чырпыныр үрәк.
Билмәк истәйирәм, уча тачидар,
Дар көһүлдә нечә тутмушдур гәрар?
Кейхосров сиррини арар Искәндәр,
Сән отур, о ерә ялыз йол көстәр!
Йийәсиз тахтына ағлайым бир ан,
Өпүм күлкун чамын додагларындан.
Бу тахт ки, Хосровдан галмыш ядикар,
Шаһын өлүмүндән ачармы әсрар?
Әшидим о чансыз чамдан бир салам,
Вүчүдум чанлансын, яшайым хошкам.
Чанымын күзкүсү паслыдыр, көрәк
О пасла күзкүнүн тозуну силмәк!
Көрмәклә гәлбимә дүшсүн бир тәшвиш,
Асан олсун мәнә һәр бир чәтин иш“.
Искәндәр сөзүнү салмады ерә
Сәрири, итаәт әтди бу әмрә.
Тез галабәйинә көндәрди көһәр:
Гаршыя чыхарсын бөйүк төһфәләр.
Чевиклик көстәрсин һәр бир хидмәтдә,
Һәм гонаг севмәкдә, һәм нәзакәтдә.
Тапшырыг верди, тахт кешикчиләри
Падаһа хидмәтдән дурмасын кери!

Йол версин, Кейхосров тахтына кечсә,
Гәдәһи долдурсун, күлкүн мей ичсә.
Кейхосров тахтына эйләшдирсинләр
Төксүнләр башына инчи вә көвһәр.
Шәрабла долдуруб фирузә чамы,
Версинләр падшаһа, галмасын камы.
Верин хошладығы емәкдән она,
Дурмайын кери баш эймәкдән она!
Өйлә ки, битирди тапшырыглары,
Деди: „Шаһ буюрсун гәләйә сары!
Изнинлә бурада галмалыям мән,
Сизи гаршылайым ордан дөнәркән“.
Кетмәкчин тәрпәнди бөйүк Искәндәр,
Бәлинас онуила кетди бәрәбәр.
Мәнәкә вурулмуш беш-алты гул да,
Она йолдаш олду бу чәтин йолда.
Магара йолуну, дурмадан бичди,
О гәдәр учалды, көйләрә кечди.
Дырманды раһатлыг этмәдән белә,
Чәрх кими бурулан йохуш, кечидлә.
Көрдү бир галадыр, алчалар көйләр,
Адыны давада чәкмәмиш бир әр.
Кәлиндәр тез шәрбәт һазыр этдиләр,
Гатдылар додагдан она күл, шәкәр.
Ачылды шаһанә көзәл бир сүфрә,
Емәкдән дүзүлдү адына көрә.
Сарайын гызлары бәнзәрди ая,
Һәр яндан падшаһы алды арая.
Дәбдәбә, шөвкәтә далды Искәндәр,
Дөвләтин симасы гәлби чәзб әдәр!
Шаһ хөрәкдән еди, шәрбәтдән ичди,
Галхынча Кейхосров тахтына кечди.
Тяхтын аягына кәлдийи заман
Һөрмәтчин тачыны алды башындан.
Элә бил сәсләнди һәр гапы, дивар:
„Юхудан оянды ятан тачидар“.
Сәрири вермишди бөйлә бир фәрман:
— Кейхосров тахтына гонсун һөкмүран!
О бөйүк тачидар кечинчә тахта,
Бир симүрг отурду санки будагда.

О гызыл сүтунлу тахты күдәиләр
Сөз хәзинәсиндән сачдылар көвһәр:
„Падшаһын гонмасы шаһанә тахта,
Һәр заман угурлу йол ачар бахта.
Ягуту өлчән бу көвһәр чам ки, вар
Чох сайсыз сәрвәтә олмушдур ачар.
Бу дөвләт бечәрән чам вә тахт илә
Чох тахты вә чамы аларсан әлә!“
О бири деди: „Эй уча шәһриар!
Бир өлкә көрмәмиш сән тәк тачидар.
Кейхосров тахтына сән ки отурдуи,
Башыны фәләккин тахтына вурдуи“.
Инчә бир дил ачды башга бир нәфәр:
— Кейхосров, Кейгубад нә вахта гәдәр
Голун ки, бу тахта кучәнди, артыг
Эдәрсән Кейхосров вә Кейгубадыг.
Шаһ бу тахт өнүндә бахтиярлыгла
Кейимләр кейинмиш намидарлыгла.
Падишаһ бу тахта бәзәк, шан верди
Өлән Кейхосрова ени чан верди.
Шаһ тахтын үстүндә отурду чох аз,
Тез тахты өпәрәк әнди кейфи саз.
Шаһ тахта о гәдәр хәзинә сачды
Хәзнәдар көзүнү һейрәтлә ачды.
Әмр әтди: бир гызыл күрсү гоюлсуи,
Хосровун чамы да янында олсуи.
Күрсүйә отурду адалы тачидар,
Кейхосров чамыны әлә алдылар.
Саги тапшырыгы көрүнчә бөйлә,
Парлатды о чамы гызыл мей илә.
Верди Искәндәрә гәлбиндә севиңч:
„Кейхосров эшгилә бу шәрәбы ич!
Бәхтинни улдузу сәнә яр олсуи
Голларын бу чамла бәхтияр олсуи“.
Шаһ чамы көрүнчә аяга галхды,
Бир кәррә ичәрәк чамы бурахды.
Чама голбагындан салды бир көвһәр,
Отурду, өнүнә гойду Искәндәр.
Йийәсиз о тахта кәдәрлә бахды,
Көзүндән шәрәбсыз чама яш ахды.

Падшаһсыз, шәрабсыз, етим тәк дуран
Бош тахта, бош чама чәкди бир дастан.
— Галмасын гызыл тахт йийәсиз, ялыз,
Бу чам да бир һечдир гызыл шәрабсыз.
Һәр гәдәһ ишыгы алыр шәрабдан,
Һәр тахта гиймәти верир һөкмуран.
Тачидар кетдими, дурма, тахты гыр!
Шәрабы төкүлсә чамы ерә вур.
Падишаһ тахтында олар сәрәфраз
Чәннәтин тахтында наз илә ятмаз.
Дүнядан чәннәтә кечән бир инсан,
Бах бөйлә бир тахты саначаг зиндан.
Бир гуш күлшәниндән айры дүшәркән,
Гәфәси „ач“ дандыр, тору ипәкдән.
Будагдан яшыл тач гойдуғу заман
Сәдәфи, ипәйи чыхарыр яддан.
Биз тач дүшкүнүйүк нечин бу гәдәр
Өлүм басгынындан тутан йох хәбәр?
Хәзан гылынчыны көрмәдийиндән,
Гол-будаг атараг баһар олур шән.
Марал сағрысыны шиширдән заман
Билмир ки, бу ердән кечәчәк аслан.
Чүйүрләс чәлләрдә ойнар, шәнләнир,
О горхунч асланлар ятмышмы, нәдир?
Аһунун көбәйи долмуш мүшк илә,
Парсларын дишләри сынмамыш һәлә.
Бөйлә бир гәфләтлә кечир күнүмүз,
Бир заман янғындан гопар үнүмүз.
Файдасыз олан бу тахт нәйә көрәк?
Үстүндә башгасы өмүр сүрәчәк.
Биз башга кәсләрә ер гыздырырыг
Бу ердән утанмаг кәрәкдир артыг.
Файдасыз бу тахта уйма, сахтадыр,
Еримиз тахт дейил, гуру тахтадыр.
Бу гызыл тахт дейил, версәниз фикир,
Аяға вурулмуш ағыр күндәдир.
Бир тахт ки, әбәди ер дейил сана,
Ону өлмәмишкән парчаласана!
Кейхосров чамындан галмамышса су,
Еринә мей төкмә, гой галсын гуру.

ИСКӘНДӘРИН
КЕЙХОСРОВ МӘГБҮРӘСИНӘ
КЕТМӘСИ

Әй саги, Кейхосров чамыны доллур,
Бир чам ки, һәр көзә верир ишыг, нур.
Галх агзына гәдәр мей доллур она,
Һөрмәтлә вер, әсрин Кейхосровуна!

Әй уча шөвкәтли адил падишаһ,
Мүштәри сималы, асиман пәнәһ!
Кейхосров гурдуғу мәчлисләр һаны?
Тахтында отуран Искәндәр һаны?
Онлар өз бүрчүнү атараг кетди,
Шөвкәти, дәвләти сәнә тәрк этди.
Дүняда Искәндәр тәк әтсән рәфтар
Сәниндир һәр буйруг, сәнсән тачидар.
Бу дүня адына вурмушса сиккә,
Сәнинлә шәнләнимиш олса да өлкә,
Көнүл вермә, көнүл алдаданлара
Дүня үз вермәмиш мейрибанлара.
Ону ким севдисә, достун өнүнә
Бах, нәләр чыхармыш о дөнә-дөнә.
Бир тахты һийләйлә гурду, бах сонра
Нә оюн ачды о тахт гуранлара.
О чам ки, бир нәфәр мәсти шад этди,
Бах, чам саһибинә нә бидад этди!
Бу едди кишвәрдә Кейхосров сәнсэн,
Искәндәр мүлкүнә фәрман верәнсэн!

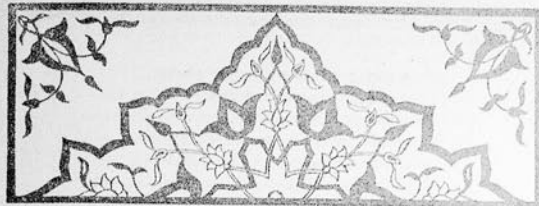
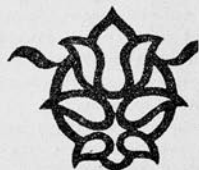
Бу шаһдан күзкү ал, о шаһдан чам ал!
Бу ики йолдан сән көзөл бир кам ал!
Һәр ишә бир гәрар верәркән бу күн,
Сабаһа ондан бир һазырлыг дүшүн!
Шаһлаара тач верән тачидар сәнсэн!
Атайын тахтында ядикар сәнсэн!
Шән яша, кетди о шән яшайялар,
Көчдү тачидарлар, сәнсэн тачидар!
Бу багда турачын ганадлары тәк,
Нә чинар галачаг, нә дә бир чичәк.
Әхистан өмрүнү вурдуса баша,
Бу яшыл күлшәндә сән вар ол, яша!
О мәни учалтды назла, не'мәтлә
Көйләрә галдырды, ердән һөрмәтлә.
Сән мәни учалтдын ондан да артыг,
Бағынын гапысы үзүмә ачыг.
Ерләрә бәхшишләр вурдугча дөвран,
Үзүнә шәнликләр күлсүн һәр заман.
Заманын әлачыг һатәмләриндән,
Яһныз сән галмышсан, яша даим сән!
Нәдән сөйләйирдим, һарада галдым
Атымь сүрәрәк, һара йол алдым!
Искәндәр о тахтада о чамда һейһат!
Көрмәди раһатлыг, көрмәди сәбат.
Көйләрин әбәди тахты олмаян,
Һәята дейлими ағыр бир зиндан?
Бәлинас һәкими дә'вәт әләди,
Отурду о чамә яһын, сөйләди:
Чамдаки айинә сән дә гыл диггәт,
Ондаки әсрары ара, тап әлбәт!
Бәлинас о чамә әдинчә нәзәр
Голайча охунду бүтүн рәгәмләр.
О ердән ки, һаман чам асылмышды,
Сырайла бир нечә хәтт язылмышды.
О хәттә дәриндән салдылар нәзәр,
Кизли бир һесабы, дәрһал сечдиләр.
Падишаһ, Бәлинас өз камалилә,
Хәтләрин сайыны кәтирди әлә.
Сонралар падишаһ бу торпаглардан,
Өз вилайәтинә кечдийи заман,

Чамдаки айини тапды Бәлинас
Үстүрлаб дүзәлтди о айинә хас.
Өйлә ки, Искәндәр йол тапды чамә,
О ердә динчәлди, етишди кама.
Деди Бәлинаса:—Сәндәндир көмәк,
Бу тахта башгасы гонмасын кәрәк!
Бир тилсим дүздү о ағыллы һәким
О тахтын үстүндә отурса һәр ким,
Аз кечәр бу тахта да тәрпәнәр бирдән
Ону бу ягуг тахта атар үстүндән.
Әшитдим о чүнбуш инди дә вардыр
Гызыл тахта үстүндә о бәргәрардыр.
Хосров айинини тәглид әдәрәк,
Кәлди дарвазая шаһ Кейхосров тәк.
Чамдан, тахтадан кәлди мөгәди әлә,
Үз гойду Кейхосров ятан көһүлә.
Шаһы гәл'әбәйи бөйүк зәһмәтлә,
Апарды көһүлә йүз әзийәтлә.
Әлә ки, көһүлә шаһ яһын олду,
О дашлыг йолларда атлар йорулду.
Кетмәк чох чәтинди, нә йол, нә из вар,
Һәр яны бүрүмүш тикан вә бухар.
Бәләдчи сөйләди: „Падишаһым, дур,
Кейхосров ятдыгы көһүл бах будур!
Йоллары шимшәкли илдырым вурмуш
Гаялыг, гаялыг үстүндә дурмуш.
Көһүлүн сиррини өйрәнмәк үчүн
Падшаһым бу йолда бир гәдәр дүшүн!
Диш, дырнаг төкүлүр горхунч йолларда
Кейхосров тәк өзүн ятарсан орда.
Әсрар пәрдәсинә олма чох яһын
Иши чох узанар араянларын.
Йүйәни керийә чевирин даһа!
Бу көһүл ичиндә ятмыш әждаһа“.
Искәндәр үзүнү чевирди ондан
Көһүлә пияда кетди һөкмуран.
Бәлинас архада, өнүндә рәһбәр.
Сынанмыш ики гул, бир дә Искәндәр.
Кечдиләр, зәһмәтлә битди гаялыг,
Көһүл дәһлизинә чатдылар артыг.

Көһүл хэзинэси кэлинчэ элэ
Искэндэр гэлбинэ дүшдү зэлээлэ.
Көрдү даш көксүндэ көһнэ бир ярыг,
Энсиз бир йолу вар, дар вэ гаранлыг.
Көһүл саһибиндөн тапмагчың нишан,
Көһүлэ зөһмэтлэ кирди һөкмүран.
Бир гэдэр кечмэди, од галхды бирдэн,
Алышыб янырды ичэри кирэн.
Сорушду: „Бэлинас, нэдир бу одлар?
Дарысгал көһүлдэ һардандыр бухар?“
Бэлинас диггэтлэ бахды бир заман,
Билсин ки, нечин од фышгырыр дашдан.
Көрдү бир парлаян дэрин гую вар,
Ичиндэ гайнашыр элван ишыглар.
Кимсэ о ишыгдан тутмамыш хэбэр,
Араян тапмамыш ондан бир эсэр.
Ишыга нэ гэдэр арады йод, из
Бир ишыг тапмады, галды сэмэрсиз.
Бир икид белинэ бағлады кэндир,
Билсин ки, гуюда бу атэш нэдир?
Парлаян атэшдэн тапды бир нишан
Аңлады од нечэ чыхыр гуюдан.
Топлу бир аловду, дейилди дағныг
Көрдү ки, күкүрддүр бу янан ишыг.
Ишарат веринчэ чыхды гуюдан,
Дуалар эдэрэк деди: „Һөкмүран,
Тэлэсмэк лазымдыр, көстэрин тэдбир
Су дейил, гуюдан чыхан атэшдир.
Күкүрдэ мә’дэнидир, бу аловланыр,
Күкүрдэн дөрд яны алышыб яныр.
Бу сирри билирмиш көһүлдэ ятан,
Өзүнү күкүрдлэ мөһв этмиш инан!“
Падшаһа, көһүлдэ этди чох’дуа,
Чыхаркөн үзэрлик сәпди алова.
Гуюдан чыхынча ахтарды йолу
Тапмады, гэлб олду кэдэрлэ долу.
Эшитдим, дэниздэн булут галхараг,
Шидэтли гар сәпди, долду һәр бучаг.
Дүняны сарсытды гарлы бир туфан
Дэрэлэр, тәпэлэр долду о гардан.

О гарда сөркәрдан галды Искэндэр
Гарлы кирпийиндөн ахды гәтрөләр.
Гала халгы хэбэр тутунча бундан
Көмөкчин ахдылар ора һәр яндан.
Тәпиклэ, күрөклэ йолу ачдылар
Чох зөһмэт чәкдиләр, һилэ сачдылар.
Шаһ йолу тапынча тәрк этди дағ.
Көһүл зирвәсиндэн энди ашағы.
Яшыл доңу товуз һумай гушундан,
Аг парлаг сүмүйү гапдыгы заман
Сәрири тахтына сәадәт верән,
Сәрир галасындан энинчэ шән-шән
Дөңдү өз чадыры гурулан ерә.
Енидэн яр олду бәхт Искэндәрә.
Динчәлди дәһшәтли зөһмәт чәкмәкдән
Мағара йолуна кедиб, кәлмәкдән.
Дүшдү сыхынтыя, дүшдү горхуя
Өзүнү ондуруб далды, юхуя.
Ятды вүчудуна раһатыг чөкдү.
Дан ери ағарды, ал шәфәг сөкдү.
Енидэн сәһәр баш вурду кейләрә,
Шәфәг мей чамыны вурунча ерә.
Бу сахсы торпага лачивәрд фәләк
Сары рейһанларла вурунча бәзәк
Эмр этди, шаһанә мәчлис бәзәнди.
Ноғулла, шәрабла сүфрә шәнләнди.
Сәририн шаһыны дә’вәт эләди,
Һөрмәтлэ отуртду шәфгәт эләди.
Онунла гәдәһи алдылар элә,
Һамы сәрхош олду о күлкүн мейлә.
О бәхшиш элләри ачылды енә
Хэзинә ахытды әв саһибинә.
Һәмәйил, тәхти-тач верди һөкмүран,
Тахты фил сүмүйү, тачы гызылдан.
Ипәкдән дон верди, үстү зәр, көһһәр
Санки бир пәрвиндир, чаһаһир чәкәр.
Ичиннә ярымча портахал сыған
Портахал бичимли фирузә финчан.
Ярысы тутулуш гызыла, лә’лә,
Нар кими долмуш нар данәләрилә.

Зүмрүддэн нэрд верди үстү ал-элан
 Бээйи гырмызы, сары ягуддан.
 Биллурдан бир хонча күнөш кими шэн,
 Санки көй будагда ачмыш ясэмэн.
 Йорга ат, башында гызылдан йүйэн,
 Йүйэнин бээйи элан көвһөрдөн.
 Агыр йүк алтында тэрлэмш, йүз лөк,
 Түклэри тэр-тэмиз һәм саглам, һәм көк.
 Йүк вурмуш о бағлы шейлэрдэн һэлэ
 Чавахир батманла, гызыл хөрмэнлэ.
 Рүтбэйэ мүнәсиб верди һәр кәсэ,
 Һәр чешид гәба вэ зэрли элбәсэ.
 Верилди о гэдэр хэл'эт вэ сэрвэт
 Сәрири тахтыны парлатды зийнэт.
 Өпдү шаһ элини о дөнэ-дөнэ,
 Севинчлэр ичиндэ дөндү эвинэ.
 Искэндэр орадан көч тәбли чалды,
 Байраглар ишыгы көйэ учалды.
 Сәһрая энди о дағлыг ерлэрдэн,
 Дәниз саһилиндэ эйләди мәскән.
 О чөлдэ бир һәфтэ ов этди, артыг,
 Көчмәк мэгсәдилэ көрдү һазырылыг.

ИСКЭНДЭРИН РЕЙ ВЭ ХОРАСАНА КЕТМӘСИ

Дур саги, о гызыл чамы гойма бош,
 Ки, Чәмшид, Фиридун ядикар гоймуш.
 Вер бу саф ашигэ о саф шәрабан,
 Мәстликлә кечсин бу, рө'ялы дөвран.

Эй көнүл, нәдир бу оюнун һэлэ?
 Һәр дэфэ чыхырсан ени бир рәнклә.
 Нәфсийин агачы ям-яшыл дурур,
 Башыны бурмадан, башыны сән бур!
 Шәрабы ичмэдән көзүм, мәст олма!
 Ичсән дә дөнәрэк бүтпәрәст олма!
 Инди ки зә'фараң емэдән шадсан,
 Емә зә'фәраны, өләрсән, инан.
 Олма шаһлар кими емәк дүшкүнү,
 Горх, сәни яхалар фәлакәт күнү.
 Бу эв ки, гызгын од фишгырыр һәр ан;
 Тәк лагейд оланлар гуртулар ондан.
 Бәркликә һәр бәрклик бир мума дөнмүш,
 Нефт илэ, күкүрдлэ һансы од сөнмүш?
 Кечмиши нәгл әдән тарих эрләри,
 Вурур өз нәгшинэ бу зивәрләри:
 Кейхосров тахтындан, Хосров дөнүнчә
 Ордунун ичинэ кетди илк өнчә.
 Бир күн өз тахтында отурду артыг
 Көчмәйэ төкүрдү тәдбир, һазырылыг.

Бир гасид ай кими кирди ичэри,
Гасид, адэтилә өпэрэк ери,
Уча шәһрияра ачды чох эсрар,
Аналатды нә варса кизлин, ашикар.
—Үзүмү гапына сүртмөк үчүн мән,
Бура ат чапмышам, Үстөхр шәһриндән,
Найибин вар гызғын саламы сизә,
Ихласла эрз эдир хидмәтинизә:
Шәртләр ки, гоймушдун, найиб тикиркән,
О шәртлә еримдә найиб олдум мән.
О күндән өлкәни алмышам элә,
Инчийән олмамыш бир нәфәр белә.
Әмәл этдим шаһын дедикләринә,
Шәртләри етирдим бүтүн еринә.
Шүкр олсун алчагдан вә я учадан,
Өлкәйә түк гәдәр дәймәмиш зиян.
Дөнүкдүр үзү бу намәрд фәләкин,
Каһ шәфгәт көстәрир, каһ һәсәдлә кин:
Чәрх икичанлыдыр яхшы-ямандан,
Дөвран каһ дост олур, каһ гаты дүшман.
Әжиләмиш агач көйәрмиш Рейдән;
Сөйләйир: Кейкавус нәслиндәнәм мән!
Йыртычы бир дивдир, дәншәт ярадыр,
Өлүмә әждаһа кими чан атыр.
О чейран отаран чобанаар белә,
Чомағын еринә ох алмыш элә.
Бел илә ишләйән көтүрмүш каман,
Белчиләр олмушдур силаһ дашыян.
Бу азғын өзүнү саныр Әһримән,
Һәр ерә чатырса гопарыр шивән.
Сөйләйир: мәнимдир бу тач, бу өлкә!
Намуса рәнк илә вурур бир ләкә.
Башында йыгынты сайсыз әскәр вар,
Дәнизин суюндан тоз чыхарырлар.
Бәхтинә күвәниб олмуш гәһрәман,
Мейданда бир нәфәр йох гаршы чыхан.
Өзүнү ким тутса шаһа бәрабәр,
Башилә сәрвәти әлиндән кедәр.
Она йүйән чәкир Хорасап халгы,
Дөйүшә апарыр бу үсян, халгы!

Бәлх илә Нишабур бою һәр ердә
Иштирак әдирләр бу шуришләрдә.
Бу фитнә башчысы һазырлыг көрүр,
Тахтынын дурдугу ерә йүрүйүр.
Кини гызғын олан белә фитнәйә,
Бахма чох йүксәкдән, алчагдыр, дей!
Кичикдән ән бөйүк бир фитнә догур:
Һәр гурдун топугу аяга охдур.
Бу фитнә яшаса узун бир заман,
Падшаһлыг ишинә әл атар, инан!
О ая булут тәк олмасан үстүн
Тахтыны гылынчла алачаг бир күн.
Бир тәрлан гайышы ачса аягдан,
Кәклик гол-ганаддан дүшәр о заман.
Гүвәтли ордум йох ки, дә'ва күнү,
Чыхарым дүшмәнин хаин көзүңү.
Өлкәдә галмамыш ады икидләр,
Һамы шаһ янында бәндәлик әдәр.
Одур ки, артыгыча тәмәи, өчү,
Голу гүвәтләнир, йох олсун күчү.
Ялныз шәһриярын ел кими гопан,
Ордусу көтүрәр, бу тозу йолдан!
Гасид өз сөзүндә һүнәр яратды,
Мәктубда оланы сөзлә әналатды.
Ән кизлин эсрардан, яхшы, ямандан
Мәктубда нә варса әләди бәян.
О аслан үрәкли, о фил көвдәли
Чәкди өз-өзүнә бу хош мәсәли:
Бурда Кейхосровун тахты алтымда,
Орда бир башгасы мәним тахтымда.
Бәнзәр о дастана бу тач, тахт, орду
„Һиндудән сәрвәти чалар бир һинду“.
Бу ердә дайнамаг ярамаз даһа
Кечикмәк дүшмәни әдәр әждаһа.
Падшаһын ордусу көймүдүр, нәдир?
Дурмадан һәр заман һәрәкәт әдир.
О карван башыдыр, дүня бир карван
Артырды карванын йүкү һәр яндан.
Йүк илә долмушду һәр ер, һәр кушә;
Һәр ердә гарышмыш бу иш, о ишә.

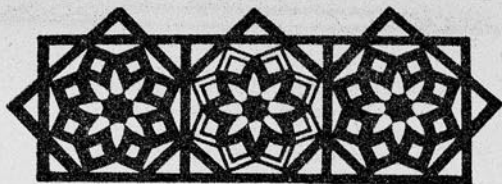
Ялнызча эдәрди һәр ишә чара,
Бөйүк бир архайды сыгынанлара.
Һәр кими өз бәхти этсә чананкир,
Өйлә бир аяга ярамаз зәнчир.
Шәһрияр ериндән һәрәкәт этди,
Саһилләр боюнча йол алыб кетди.
Айдан да юхары учалды байраг,
Бисүтун кими бир сүтун вурараг.
Һәм көзәл ов варды, һәм көзәл овлаг,
Кетди йол узуну ов овлаараг.
Салхымлар әйилмиш ағырлыгындан
Көклүкдән тәрпәнә билмәйир чейран.
О гәдәр сел ахды чайын көзүндән,
Силинди тоз, торпаг, дүня үзүндән.
Чошмушду шимшәкли нейсан булуту,
Илдырым салмышды мүдһиш курулуту.
Көйәрти дири көк салмыш торпага,
Рәгс үчүн баш әйир ярпаг-ярапага.
Кәскин наләсийлә йыртды бүлбүлләр,
Күдүн көйнәйини көбәйә гәдәр.
Сәдбәркин үстүндә дуран гызыл күл
Ягут налын ата минмиш элә бил.
Тут илә ярапагы, бу ики новбәр,
Һалвадан, ипәкдән верирди сәмәр.
Ер сары, сулар көй кейинмиш, демәк,
Яры көй, ярысы сары бир ипәк.
Чәлдә чөл халгына шейда бүлбүлләр,
Саздан да инчә, хош бир шәрги сөйләр.
Һәр арпа бир дүйүм вурмуш кәмәрә
Чох салам көндәрир әкинчиләрә.
Гарныны бөйүдүр дағда чейранлар,
Гурдларса дишини этмишдир мишар.
Будуну долдурмуш әтли мараллар,
Чәлдә дағ өкүзү дағлара галхар.
Еничә доған шух чейранлар белә,
Чәлләри долдурмуш өз баласийлә.
Шаһ овла, чалгыйла, гәдәһлә екдил
Йоллары бичирди, һей мәнзил-мәнзил.
Ай ени доғмушду, „күлпич“ шәклиндә,
Кетдикчә халхал төк олунча кирдә,

Һалга пәркарындан чыхды Искәндәр,
О ерә инди „Зәр-халхал“ дейирләр.
Булут төк Кирана атылды ордан,
Санки бир мешәйә кирди бир аслан.
Өнүнә чыхаркән бир атәшкәдә,
Ондан бүт яратды атәшпәрәстә.
Өйлә ки, Һирбүдүн гырды белини,
Ортадан силинди Зәрәшт айини.
Әзм әтди дүшмәнә йолу кәсмәйә,
Киландан бирбаша тәрпәнди Рейә.
Һәр атәшпәрәстә верди чох чәза,
Галын түстүләрлә долду көй, фәза.
Әшитди, кәлмишдир о гызмыш аслан
Түлкү төк олду бир дешикдә пүһнан.
Гачараг Хорасан сәмтинә кетди,
Рей падишаһынын көзүндән итди.
Падишаһ әшитди, о азғын дүшман
Асландан горхараг гачмыш мейдандан.
Ат салды, дүшманын ардыңча кетди,
Йолуну бағлады, тез басғын әтди.
Үстүнү алараг, кин бога-бога
Башыны бир анда салды торпага.
Өйлә ки, дүшмәни торпага атды,
Орду да һәйәчан һисси яратды.
Дүшмәни башыны салдыгы ердә,
Бир тәпә варды, о яшыл чәлләрдә,
Мүзәффәр вә сағлам дөвләт адына,
Тәпәнин башында салды бир бина.
Гызылдан вурдурду шух бәзәкләри,
Она пәһләвичә ад гойду „Һәри“.
Бинанын ишләри битдикдән сонра,
Ордуну еритди шаһ Нишабура.
Көрдү ки, икилик чыхмыш мейдана.
Шәһәрин ярысы дост иди она,
Ярысы Дарая тәбил вурурду;
Достлуғу ачыгдан боюн бурурду.
Бир байраг вар иди Дарадан нишан,
Санырлар Дарадыр алтында дуран.
Бу уча байрагы намусдур, дейә,
Даранын адындан учалтмыш көйә.

Нэ гэдэр кин илэ чошду Искэндэр,
Даранын эшгиндэн эл чөкмөдилэр.
Бу кинэ тапмышды яныз бир чара
Көмөклик көстөрсин догру достлара.
Ордудан сынаглы, икид кэслэр дэ
Бир байраг дикэлтсин бу кинли ердэ.
Падшаһын мэгсэди бу иди анчаг,
Кин илэ чарпышсын бу ики байраг.
Билирди, Дараны сеvir бу шөһөр:
Бу йолда чалышмаг вермэз бир сэмэр.
Ким билир дүшмөнлик сүрөчөк һөшрэ
Сэмими бир достлауг кирмэз о шөһрэ.
Торпага кирмишсэ о гаты дүшман,
Һэлэ кин сөнмөмиш кинли торпагдан.
Көкаиклэ салдырды гырговуллара,
Мэрвэ тэргөнэрэк дүшдү йоллара.
Сөндү әмри илэ һэр атәшкэдэ,
Яхды пәрванэни гызғын атәшдэ.
Бөлхэ етишәркән Зөрдәштин оду,
Гылынчлар зәрбиндэн дөнүб су олду.
Орада бир „баһар“ варды гэлб ачан,
Күлләрин димагы ачыйды ондан.
Ичиндэ гэдәрсиз көзәл, шух дилбәр,
Чичөкли баһар төк сәнәмханәләр.
Сайсызды хәзинә, бу шән очагда,
Зәһмәтсиз гоюлмуш һәр бир бучагда.
Гызылдан нал вурмуш мә'бәд атына,
„Азәр көшсб“ дейәрләр ерин адына.
Өйлә ки, эл тапды ора һөкмүран,
Мүгләри мәст көрдү мүгләр чамындан.
Һурини чәннәтдән атды дишары,
Говду чәннәнәмә дост оланлары.
Көһнә хәзинәни гылды шән, хүррәм,
Ондан чох синәйә верәрэк мәрһәм,
Хорасан сәмтинә этди һәрәкәт,
Галды һэр шөһәрдә бир нечә мүддәт.
Хорасан бейиндән чыхарды думан
Онлара чох чәза верди һөкмүран.
Һәр сәмтә ахырды мүзәффәр орду,
Она кәнч тален көмөк олурду.

Кирманы, Гәзнейни, Гуру, чаһанкир,
Атларын налийлә өлчүрдү бир-бир.
Һәр һансы шөһәрә кәлсә тачидар,
Гапысы үзүнә дәрһал ачылар.
Өлкәләр долашмаг олса да чәтин,
Йолларда сайы йох хәзинәләрин.
Искэндәр һәр ерә бассайды аяг,
Хәзинә йүкүйлә агыраашараг,
Ери долдураркән хәзино, сәрвәт,
Торпага басдырыб этди һәрәкәт.
Гызыл ки, инсаны эдәчөк горхаг,
Я атәш удсун, я бу гара торпаг.
Гызылы торпага көмән һәр агыл,
Агзына дәмirdән вурур бир гыфыл.
Мадам ки, торпагы савырыр күләк,
Она бир дәмirdән гыфыл нә кәрәк?

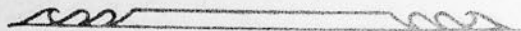

ИСКЭНДЭРИН ҺИНДИСТАНА КЕТМƏСИ

Саги, вер эринмиш о саф гызылдан,
Гырмызы күкүрдү одур догуран.
Мөнө вер, дарман тэк тутия эдим
Мисими онунла кимия эдим.

Һэвэслэ сүр аты, хошдур бу чөллэр,
Чилову чөкмэ ки, атындыр дилбэр.
Көзөл бир ад илэ чиркин дүнидан
Көчөрэк тут чэннэт багында мөкан.
Багланма торпага, кэл һэзэр эйлэ,
Гаруну удмуш өз хэзинэсийлэ.
Динчликдир гуртулуш, кэл олма сэркөш
Дагынты олмагла йыгчамдыр күнөш.
Горхулу, зәһмәтли олдугча йоллар,
Бу базар халгынын газанчы артар.
Йоллар, гулдулардан олса сөламәт,
Базар эснафына олмаз мәнфәәт.
Һәр ердэ ки, вардыр хэзинә, ятыр,
Йолунда горхунч бир әждаһа ятыр.
Сөзэ яг, бал, гатан о деһган енө
Бөйлэ яг, бал гатыр ишин мөгзинө:
Падишаһ Гэнейндэн Бөлхэ ашынча,
О ачы дөниздэн узаглашынча,
О гэдәр сөрвәрләр она баш вурду.
Һиндистан сәфәри гаршыда дурду.

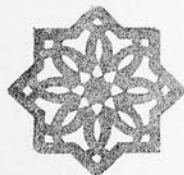
Ағыллы кәсләрлэ әтди мәсләһәт:
—Бах аягларымдан өпүр бу дөвләт;
Иранын торпагы овчум ичиндә,
Атымы чевирмәк истәрәм Һиндә.
Өнчә „Кейд“ үстүнә орду төкәрәм,
Кин илэ һийлэдән мән эл чөкәрәм.
Башга кәсләр кими баш эйсә мана,
Көмөждән башга шей әтмөрәм она.
Мәнимлә башласа гызгын савашы,
Гылынчымла дүшөр о шәхсин башы.
Бу яндан о яна чевиррәм, бир дә,
Чөкдүррәм ону мән билдийим ердә.
Ордуму чөкәрәм узаг сәфәрә
Бир гылынч вурагам Фоврә бир кәррә.
Гапарам тачыны, мал олар юрду,
Чин, Хәта үстүнә чөкәрәм орду.
Орадан кедәрәм Тараза, Чача,
Дүняны кәзәрәм ат чапа-чапа.
Икидләр, сәрдарлар һамы ер-ердән,
Чох мәмнун галдылар бу хош хәбәрдән.
Улдузу она яр олдугу күндә,
Дөвләти камала долдугу күндә,
Искәндәр башыны көйләрә вурду,
Парлаян күнөш тэк тәрпәнди орду.
Гэнейндән атылды тез, Һиндистана.
Йоллар шөвкәтиндән дөндү бостана.
Истәди башларда яхсин түстүнү,
Дурмадан алсын тез Кейдин үстүнү.
Булут тэк ойнады талан фикрилә,
Мүлкүнү гылынчла кечирсин элө.
Көрмәди ағыллы кәсләр мәсләһәт,
Әтмәди азгынлар кими һәрәкәт.
'Ел аяг гасидлэ о күн Искәндәр
О Кейдә көндәди бөйлә бир хәбәр:
—Чарпышмаг истәрсән, дурма орду чөк!
Һа, инди етишдим гара булут тэк.
Баш әйиб әмрә бел багламыш олсан,
Гуртулдун, демәк, бу кәскин гылынчдан.
Юхулан о заман нәркиз оянар,
Үстүндә ягмурулу бир булут оянар.

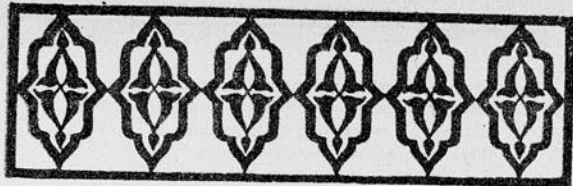
Күнөшин димагы олдугда азэр,
Баглары, даглары чичеклэ бээр.
Дөһшэтлэ күкрэсэм инлэр бу дүня,
Төрпәнсэм, ериндэн ойнар даг, гая.
Алчагда ятармы овчу бир шаһин,
Алтына чошгун сел, я ки су кечсин?
Бир түкүн кинлэ баш галдырса орда,
Йүз башы бир түкдэн асарам бурда.
Даг-дашын гылынч тэк олса да кэскин
Гылынчым көһүлэ чевирэр, чэкин!
Гызылчын кэлмэдим Гинд өлкөсина,
Мөгрибдэ азмьдыр көһнар, хэзинэ?
Көзөллэр ардынча чапмаг наһагдыр,
Харэзмин күнөши даһа парлагдыр.
Өлдө Гинд гылынчы кэлдим, Гинд, дейэ,
Сэрхош фил этиндэн кабаб емэйэ.
Емэ Гинд хэрачы мөни анмадан,
Үрэйим Гиндди бир поладдыр, инан!
Башыны сеvirсән, кэл мэнэ вер бач,
Искэндэр йохса нэ баш голяр, нэ тач!
Кейд илэ кэлинчэ гасид үз-үзэ,
Тор кими сөзүнү чалады сөзэ.
Она чох кэсерли сөзлэр сөйлэди,
Нэр сөзү тутушан бир атэш иди.
О кэскин сөзлэри Кейд эшидинчэ,
Горунмаг фикрилэ чэкинди өнчэ.
О кечэ көрмүшдү гарышыг юху,
Йормагдан чанына дүшмүшдү горху.
Билрди, Искэндэр олмуш чаһанкир,
Фэлэк дэ һэр ишдэ онула элбир.
Дүшмәнлик нейлэди бах о Дарая,
Нэ этди Гөбөшэ, Рей, Бухарая.
Мэсләһэт көрмэди үз чевирмэйи,
Онуи мейданына кинлэ кирмэйи.
Билмэди, үстүнэ кэлмишкән дүшман,
О нечэ гуртулсуи бу вурушмадан?
Горхудаң башлады рича этмэйэ,
Шаһы чох мат этди, аферин, дейэ.
—Билрэм, зөкидир, һәм дэ чох айыг,
Тэк она ярашыр бу чаһандарлыг.

Тахтыни рүтбэси алчадыр айы,
Бейүклүк һаггыдыр, йох онуи тайы.
Нөрмөтдөн башга мөни нэ этдим она?
Нэ үчүн чагырыр мөни мейдана?
Хэзинэ истэрсэ һамысы гурбан,
Өмр этсэ атарам тачы башымдан.
Чаныма гәсд этсэ, хошду, нэ дейим.
Дишимлэ эдэрэм һүзура тэгдим.
Йолдан да бир бәндэ көндэрсэ мана,
Тахтымы, тачымы тапшыррам она.
Бейүклүк һәддини эсла кечмәрәм,
Искэндэр агадыр, мөн бир нөкәрәм.
О мөнэ наз этсэ ялварарам мөн,
Наразы галмасын өз бәндәсиндән.
Мөнимлэ дейүшү о лазым көрсэ,
Атыны кин илэ үстүмэ сүрсэ,
Ахарам о чошгун Нил аягына,
Атарам чанымы фил аягына.
Башымы гачырсам кинли дейүшдән,
Гырылар инады, эзми бу ишдән.
Мөгсәди мүлкүмдән салмагса иткин,
Миннәтлэ разыям, нэ кэрәк бу кин?
Күкрэйиб гошунла чыхса гаршыя,
Гачарам, дар дейил башыма дүня.
Әввәлдән мөнимлэ багласа пейман,
Сөз версэ, сөзүндэ дурса һэр заман,
Таладан эл чөксэ, дост олса мана
Гапымдан кинини атса бир яна.
Верэрәм дөрд шей ки, бешинчиси йох,
Ишыгы, дэйәри улдуздан да чох.
Биринчи, гызымы көндэррәм шаһа,
Нэ гыз, бир күнөшдир, айдын дәркаһа.
Икинчи, ягутдан бир чамдыр, гыш-яз
Ичдикчэ о чамдан шәрәб азалмаз.
Үчүнчү, философ, кизлини көрән,
Көйләрин сиррини билән, көстәрән.
Дөрдүнчү, тәбибдир, һэр дәрди билир,
Ондан һэр хәстәйэ бир шәфа кәлир.
Һәдиййә верэрәм, эдәрсэ гәбул,
Тәшәккүр эдәрәк дейэрәм, сағ ол!

Элчи баш эйэрэк деди: „Бу шейлэр,
Гәдиййә кедәрсә, бөйүк Искәндәр
Мүлкүндә башыны көйә учалдар,
Гоһум олдуғундан һөрмәтин тутар.
Адыны адлылар ичиндә чәкәр,
Һәр бир истәйинә бойнуну эйәр“.
Һинд шаһы көрдү, вар ағы, анаағы,
Мөһкәмдир, бүдрәйнә дейил аяғы.
Сөйләнән сөзләри, шәрти тутараг,
Сөзә бир гәдәр дә яг, бал гатараг,
Бир гоча һиндлини бу ишә көрә
Элчийлә көндәрди уча һүзүрә,
Шаһын дәркахына кәләрәк онлар
Олдулар бағчада күл сачан баһар.
Көрүнчә һиндли о сәрапәрдәни,
Маһчасы айдан да уча хеймәни,
Ерләрә баш вуруб ичәри кирди,
Әввәлчә саламы шаһа етирди.
Рүсумат битинчә о һинду бирдән,
Сөз ачды гәбулә кечән шейләрдән.
Дөрд шейдән данышымб сөйләди:—Әй шаһ!
Һеч кәсдә тапылмаз бөйлә бир дәскаһ.
Бу истәк чошдурду онун гәлбини,
Көз көрмәк истәди эшитдийини.
Төһфәни тез әлә алмаг фикрийлә,
Бир ан да олса сәбр әтмәди белә.
О юмшаг һиндлийлә уча һөкмүран
Сөйләнән шәртләрлә бағлады пейман.
Бәлинас вә башга кәсләрлә енә,
Көндәрди өртүлү, ағыр хәзинә.
Көндәрди алмазы мум әдән мөктуб,
Бүтүн Һиндистаны рам әдән мөктуб.
Язылды Кейдә бу бир һөкмүрандан,
Гызғын әждаһая мүдһиш асландан.
Бу мөктуб һәр катиб ишинә ярар,
Ичиндә нә гәдәр көзәлликләр вар!
Үрәк гызғынлығы үз верди шаһа,
Достлуг шәртләрини артырды даһа.
Гәләми о катиб алынча әлә
Мөктубу йоғурду мүшкү әнбәрлә.

Бәлинас, бир нечә румлу бирликдә,
Мөктубу алдылар Һинд шаһы Кейдә.
Бәлинас ат чапды бир ан дурмадан,
Һинд гәраркахына чатдыгы заман,
Кейдин саф гәлбини шән, парлаг көрдү:
Һинду һийләсиндән чох узаг көрдү.
Баш әйди, чүнки о бир тачидардыр,
Һөрмәтли тахты, һәм гуршагы вардыр.
Ирәли кедәрәк өндү намәни,
Һиндуйә тапшырды о хәзинәли.
Мөктубу о катиб охуду әзбәр,
Горхудан ерләрә әйилди көйләр.

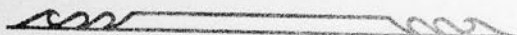

ИСКЭНДЭРИН КЕЙДЭ МЭКТУБУ

Эй саги, дур кэтир о нар суюну,
Алсын хумарлыгы ичэркэн ону.
Хумара гыл бу нар суйлэ тэдбир,
Бир гэдэх доюрмаз, күпүнү кэтир!

Эй саги, о мей ки, нур вэ ган верир,
Чүрүмүш бэдэнэ ени чан верир.
Мөнө вер, чанымда галмамыш тагэт,
Илийим, сүмүйүм истэр һэрарэт.
Искэндэр мектубу язмышды белэ,
Дашы мум эдирди шэфөггэтилэ.
Ай, күнэш ярадан адындан сонра,
—Дүшүнчө вэ аглын йолу йох ора—
Одур һөкмүранлыг вэ һөкүм верэн,
Бүтүн пейгәмбэрэ вәһийи көндөрэн.
Лачивэрд көйлэрин алтында сонра,
Саламлар сөйлэрэм намдарлара!
Мектубда язмыш:—Эй бөйүк пәһләван,
Талеин кәнч олсун, күчләнсин архан.
Фикрим вэ ирадэм бу иди анчаг,
Фил илэ, топпузла мөһкәм чарпышмаг.
Бир гүввөт көстөрим, титрәсин чанан,
Даглар парчалансын бу топпузумдан.
Бу Гиндэ өйлэ бир од вурум, ондан
Галмасын бир нәфэр божон учалдан.

Уча фил башына кәмәнд атым мән,
Гандан „бихи рубин“ чыхарым Нилдән.
Гиндин торпагыны гана бөлэйим,
Суларын башына торпаг элэйим.
Сүлһ үчүн чырпыныш көрүңчө сәндә,
Бу ишдән чилову чөкмәдим мән дө.
Чан верэн бу дадлы сөзләринлэ мән,
Гул олдум сәнә бир тачидар икән.
Мөһкәм бир киришлэ багланды көндүм,
Өз чаду дилинлэ вурдун бир дүйүм.
Элэ бир иш этсәм, этдийин пейман,
Нәслимиз ичиндэ галсын һәр заман.
Дөрд адал көвһәри көндөрсән мәнә,
Мән дәхи бөйлэ сөз верирәм сәнә:
Бир орду кәсилсә бу едди кишвәр,
Мүлкүнә бир түкчә етишмәз зәрәр.
Һәр яхшы, яманда көмөк верэрәм,
Бу дедикләримдә дурарам мөһкәм.
Гасид бу мектубу охуду Кейдә
Етирди саламы баш вурду бир дө.
Бу севимли сөзләр бир фүсүн саңды,
Үзүнә сеһирли гапылар аңды.
Һийләкәр чадунун этдийи эфсун,
Этди чадукәри өзүнә мөфтун.
„Билирдим ки, Гиндә чоқдур чадукәр,
Билмәэдим, вар Гиндә чаду эдәнләр“.
Бир гэдәр данышды дурадуғ ердә,
Верилән төһфәни тапшырды Кейдә.
Ериндән ойнады Кейдин үрөйи,
Гайнады падшаһа гаршы бир севки.
Сөйләди: „Афәрин сәнә, һөкмүран!
Бу дүня падшаһсыз галмасын бир аң!“
Биликли элчийә көстәрди һөрмәт,
Алды һазырлыға бир һөфтә мөһләт.
Өйлә ки, бир һөфтә кечди вә’дәдән,
Һазырлыг ишләри баша кәлиркән,
Падшаһын әмринә эдәрәк сәчдә
Шейләри һөрмәтлә верди гасидә.
Гошду дөрд пейкәрә һәр чешид зивәр,
Көндәрди дөйәрли, севимли шейләр.

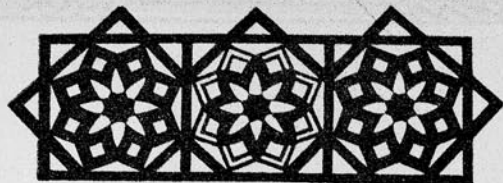
Чавахир, лә'л, инчи, ягут, хэзинә,
Филләрин үстүндә агыр кәңчинә.
Сайсыз Гинд полады, багланмыш йүкләр;
Халварла төкүлмүш уд илә әнбәр.
Йүрүйән даг кими сарсылмаз гырх фил,
Көбәйинә чатмаз чошгун, дорин Нил.
Үч аг фил көндәрди гызыл тахтына,
Бир гаранлыг чөкдү дүшмән бахтына.
Бәлинасә бәхшиш верди һөкмүран
Һәм бишкин мүшкәдән, һәм дә хам уддан.
Перидухт уддан бир тахта отурду
Көйләрин бешийи она баш бурду.
Гошду чох хэзинә пәрисурәтә,
Һәр бири мал олмуш мин бир зәһмәтә.—
Көтүрдү Бәлинасә о зәр, зивәри,
Бир кишвәр хәрәчы онун һәр бири.
Ташпырды шөвкәтли Искәндәринә,
Дөвләти һагг белә учалтды енә.
Көрүнчә дәйәрли о хэзинәни,
Танрынын вердийи дөрд һәдийиәни.
О гәдәр шәһләтди бу Искәндәри,
Унутду Румдаки хэзинәләри.
Шаһ о дөрд пейкәрә бир сынаг салды,
Көрүнчә доғрудур чох мәмнуи галды.
Өйлә ки, парлаг чам су илә долду,
Онун шәрбәтиндән хагг мәмнуи олду.
Философла сөһбәт әтдийи заман,
Никмәтләр өйрәтди көһнә дунядан.
Рәф олду, о тәбиб салынча нәфәс,
Бәдәндән хәстәлик, үрәкдән һәвәс.
Өртүлү сәрвәтә нөвбәт кәлиңчә,
Гинддә Чин чиниси көрүңдү инчә.
Көзәллик өлчүсү тутан кәсләрин,
Тутдуғу өлчүдән даһа нәзәнин,
Көрдү тоз көрмәмиш тәзә бир чичәк,
Баһардыр, дәймәмиш соног бир күләк.
Бүт кими бәзәнмиш инчә бир дилбәр,
Гиндәван көзәли—пәрийә бәнзәр.
Баш юмру, гаш кениш, ағыз дар—көйчөк,
Яшыл бир будагда үзү ал чичәк.

Шәкәрдән чох дадам тәзә бир гөнчә,
Чичәкдән һәм ләтиф, һәм даһа инчә.
Сачлары тор кими һәр тәрәф чин-чин,
Чин-чин телләринә гулду бүтүн Чин.
Гара мүшк бәсләйән чейранды Чиндә,
Гәрәнфил емиши доғаркәи Гинддә.
Сач дейил, мүшкидән һөрүлмүш зәңчир,
Күнәшдән чәкйиммиш булут кимидир.
О мүшкин булутдан ал күл сачараг,
„Сүнбүлә“ бүрчүндән асмиши башаг.
Севимли, бугдайы рәнки, шух, дилбәр—
Гара, мүшкин халы бир арпа гәдәр.
Баш вермиш арпадыр мүшкин бугдадан,
Дейил бугда дейә, боз арпа сатаи.
Бир һинду сималы, ай үзү афәт,
Шаһа Гинд элиндән вермиши чәннәт.
Йох, һинду дейилди, бир чини пәри,
Һинду тәк чалырды бу көңүлләри.
О Руми үзүйлә, һинду дилийлә,
Әтмиш Рум шаһыны өзүнә көлә.
Бир шәкәр хәндә бир дүм-дүз нейшәкәр—
Севимли, әи инчә гөнчә бир дилбәр.
Олдугча көзәл, һәм назлы бир пәри;
Һәм судур, һәм оддур парлаг көвһәри.
Онунду бу кәлини, бу дилбәр гөнчә,
Гаршыя чыхды шаһ ону көрүнчә.
Ишагың рәсмилә бөйүк һөкмүран
Ки, ағлын көзүнә ондадыр дәрман,—
Әгд әтди, башлады гызын тоюна,
Тәбии говушмаг истәди она.
Төһфәләр сазлады һинду шаһына,
Бир бүсәт башлады башлыг адына.
Верди топ-топ ипәк, халварла көвһәр,
Гумашдан бир чадыр, гызыл тахт-зивәр,
Зүмрүд чам, әгигдән көзәл бир сини,
Ягута гәрг әтмиш һәр бирисини.
Ягутдан, лә'лдән дүзүлмүш бир тач,
Полад наллы атлар, көрмәмиш гырмач.
Гулагы һалгалы гуллар вә дилбәр,
Зәрхара кейинмиш румлу кәнизләр.

Иисанын ағлына кәлөндөн артыг
Көндәрди хейр үчүн бөйүк дүнялыг.
Чаһандар Искәндәр камына етди,
Ай үзлү кәлинин тоюну этди.
Инчәлик о гызда олмушдур тамам,
Өндамы бир парча союлмуш бадам,
Ләтиф палудәйә бармаг вурунча,
Бармагы булашды она боюнча.
Йонулмамыш бир дүрр, ачмамыш бир күл,
Нумай да о күлө вургун бир бүлбүл.
Йонтулду бу инчи, ачылды гөнчә,
Пәрдәли сөзә бах, нә гәдәр инчә!
Искәндәр истәклә олунча дәмсаз,
Дөвләт ишләриндән динчәлди бир аз.
Истәхрә сынамыш гасид көндәрди,
Дөвләт ишләриндән мә'лумат верди.
Яздырды гәлбинә ятан сөзләрдән,
О мүшкин өлкәдә шанлы зәфәрдән;
„Һиндистан сәфәрим олмушдур белә,
Нечә ки, дост истәр, баш тутду әлә.
Кейдә кин этмәйә вермәдим гәрар,
Дост олду, дост кими әләдим рәфтар.
„Гәнвуч“а кедирәм „Фур“ үстә әл'ан,
Бу йолда көмәкдир улу ярадан.
Көрүм орда нәләр гаршыма чыхар;
Бәлкә дә иш битәр, мән дейән олар.
Юнан дәнизиндән, Чин дәнизиндән
Тутараг, һәр ердә найибим сәнсэн.
Дурма, йә дүняя сәадәт сәси,
Һәр кәсә вер биздән шәнлик мүждәси.
Әскәрләр, гочалар, пирләр, чаванлар—
Нә гәдәр өлкәмдә вар яшәянлар.
Һамыны севиндир, биздән вер хәбәр,
Хейир вер, билик вер, әдаләт көстәр“.
Белә мәктуб язды бүтүн кишвәрә
Гасидә көндәрди бүтүн әлләрә.
Сәфәр тәдарүкү көрдү кәлине,
Һөрмәтлә көндәрди Юнан әлине.
Она гошун верди инанмышлардан,
Янына гошду шаһ бөйүк бир карван.

О зинәтли тахтын яминча снә,
Көндәрди Юнана ағыр хәзинә.
Торпагда көмүлдү ериндә галаң,
О ерә гойду бир бәләдчи, нишан.
Ағыллы вәзирә бир мәктуб язды,
—Әдаләт ишиндән һеч айрылмазды—
Билдирди она' һәр яхшы, ямандан,
Достлара үз верән бәхтияр андан.
Искәндәр азачыг динчәлиб дурду,
Фурун торпагында хеймәни гурду.
Шаһларын рәсмини тутду һәвәслә,
Һиндистан мүлкүнү доллурду сәслә.
Башлады бәхшишләр вермәйә һәр күн,
Дүняя бунулла олмушду үстүн.
Шаһлар сағлыгына ичәркән мейи,
О да мей ичәркән анарды Кейи.

ИСКЭНДЭРИН ХИНДИСТАНДАН ЧИНӨ КЕТМЭСИ

Саги, вер мэнэ о гырмызы судан
Ки, ондан гочалар, кэнчлэшир хэр ан.
Вер ондан парласын кэнчлик улдузу,
Бу сары күллэри эдим гырмызы.

Ох, энэ үз верди шэнлик, сээдэт,
Чалгычы чалгыя көстөрди рэгбэт.
Язылаан шеирдэн хэбэр тутду яр,
Шаирин өлмөйөн үмидлэри вар.
Эй тарих сөйлэйэн, димагы парлат!
Бу инчэ ше'рими дурма, айдынлат!
Сөйлэ дөйүшлөрдө бөйүк Искэндэр
Фурларын башына кэтирди нэлэр.
Мэгсэдэ уйгун нагл эдэн эһлиһал,
Пэрдэдэн көстөрир бөйлэ бир хэял:
Кейд илэ киринчэ сүлһө, һөкмүдар,
Каһ күлкун мей ичэр, каһ эдэр шикар.
Фувру талан үчүн көндөрдү орду,
Бэхтияр өмрүнэ сон зэрбэ вурду.
Гылынчы чэкинчэ гындан тачидар,
Дүшмэнин кэллэси олду тарүмар.
Мүкүнү бүсбүтүн эйлэди тарач,
Гойду гылынчынды башына бир тач.
Дүшмэни, дүшүнчэ гэдэмлэрино,
Өлкэни тапшырды башга биринэ.

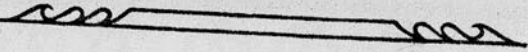
Орадан тэрпэнди, учалды байраг,
Атлара этмэди сазиш бу торпаг.
Үч шей, үч өлкөдө фәлакәт алыр;
Һәр үчү мөһв олур, өмрү азалыр:
Иранда фил, Чиндә пишик, Хинддә ат
Мөһв олур, ачмайыр эсла гол-танат.
Искэндэр көрдү ки, о абү һава
Елаяг атлара этмөйир нәфа.
„Тибетә“ тэрпэнди тез Хиндистандан,
Орадан тез Чинә кечди һөкмүран.
Тибетин дагына чатынча орду,
Сәбәбсиз сүрәкли гәһгәһә вурду.
—Бөйлә гәһгәһәйә—сорду,—сәбәб нә?
Бурда инсан анчаг ағлар өзүнә.
Дедиләр:—Зә'фәран рәнкли бу торпаг,
Инсаны сәбәбсиз күлдүрүр анчаг.
Падшаһа марағды көрүндү бу иш,
Нечин бу гәһгәһә, нечин бу йүрүш?
Дәнизи, гуруну, чәтин чөллэри,
Кечәркән һей мәнзил-мәнзил ирәли.
Йолу ов ганындан гуп-гуру көрдү,
Чөллэри мүшк илэ доп-долу көрдү.
Чейраны көрүнчә чөлдә нафәдар,
Эмр этди көзәл бир чейран вурдулар.
Һәр ердән сел кими орду ахарды,
Чөллөрдән халварла нафә йыгарды.
Чөллөрдә кечәркән узун мөсәфә,
Әскәрләр халварла йыгырды нафә.
Чин сәһраларындан кечди бир заман,
Абадыга чатды, бөйүк һөкмүран.
Бир чайыр көрүндү чәннәтдән дә шән,
Башыны беһиштә даямыш күлшән.
Һәр тәрәф ям-яшыл, көзәл күлзарды,
Һәр дөрд-беш аддымда чешмә ахарды.
Хош иглим, хош һава, сых, кениш орман,
Ям-яшыл мейвәли ағачды һәр ян.
Саф чайлар, чешмөләр ахыр һәр ердә,
Күмүш төк парылдар мави пейкәр дә,
Шеһ дүшмүш, ән ләтиф, ән тәзә отлар,
Бир дүзүм инчидир санки парылдар.

Чешмэнин башында чейран изи вар,
Ям-яшыл чэмэнлэр мүшк илэ долар.
Марал дырнагыны чэмэнэ чалмыш,
Яшылыг үстүнэ мүшкин хэт салмыш.
Тапылмаз боз бир ер, һәр тэрэф отлаг,
Варса да боз тәпә дашлыгдыр анчаг.
Искэндәр көрүнчә о көзәл ери,
Гиндистан шөвгүндөн чәкилди кери.
Атлары эвр этди, уча тачидар,
О суду отлага бош бурахдылар.
Бир һәфтә шән һәят сүрдү вугарла,
О ердә динчәлди пәһләванларла.
О бири һәфтәдә көзәл күн сечди,
Өйлә ки, угуру күн элә кечди,
Көч тәбли чалдырды уча тачидар.
О ердән сүр'әтлә Чинә чапдылар.
Тәбилчи долдугча ачыга, гәһрә,
Тәбилдән гопурду багырты, нә'рә.
Чинин ал күзкүсү шәфәг сачаркән,
Ордуну Чин сәмтә чәкди һөкмүран.
О полад вә зиреһ кейимли орду,
Һәр бири елганат ата отурду.
Һава саф, көзәлдир, йоллар тикансыз,
Варса да тиканлар баллы, зиянсыз.
Дағлары, чөлләрин дады отундан
Шәкәри сүд эмәр һәр көрпә чейран.
Овлагдан кечәркән шанлы Искэндәр,
Тозундан чөлләрә йылды әнбәр.
Шаһын дамгасыны дашыян чейран,
Көбәк салмыш мүшкүн ағырлыгындан.
Охундан, торпага үз гоян чейран
Көзүндә тирйәк төк көрүнүр чаһан.
Күкрәйән асланды улу чаһандар,
Сычраян гапланды алтында шикар.
О гәдәр ов этди, румлу Искэндәр,
Чейрандан, маралдан бошалды чөлләр.
Атлар дырнагында ипәк, чөл, чэмән
„Чейран көз“ олушду чейран көзүндән.
Габырга дешән ох чәкирди нә'рә,
Чейран да, мүшкү дә дүшүрдү ерә.

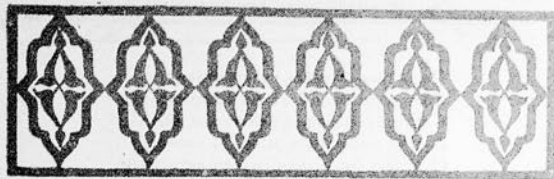
Башдан дырнагадәк һәр марал, чейран
Мә'дәнә дөһмүшдү гызыл охлардан.
Падшаһын каманы пусгуда дурур,
Һәр оха бир марал, бир чейран вурур.
Охларын әтдийи инчә нөггашыг,
Чөлләрин рәнkini силмишди артыг.
Овлагда она ов олду эйләнчә,
Вахтыны кечирди бир күн, бир кечә.
Дүнянын кәлини, диабәр көзәли,
Һасара дүшүнчә көйләр көзәли,
Эшгиндән кечә бир һинду гадын тәк,
Сәһр әтди фозая, сачды мин бәзәк.
Өз көһлән атындан Искэндәр әнди,
Орду да онула бәрәбәр әнди.
Раһатыг әтмәйә гәрар вердиләр,
Гуш да тәрпәнмәди сәһәрә гәдәр.
„Йәгма“ көзәли зәр халхады илә
„Хәллуг“ хеймәсинә сачаркән шө'лә,
Дүня ки, Гинд рәнкли түстү яарды;
„Йәгма“ вә „Хәллуг“ тәк артыг агарды.
Курулту гопунча шаһын тәблиндән,
„Йәгмая“, „Хәллуга“ йяылды шивән.
Дүняны долашмаг фикри дашыян
Искэндәр гошуна верди бир фарман:
Гошуну бу ердә дүшәркә салсын.
Бир айы баша-баш динчини алсын.
Төйләдән, ахурдан долду һәр тәрәф,
Яшыл чэмәнләрдә бичиди эләф.
Хагана дедиләр:—Безди чөл, орман,
Зиреһли атларын полад налындан.
Ирандан күкрәйиб ахан бу селин
Әлиндән гуртулар нә хаган нә Чин.
Бу бир селдир тутар бүтүн дүняны,
Көлкәдә бурахар кечмиш туфаны.
Ягуру хәрәбә әдәр һәр ери,
Дәниздә мәһв әдәр зор нәһәнкләри.
Гара әждаһадыр, күкрәмиш Румдан,
Өлкәләр көрмәмиш бир белә аслан.
Һәбәшин үзүнә о дамга вурду,
Зәнчи гара кейди, бир матәм гүрдү.

Дараны бүсбүтүн эдэрэк тарач,
Гиндин шаһларындан гапмыш гызыл тач.
Фурларын таланы битинчө, демэк,
Мөгсөди Фөгфуру йөгма зйлэмөк.
Ериндэн гопарса бу чошгун дениз,
Даглар да көкүндөн учар тэр-тамиз.
Горхудан тез мөчлис чагырды хаган,
Горхмагда һаглылды элә асландан.
Ган илә язды һәр һүдүдә бир хәтт:
„Өлкәмиз ган илә йогрулду, дәһшәт!“
Бир мөчлис бәзәди, кәлди гасидләр,
Көндәрди Хәтадан Хүтәнә гәдәр.
Фөргәнә, Пәнчабы горуян, күдән,
Һүдудун сынанымыш икидәриндән.
Хәрхизилә Чачдан, бөйүк Кашгардан,
Чагырды һесабысыз икид пәһләван.
Һәр ердән топланыб кәлинчә орду,
Хаганын үрәйи сакитчә вурду.
Йүрүян бир дагын үстүнә минди,
Бир полад даг кими ердән тәрпәнди.
Шаһа ики мәнзил галыркән, орду
Төйләләр бағлады, чадыры гурду.
Тез-тез о падаһдан тутурду хәбәр,
Она нә йол илә етирсин зәфәр!
Кизличә арайыб тапды хәфиййә,
Дүшмәнин һалыны өйрәнсин дейә.
Нәһайәт хәфиййә кәтирди хәбәр:
„Шанлы тачидардыр румлу Искәндәр—
Сәхада, кәрәмдә газанымыш ад-сан,
Көзәл бир мөләкдир, дейидир инсан.
Шүурлу, ағыллы вә ачыг көзлү,
Заһирдә сакитдир, хәлвәтдә сөзлү.
Һәр заман о нәфәс алыр вүгарла,
Кимсәнин ганына сусамаз әсла.
Әдл ондан бир файда көрәр, шәр зиян;
Халг мәмнун, танры да разыдыр ондан.
Һамыя яхшылыг истәр, кин билмәз,
Кимсәнин дәрдинә севинмәз, күлмәз.
Көрмәдим, она бир үстүн пәһләван,
Йохдур пәнчәсиндән онун гуртулан.

Оху йохса Арыш охлугундандыр,
Дашларда һәр дәрин яра ондаидыр.
Шимшәкдир, гылынчы алса әлино,
Әлә мей алдыгда сачар хәзинә.
Ағыл өлчүсүйлә һәр шейи өлчәр,
Гикмәт гайчысыяла һәр иши бичәр.
Саф, догру бәлмаян сөзә инанмаз,
Мәтиндир, вердийи сөзүнү данмаз.
Һәр ишин үстүнә дүшсә, ярадыр,
Мөчлисдә, шикарда о бам-башгадыр.
Ялынз ов заманы йох онда сәбир,
Дөйүшдә, вурушда чох сәбирлидир.
Вәһшәти дүнядан әглилә говмуш,
Өзү дә падаһлар нәслиндән догмуш.
Икидләр шаһыдыр, гызынча мейдан,
Сәрхошкән айыгдыр чох айыглардан.
О ишә кирәр ки, хәял тәк кәлир,
Мөчлисдә һәнәйи чох әтирлидир.
Сөзү аз, өзү чох сәбири, юмшаг,
Догрулулда догру, дүзлүкдә гогаг.
Минсә кин атына гәһри курулдар,
Ендийи дүшмәнә мәрһәмәти вар.
Далғалы туфандыр, сөздә додагы,
Алимдән дәрс алыр мөсләһәт чагы.
Гочалар фикрийлә киришир ишә,
О анчаг кәнчләри алыр дөйүшә.
Аллаһа сыгыныр о һәр бир заман,
Яман күн көрәрми танры таныян?
Сөрв тәк йәһәрә галхдыгы заман,
Атындан филләрин бағры олар ган.
Гаршыя чыхарса гочаман бир фил
Санки фил гәтрәдир, о дашгын бир Нил.
Азачыг ялтагылыг әтсә ат она,
Гамчийлә батырар ону ал гана.
Гыврымыш илан тәк саг, сола гачар,
Шө'лә тәк архая, өнә од сачар.
Дүняны сарсыдан падаһлар бүтүн,
Икидләр күчүйлә олдулар үстүн.
Ордуда тәк одур зор гылынч вуран,
Һәм орду гырандыр, һәм орду гуран.

Дүшмэндэн нэ горху, нэ үркүсү вар,
Тэк элсиз, аягсыз кэслэрдэн горхар.
Хеймэдэ бүсаты чох кениш дилэр,
О ялныз эйлэнчэ заманы кулар.
Истэмэз баш эйсин она бир нэфэр,
Баш эйэн кимсэйэ чох һөрмэт өдэр.
Бахшышы хэзинэ—будур һэяты,
Төйлэйлэ багышлар гатыры, аты.
Эл ачан кэслэрэ ким көһһөр верэр,
Бу, көһһөр еринэ бир кишвэр верэр.
Гэлбинэ кэтирсэ нэ кими дилэк,
Тезликлэ көйөрдир ону бу фэлэк".
Хаган бу ишлэрдэн тутунча хэбэр,
Һаг верэн шөвкөтдэн эйлэди һэзэр.
Шаһ илэ сүлһ үчүн гэлби юмшалды,
Узагдан-узага мәнһэббэт салды.
Дөйүшмэк фикриндэн дашынды артыг,
Йол ахтарырды ки, этсин барышыг.
Дүнянын шаһына вердилэр хэбэр,
Чин, хэта түрклэри һәрбэ кэлдилэр.
Бир мөсөл чөкди шаһ ки: „Нөш'эси вар,
Аяғыйла кэлсэ тора хам шикар".
Мөнимлэ чарпышмаг истэрсэ өкэр,
Намэрдлик дейил бу чох мэрдлик өдэр.
Аризу йоллары гысалаар сизэ,
Узун йол һәм дэ чох азалыр бизэ.
Онлара Чин илэ чатарам гашы,
Чин үчүн ган ағлар Чинин даг-дашы.
Ағарыркөн фэза, лачивэрд кейдэн,
Күнэш Искэндэрэ салам вериркөн,
Отуртду катиби бир Утарид тэк,
Мүштэрийэ вурсун Зөһрэдэн бэээк.
Бир мөктуб истэди олдугча парлаг,
Камил бир ай кими айдын юварлаг.
Язаркөн икийэ айырды сөзү,
Үмид бир көзүйдү, горху бир көзү.

ИСКЭНДЭРИН ХАГАНА МӨКТУБУ

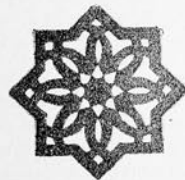
Гэлэми алынча о гэлэм вуран,
Иак сөзү башлады улу танрыдан.
Анылды бу ери, көйү ярадан,
—Бир варлыг вар олмаз ону анмадан.
Ондандыр һэр үмид, раһатлыг, көмөк
Араян һэр гэлбэ ондандыр дилэк.
Эн чэтин күнлэрдэ одур эл тутан,
Тэк одур горуян аташдэн, судан.
Хэзинэ көстөрир бэхшиш заманы,
Зөһмөтдэн гуртарыр ону эһсаны.
Бу дүня эзэлдэн олмазды чох шән,
Эмрийлэ олду бир бэээкли күлшэн.
Һөкмүнэ уяллар эн шөрөфлидир,
Эшг олсун, ким она афэрин дейир.
Намэнин башыны о битириркөн
Бир дастан бэээди шаһын дилиндэн.
Бу мөктуб енимэз Искэндэр шаһдан
Искэндэр достуна ки, одур хаган.
Көйлэр таңрысынын эмрийлэ мүдам
Хагана биздэн чох һөрмэт во салам.
Чох көзөл анлайыр о һиммөтли зат,
Сизин бу өлкэйэ сүрэркөн биз ат.
Ирандан һәрб үчүн кэлмэдим, анчаг:
Чинин хаганына кэлмишөм гонаг.

Пәрәстиш Йолуҗа әтсин итаәт,
Кәстәрсин гонаға лазыми һөрмәт.
Сизин бу шәһәрдә уҗа күнәш вар,
Атыны мәшригдән мәҗрибә чапар.
О күнәш бах мәнәм, кәлиб чатмышам,
Ордуну мәҗрибдән шәргә атмышам.
Тутдум ағ, гараны ғылыңч күчүйлә,
Истәйән кимсәйә пайладым белә.
Һәбәш өлкәсиндән атылдым Чинә,
Ат чапдым мәҗрибдән мәшриг зәминә.
Ишыглы күнәшин батдыгы ердән
Күнәш гайнагына ат сүрмүшәм мән.
Гара мүшк аҗачы әкмишәм Һинддә,
Фикрим ағ ясәмән тикмәқдир Чиндә.
Сүрдүйүм дөврандан вар исә горхун,
Әмримин хәттиндән гачырма боюн.
Һөкмүдән азачыг боюн гачырсан,
Бәрк гулаг бурмасы верәр бу дөвран.
Асланы о ерә кәтирмә, сагын,
Шикара ачыгла әйләсин ахын.
Гайтар, гойма кирсин бостана аслан,
Филләрин ядына салма Һиндистан.
Башына ачар бир бөйүк фәлакәт,
Сәрхошлуг адына гурар бир ишрәт.
Көрдүнмү, ғылыңчы чарпышма күнү
Әтди ган дәнизи зәнчи чөлүнү?
Сөндүрдүм Дарада олан гүруру,
Нә гәдәр кичилтдим бах, чошгун Фуру.
Башга падшаһлары тахтындан салдым,
Башындан бир анда тачыны алдым.
Фиридун һәрбимә кәлирсә бу күн,
Әсирим олачак, дейилдир мүмкүн.
Атым һәр өлкәйә чапдыгы заман
Бошалтдым о әви азғын дүшмандан.
Мәнә бир азачыг яхшылыг әдән,
Дүняда яманлыг көрмәмиш мәндән.
Һәр кәсә сөз вердим бағладым илгар,
Сөзүмдән дөнмәдим игарарым—игар.
Дүняда һәр кәсә аман вердим мән,
Пешиман олмадым вердийим сөздән.

Һәр әһдә, пеймана сөз верди дилим,
Әһдимдән дөнмәйә вармады элим.
Мәгсәдим, Йәгмая, Чинә чапмагдан,
Йәгма, Чин көзәли дейилдир инан.
Өзүмүн гиймәтли инчиләрим вар,
Чинли гуламарым, бир чох порим вар.
Ирандан Чинә ат сурмәк бир көррә,
Мәнимчин көйләрдән дүшмәқдир ерә.
Чин түркү, бейиндә нә варса, бураг!
Бу кәскин күләкдә яндырма чыраг.
Хәзинә вә бәхшиш вермәк ерино,
Нечин бу аслана башладим кинә?
Нечин йол ағзына топланмыш ордуи?
Йолумда Искәндәр сәддини гурдун?
Бизимлә дөйүшә әтдинсә ниййәт,
Бухури атәшә төкмүсән әлбәт.
Бәхtimi пишваза кәдинсә, нәдән,
Өнүмдә баш әйиб үзр истәмирсән?
Хәбәр вер һесабадан галмайым кери,
Сәбәтдә иландыр, я сүмүкләри?
Орду сәбр әтмәқдән доймушдур чана,
Мәним бу сәбримдән кәлмиш һейчана.
Чинин чейраныны көрмүш ширләрим,
Аз көрмүш бөйлә көк чейран әскәрим.
Зәнчирини гырмыш гызмыш асланлар,
Сусамышдыр гана гоч пәлванлар.
Охларын димдийи охлуғу дәлир,
Дөйүшмәк әшгийлә һейчана кәлир.
Низәнин йолдадыр көзү, әй дүшман!
Күрзүм йүз батмандыр, сәнилки батман.
Әлине яй алса нишанчы түркләр,
Атдыгы һәр охла бир орду енәр.
Ох атанлара да падишаһ олсан,
Каманы тутанлар алачак нишан.
Түстүмә дүшәрсә һәр бир дудман
Чин нахшы олса да олачак думан.
Алчак бир инсанам, сүлһ әтмәсән сән,
Су ичмәк гәдәр дә сәбр әтмәрәм мән.
Низәмдә мәһв әдәр бу әждәһаны,
Нечә од туфаны ейәр саманы.

Пәһләван көксүнә охум ян алып,
Асланлар бөйрүнү һей нишан алып.
Дәнизин диби дә чарпышса, бә'зән
Гылынч тоз галдырар көйә дәниздән.
Гаршыма даг чыхса даянмаз бир ан,
Бир даг дикәлдәрәм дәмир охлардан.
Фил пәнчә атарса аяглаарам мән,
Филкөвдә падшаһам филләри енән.
Чейраны белиндән, ову будундан
Чейнәмәк шир үчүн олдугча асан.
Дәнизләр лачыны чыхса шикара,
Гушлардан ем верәр о балыглара.
Сиз әлсиз, аягсыз бир балыгсыныз,
Агзында әждаһа нәһәнкәм ялыз.
Итләр ки, чох заман сүмүк чейнәйир,
О хәнчәр дишийлә чөрәк дә ейир.
Гүввәтим һәр ерә дирәмиш аяг,
О ердә зәфәрдир мәнә бир даяг.
Кинлә гаршыларам, кин йолу кетсән,
Мәһәббәт әдәрәм, мәһәббәт әтсән.
Чавахир, я нәһәнк истәсән әкәр.
Дәнизим һәм нәһәнк, һәм көвһәр верәр.
Көрмәдин гылынчымы башларкән дейүш!
Нәһәнкдир үстүнә көвһәр төкүлмүш.
Мәнәм о хәзинә әждаһа пейкәр,
Чамымда зәһәр вар, һәм дә пазәһәр.
Мәндә көвһәр дә вар, әждаһа да вар;
Де көрүм һанкысы ишинә ярар.
Ипәйә тутарам, һүзура кәлсән
Кәмәндә саларам, инад әйләсән.
Сәнинлә һәм юмшаг тәрпәндим, һәм сәрт,
Һәр ики сынагла сынадым, әлбәт.
Гапыма сүлһ илә гәдәм гойсан сән,
Күнәш төк чәкилиб кедәрәм Чиндән.
Йохса ки, дүшәрәм бу кин изинә,
Чини төкдүрәрәм Чин дәнизинә.
Мәктубу охуркән салма тә'хирә,
Барышыг, я дейүш—көстәр бир кәрә.
Сел төкән булутлар чуша кәлиркән,
Айыг ол, дәһшәтлә күкрәйән селдән.

Өмрүндә кимсәдән горху дуймайн
Чагырды дил билән камил бир инсан.
Язылан мәктубу тапшырды она,
Искәндәр мөһрүйлә верди хагана.
Өйлә ки, мәктубу охууду хаган,
Аз галды йыхылсын уча тахтындан.
Мәктубдан гәлбинә дүшдү һәйәчан,
О һәм зирәкди, һәм зирәк таньян.
Бу ики тәдбирә сарылды анча:
Сүлһ илә янашмаг, йохса чарпышмаг?
Кединчә тәдбирин көзү юхуя,
Икиликдән доғар һәр фикрә зия.

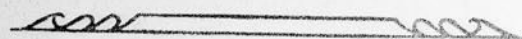

ХАГАНЫН ИСКӨНДӨРӨ ЧАВАБЫ

Эй саги, күлаб төк, шэрабы бир ан—
Үстүмө сөп мөним галхым юхуан.
Бу күлкун күлабдан чийэр су алыр,
Һәр бир баш агрысы ондан азаалыр.

Кешикчи, гапыны дурма, тез багла!
Сонра кет, сөн дө өз дәрдинө агла!
Гәлбими сыхынты, гәмдөн эт узаг,
Мөни өз дүшүнчө, дәрдимө бураг!
Кимсәйлә данышмаг һөвәсим йохдур,
Өзүмлө өтмәли сөһбәтим чохдур.
Узаг бир өлкөдөн мүштәри, кимсә
Көвһәр мө'дәнини көрмөйө кәлсә,
Бахарса Низами хәзинәсинә,
Дүшсә сөз бәзминин шән нәш'әсинә,
Сөйлә: „Эв саһиби эвиндә йохдур,
Олса да ядлара гаршы союгдур“.
Йох, хәтә сөйлөдим, дүшүн, эй рәгиб,
Гәрибә дүшмәнлик олмазмы гәриб?
Гапымы баглама, кет, ачыг бураг!
Уғурлу сайылмаз гапы багламаг.
Мадам ки, сөз мөнә дөниз ад вермиш,
Гапымы дөниз тәк ачын сиз кениш.
Гапыны ач, сула, дурма бу ердә,
Ай кими чадыр гур хәрәбәләрдә.

Гой кәлсин араян кәсләр, нөһайәт,
Бу сөз султаныны өтсин зиярәт.
Үзүмә сабаһ бир пәрдә чәкиркән,
Килана кедәрәм догма Кәнчәдән.
Мүштәриләр кәлир мөнә һәр яндан,
Мөни көрмөк үчүн таһмаалар имкан.
Рәссам фырчасындан тәк бир мәнзәрә,
Чәкиламиш көрәрләр бәяз дәфтәрә.
Сөзүмдән бах, нечә кәнара чыхдым,
Һардайдым, көр кәлиб бир һара чыхдым.
Бу парлаг хәзнәнин баш сурәткәри
Сачды сәрвәтиндән бу көвһәрләри.
Әфрасяб мүлкүнүи вариси әркән,
Башыны күнәш тәк учалтды Чиндән.
Тутмушду хәбәр ки, Румдан бир мүдһиш—
Күкрәйән әждаһа өлкәйә кәлмиш.
Мәктубу охуюб даамышды хаган
Дәһшәтләр ичиндә галмышды хаган.
Тәмиз бир дүшүнчә, саглам фикирлә,
Ишин һикмәтини кечирди әлә.
Әввәлчә истәди сүлһ үчүн хаган
Бир мәктуб көндәрсин она дурмадан.
Әмр әтди, отурсун о чинли катиб,
Кағыза, гәләмә версия бир тәртиб.
Шәһларә ярашан бир гәләм чалсын,
Һәр сөздә рүтбәни нәзәрә алын.
Гәләмин нафиндөн төкдү катибләр,
Чинли аг ипәйә мүшк илә әнбәр.
Шух, бишмиш сөзләр ки, гәлб алыр һәр ан,
Инсанын бейниндә ер тутуб галан,
Үмидләр бәсләйән, гуртулуш верән,
Сүлһ илә чырпынан, һиддәт көстәрән,
Чарпышмаг йолуну баглаяй әфсун,
Дашлары юмшаддан сәһирли оюн,
Тикичи ох кими дили баглаяй,
Һәм киңә, һәм сүлһә бир гапы ачан.
Намәйә олду баш зинәт, баш нахыш
Бир ад ки, бу адлар ондан яранмыш.
Һамыя көмөкдир, көмөк көрмәдән,
Өзүндөн диридик, дирилик верән.

Дүнаны ярадан о улу гүдрэт,
Күч верэр, ээифа, көстөрөр шэфгэт.
Көйдөки шыга байраг тикэндир,
О гара дивлэрэ гэлэм чэкэндир.
Доланан пәркара һәрәжәт верән,
Мәркәзи нөгтәйә сүкүнәт верән,
Һәр бир шей онунла этмәдә зүһур,
Һәр шей ки, верилир, верәни одур.
Һәр сусан, сөйләйән айыг, сәрхошдан,
Сирринә йол тапмаз онун бир инсан.
Инсанлар ачиздир бәндә олараг,
Игтидар, бөйүклүк онундур анчаг.
Дүня яраданан яратмасындан,
Вүчуда кәлмишдир зәмин, асман.
Сөз ачды падшаһдан чох үзр истәди
Танрыдан сәнә йүз афәрин деди:
„Дүнәда яшәян тачидарлардан
Ачары тәк сәнә вермиш ярадан.
Дәниздән дәнизә атылды; сәни—
Ирана, Турана узанды әлин.
Мәғрибдә дөйүшдән азад олараг,
Мәшригин хәттинә галдырдын байраг.
Дүнәны бүсбүтүн кечирдин әлә,
Үрәйин дөйүшдән доймамыш һәлә.
Йолда әждаһа вар, чилову кәл, чәк!
Әфсанә уәундур, кечәләр кәдәк.
Иран, Рум падшаһы Искәндәр сәнсән,
Мән дә бу өлкәдә фәрман еридән.
Мән кими гулларын варса бир йығын,
Мән башга бир шейәм, олма чох гызғын.
Сән дә, мән дә торпаг, ердәр дә торпаг,
Инсан торпаг гәдәр олмады юмшаг.
Ағалыг торпага киричәдир шән,
Торпагда сечилмәз кимсә кимсәдән.
Гәтрәни дәнизә атсалар әкәр,
Башга гәтрәләрдән ким ону сечәр.
Бу дашлыг ерә ки, шаһ кәлкә салды,
Өлкәмин һәмәти артыг чоһалды.
Верилән һәмәтин, һагга инанан,
Шүкрүнү артырсын кәрәк һәр заман.

Аллаһ мәним үчүн артырды һәмәт,
Тәшәккүр әдәрәм танрия әбәт.
Нә гәдәр чаным вар шүкр әдәрәм һей,
Дүнәда вармыдыр бундан кәзәл шей?
Әшитдим бир һечә билән кимсәдән,
Ордуну һәр ерә чәкмәк истәркән,
Һарда ки, базар вар, һәмәтлә долу,
Көндәрәрсән ора бир һечә румлу.
Һаршыя нә чыхса олуб мүштәри,
Алсынлар һаршыя чыхан шейләри.
Яндырыб гуяя төкүрсән һәмәт,
Һаг верән һәмәтә әтмирсән һәрмәт.
Шәһәрдә битинчә бүтүн зәхирә,
Чапырсан әждаһа кими о ерә.
Ачлыгла өлкәйә саһиб дурурсан,
Мум әрийән кими гызармыш ордан.
Онунчун тәрпәндим мән өз еримдән,
Гытлыгы галдырым өз шәһәримдән.
Бу ердә һийлә вә фүсун иш көрмәз,
Чин сизә зәхирә вә әраг вармәз.
Дөйүшдән яхшыдыр барышыг, шәфгәт,
Бири дәрә кәтирир, бири сәәдәт.
Чинли тарласыны этмә тару мар!
Сәнин дә тарланы бир күн сәл басар.
Гүвәтәли олсан да гәлби юмшаг ол,
Шаһлыгдан яхшыдыр, танры гоян йол.
Ярамаз һеч заман ағыллы инсан
Өзүндән күчлүйә охусун мейдан.
Дүнәя яраян бөйүк ағылсан,
Һөкмүнә бағлыдыр һәр яхшы, яман.
Бир шәхсән олмаса шәхсә имдады,
Сай вахты һеч сая алынмаз ады.
Сәнә мәхсусдур бу падшаһлыг, дөвләт,
Сәнәдир танрыдан фәрман вә шөвкәт.
Һәр бир шей тәмәлдән мөһкәм гурлуур,
Тәмәлсиз биналар чох тез дә учур.
Күмүшү зәр әтмәк, әгиги биллуур,
Мейвәни зоракы етирмәк одур.
Сатычы алманы әвдә етирир,
Одур ки, ейәркән дады итирир.

Эдл үчүн яратмыш сәни ярадан,
Зүлүм баш верәрми адил падаһдан?
Дүняда залыма эләмә көмөк
Ки, бир күн эдлиндән сорулур, бишәкк.
Позса өз рә'йини рә'йи хош инсан,
Өз абад мүлкүнү этмәэми виран?
Тәбии һалындан бу дөнүк дөвран,
Истийә, союга, уйдугу заман
О исти, союгда арама сәһһәт,
Дәйишмиш ондаки саглам тәбиәт.
Илин һәр фәслинин вар әләмәти,
Кәрәкдир кестәрсин о тәбиәти.
Һәр баһар кестәрсин баһарлығыны,
Июл да кестәрсин өз варлығыны.
Һәр шей өз әслиндән дөндүйү заман,
Дөнәләрә гаршы дөнәр бу дөвран.
Искәндәр инсафла ад алмыш әрдир,
Йохса һәр бир икид бир Искәндәрди.
Санма ки, ачизәм гызгын дөйүшдә,
Дагдан тоз гопаррам бир тәрпәнишдә.
Филләрин белинә тахт гойсам әкәр,
Һиндистан мүлкүндән хәрачым кәләр.
Аларам алтыма гызмыш асланы,
Белинә гоһрам һүркүч паланы.
Сәнинлә дөвләтлә, шөвкәтлә, әлбәт,
Кәни алышдырмага этмәдим нийәт.
Бу ерә онунчун ачдынса ганат,
Гаршында бөндә тәк әйлим гат-гат.
Башымы гапында сүртүм торпага,
Тәк мән йох, баш әкәр Чиндә һәр ага.
Зәһнинә нә кәлсә она кедәрәм,
Бөйүк бир миннәтлә гәбул әдәрәм.
Бу ишдә йох мәнә әскиклик, төһмәт,
Гонагсан, гонага вачибди һөрмәт".
Гәлб ачан чавабы гасидә верди,
Мәктубу дурмадан шаһа етирди.
Охуду о гызмыш аслан мәктубу,
Маралын овуна мүнтәзир дурау.
Чин шаһы горхурду кечә басгындан,
О кечә сүбһәдәк ятмады хаган.

Күнләрин бириндә парлады дүня,
Күнәш нур сачаркән торпага, суя,
Хаган өз ағлынын йолуһа кетди,
Сынанмыш кәсләрлә мәсләһәт этди.
Бир вәзири варды ағыллы, билән,
Дүня нур алырды тәдбирләриндән.
Ортая һәр һесаб атсайды хаган,
Вәзир һәлл әдәрди .ону һәр заман.
Ондан өз фикрини сорду бу ишдә,
Фикири сагламды һәр бир кедишдә.
„Бу кинин өнүндә нә сагт дурум?
Чархын гулағыны мән нечә бурум?
Мадам ки, гашыны чатмышдыр бу Чин.
Нә атсын илк әррим, мәнәббәт, я кин?
Чарпышсам, дүшмәним күчүдүр, әзәр,
Башыны Кейхосров тачлары бәзәр.
Онуула кечинмәк истәрәм керчәк,
Халг мәнә ачиз бир хаган биләчәк.
Билмирәм бу шаһын нәдир истәйи?
Өлкәйә кәлмәкдән нәдир диләйи?“
Хагана сөйләди ағыллы вәзир:
„Чәтиндир кестәрмәк сәнә бир тәдбир.
Әзмин чох кәскиндир, горхурам, йәгин,
Әмрин дә әзмин тәк олачаг кәскин.
Варына, ордуна мәгрур олараг,
Ейилмәк көрүнүр сәнә чох узаг.
Бөйлә бир шәһрияр кәлмиш гапына,
Достлуг гапысыны бағлама она.
Фәтһ әтмиш, һәр ерә басаркән аяг,
Бу ишә олармы һеч союг бахмаг?
Оюну санырсан буну, тачидар?!
Бу ишдә ярарлы инчә нөгтә вар.
Бу ишләр таһрынын ишидир, бишәкк,
Дүшмәнлик таһрыны сынамаг—демәк.
Күнәши гылынчла сарсытмаг олмаз,
Гочаман Әлбүрәү дағытмаг олмаз!
Гәбул әт, йохса бу гочаман фәләк,
Дөвләт саһибинә зиян верәчәк.
Нә бәхти атмага ярар, әй хаган!
Нә дә бәхтияра кәсилмәк дүшман.

Хошбөхтө тахылма, олсан да мөтин,
Онунла чарпышмаг чэтиндир, чэтин.
Бөхтияр ээм этсэ башмагы чүтлэ,
Эн кэскин нештэрэ вурулмаа шиллэ.
Онунла бирчэ ай кет кечин бир аз,
Бу ердэ яд олан чох уузн гамаз.
Шийэйэ өнчэ сэн вурма даш, кэсэк,
Гырылса чэтиндир ону дүзэлтмэк.
Сарай сүтунуна вурулса чамыр,
Гуруюб дүшөркөн лэксэи галыр.
Яралар сагалыб тапарса сөһһөт
Яранын ери түк чыхармаз элбөт.
Чалыш ки, бу гара эждаһа бөдөн
Һөрмөтлэ совушсун бизим өлкөдөн.
О күн даш атылды Синин тасына,
Кэлди бу эждаһа Чин гапысына.
Дүшүнмэ, лачивөрд боялы паатар—
Һәр шэхсэ көйлөрдөн кэлир, эй салар.
Аһэнкисз сас илэ инлэйир чаһан,
Гүсур пөрдөдөдир сучсуздур чалан.
Пөрдэйэ истэсэн хош аһэнк вермэк,
Һөмаһэнк пөрдэйэ кет элэ көмөк“.
Дүшмэнлик этмөкдө Чин тэрөфдары,
Көрмөди фэлөкдөн көмөк асары.
Дүшүндү бу ишэ уйгун бир чара,
Итаэт этмэйи алды гэрара.
Ээм этди сүлһ илэ йола кэлмэйэ,
Дөркаһа үз гойсун элчийөм дейэ.
Нэзөрдөн кечирсин о чаһандары,
Башыны дик тутан о башчылары.
Шаһлыг, шөвкэтини көрөрөк бир-бир,
Сонра да бу ишэ төксүн бир тэдбир.
Күнэш гайыгчысы о күн сөһөркөн,
Гайыгы салыркөн суя саһилдөн,
Хүтөн шөһрияры, Чин тачидары
Тэдбирлэ кейинди элчи палтары.
Ашина олмадан кимсэ бу сиррэ,
Чапды Искөндөрин дүшдүйү ерө.
Шаһын дөркаһына кэлдийи заман,
Бу ишдөн тез хэбэр тутду һөкмүран:

Һүзүра бир әлчи көндәрмиш хаган,
Көрүшдә мұбарәк, сөздә пәһләван.
Падишаһ әмр әтди: „Кәлсин һүзүрә,
Отурсун әлчиләр отуран ерә!“
Мөһтәшәм әлчи тез кирди дәркаһа,
Пәрәстиш йодуйла баш әйди шаһа.
Әмр әтди, отурсун ашағы яндан,
Хаганын әмрини әләсин бәян.
Падшаһын әмрийлә әлчи отурду,
Отурдан кимсәйә бир дә баш вурду.
Бир заман отурду гырпмаыраг көз.
Яхшыдан, ямандан ачмады бир сөз,
Көрдүйү бүсата галараг мәбһут,
Әтди о дөврәдә нөгтә тәк сүкүт.
Әлчийә ишарә әтди Искәндәр:
—Хагандан кәтирдин, сөйлә нә хөбәр?
Булут архасында кизләнен о ай,
Гылынч тәк дил ачды, дүрр сачды лай-лай:
—Иран, Рум шаһынын бу кәләсиндән
Сәадәт тапараг, өлкә олду шән.
Бу ерләр, өлкәләр, Чиндән Мачинә
Бөйүк тачидарын кечсин әмринә.
Дүняда яшасын уча дәркаһы,
Олсун тачү тахтын бөйүк пәнаһы.
Кизли сөзләрим вар сәнә, тачидар,
Горхурам бу ердә әтмөйә изһар.
Бөйлә әмр әтмишдир мәни көндәрән:
„Хәлвәт әт, олмасын әшидән, көрән.
Галмасын хаслардан кәрәк бир нәфәр
Бир сән ол о ердә, бир дә Искәндәр.
Ачыгда, кизлиндә галса бир кимсә
Сиррими ачма сән, дүшмәсин сәсә“.
Искәндәр чәкинди ерсиз истәкдән
Әһтият әйләди хәлвәт әтмәкдән.
Әмр әтди дурмадан бөйүк тачидар,
О сәрвә вурсунлар гызылдан чидар,
Гызыл бир кәмәрлә чәкиб голуну,
Бир зәнчир алтына алдылар ону.
Бошалды хеймә, халг чәкилди яна,
Башчылар кечдиләр гапы ардына.

Чэкилди бүсбүтүн сарайдакылар,
Гапыя йөнөдди хаслар, һәр нә вар.
Искэндәр тәк галды, чэкинди анчаг,
Янына бир алмаз гылынч гояраг,
Сөйләди: „Кимсә йох, бир мәнәм бир сән,
Дурма ач дүйүмү гапалы сөздөн!“
Падшаһын әмрилә әсрарлы киши
Дүйүмү гыраараг аналтды иши.
Әсрарын үзүндөн пәрдәни ачды,
Дуая башлады, инчи, дүрр сачды:
„Нечә ки, яшыла бүрүнүб һәр баг,
Һәр гызыл күл олур янар бир чыраг.
Күл кими парласын үзүн һәр заман,
Тәк сөндөн яшыллыг алын бу чаһан.
Газылын дүнянын мөһрү адына,
Чатасан дәвләтлә өз мурадына.
Зәнимчә таныйыр мәни шәһрияр,
Даһа явармаға нә әһтияч вар?
Сирримдән шадлыгы тутмаммыш хәбәр,
Билирәм Искэндәр доғрулуғ севәр.
Сәнә өз янымдан әлчи кәлдим мән,
Әсирин олушам, әсир әтмәдән.
Мәнәм Чин хаганы, гошун сәрвәри,
Шаһын хидмәтиндә өпүрәм ери“.
Позулду бу чәсур ишдән тачидар,
Хошуна кәлмәди белә бир рәфтар.
Ачыглы бағырды она һөкмүран:
„Сечилдир гумашын үзү астардан.
Тәрландан сечирәм ачиз сәрчәни,
Бағырындан танырам мүшкү, нафәни.
Анчаг сахлайырам һәя вә һичаб,
Өртүлү кәсләрдән ачмарам нигаб.
Аналт ки, нә мәчбур әйләмиш сәни,
Кизлиндә галмадын, йыртдын пәрдәни?
Иран, Рум шаһындан һеч горхмаяраг,
Полады мум кими сандынмы юмшаг?
Сарсылмаз голумдан горхмадынмы сән?
Мәним тәразыма торпаг төкүрсән!
Көнч марал нә гәдәр олса да чәсур,
Чилову асландан чәкмәси хошдур“.

Бир чаваб олараг сөйләди хаган:
„Йүз мин афәрино, әй лайиг олан!
Билирәм амансыз дейил падишаһ,
Дәркаһа онунчу кәтирдим пәнәһ.
Гапыдан мән өзүм кирәрсәм әкәр,
Башымы һансы бир дүшмәним кәсәр?
Дишини узагдан кәстәрсә габан,
Кин илә дөйүшәр о гара аслан.
Дишини чыхарыб әйсә бойнуну,
Аслан да тохунмаз, бағышлар ону.
Мәндән ки, көрмәмиш султан намәрдлик,
О ики асландан узагмы мәрдлик?
Гаршына гылынчла кәлдийим заман,
Горхардым сәндәки кәскин гылынчдан.
Мән ки, бир дост кими кәлмишәм анчаг,
О кәскин гылынчдан нә үчүн горхмаг?
Мән ки, кәстәрмәдим сәнә хәянет,
Даһа үз верәрми мәнә һәгарәт?
Әкәмә ат салдын, кәстәрдин шәфгәт,
Сәнә кин бәсләмәк олур чинайәт.
Гәлбимдә галмады кин, гәрәз әсла,
Дәркаһа кәлмишәм бөйәлә инамла.
Мән шәфгәт кәстәрсәм, бағламасам кин,
Ким кәсәр башыны шәфгәт әдәнин?
Тутаг ки, күнаһым һәддән артыгдыр,
Гәриблик бир бөйүк үзүрүһалыгдыр.
Искэндәр инсафлы, мәрһәмәтлидир,
Сучсуза һәр заман шәфгәт кәстәрир.
Ким она сығынса ганындан кечәр,
Ким аман истәсә, көрмәз бир әрәр.
Мән ки, бу дәркаһа өнчә йөнәлдим,
Сәндәки әдәләт инзилә кәлдим.
Адилдир чаһанкир, бөйүк Искэндәр,
Она һәр бир заман һаг ярдым әдәр“.
Яғлы бир дил илә нөгтәләр сачды,
Падшаһын гәлбиндән дүйүмү ачды.
Искэндәр сөйләди: „Хош кәлдин, шад ол!
Бөйәлә дүшкүнүкдән артыг азад ол!
Анчаг, бу кәлишдә нә имиш фикрин,
Бу нечә сиррдир, айдын кәстәрин?!“

Ҳагани

Сыгынан деди: „Эй дуняа сыгнаг!
Бу сирри ярармы сандон сахламаг.
Бу уча дәрқаһа онунчун кәлдим,
Фикрини, йолуну билиб өйрәндим.
Кәлмәкдән мөгсәд нә? Анададым буну,
Нәдир бу кәлишин әввәли, сону?
Әл тутса мәнә бу дөнүк рузикар,
Падшаһы кин илә әдим бәхтияр.
Бу диләк әлимдән кәлмәсә анчаг,
Шәстимдән чыхан ох дүшәрсә узаг,
Мөгсәдим һөрмәтлә өпмәкди ери,
Искәндәр кининдән чәкилсин кери.
Мән әсиркәмәдим чанымы шаһа,
Гылынча әл атмаг нә кәрәк даһа!
Чаваһир әлиһә кәлирсә асан,
Нә чыхар зәһмәтлә дашы йонмагдан?
Мадам ки, сүһ илә кәйһәрәр диләк,
Дөйүшә ат чапмаг даһа нә кәрәк?
Чин, Туран тахтыны мөндән истәсән,
Бойнуму чәкмәрәм бу итаәтдән.
Достлуғу атараг кәсилсән дүшман,
Атамын юрдуу бағышламасан,
Адыйын мөһрүнү әдәрәм гәбул,
Оларам мән сатын алынмамыш гул.
Нә олур, падшаһын кениш мүлкүндә
Чохаалсын кет-кәдә дост олан бәндә.
Вуруша гәсд әтмә кининдән чәкил,
Бүтүн Чин донунун бир чини дейил.
Дәйәрли гулларын чин-чин сачындан
Бир чин дә мәнә вер, сәниндир фәрман.
Айын саф үзүнә ярашмаз бу чин,
Гашыйын тағындан чәкилсин бу кин“.
Искәндәр сөйләди: „Эй фикри көзәл,
Вердийин сорғуя әләйим әмәл:
Дүшмәнин башыны өпсүн тоз, торпаг,
Олсун яд кимсәләр дунядан узаг.
Әмиримә баш әйән һәр бир кишвәрдә,
Найибләр тикилсин мөндән һәр ердә.
Инди ки, мән сәнә гылынч чәкмәдән
Башыны әйәрәк тәслим оладун сән,

Тахтыла башыны уча әйләрәм,
Тачыны башында сахларсан мөһкәм.
Нә мүлкүн, нә тачын кәрәк!—Ол әмин
Гоймарам ки, олсун ишләрин чәтин.
Яһныз бир шәртим вар, бүтүн мүлкүндән
Мәнә едди иллик хәрәч верәси.
Едди ил веркиси верилсә мәнә,
О башга веркиләр һалалдыр сәнә“.
Динләйән аглына айдынылыг сачды,
Агзыны инчә бир чавабла ачды:
„Тачидар нә һагла истәйир һалә,
Едди иллик хәрәч бу аз өмүрлә.
Өмрүмү әдәрсән тә’мин едди ил,
Едди ил хәрч вермәк чох чәтин дейил“.
Бу сөзү бәйәнди үчә һөкмүран,
Гызынча бейни бу инчә чавабадан.
Сөйләди: „Алты ил нә версә сүһ,
Аяг мүздү вердим сәнә, әй һушяр.
Көрүрәм шүурун, аглын инчәдир,
Гәбулдур мәнә тәк бир иллик кәлир“.
Түркләрин хаганы дуня шаһындан
Дашғын бир севинчлә олду камиран.
Дәрқаһын тозуну кирпик учуйлә
Сүпүрә-сүпүрә сөйләди бөйлә:
„Билирәм, мәтиндир вердийи пейман,
Күчүнү артырсын улу ярадан,
Мадам ки, тачидар сөз верир буна,
Өз әлийлә бир хәтт кәрәкдир мана.
Бир иллик хәрәчы вердийим заман
Мәни өз еримдә гойсун һөкмүран.
О хәттин голумда олсун бир голбаг,
О хәтти башымчын сахлайым анчаг.
Башымла мән дә сөз верирәм инан
Бу достлуғ йолундан чыхмарам бир ан“.
Сөз кетди арада, бағланды пейман:
Гачсын һәр икиси вәфасызлыгдан.
Дүшмәнлик силинсин, достлуғ вар олсун,
Бу дуня дурдугча бәргәрар олсун.
Нәһайәт бир фәрман верди һөкмүдар;
Хаганын голундан ачыасын бағлар.

О гызыл зэнчирдэн учалсын башы,
Тачынын чавахир олсун даш-гашы.
Искэндэрлэ битди бу энди-пейман,
Өз ордукаһына гайытды хаган.
Кечэнин султаны ачынча чэтир,
Гаранлыг мүшк кими сачырды этир.
Улдузлар о гэдэр гызыл сәпирди,
Ер өкүзү гызыл алтына кирди.
Шаһ мейлә тәскинлик верди димага,
Ахытды шәрабы ягут додага.
Ахшамдан сүбһечән отурду енә,
Ичди Чәм чамыны Чәмин эшгинә.
Юхунун йодуна сәпмишди тикан,
Зәһмәти, кәдәри унутмуш бир ан.
Нә дүшмән ишиндән кәдәр чәкәрди,
Нә кешикчи сәси, нә дөйүш дәрди.
Сүбһечән шаһанә гәдәһ сонараг,
Кечәни кейф илә кечирди ояг.
Тәбии ягуту йонтунча заман,
Ягутлу тач илә чифт олду чаһан.
Гапыдан кирди тез кешикчи әскәр:
„Нечин гәфләт әтмиш уча Искэндәр?
Будур Чин хаганы гошунла кәлир,
Аягы алтында ер, көй титрәйир.
Гайнашан ордусу дүня долдурур,
Көйләрә сәс салмыш тәбил вә шейпур.
О гэдәр фил вар ки, инчинир йоллар,
Кунәшә, ая баш галдырмыш губар.
О гэдәр гошун вар, чыхмыш һесабадан,
Һеч бир кәс көрмәмиш о гэдәр инсан.
Ордусу дашыйыр һәр чешид яраг,
Поладдан дәниздир һәр далғасы даг.
Хаган да отурмуш гочаман филә,
Арада ики мил вардыр фасилә“.
Бу һейрәтли ишдән тутунча хәбәр,
Падшаһлыг тахтындан әнди Искэндәр.
Йол өлчән бир көһлән ата отурду,
Һәрб үчүн сазлады мүнтәзәм орду.
Хаганла дөйүшә тез һазырланды,
Онун пейманыны бир һийлә санды.

Әмр әтди, борулар курласын кинлә,
Дүз гашлар чатылсын дүйүмү чинлә.
Уча бир даг кими орду чәкәрәк,
Вурду ох, йй, гылынч галхандан бәзәк.
Кәшфийят голуна верди чох яраг,
Дәниздән булута учалтды бир даг.
Бу ишдән хагана верилди хәбәр,
Онула дөйүшә чыхмыш Искэндәр.
Ордунун гәлбиндән ат сурду хаган,
Сәс илә бағырды: „Кимдир һөкмуран?
Сөйләйин, атыны бу сәмтә чәксин,
Үзүнү үзүмдән кизләйир нечин?“
О чинли сәсиндән Искэндәр дурду,
Донуну чинләйиб белинә вурду.
Фил йыхан атыны сәйиртди һаман,
Ат салды өндәки филә дурмадан.
Дил ачды, түркләрә әләди гаргыш:
—Фитнәсиз анадан бир түрк доғмамыш.
Чинлидән көзләмә чин, гащдан башга,
Вердийи пеймана чевирир арха.
Нә доғру сөйләмиш кечән гочалар:
„Чинлидән умулмаз вәфа, ә'тибар“.
Һамы дар көзлүйә бәсләмиш рәгбәт,
Башганын көзүндә көрүрләр вүс'әт.
Әввәлчә сүһ үчүн нийә сөз вердин?
Сонра дүшмәнликдә нә файда көрдүн?
Пейманым, гәлбим бир, тутмушам бир йол,
Сөзүм аз, доғрулуғ, сәдагат бол-бол!
Демәк ки, сизләрдә мәнәббәт киндир,
Чиндәки түркләрин гәлби чин-чиндир.
Бу чинли түркләрдә олсайды вәфа,
Донунун чининдә яшарды дүня!
Гәлбими бағладын өз пейманына,
Эй дөнүк, инди сәс вурурсан мана!
Поладдан бир дага дөнсә вүчүдун,
Йә'чүчдан, Мә'чүчдан олса да ордун,
Искэндәр, Искэндәр сәдди ток инан,
Тәртәпмәз о полад эзән Йә'чүчдан.
Турачын әчәли чатдыгы заман
Шаһын овлагына гонар һавадан!

Чэйирткэ ал ганад ачында, элбэт,
Ал гана верэчэк сэрчэйэ бир хэтт.
Тачыны аларам дикбашлыг этсэн,
Сучундан кечэрэм достлуугу күдсэн.
Тинэтим яралар, хэм дэ сагалдар,
Ары тэк хэм балым, хэм дэ ийнэм вар.
Деди, Чин хаганы:—Мэн, эй шэһрияр!
Сөзүмдэн дөнмөдим, мөһкөмдир илгар.
Сэнэ дост демишэм достам хэр заман,
Сөзүмдэ догруям, мөһкөмдир пейман.
Һөкмүнэ баш эйдим артыг дөнмэрэм,
Вердийим эһдимдэ сабит гэдэмэм.
Өлкэнэ онунчун кэлмишэм, инан,
Мангалын этр алсын мөним удумдан.
Билэсэн мөндэ дэ вар гүввэт, хүнэр,
Улдузлар көйүнэ чөкэрэм эскэр.
О гэдэр хүнэрсиз дейилэм ки, мэн,
Енмэдэн гайыдам хэр бир дөйүшдэн.
Көрүрсэн, даг кими вар мөтин ордум,
Чошгун бир дөниздэн белэ йох горхум.
Ялныз арха дуран тале вар сөндэ,
Ер сэнэ көлөдир, көй сэнэ бөндэ.
Кин, инад көстөрэн бир бөхтияра,
Чөкир өз башыны ағачда дара.
Сэнин архададыр бу көй, бу дөвран,
Дөвранла дөйүшмэк олурму асан?
Энди фил белиндэн дурду фил кими,
Чаглады Фир'она догру Нил кими.
Искэндэр көрдү ки, үзр илэ хаган,
Она үз чевирмиш кэлир һарасан.
Өнүнэ ат чөкди, мисли йох Чиндэ,
Башдан гуйругачан гызыл ичиндэ.
Этди бу ат илэ ону камиран,
Янында ер тутду бөйүк пөһлөван.
Бу атдан башга чох шей верди она,
Бир иллик хэрачы кечди хагана.
Дост оландан сонра шаһ илэ хаган,
Дүшмәнлик кәсиади ханөданлардан.
О ердэ бирлөшди хэр ики орду,
Хэр ики падишаһын гэлби бир вурду.

Силаһы, ачыгы төкдүлэр ерө,
Кирди бир-бирилэ дөрһал алверө.
Чинин сүпөһдары Чин диярындан
Азугө көндәрди шаһа хэр заман.
Сарайын халгына бу ейинтилэр
Кифайөт эдирди ахшам вэ сөһөр.
Чалгы мөчлисиндэ гэдэһ вурарды,
Бирликдэ отурар, биркэ дурарды.
Мөчлисдэн овлага чапаркөн онлар,
Икиси бир ердэ эдәрди шикар.
Неч бири тэкликдэ ичмәэди бадэ,
Хэр бири хэр ишдэ яшар азадэ.

РУМ ВЭ ЧИН НЭГГАШЛАРЫНЫН ЯРЫШЫ

Саги, чан бэслэйэн бир мей вер мана,
Бир мей ки, чан кими кэрэkdir чана.
Бу сөнүк өмрүмэ кэнчлик кэтирсин,
Союмуш ганыма чошгуялуг версин.

Чичэкли баһар тэк бир күлшэн күндэ,
Руэкардан сечилмиш көзэл, шэн күндэ,
Шаһа Чин хаганы кэлмиши гонаг,
Ики парлаг күнэш бир отурага,
Зэнчидэн, Юонандан, Чиндэн, Ирандан,
Гонаглар сэф чэкмиш һэр ики яндан.
Мэчлисин үз-көзү мей илэ шэнди,
Дүнянын чөһрәси тозсуз күлшэнди.
Ички шэнлийиндэ көвһәрден далга,
Сөйлэйэн додагдан ахыр гулаға.
Иш билэн кэсләрдэн ачылды сөһбәт:
Дүняда биликчэ ким тапмыш шөһрәт?
Дэйэрли шей чыхар һансы торпагдан?
Сән'әтчэ дүняда ким алмыш ад, сан?
Бириси сөйләди: „Чаду вэ һилэ,
Һиндидэн баш верир, бахсан диггәтлә“.
О бири сөйләди: „Бэхти ятанлар
Һэр саяг чадуну Бабилдэн алар“.
Башгасы сөйләди: „Верир эн шаграг
Ханәндэ Хорасан, чалгычы Ираг“.

Бириси сөйләди: „Йүксәkdir элбәт,
Эрәбин дилиндэ олан фәсаһәт“.
Бириси деди: „Рум нэггашы элбәт,
Дүняда газанмыш бөйүк бир шөһрәт“.
О бири сөйләди: „Көрмәдин, нәдир,
Чин нахшы дилләрдэ бир әфсанәдир“.
Дейишмэ чошдурау, Рум илэ Чини
Енмэйә башлады, бири-бирини.
Һэр бири фикрини исбат эдәрәк,
Нахыш пәркарындан көстәрди өрнәк.
Дейишмэ сонунда верилди гэрар,
Ики гаш тагы тэк бир таг гурсунар!
Бу тага һэр ики гаш арасындан
Бир өртү чәкиласин мүэйән заман.
Румлу бир кушәдэ сән'әтэ дурсун,
Чинли бир бучагда нахышлар вурсун.
Мүэйән саатлар кәлмәмиш баша,
Бахмасын һеч бири дикәр нахыша.
Ялныз бу иш сона вардыгы заман,
Галхсын бу асылы пәрдэ ортадан.
Көрсүнләр бу ики инчә нахышдан
Һансыдыр эн тәзә, инчәлик сачан!
Усталар отурду бир нэггаш кими,
Ики таг алтында ики гаш кими.
Ахыра етинчө мүэйән заман,
Өртүйү чәкдиләр ики нахышдан.
Һэр ики әржәнкин бирди пейкәри,
Вурдугу нахышы, рәнки, зивәри.
Онара бахынча һейрәтдә галды,
Һэр ики сурәтдән бир ибрәт алды.
Нә саяг чәкмишләр ики пейкәри,
Сурәтчә бириндэн сечилмәз бири.
Отурду шаһ ики таг арасына,
Һейрәтлә бир она бахды, бир буна.
Сечмәди онлары бири-бириндән,
Тутмады хәбәр бу кизлин сиррдән.
Нә гәдәр диггәтлә әйләди нәзәр,
Ишин ич үзүндән тутмады хәбәр.
Арада инчә бир фәрг варды: бири
Сурәти көстәрир, алыр о бири.

Бөлинас бахдыгда ики сурәтә,
Әсарлы сәнәтдән дүшдү һейрәтә.
Чалышды, ортая чыхсын һәгигәт,
Нахышдан кечирди элә бир һикмәт.
Әмр әтди, дурмадан әсрар өйрәнән
Ортая бир пәрдә чәксин енидән.
Өйлә ки, ортадан асылды пәрдә,
Бири зөвгә далды, о бири дәрдә.
Румлунун лөвһәси парлады енә
Пас дүшдү чинлинин саф күзкүсүнә.
Нахышсыз галынча чинлинин тагы,
Падшаһын күл кими ачды янагы.
Пәрдәни арадан бир дә чәкдиләр,
Көрүндү һәр ики тагда бир пейкәр.
Билди ки, о парлаг нахышлы тага
Һәр нахыш әкс әдир башдан аяга.
Ян-яна ишләркән ики сәнәткар
Арада пәрдәдән чәкмишди һасар.
Румлу бир лөвһәни чәкирмиш кәзәл,
Чинли дә лөвһәйә верирмиш сигәл.
Парларкән чинлинин вурдугу нахыш,
Румлунун шәклиндән әкси алырмыш.
Ярышын сонунда гәрар вердиләр:
Һәр ики сәнәткар көстәрмиш һүнәр.
Румлуя чатмаз бу нахыш төкмәкдә,
Чинли дә үстүндүр сигәл чәкмәкдә.

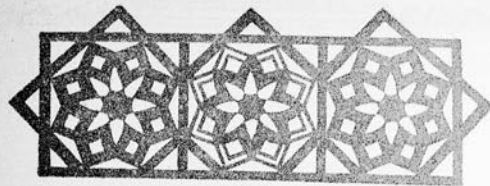

НӨГГАШ МАНИНИН ҖЕКАЙӘСИ

Эшитдим, олмагчын Чинә пейгәмбәр,
Рейдән Чинә кетди Мани сурәткәр.
Өйлә ки, бу хәбәр яйылды Чинә,
Ахдылар о ишләк йолун сәмтинә.
Йолунда ахар су һовзуна бәнзәр
Ишыглы биллурдан һовуз чәкдиләр.

Рөссамын фырчасы вурду ярашыг,
Үстүндән далгалар ойнады сым-сыг.
Һәрәкәт веринчә суя рузикар,
Саһили өпәрди чошгун далгалар.
Һовуз әтрафына нахышлар вуран
Чәкди чай янында битән отлардан.
Мани чох узаг бир әлдән кәлиркән
Йолчуну сусузалуг саамышды әлдән.
О һовзу көрүнчә сәбирсиз гачды,
Бош, гуру күзәннин агзыны ачды.
Долдурмаг фикрилә вурду даш һөвзә,
Әлиндә гырылды о сахсы күзә.
Билди ки, чинлиләр бу йолда ашкар,
Һовз илә она бир гуя газмышлар.
Чыхарды нахышлар ачан бир гәләм,
Алдадан о һовза вурду бир рөгәм.
Баш әйән гәләмлә әл ишләдәрәк,
Чәкди һовз үстүнә өлү бир көпәк.
Чәмдәйә һәр яндан дарашмыш гуртлар,
Көрүнчә сусузун үрәйи партлар.
Бу һовза сусузалар әдәркән ахын,
Өлү ит көрүнчә кетмәсин яхын.
Сүр'әтлә яйылды Чинә бу хәбәр,
„Узаглаш“ нахшыны вурду сурәткәр.
Манинин ачдыгы бу чаду, әфсун,
Чинлини һейрәтлә әтмишди мәфтун.
Бах, енә сәйиртдим икинчи кәрә,
Чәкдим сөз башыны бахын нә ерә.
Нечә күн бир ердә Искәндәр, хаган,
Зөвг алды гәдәһдән, мейдән, чалгыдан.
Кет-кедә мәнәббәт артырды, керчәк,
Ону да, буну да өйүрдү фәлак.
Бир күн шаһ сөйләди она: „Рузикар
Бир әнкәл ачмаса, сәфәр фикрим вар.
Ирадәм дөнмәкдир енә юрдума,
Мән Чиндән тәрпәнмәк истәрәм Рума“.
Она һөрмәт илә сөйләди хаган:
„Сәниндир бу дүня, сәниндир дөвран!
Һәр ерә үз гойсан бу тәлеинлә,
Аяг басдыгын ер һәр кәсә гиблә.

Атыны һәр ерә чапса һөкмүран,
Борчумуз гуллуғдур она һәр заман".
Чох һейрәт әтди шаһ бу айығлыға,
Ондаки вәфая вә саяғлыға.
Искәндәр мәчлиси хағана һәр ан,
Ишығлы көрүндү күнөшдән, айдан.
Үрәклә хидмәтә башлады хаған,
Шаһын хидмәтиндә дурду һәр заман.
Шаһ үчүн дәйәрли бәхшиш кәтирди,
Бунуңла башыны ая етирди.
Һөрмәтли тутдугча ону һөкмүран,
Достлуғу даһа да артырды хаған.
Һәр кәсә падишаһ бөйүклүк версә,
Дикбаш олмамалы өйлә бир кимсә.
Һәр заман кичиклик йолуҗла кетсин,
Өзүндән учая алчағлығ әтсин.
Нейсандан нә шәрәф алмышса сәдәф,
Чинә дә шаһ верди өйлә бир шәрәф.
Бағдадда вә Румда нәфис көрүнән,
Һәр чешид гиймәтли о кейимләрдән,
Верди Чин шаһына өйлә бир дәскаһ,
Ону көрмәмишди һеч бир падишаһ.
Шаһанә бәхшишләр доюрду Чини,
Чинлинин алнындан ачылды чини.
Галмады о бөйүк Чиндә бир нәфәр,
Кеймәсин хәз, атлаз, зәриф кейимләр.
Әтди Искәндәрин көрдүйү бу иш,
О даркөзлүләрин гашыны кениш.
Шаһын кип гашы тәк достлуғ бәркишди,
Искәндәр башына һамы анд ичди.

ХАҒАНЫН ИСКӘНДӘРИ ГОНАҒ ЭТМӘСИ

Кәл мәни азад әт, сағи, йох демә!
Гәдәһдән көз яшы тәк әтәйимә.
Бир мей вер ки, олсун саф ширә кими,
Йусун һәр чиркабдан бу әтәйими.

Чапғынлығ әтмә, әй Чин үзлү көзәл,
Бир саат гашына чин кәтирмә, кәл!
Гейдимә гал мәним, гәлбими шад әт,
Бир күнлүк гүссәдән мәни азад әт!
Хағанын кәлири кечсә дә әлә,
Сел кими ахытма, яғыш тәк хәрчлә.
Малындан бир аз е, бир аз вер, анчаг
Башгалар үчүн дә азачығ бураг.
Емә вар-йохуну, кеч галхацаған,
Йохсуллуғ ямандыр гочалан заман.
Хәрчлә, е, бәрк тутма көһнә дүняны,
Хәсислик, ач галмағ мәһв әдәр чаны.
Дағытма әлиндә вар исә сәрвәт,
Биһүдә емәкдән чәкәрсән зәһмәт.
Хәрчләркән өлчүдән кәл көтүрмә әл,
Нә артыг, нә әскик, ортадыр көзәл.
Сапын йоғун олса инчә ийнәдән,
Чох ийнә көзүң кор әдәчәксән.
Яздығым тарихин нәггашы енә
Бу нахшы вурмушдур Чин ипәйинә:

Нэр ердэ сэс чыхды бөйүк Искэндэр,
Чин этэклэринэ сэлди дүрр, көвһөр.
Бу иди хаганын фикри, һөвәси,
Версин Искэндэрэ аяг кирәси.
Ачсын бир шаһанэ зияфәт она,
Зэр төксүн атынын аягларына.
Өзүнүн адына, санына көрә,
Шаһанэ һәдиййә чәксин һүзүрә.
Шаһын бәхти кими олдугча парлаг
Бир көзәл күн сечди, гурду тәмтәрәг.
Бир мөчлис бәзәди чәннәтдән дө шән,
Ширәни ахытды аслан дишиндән.
Мейвәдән, мейдән, һәм хүшкүбарлардан
Элә бир гонаглыг дүзәлтди хаган,
Дүняда нә гәдәр көзәл не'мәт вар
Басмышды бағрына гызыл хончалар.
Чин хурушларындан башга, ал-әлван,
Мислини чәннәтдә көрмәмиш бағбан
Ләззәтли һалвалар һазыр олмушду,
Ичи гәнд, бадамла долдурумашду.
Өйлә габлар варды, кәзиб араян
Дүняда бирини тапмазды ондан.
О гәдәр чавахир кәлмиш ортая
Ки, сәрраф бир илә алмазды сая.
Һәшмәтли падшаһын зияфәтинә,
Сәрф олду эн долгун бир әв хәзинә.
Түрк шаһы хасларла йола чыхараг,
Кетди Искэндәри чағырсын гонаг.
Торпагы өпдүләр айинә көрә,
Дәйди ер өпмәкдән башы көйләрә.
Сөйләди: „Бу уча бәхтин, эй сәрвөр!
Тахтымын башына йол тапса әкәр,
Тачийлә тахтымы әзиз әдәрди,
Мәни бу шәрәфлә чох бөйүдәрди“.
Сәмими дә'вәти шаһ гәбул әтди,
Хагана шәрәфли һөрмәтчин кетди.
Орду, шаһ бирликдә һаман дә'вәтә
Баш әйиб атланды о зияфәтә.
Хәзинә агзындан бәнди ачды ер,
„Йол ачын!“ сәсиндән титрәди көйләр.

Искэндәр чатынча сүфрә боюна,
Өйлә бил чатды Хызр һәят суюна.
Гызыл бир тахт көрдү, күнәшди, керчәк.
Онда дүрр чешмәси дәннәз сую ток.
Гызыл тахт үстүндә отурду шән-шән,
Әлиндә бир турунч кафур, әнбәрдән.
Саг әлдә дүняны йохлаан фәғфур,
Хидмәтә баш әймиш һүзүрда дурур.
Шаһ ону чағырды, һөрмәтдир, дей.
Отуртду шаһ кими гызыл күрсүйә.
Башга тачидарлар һөрмәтә көрә,
Искэндәр янында диз чөкдү ерә.
Хаган әмр әйләди: „емәкләр кәлсин,
Гызыл хончаларда хөрәкләр кәлсин“.
Нәр яндан төкүлдү шаһанә ярпаг,
Мейнә ярпагы тәк төкдү һәр будаг.
Фәрхарә бәнзәйән истәк әвиндән,
Тез һазыр олурду һәр истәнилән.
Элә бил чәннәтдир, араян кимсә
Хончада тапырды һәр нә истәсә.
Иштаһла едиләр о хурушлардан,
Һүчүмла шәрәбә ачдылар мейдан.
Гырмызы шәрәблар верди гол-ганат,
Гырмызы рәнкләрдән гурдулар бүсат.
Чалмага отурду, бүтүн дүнядан,
Сечилмиш эн мәшһур охуяни чалаан.
Ән инчә охучу сәсләр учалыр,
Озанлар рәсмийлә охуюр, чалыр.
Чаланлар башлады сүгди нөгмәси,
Көйләрә учалды сазларын сәси.
Варды пәһләвичә о гәдәр чалаан,
Нөгмәйә енилик верирди һәр ан.
Рәгә әдән кишмирли көзәлләр дурур,
Ойнаркән ел кими мәәлләг вурур.
Өйлә чалгычылар кәлмиш Юнандан,
Ағлыны итирир әшидән инсан.
Рум вә Чин хидмәтә бел бағлаяраг,
Бәзәди Румдан вә Чиндән бир байраг.
Хәзинә агзыны ачынча хаган,
Гарун хәзнәсиндә ер олду пүнһан.

Өввөлчө сачды чох чавахир, көвһәр,
Даш-гаша тутулуш көзөл кейимләр.
Билурдан бусаты күнөшдөн парлаг,
Инчәликдә судан тәмиз вә юмшаг,
Чин ипәкләриндән бир нечә халвар,
Мүшк илә, әнбәрлә долу бир амбар.
Кафурулу тәбәгдән әтр алымыш һәр ян,
Гуру ул артыгды тәэә кафурудан,
Чачи каманларла чини ипәкләр,
Бир нечә гылынч да она бәрәбәр.
Бир илхы йорга ат, көркәмәли, ойнаг,
Ел кими ерийән, көвдәси парлаг.
Көйләрдә дурнаны, сары овлаян
Лачына гызыл гуш, бөйүк бир карван.
Гырк фил өз тахтилә, уча, гүввәтли,
Сүмүкләри мөһкәм, вүчүдү әтли.
Бир дәстә гара гул, чәбһәләр енән,
Ай үзлү кәнизләр, өлү дирилдән.
Чәкди бу шейләри шаһ һүзурино,
Бунлардан башга чох, шей верди енә.
Енидән башга бир хәзинә ачды,
Ондан да дәйәрли бахшышлар сачды.
Верди о гуйругу гара бир көһлән,
Сәһәр күләйиндән ити ерийән.
Йүрүйән, шаһанә бир тәхти-рәван,
Үстүндә тәрпәнмәз әсла отуран.
Гачмагда чейрандан ити, һәм ойнаг,
Атәшдән гызгынды, судан да юмшаг.
Чөлүн гушларындан чох йүнкүл учан,
Дәниздә балыгдан ити ойнаян.
Гачаркән, горхунч див санырды көрән,
Әлә бил догулмуш дивләр нәслиндән.
Галмаз тәрпәнишдә көйләрдән кери,
Олмаз дан ери дә бу мейдан әри.
Мейданда өйлә бир чөвланы варды,
Хәялы о, яры йолда голярды.
„Фәрәси“, „рух“ илә аягдан салыр,
„Фәрәс“лә „фили“ дә чәбһәдән алыр.
Бир горху сачарды онун сурәти,
Ериши ән инчә хәялдан ити.

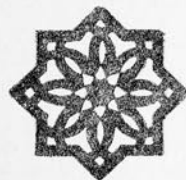
Горхмазды сәмәндәр кими атәшдән,
Сәмәндәр дейлиди, Искәндәр чәкән.
Бир овчу гуш верди фитнайә долу,
Рә'ялы кечәдән даһа горхулу.
Чарх кими доланыр ачаркән шаһбал
Кәзиши чөнублу, чыхышы шимал.
Полад йә кечирмиш тунч дырнаглары,
Әзминдән гарталлар кейинмиш гара.
Бойунда чох ган вар, һәр гуша—ягы,
О гартал овлаян йялы чайнагы
Көрүнчә симургун багры сызылдар.
Чөлләрдә кәркәдән әдәрди шикар,
Ачыгылы, ганичән, горху билмәйән,
Наг ону яратмыш зүлүмдән, киндән,
Тоғрулдур гушларын шаһы бу тоған,
О да Тоғрул кими өлкәйә султан.
Гаракөз бир кәниз әнбәр гохулу,
Күл үзлү, додагы шәкәрлә долу.
Чәннәтдә бәзәнмиш бир сәнәмдир бу,
Әдәр о фитнәни кәнүл аризу.
Йүрүйән бир айдыр о сәрв ағачы,
Мүшкин бир кәмәндир чүфт гара сачы.
Су кими ләтифдир о чәнә, бухаг,
Атәшдә сую ким көрмүш баш-аяг?
Бәнәфшә бирчәйә үзү күл атыр,
Күл үздә бәнәфшә кешикчи ятыр.
Уча сәрв мөһтачдыр онун боюна,
Шәкәр бир бәндәдир, бал достдур она.
Мүшк онун зүлфүнә бағламыш кәмәр,
Зүлфү дә күнәшә көләлик әдәр.
Бир шәкәр парәдир, шәкәр сөһбәтдир,
Додагы шәкәрчин бир фәлакәтдир.
Архасы синчабдыр, бәдәни биллуар,
Инчә бармаглары, хәз гуйругудур.
Ағ ләтиф чәнәси күмүшдән нишан,
Она бир товг асмыш күл бухагындан.
Чәнәйә, бухага вермиш ярашыг,
Күнәшдән топ гапмыш, айданса ишыг.
Гәмзәдән ох чәкмиш, гашындан каман,
Бу ох, бу каманла овламыш йүз чан.

Богазы о гэдэр аг, лэтифдир ки,
Ичэркэн көрүнүр шэрабын рэнки.
Дүньяда саг олсун өйлө бир дая,
Бир көзөл бэслэмиз тэ'н эдир ая.
Дар көзү кимсэйе салмаз бир нозэр,
Агзы дар көзүндөн даһа дар, дилбэр..
Элэ бил агзы йох яранмыш йохдан,
Она „Тайсыз көзөл“ демиз ад голы.
Дэйэрли төһфөлэр төгдим элэйэн
Фөхр илэ өймэйе башлады шэн-шэн:
„Бу Гырат, овчу гуш, бу көзөл кэниз..
Өзиздир, бунлары сэн дэ тут эзиз.
Нэ кимсэ бөйлө ат минмишдир хөлө,
Нэ бөйлө бир гушу кечирмиш элэ.
Демэйе нэ һачэт, бир заман кэлэр,
Һэр бири кестэрэр бөйүк бир һүнэр.
Күл үзү кэниздир бөйлө бир көзөл,
Көзэлликдэ йохдур өзүнэ бэдэл.
Анадан доғулуш онда үч хислэт,
Онун дөрдүнчүсү тапылмаз элбэт.
Биринчи, көзөлдир, барабэри йох,
Чан алыр, чэннэтдэ белэ пэри йох
Икинчи, күчлүдүр, һәм дэ дөйүшкэн!
Гачмаз дөйүш күнү мөрд кишилэрдэн,
Үчүнчү, йох сөсдэ она бир бэдэл,
Шэн, шаграг нэгмэси Зөһрэдэн көзөл.
Көзөл сөс салынча пөстдэн, учадан,
Нэгмөсіндөн ятар һәм гуш, һәм илан“..
Искэндэр бэйэндэ, һагт верди она,
Хош сөси, күл үзү кэлди хошуна.
Гадында мөрдлийэ вермэди гиймэт,
Бу ишдэ азачыг дүшүндү элбэт.
Тиканлар бэрк олур, чичөклэр инчэ,
Гадында икидик аз олур мөнчэ.
Вүчуду кейинсэ кэскин полады,
Мөрдликдэ пайы йох, гадындыр ады.
Чахмаг дашы олса суда балыглар,
Дөниздэ нөһэнкэ олачаг шикар.
Ярармы кағыздан гайрылсын галхан,
Атылсын дөнизэ, суя сонрадан.

Падшаһы бу фикир этмэди тэ'мин,
Гадыны мөрдликдэ көрмөди мөтин.
Итаэт кестэрди, гәбул этмөклө,
Сонрадан адыны унутду белэ.
Көзөл бахшылары алараг ондан,
Ятага чөкилди Искэндэр, хаган.
Мөшригин товузу о сөһэр эркэн
Башыны учалтды фирузэ көйдөн.
Енидөн гэдэһи падишаһ алды,
Енидөн дәркаһа чалгы сөс салды.
Ики күн ишрэтлэ бахды кейфинэ,
Еришэ башлады ел аты енө.
Гайытмаг үчүн шаһ веринчэ гэрар,
Доланышы кэскин, ити рузикар.
Хаганын вердийи түрк үзү кэниз,
Падшаһын янында олмады эзиз.
Нэдәнсэ хошуна кэлмэди бу гыз,
Көлкө тәк пөрдэдэ бурахды яныз.
Парлады күнэш тәк о тохтамыш ай,
Көзүндөн күл үзө ахытды бир чай.
Кэнизлэр эвиндэ шам кими сөндү,
Бир гуя ичиндэ көлкэйэ дөндү.
Човкана пәрэстиш эдэн бу дөвран,
Элэ топ кечирди кечэ ойнундан.
Шаһлардан топ галан бөйүк һөкмүран
Чилову човкана бурахды бир ан.
Галхды дағлар яран кэмийэ бирдөн,
Фил атын үстүнө минди филбэдэн.
Учалтды байрагы боюн чөкөнлэр,
Гиямэт башлады, көрүндү мөһшэр.
Ордунун олуру эни бир агач,
Чейранла долмушду бүтүн чөл, ямач.
Чиндөн Чэндэ гэдэр һей башдан-баша
Ер-көй бүрүмүшдү ипәк гумаша.
Ордунун сайына чатды һөкмүран,
Вар иди беш йүз мин ады пөһләван.
Габагда, архада товуз рэнк түрклэр,
Сағ, солда полад гол аслаилар кедэр.
Ордунун гэлбиндэ дурмуш һөкмүдар,
Саһилдэ дағ кими дөмир күлаһлар.

О дэмир күлаһлы эрлэрдэн башга
Гырк филэ сөйкэнмиш һәм өн, һәм арха.
Гаршыда учалмыш шаһын санчағы,
Мин икид элиндэ тутмуш байрағы.
Хас гуллар белиндэ гызылдан кэмэр,
Эринмиш саф гызыл чубуга бэнээр.
Чошгун, кэнч икидлэр көпүрүр Нил тэк,
Һәр яндан чэкирди минлэрчэ едэк.
Йолун зэхмәтини гат-гат азалдан,
Нэдимлэр бүрүмүш ону һәр яндан.
Шөвкәтлә тәрпәнди Рум шәһрияры,
Янынча кедирди Чин һөкмүдары.
Өйлә ки, йоллары өлчдү бир гэдэр,
Хагана ишарә этди Искәндэр.
Дурмайыб мүлкүнә гайытсын енә,
Чилову чевирсин түрк өлкәсинә.
Шаһ илә көрүшдү, айрылды хаган,
Үзүнү ислатды кирпик суюндан.
О дүня долашан атыны сүрдү,
Чейһун чөлләрини сых тоз бүрдү.
Өйлә ки, етишди о дәрин чая,
Динчәлмәк әмрини верди ордуя.
О ердә севимли бир чәмән көрдү,
Энмәкчин мүнәсиб бир мәскән көрдү.
Кәндирләр чәкилди, чадыр гурулду,
Мәркәзин сүтуну гүввәтә долду.
Көвһөрлә ишләнмиш о чадырлардан
Чейһунун саһили олду күлүстан.
Мавраиннәһри көрүнчә күя,
Бир шәһәр демирәм, көрдү бир дүня.
Нә гэдәр вар, дәвләт алмышды Чиндән,
Галдыгы ерләрдә дағытды шән-шән.
Шәнләнди о ердә виранә ерләр,
Енидән салдырды бир нечә шәһәр.
Сәмәргәнд ки, дүня севинир она,
Дейирләр, Искәндэр әтмишдир бина.
Румда, Хорасанда яйылды хәбәр:
—Кетдийи ерләрдән дөндү Искәндэр,
Падишаһ зәфәрлә кәлмишдир,—дейә,
Халг чыхды йолларда шәнлик әтмәйә.

Нүмайиш башланды, учалды байраг,
Һәр ердә, һәр әвдә шәнлик гурараг,
Варлылар сәңдиләр вары, дәвләти,
Көндәрди падишаһ аяг зәһмәти.

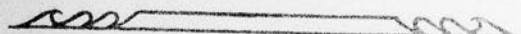

ИСКЭНДЭРИН ЧИНДӨН ГАЙЫТМАСЫ

Саги, дур бу кечэ мэнэ вер шэраб,
Бу баш агрысына вачибдир күлаб.
Бир мей вер, сую да элэсин нушяр,
Вермэсин башлара агырлыг, хумар.

Хош кэлир дүняны өлчөн эрлэрэ,
Чаласын сэфэри башга сэфэрэ.
Көрсүн һэр өлкэдэ ени бир адэт,
Олсун һэр мэнзилдэ азачыг раһэт.
Һэр ени кейимэ бир нэзэр салсын,
Көрдүйү шейлэрдэн бир сынаг аасын.
Азачыг дүшүнсэн, бир нөгтэ вардыр:
Һэр кэс өз шәһриндэ бир шәһриярдыр.
Шәһриндэ олмаг эн алчаг бир инсан,
Яхшыдыр гүрбэтдэ султан олмагдан.
Искэндэрдэ даим бу дилэк варды,
Вэтэнэ гаршы бир севки дуярды.
Һөкмүндэ олса да сайсыз вилайэт,
Өз догма юрдуна эдэрдэ һөрмэт.
О кечэ гэт этди, сәһэр галхараг,
Атына күлөждэн тахсын бир аяг.
Галбиндэ сөндүрсүн вэтэн одуну,
Хорасан һавасы шәнлэтсин ону.
Әчәм торпагына ат салсын енэ,
Орадан йол алсын Истэхр мүлкүнэ.

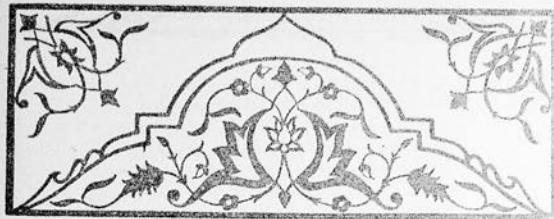

Дүнянын рәнки дә уйсун бахтына,
Шөһрәтләр газансын уча тахтына.
Кечсин Нушафэрин мүкүндэн бир дә,
Яхшыны, яманы көрсүн о ердэ.
Ени дон кейдирсин көһнэ ишлэрэ,
Өчүндэ бир дүня диз чөксүн ерэ.
Һэр кэс енидэн версин вар, дөвләт,
Төһфөлэр пайласын көстэрсин шөһфгәт.
Бәхшишләр айырсын истәйәнлэрэ,
Енидэн яшайыш версин һэр ерэ.
Кедәркөн бунлары дүшүнүр дэрин,
Башга бир иши йох Искэндэрлэрин.
Абхаз һөкмүдары олан Дэвалы,
Учалмыш, падшаһа яхын олалы.
Искэндэр һөкмүнэ бағларкән кэмэр,
Дүнялары өлчәр, өлкәләр кэзәр.
Падшаһын янына кәлинчэ, бирдән
Тәбил тәк инләйиб һопарды шивөн:
„Падшаһым, русларын зүлмү чох дэрин,
Абхаз кәрдәйиндэн гачырыр кәлин.
О кезәл өлкәдән кәлимиш бир таныш,
Дейир, о вар-йохдан чөп дә галмамыш.
Алан, Әрк руслары эдэрэк ахын,
Яғмур тәк өлкәйә этмишдир басгын.
Дәрбәндэ, әтрафа фитнәләр сачмыш,
Кәмийә долушуб, дәнизә гачмыш.
Гәдәрсиз басгынлар этмишдир енэ,
Енидән йол вермиш о көһнэ кинэ.
Гәфләтән таламыш ердэ һэр нэ вар.
Бир дә йол тапмасын о шум аяғлар.
Дейирләр гәдәрдән чох өлән вармыш,
Һәм гырыб дағытмыш, һәм дә апармыш.
Һеч бир шей галмамыш долу амбарда,
Хәзинә бошалмыш, йохдур динар да.
Хәзинә, кейимдән бошалмыш, керчәк,
Сандыгдан дүрр чалмыш, тахтымдан ипәк.
Көрдүйүн о Бәрдэ олмушдур виран,
О зәнкин шәһәрдән галмамыш нишан.
Кезәл Нушабәни алмышлар әсир,
Ишрәт гәдәһини гырмышлар бир-бир.

Сарайда көрүшдүн о гөдөр келин,
Онлардан галмамыш неч бир назэнин.
Вурмуш бир-биринэ кэнди, шөһэри,
Атөшдө яндырмыш шөн өлкөлэри.
О гызгың дөйүшдө мөһв олсайдым мөң,
Асудэ олардым бу дириликдөн.
Сэнин хидмэтиндэ олдум бэхтияр,
Орада эсирдир кэлиндэр, гызлар.
Дүшмөндөн интигам алмазса падшаһ,
Имдада етишсин о бөйүк аллаһ.
Бу дүшмөн яхында кирэр һэр яна,
Даг чөкөр Рум илэ Әрмэнистана.
Өйлэ ки, кечирэр элэ хэзинэ,
Дурмайыб тэлэстик гачарлар энэ.
Шөһэрлэр алараг талар һэр яны,
Бөлкэ дэ тутарлар бүтүн дүняны.
Онларда асланла, гурд үрөйи вар,
Гана мөрд, сүфрэйэ ачиз олулар.
Мөрһөмөт умулмаз дүшмөндөн бир ан
Ялныз сурэтиндөн көрүнэр инсан
Эшшэйин чавахир олса да йүкү
Енэ дэ эшшэкдир, парылдар түкү.
Мадам ки, йол тапмыш бунлар хэзнэйэ,
Зиянлыг верөчөк бир чох өлкэйэ.
Зүдүмлэ ачачаг ени гол-танат,
Карванлар соячаг, сөнөчөк һөят.
Өлкэйэ дэриндөн зиян вурачаг,
Рума, Хорасана эл узадачаг“.
Ачыглаанды падшаһ буну динлөркөн,
Онун өвладына олан ситөмдөн.
Нушабэ үчүн дэ гэмләнди һөдсиз,
Чүнки о өлкэни тутурду эзиз.
Ачыглы башыны тикди көксүнэ,
Башыны кэдэрлэ галдырды энэ.
Деди: „Эй Дэвали верирэм форман,
Гэлбимдэ чырпынды чанында олан.
Вөг’эни аналтдын, сөн дур бир яна,
Бу иши бүсбүтүн кэл тапшыр мана.
Көрөрсөн нэ сәнман веррэм ишлэрэ,
Кэмөндим нэ гэдэр баш төкөр ерә.“

Аларам агылы, һушу башлардан,
Асланлар ганына салам һөйөчан.
Асланла ойнаия, чейран овлаия,
Итлэри саарам кинли гүрүрдан.
Гоймарам „Бэртас“дан, руслардан нишан.
Башлары гуртармаз аяг алтындан.
Руслар Миср олса да төкөрэм Ниалэ,
Шууру азынча, эздиррэм филэ.
Тахтымы галдыррам дагындан йүксөк,
Дашлары дөһшөтдөн эрисин көрөк.
Нэ эждэр гоярм бу көһүллөрдө,
Нэ дэ от ки, дөрман олсун бир дөрдэ.
Руслардан бу өчү алмайыб кетсөм,
Филигусун оглу дейилэм, итэм.
„Бэртас“ын гурдуну тора салмасам,
Бэртас түлкүсүндөн даһа алчагам.
Дөвранын кәрдиши верөрсө имкан,
Аларам өчүмү кинли дүшмандан.
Гайтарар нэ ки шей апармыш биздөн,
Дүшэр аягыма о гарэт эдэн.
Нушабэ гуртарар эәнчир алтындан,
Мөн шөкөр аларам гамышдан, инан.
О күмүш, дашларда кизлэнсэ белэ,
Хамырдан түк кими чөкөрэм чөлэ.
Төдбирлэ ачылар бу чэтин ишлэр,
Агачдан заманла баһар чичөклэр.
Һөр ишдэ төдбирдөн эл көтүрмөк,
Замандан-замана доланыр фөлөк.
Бу йола варымдыр эрзаг, һазырыг,
Мурада чатынча дурмарам артыг,
Гочаман даглардан дөһизэ гэдэр,
Усулуу-усулуу иш ахыб кедэр.
Фикрим ат сүрмөкди өчэм мүлкүнэ,
О ердэ эйләнмэк истөдим энэ.
Инди ки, үз вермиш бөйлэ бир дастан,
Тахтымдан айрылмаг яхшыдыр бундан.
Кейимим ээм этди тәрпөһсин, анчаг.
Бу йолда йөһөрим тахтым олачаг.
Дүшмөндөн интигам алмайынча мөн,
Гачарам ятмагдан, истираһөтдөн“.

Дэвали о һалы көрдүйү заман,
Азалды гэлбиндө кинли һэйэчан.
Додагы доллурду ери энбэрлэ,
Үз сүртдү торпагы суварды зэрлэ.

ИСКӘНДӘРИН ГЫПЧАГ ЧӨЛҮНӨ ЧАТМАСЫ

Дур, саги, гэдәни ал элэ, доллур!
Кимсәйә ичмәкдән башга йол йохдур.
Ал, күнәш бағынын парчасыдыр бу
Көвһәрә бу верир, һәм атәш, һәм су.

Ики пәрванәдир багланмыш бура,
Биринин үзү ағ, биринин гара.
Кимсәнин шамына дейил пәрванә,
Динләмәз кимсәни, бахмаз фәрманә.
Чырагдан ишыг вер, әв ишыглансын,
Һәр ики пәрванә атәшдә янсын.
Бу яшыл бахчая верән ярашыг,
Чырагдан парладыр бөйлә бир ишыг:
Филигусун оғлу бөйүк Искәндәр
Русун таланындан алынча хәбәр,
Кечәни ятмады, әзм әтди кино.
Һәр саяг дүшүндү, дашынды енә
Нейләсин, бу ишә нечә дон бичсин,
Үстүндән атлайыб голайча кечсин.
Дан ери ягутдан шәфәг сачанда,
Шәбдизин белиндән тәнки ачанда
Искәндәр енә Гырата минәрәк,
Ел кими тәрпәнди, олду бир шимшәк.
Чейһун саһилийлә Гыраты салды,
Орадан Харәзмә доғру йол алды.

Архада ордусу дэниз тэк ахыр,
Чөллэрин һесабы бармагындадыр.
Харэзмин чөлүнү өлчэрэк бичди,
Чейһуна кэлэрэк, Бабилдэн кечди.
Аләми гуртармаг фикрийдэ русдан,
Суда вэ гуруда дурмады бир ан.
Емэйиб, ятмайыб һей сүрүрдү ат,
Сөглаб чөллэринэ ачынча ганат,
Гыпчагла гайнашан боз чөллэр көрдү,
Балдыры аг-аппаг көзөллэр көрдү.
Үзү од, янагы су кими ойнаг,
Күнөшдэн вэ айдан даһа шух, парлаг;
Һамы кичик көзлү, көнүл овлаян,
Бир пәри сәбрини әлиндән алан.
Нә өртү, нә яшмаг билирди онлар,
Нә дэ гардашындан, әриндән горхар.
Дарлыгда кечинән субай әскәрләр
Көрүнчә өртүсүз бир дәстә дилбәр,
Дөәмэйиб гайнады кәнчлийин ганы,
Динләмәз олдулар әмри-фәрманы.
Падшаһын горхусу чөкдү әскәрә,
Әл ата билмәди о көзөлләрә.
Искәндәр көрүнчә о афәтләри,
Хошуна кәлмәди бу адәтләри.
Аг бәдәнләр көрдү, күмүш вүчудлау,
Орду бүтүн сусуз, онлар сәрин су.
Ордунун һалына янды, нә демәк,
Һәр гадын гадындыр, әркәк дә әркәк!
Бу ишә сәрф әтди өз һүнәрини,
Чағырды гыпчагың бөйүкләрини.
Искәндәр онлара әтди чох һөрмәт,
Учалды башлары, кәстәрди шәфгәт.
Өртүлү деди чөл гыпчаглаарына:
—Үзүнү кизләмәк хошдур гадына.
Гадын ки, ядлара ачар үзүнү,
Нә әри дүшүнәр, нә дә өзүнү.
Бәркликдә анса да дашы, полады,
Енә дә гадынын гадындыр ады.
О азғын чөл халгы, о көчәриләр
Падшаһы динләйиб дурду бир гәдәр.

Бу әмрә әймәди боюн һеч бири,
Ән доғру сандылар бу айинләри.
—Бәндәйик биз, дәйә, тәслим олдулар,
—Итәт әдәрик сана, тачидәр!
Үз өртмәк доғру йол, дәйилдир анчаг,
Итәт әтмәз бу айинә гыпчаг.
Үз өртмәк айини гой олсун сәнин,
Бизә дә көз өртмәк олмушдур айин.
Бахмамаг кәрәкдир намәһрәм үзә,
Нә сучу вар үзүн, чәзә вер көзә.
Бу сөзләр кәлирсә падшаһа агыр,
Нә үчүн бәс үзә, арха я бахыр.
Бу һасар дәйилми гыза, кәлине?
Һеч бири кирмәмиш яд кәрдәйинә.
Бизим гыз, кәлине етәр бу өрүк,
Ядлар кәрдәйиндән тутмамышдыр йүк.
Өртү салмагданса халғын үзүнә,
Өзүн бир өртү чәк бахан көзүнә.
Көзүнә пәрдәни асан бир нәфәр,
Шүбһәсиз нә күнәш, нә дә ай көрәр.
Бу ишдә чаһандар әмр әдир бизә,
Истәсән һәр гыпчаг чан верәр сизә.
Әдәрик һәр әмрин олса итәт,
Өз айинимиздән дөнмәрик әлбәт.
Гыпчагың дилини узун көрүнчә.
Сусараг алды бир ачы дүшүнчә.
Падшаһа ап-айдын олду һәгигәт,
Бу халга бир файда вермәз нәсиһәт.
Тутарлы бир тәдбир кәстәрсин дәйә,
Сөйләди бу сирри о Фәрзанәйә:
—Бу кәмәнд сачлылар көзәлдир, дилбәр:
Һайыф ки, ядлардан үз өртмәйирләр.
Пәрванә аташдә яндыгы гәдәр
Ядлара бәладаыр бу гара көзләр.
Нә йолла гыпчагы юмушалдым мән,
Кизләсин үзүнү намәһрәмләрдән?!
Бәлинас дил ачды она һөрмәтлә:
„Итәт әдәрәм бөйүк миннәтлә,
Өйлә бир тилисим гурум бу ердә,
Дастанлара дүшүб галсын дилләрдә.“

Тилсими һәр гадын көрдүйү заман
Үз-көзүнү өртүб кечер янындан.
Бу шэртлэ падишаһ галсын мәнимлә,
Истәдийим шейи кәтирсин элә".
Истәнән шейләри яхшы-ямандан,
Күч илә, гызылла тапды һөкмүран.
Бәлинас күвәнди бәхтиярлыға,
Тәдбирлә башлады сәнәткарлыға,
Гара дашдан гурду көзәл нәзәнин,
Дикәлтди бир ени айинли кәлин.
Ағ мәрмәр чадрасы һейкәл дашында,
Сәмән ярпағыйды бидмүшк башында.
Һәр гадын кечиркән көрдүйү заман
Утаныб үзүнү кизләди ондан.
Үзүнү-көзүнү өртдү һәр көйчәк,
Утаныб үзүнә чәкди бүрүнчәк.
О күн ки, чаршовлу һейкәл гурулду,
Гыпчага үз өртмәк бир адәт олду.
Сәнәткар кишидән сорду Искәндәр:
—Нә үчүн бу халга даш әтди әсәр?
Әтмәди вердийим әмрә итаәт,
Бу чансыз һейкәлдән алдылар ибрәт.
Бәхтияр биличи деди: „Һөкмүран,
Гыпчағын үрәйи гатыдыр дашдан!
Бу күмүш бәдәнләр даш үрәклидир,
Даш үрәклиләри онунчун сефир.
Һәр бири өйлә ки, даша ян алыр,
Гаты үрәкләри ондан юмшалыр.
Үз-көзү бәрк дашдан яранмыш дилбәр
Утаныб, үзүнү ядлардан өртәр.
Бизә дә кәрәкдир бөйлә бир өртүк,
Әрләрә һөрмәтдир, ядлара өрүк.
Бир дә ки, көйләрә аид бир сирр вар.
Әтмәрәм о кизлин сирри ашикар“.
О тилсим көк салды дурдугу ердә,
Үзләрә олду бир исмәтли пәрдә.
Тилсимли о һейкәл енә учалыр,
Учмамыш, о чөлдә инди дә галыр.
Чеврәси охлардан дөнмүш ормана,
Чай боюнча битән ота, тикана.

Әтәклә гарталлар салан охлардан
Даһа чох көрүнүр гартал вә тәрлан.
О ердән кечәркән даим гыпчагалар,
Җир, дейиб башыны сәчдәйә гояр.
Һәр атлы, пияда о йолдан кедир,
Һейкәлә пир дейә пәрәстиш әдир.
Атыны сүрәркән даша пир, дейә
Әдир охлугундан, бир ох һәдийә.
Чобанлар сүрүйлә кечәркән ордан,
Верәр о һейкәлә бир гоюн гурбан.
Гарталлар учадан әдәркән пәрваз,
Гоюндан о ердә бир түк дә гоймаз.
Горхараг о полад пәнчә гарталдан,
Һейкәлин сәмтинә кәлмәз бир инсан.
Бах, биличи нечә бир һейкәл гурду,
О сәнәм каһ ачды, каһ дүйүм вурду.

ИСКӘНДӘРИН РУСЛАРЛА МУҘАРИБӘСИ

ИСКӘНДӘРИН РУС ӨЛКӘСИНӘ ЧАТМАСЫ

Саги, дур өртүлү бакирәни сән—
Мәнә вер, горхурса эрә кетмәкдән.
Әлими ююм һәр кирдән, мурдардан
Тәмиз олмалыдыр бикрә эл вуран!

Евидән бу бүлбүл кирмишдир баға,
Бу пәри ян алмыш ишыг чыраға.
Фикрима чан верир бу пәри чамал,
Пәрийә дөндәрмиш мәни бир хәял.
Бу гара Әһримән мә'дәниндән мән
Бир көвһәр алым ки, чырагдан рөвшән.
Минләрчә эшг олсун, зәкалы әрләр
Зүлмәтдән чыхарыр ишыглы көвһәр.
Кечмиши көзәлчә билиб таныян,
Тарихдән нәгл әдир бөйлә бир дастан:
Рум сәнәткарына шаһ верди фәрман,
Тәдбирләр төкәрәк мум алсын дашдан.
О тәләб әдилән уғурлу һейкәл
Фирузә нахшы тәк бәзәнди көзәл.
Һейкәлә вурмушду өйлә бир бәзәк,
Түркләрин нөгшинә бағлады ипәк.
Һейкәли дикәлтди маһир сәнәткар,
Өнүндән шөвкәтлә кечди һөкмүдар.
Кечиркән сачырды чаваһир, дөвләт,
Динчәлмәк фикрийлә чәкирди зәһмәт.

Һәфтәдә бир нечә мәнзил кедирди,
Мәнзилдә һәфтәдән чох динчәлирди.
Дүшмәнә олунча яхын чошду кин,
Әждәрләр пәнчәни әтдиләр кәскин.
Гаршыда көрүндү кениш бир саһил,
Кечәйкән о ердә әтдиләр мәнзил.
О яшыл чәмәндә орду, тачидар
Йолун зәһмәтиндән раһат олдаулар.
Улдуз тәк бәзәди баш ордукаһы,
Көйләрә учалтды онда дәркаһы.
Һәр тәрәф байрагла дөндү товуса,
Ордунун агзыны чевирди руса.
Горхулу бу хәбәр чатды руслара:
Әскәрлә етишиди о румлу Дара,
О гәдәр әскәр вар кәлмәз хәялә,
Дағлар да даянмаз әтсә бир һәмлә.
Зор икидләри вар гылыңч ойнадан,
Инсаны гыврыламыш илан тәк санчан.
Гызымыш бир асландыр кәмәнд гуранлар,
Филләрин башыны ерә буранлар.
Чинли гуллары вар, һәрбә киринчә,
Бир телдән ох атар йүзләр, минләрчә.
Искәндәр дейил тәк, ачыглы аслан,
Бәладыр, дүняя о ган гусдуран.
Ардынча дағ кими бир орду кәлир
Ер, көй титрәйәрәк, тозлар йүксәлир.
Ики йүз фили вар, үстү поладдан,
Торпағын чанына салыр һәйчән.
Чөлләри тутмайыр икидләр, филләр,
Ордусу ордулар яран бир әждәр.
Әшитди русларын сәрдары Гынтал
Ки, дөвран доғурмуш башга бир әһвал.
Едди рус союндан тәрпәтди орду,
Һәр говма уян бир ярашыг вурду.
Бәртасдан, Аландан, Хәзрандан һәдсиз,
Санасан сел кими ахды дағ, дәниз.
Исудан, гыпчағын чөлүнә гәдәр
Һәр ери долдуруду ох, кейим, хәнчәр.
Һесаба кәлмәйән гәдәр әскәр вар,
Сайындан ачизди бөйүк һесабдар.

Гаршыда оланы сайды бир билэн,
Зияда көрүндү доггуз йүз миңдөн.
Рума ики агач галдыгы заман,
Атлардан энэрэк тутдулар мөкан.
Гынтал сөйлөди ки:—Мэрдлэри энөн,
Дөйүшдө горхармы гыздан, кэлиндэн?
Неч зөһмөт көрмөмиш бөйлө бир эскэр,
Хэзинэ карваны, үстү зэр, зивэр.
Бөйлө бир назонин назлы утанчаг,
Русларла дөйүшдө тутармы аяг?
Чилову, йәһәри гызылдыр, көвһәр,
Саф биллур тәбәгләр, ягут гэдәлләр.
Ишлэри ичмәкдир, кефдир һәр заман,
Бир кэрә кечмөмиш зөһмөт янындан.
Кечләр алыр хош гохудан фәрәһ,
Күндүзләр ичкийлә галдырыр гэдәһ.
Биз—руслар чийәри ейәрик бол-бол,
Гызлара ярашыр бу шәраб, ногул.
Румлулар, чинлиләр дөйүшә кәлмәз,
Кейинәр гырмызы дига, сары хәз.
Һагг бизи не'мәтлә этмиш сәрәфраз,
Һагг верән бәхшишин өнү алынмаз.
Юхуда көрсөйдим бу гәнимәти,
Ахарды ағзымын дадлы шәрбәти.
Бир дейил, һәдсиздир тачлар, бәзәкләр,
Дәниздә тапмарыг бу гәдәр көвһәр.
Бу зәнкин дөвләти кечирсәк әлә,
Бүтүн өлкәләрә дүшәр вәлвәлә.
Падшаһлыг эдәрәк дүняны алаг,
Әсрләр боюнча тачидар олаг.
Атыны ойнатды дағын башына,
Бир нечә нәфәр дә гошулду она.
Әлийлә узагы көстәрди:—Бахын,
Һуриләр дүня әтмишдир ахын!
Дәркәһи бүсбүтүн көвһәр, хэзинә,
Инчиләр сачыламыш силаһ ерина.
Йәһәрләр бүсбүтүн ягутла долу,
Инчидир, көвһәрди атларын чулу.
Улдузулу күләһлар учалмыш көйә,
Узуң дои аз гаалыр аяга дөйә.

Тирмөләр, ипәкләр, фәршләр, халчалар,
Нә әлдә низә, нә охлугда ох вар.
Халхалы гызылдан тахмыш аяга,
Зүлфүнүн учуну бурмуш гулага.
Һамысы шаһанә зинәтлә долу,
Йох кедән аягы, йох күчү долу.
Бу әлсиз, аягсыз нәфәрләр нейләр?
Искәндәр буларла ордуму снәр?
Онлара бир ийнә батырсаң бишәкк,
Ағызлар ачылар бир пөңчәрә тәк.
Тарихлә, тәгвимлә һәрбә кедирләр,
Һесаба бир айы тә'хир әдирләр.
Бу орду әң гызгын дөйүшдә бир аз,
Әзилмиш кәсәкдән тоз да гопармаз.
Бирликдә һүчума кечсәк үз-үзә,
Бу орду даянмаз бир һәмләмизә.
Зөһмәтлә кечинән садәләһ руслар,
Һийләйә алданыб дедиләр:—Сәрдар!
Нә гәдәр ки, чан вар әмриндә варыг.
Бу әһдә, пейманә баш, чан гоярыг.
Һәр ишдә, һүнәрдә оларыг нәһәнк,
Гоймарыг галсын бу күлшәндән бир рәнк.
Бир басгын верәрик азгын дүшмәна,
Низәмиз дашлары бояр ал гана.
Низәдән гылынча әл атан заман
Башыны кечирәр кәмәндә дүшман.
Ордунун гәлбини бир очаг көрдү,
Күчүндән дағлары юмушаг көрдү.
Дөндү ордукаһа, диләйи зәфәр,
Гылынчдан пас силди, гәлбиндән кәдәр.
О бири тәрәфдән шаһ да отурду,
Башчы икидләрлә бир мәчлис гурду.
Падшаһы икидләр алмыш ортая,
Бәнзәрди дөрд яны улдузулу ая.
Гара хан Хәтадан, Гур хан Хүтәндән,
Дәбис Мәдайндән, Вәлид Йәмәндән,
Дәвали Абхаздан, Һиңди дә Рейдән,
Губад Истәхрдән, Нәсәби Кейдән,
Зәявәндә Кили Мазәндәрәндән,
Хавәр өлкәсиндән Ниял пәһләван,

Пешәк Хорасандан, Фум да Ирагдан,
Бәришад Әрмәндән, бу Иттифагдан,
Румдан, Әфрәнчәдән, Мисирдән, Шамдан.
Һесаба кәлмәйән бир чох пәһләван.
Падишаһ онлары гуртарды гәмдән.
Үмидләр вермәклә әтди гәлби шән.
Деди:—Дүшмәнимиз дә'ва көрмәмиш,
Асланла дөйүшә әтмәмиш вәрдиш.
Гулдурулуг, огурулуг, бир дә йол вурмаг,
Дүшмәнин мәрдлийи бах, будур, анчаг!
Гылынчы көрмәмиш һәр ики әлдә,
Бычагы, низәни көкүсдә, белдә.
Бунларда тапылмаз кәскин бир яраг,
Ярагсыз дөйүшдә нейләр бир гочаг?
Гаршыя чыхса бу чылпаг нәфәрләр,
Бичәрих башындан көбәйә гәдәр.
Мейданда башласам гылынч оюну,
Бағларам Әлбүрзүн уча голуну.
Мәнәм әл кәздирән о узаглара,
Чан алмаг истәркән чан верди Дара..
Кәмәнди һийләйлә атды Кейд мана,
Салдым о кәмәнди өз аягына.
Фурун гошунуйла дөйүшә кирдим,
Мәрдлийимдән она кафур едирдим.
Яйым ки, гашына бир дүйүм алды,
Хаганын яйында кириш бошалды.
Башга падишаһлары тәле күчүйлә,
Тахтындан, тачындаң айырдым белә.
Русларла дөйүшдән инди горхмарам,
Онлар бир сел исә, мән дә бир дағам..
Хәзәр дагындан Чин суюна гәдәр
Түркләрлә долудур бүтүн бу ерләр.
Билірәм Румлары севмәйир бир түрк,
Румларла кинләри русдан да бөйүк.
Түркләрин охуйла енә бу заман,
Габар әскин олмаз рус аягындан.
Зәһәр ки, вүчуда салыр зәлзәлә,
Сағалыр енә дә башга зәһәрлә.
Әшитдим: бир түлкү, йыртычы гурдан,
Көләк сәсләрийлә тапмышдыр аман.

Дурмайыб ики гурд кин илә чошду,
Гоҗа бир түлкүнүн далынча гошду.
Чох зорба итләри варды бу йордун,
Ганына сусарды түлкүнүн, гурдун.
Горхудан түлкүчүк гопарды фоган,
Итләрин бәндини ачды агзындан.
Ит сәси бүрүдү кәндиң үстүнү,
Чанавар сандылар гоча түлкүнү.
Итләрин сәсиндән һүркәркән гурдлар,
Гуртуладу о түлкү олмады шикар.
Сынаглы дүшмән дә һәр ишдә бөйлә,
Гуртулуур дүшмәндән, дүшмән әлийлә.
Мәним ки, дәбдәбәм учалыр көйә,
Вармы әһтиячым башга көмәйә?
Һәр бағлы гапыны ачардыр ачан,
Чарә тапылмазса даныш гылынчдан.
Башчылар бағырды баш әндирәрәк:
—Йолунда ганымыз төкүлсүн кәрәк!
Һәр заман һүнәрлә ишә ярадыг,
Инди биз оларыг ондан да артыг.
Һәм һүнәр көстәрмәк, һәм дә мал үчүн
Чалышмаг бир борчдур истигбал үчүн!
Ордуя верди чох падишаһ үрәк,
Үрәксиз бир нәфәр олмасын кәрәк!
Дүшүндү, дашынды, ахшама гәдәр,
Чам илә гылынчдан нейләсин сәһәр?!
Үзүнү кизләркән күндүз кечәдән,
Кешикчи нөвбәтдә—часус ятыркән,
Һесаба кәлмәйән нөвбәтчи әскәр
Кечидли йолларда кешик чәкдиләр.
Көмәксиз галмады гаранлыг кечә,
Кешикдә галдылар шәфог сөкүнчә.

ИСКЭНДӨРИН РУСЛАРЛА БИРИНЧИ
ВУРУШМАСЫ

Эй саги, дурма, кэл севиндир мени!
Шөкөрлө йоғрулмуш бишкин чивэни,
Вер мэнэ, бэээйим уча эйваны,
Ишлэдим эринмиш о саф бояны.

Сынаглы деһган, эй дүня көрмүш пир,
Үрэйэ ятымлы сөзлэри кәтир!
Шаһ Чиндән Рус үстә кэләндән сонра,
Ону чәрхин аты—көтүрдү һара?
Чәрх она нә оюн башлады тәкрар?
Нә һийлэ ишләтди она рузикар?
Тарихин сәррафы, о көвһәр сатан,
Сөздәри көвһәрлэ асды гулагдан.
Искәндәр өйлә ки, чошгун рус көрдү,
Дүняны ганадсыз бир товус көрдү.
Бөйрүнү вермәди кечә ятага,
Дурду бәхт араркән улдуз саймаға.
Өз ипәк фәршини йығынча ерләр,
Тешт илэ гылынчла ойнады сәһәр.
О тештдән гылынча дүшдү бир атәш,
Парлаан гылынчдан утанды күнәш.
Гара өртүсүндән галдырынча баш,
Шимшәкли гылынча бүрүндү дағ, даш.
Ики орду дейил, ики дәниз ган,
Гәдәрчә чох иди дәниз суюндан.
Чапдылар о мейдан бою ган дейә,
Гылынчлар, байраглар учады кейә.
Ики мейдан бою полад аяглар,
Сых ердә дағ кими тутдулар гәрар.
Санчяя әмр этди бөйүк Искәндәр,
Гошуна сан верди, дүзүлдү сәфләр.
О полад кейимдән, алмаз гылынчдан,
Ишыглы күнәшә учалтды думан.
Һәр говмун башында өзүндән сәрдар,
Чәкдиләр мейданда дағ кими һасар.
Дәвали вә Иран пәһләванлары
Сағ голда чошдурду чинли ганлары.

Гәдәр хан, фәғфурлу икидләр илэ
Чәбһәнин солуну көтүрдү элэ.
Чинаһда ох атан хас гуламарды,
Дөнүш йолларына ганад саларды.
О полад кейимли фил ән ортада,
Күкрәйән икидләр дурмуш архада.
Филкөвдә падишаһ минбир үмидлэ
Минмишди дағ кими гызмыш аг филэ.
Гаршыда, бәнизи гырмызы руслар
Мәчусун атәши кими парылдар.
Сағ голу бээәмиш Хәзран дәстәси,
Солдан да учалыр Бәртасын сәси.
Алани архадан, Әйсәви голдан,
Әзм этмиш баш, боюн гопарсын һәр ан.
Чәбһәнин гәлбиндә рус кинә долмуш,
Көксүндән Искәндәр әшгини йолмуш.
Һәр ики тәрәфдә сәф чәкди әскәр,
Лачивәрд кей кими учалмыш ерләр.
Хәстә бир һиндли тәк гопарды фәған,
Русларын тәблиндән доғду һәйәчан.
Көйләри сарсыдан тәбил вә бору
Ерләрин гарнына салырды буру.
Зорба түрк борусу этдикчә шиддәт,
Түркларин голуна кәлирди гүввәт.
Чошдугча ер яран ат кишнәмәси,
Балыға чатырды ерин наләси.
Едди кушә күрзүн тәпикләриндән,
Фәләйин өкүзү гопарды шивән.
Дәлдикчә гылынч һәр күмүш пейкәри,
Күмүшдән чыхарыр ган данәлери.
Дәмирдән кечдикчә үчпәри охлар,
Санки сәрвә ики пәрли гуш гонар.
Низәдән гамышылыг олмуш ер үзү,
Дағ чөкүр чухура едикчә күрзү.
Түкларин учуйла низә учалыр,
Дүшмән өз ганыйла дәстамаз алыр.
Гурд күнүндән олан мүдһиш тәбилдән,
Гызмышыр дөйүшләр, чошур дөйүшкән.
Дашларда низә ган чешмәси ачар,
Бир орман көйөрдир йй илэ охлар.

Охларын мейвөси ал күлдөн нишан.
Күлдэрин ган дамар һәр тиканындан.
Галханы эридэн полад нәһәнкләр
Башыны узатмыш, сәркәшлик эдәр.
Дағлара, дешикләр ачырды бухар,
Ерлэрин чанында бир титрәйиш вар.
Рус дөйүшмәсиндән дәһшәт чөкүрдү.
Асланлар алтында атлар үркүрдү.
Әфлатун, Фелатус халгы төк надан—
О ердә әскикди бир ачиз русдан.
Румлулар фәләйә учалтды байраг,
Гылынчдан суя бир атәш олараг,
Наванын богазы санки тыханды,
Дүнянын нәфәси артыг дайды.
Нә ердә ер тапыр, ерийән аяг,
Нә учан һавада тапырды бучаг.
Руслардан бир нәфәр ачды мейданы,
Бир түлкү күлаһы Бәртас асланы
Күләйә минмишди ерийән даг төк,
Даг күләк белиндә дурармыш демәк!
Мүбариз истәди, сулады мейдан,
Өзүнү өйәрәк охуду дастан.
Хам дәри кейинәр бүтүн Бәртасы,
Бәртасын мәнимлә гызар архасы.
Пәләнкләр йыртарам дағлар гашында,
Нәһәнкләр ейәрәм сулар башында.
Аслан төк алышдым, сағры йыртмаға,
Түлкү төк бахмарам яғлы гуйруға.
Пәнчәдә кәскинәм, гүввәтдә мәтин.
Марал бөйрү йыртмаг дейилдир чәтин.
Ичдийим, төкдүйүм даима ал ган,
Кейиним хам дәри олмуш һәр заман.
Низәм далдан дөйсә чыхар көбәкдән,
Сынамаг истәсэн, бу мейдан, бу сән!
Бир орду күкрәсә Чин илә Румдан,
Атәшин алову учалар мумдан.
Мәнә гандан башга төһфә кәтирән,
Йох олсун элә бир йолчу—дөйүшкән.
Ким мәнә гаш чатса гүрүр эдәрәк,
Зивәр йох, ал кәфән кейинсин кәрәк.

Онун гаршысына шаһ ордусундан,
Чыхды бир низәли икид пәһләван.
Мейданда кин илә ачдылар пәнчә,
Чарышма узаңды һей дөйүшдүкчә.
Ачыглы Бәртасын сон гылынчындан,
Торпага сәрилди румлу пәһләван.
Икинчи румлу да өлүм, кин көрдү,
Бәртасын бәхтини чох мәтин көрдү.
Дәһшәтли мейданда о күн румладан
Торпага сәрилди сайча етмиш чан.
Һинди адлы икид шаһзадә варды,
Һинди гылынчыйла чох баш вурарды.
Гызмыш аслан кими гопарды фәря,
Чумлу гурд үстүнә элиндә полад.
Гол күчү сынанды, олду чох һәмлә,
Кимсәнин тәлеи күлмәди һәлә.
Ачыга долунча шаһзадә Һинди
Гылынчы дүшмәнин чийиндән энди.
Башыны бичди о кәсичи алмас.
Атын дырнағында чырпынды Бәртас.
Руслардан башга бир гылынч ойнадан,
Бойнуну учалтды элиндә галхан.
Өйүнә-өйүнә кирди мейдана,
Сусамышды санки дүшмән ганына.
Һинди гылынчыны әндирди она,
Эһтиач галмады рус галханына.
Чыхды бир башга рус гылынч вурмаға,
Көз-көзә кәлинчә дүшдү торпага.
Чох икид өлдүрдү олду күн яры,
Тазы төк говурду о, чейранлары.
Русларын нәфәси тыханды ондан,
Олмады даһа бир гаршыя чыхан.
Вүчуду ал гана батмышды, даһа,
Йүйәни чевирди тез ордукаһа.
Көрүнчә Искәндәр кәстәрди һөрмәт,
Верди ән дөйәрли, ярарлы хәл'әт.
Һәр ики тәрәфдән энәрәк орду,
Кечидли йолларда кешикчи дурду.

ИСКӘНДЭРИН РУСЛАРЛА ИКИНЧИ
ВУРУШМАСЫ

Дан ери сөкәркән, саги галхды шән,
Шәрабдан торпага ягут сәпәркән,
Од сачан дәннз тәк һәр ики әскәр,
Пусгуда енә дә каман чәкдиләр.
О ганлы мейдана чапараг тәкрар,
Аслан йыхмаг үчүн ова чыхдылар.
Курлаян шейпурлар чалдыгча чалыр,
Башлардан ағыл, һуш, үздән рәнк алыр.
Гурд көнлү тәбилләр әтдикчә фәряд.
Үрәк йох, юмшалыр ән гаты полад.
Сәс-күйдән титрәди ерин дамары,
Көй атды налыны, күнәш мисмары.
Дикбаш бир әйлаглы сусады гана,
Атыны од кими сүрдү мейдана.
Вүчуду кизләнмиш полад ичиндә,
Үрәйи дунядан бәрк иди киндә.
Мүбариз истәди гызмыш филбәдән,
Кәлән гуртулмады дәмир күрзүндән.
Горхду дәһшәтиндән һәр бир наמידар,
О аслан пәнчәдән баш гачырдылар.
Бир саат сонра бир ачыглы аслан,
Мейдана ат чапды өз ордусундан.
Бухара атында гызмыш фил кими,
Атылды ирәли дашғын Нил кими
Икид әйлаглыя бағырды кәлән:
„Ишыглы, ал күнәш чыхды пәрдәдән,
Әлиндә саги тәк чам олан мәнәм!
Әйлаглы ганындан шәраб ичәнәм“.
Аты мәһмизләди битинчә сөзү,
Юхары галдырды о полад күрзү.
Гызмыш фил вурдугу кәскин мизрагдан,
Фил вүчудун башы кәлди аягдан.
Әйлаглы топпуздан олду сәрсәри,
Онун ган туфаны мәст әтди ери.
Онлардан бир атлы чыхды мейдана.
Даг кими янашды о даг ярана.

Алдыгы зәрбәдән олду ерлә бир.
Әлидә чох икид чап верди бир-бир.
Бөйлә баш гонармаг нәтичәсиндә,
Бир гүрүр көрүндү һәр шивәсиндә.
Бир чох полад кейим алмаз гылынчлар,
Гаршыя чыхынча олдулар шикар.
Сәһәрдән икинди чагына гәдәр
Олмады гаршыя чыхан бир нәфәр.
Вурду гулагындан гәзанын гәдәр,
Енидән ганларла гайнады чийәр.
Руслардан ат чапды көвдәси бир фил,
Үзү гып-гырмызы, көзләри бир Нил.
Румлардан пәһләван истәйиб дурду,
Чоһ мәрдик кәстәрди, мәрд башлар вурду.
Ганыны ахытды кимә ян алды,
Бир нечә бәдәндән ширин чан алды.
Сынаглы икидин бу бас-кәсиндән,
Олмады румлардан мейдана кәлән.
Рума әл тапынча рус алды мейдан,
Филләри сүст көрдү өз чомагындан.
Ойнатды гылынчы, чошдурду кини,
Өлдүрдү бир нечә румлу, чинлини.
Низәйлә бойнуну бир аз узатды,
Гүрүрла мейданда низә ойнатды.
Рум гәракаһынын яхын бөйрүндән,
Атыны чапды бир алды дөйүшкән.
Ат дейил, бир шаһин ойнатды гәшәнк,
Йох, гылынч дейиәди, асмышды нәһәнк.
Әйниндә ипәкдән бир чугалы вар,
Башыны бир полад дәбилгә охшар.
Сәрхош ифрит кими сохулду һәрбә,
Әлиндә дөрд башлы бир кәскин әрбә.
Низәни галдырды, руса бахараг,
Деди:—Истәмирсән торпагда ятмаг,
Бил мазәндәрәнлы Зәриәнд мәнәм!
Дөйүшдә дивләрәл мән әйләнәнәм.
Ондаки һейбәтдән рус бир шей ганды,
Сәфрасы гарышды, башы фирланды.
Аты ойнатмады чәкилди керн,
Билди ки, мәрдикдә йох бәрәбәри.

Чилову чевирди тез ордукаһа,
Ел кими савышды, дурмады даһа.
Аслана чевирди арха, архадан
Зөрбәни эндирди она пәһләван.
Гачанын белини зәрбәси ярды,
Көксүндән дәрдебашлы низә чыхарды.
Учан ат ел кими кечди мейданы,
Руслара стирди о ээкин чаны.
Таныш, яд гачараг тутдулар хәбәр,
Сәлибә дөнмүш бир өлү көрдүләр.
Билдиләр дөйүшкән, гызмыш әждаһа,
Икидләр белинә хач вурду даһа.
Чәкилди архада, өндә йүйәнләр,
Чыхмады Бәртасдан, русдан бир нәфәр.
Гошунун нәһайәт сәбри түкәнди,
Бир рус пәһләваны даг тәк тәрпәнди.
Гынтала гоһумду, ады да Купал,
Фил чанлы пәһләван янашды, дәрһал
Кирди бир-биринә ики чарпышан,
Гылынчлар ойнады һәр ики яндан.
Зәривәнд нәһайәт бир гылынч чалды,
Купал пәһләваның чаныны алды.
Бөйлә бир һүнәрлә дикбаш руслардан,
Етмиш нәфәрини гырды пәһләван.
Ачыглы асландан гыврылды Гынтал,
Ордуну дөйүшдә көрүнчә топал
Пәһләван атланды зиреһ кейәрәк,
Будагы гылынчдан олан сәрв тәк.
Атылды әждаһа йәһәр гашына,
Йүйәни бурахды мейдан башына.
Зәривәнд көрүнчә бу әждаһаны,
Күкрәйән булут тәк ойнады ганы.
Ики ити гылынч чыхды гынындан,
Көй кими истидән гызышды мейдан.
Пәркар пәрләри тәк мәркәзи өлчән,
Бири кеч, бириси сүр'әтлә кечән,
Чапыб бир-биринә, кирдиләр һәрбә
Яралар ачараг вурдулар зәрбә.
Газана билмәди һеч бири зәфәр,
Чарпышма узанды кечәйә гәдәр.

Нәһайәт бир гылынч эндирди Гынтал,
О кәлин бәзәкли икиди дәрһал
Торпага дүшүрдү гызыл йәһәрдән,
Аслан пәнчәсиндә өлү фиһбәдән.
Өлдүрән киринчә дүшмән ганына,
Севинчәк дөндү өз ордукаһына.
Бу ишдән сыхылды бөйүк тащидар,
Торпага сәрилли о килии салар.
Әмр әтди икиди әтсинләр раһәт,
Адына мүнәсиб әдилсин хидмәт.

ИСКӘНДӨРИН РУСЛАРЛА ҮЧҮНЧҮ ВУРУШМАСЫ

О султан шөвкәтли шәфәг сөкәркән,—
Дага далга вурду Чин дәнзиндән.
Ган дейә сусады һәр ики әскәр,
Биситун дагы тәк байраг чәкдиләр.
Дәниздән күкрәди бир булут пейкәр,
Һәр мешә ичиндән чыхды бир әждәр.
Нәһәнкләр нә'рәси учалды дага,
Һәр яндан ахырды ган далга-далга.
Филкөвдә бир румлу топпуз әлиндә,
Гылынчы әлиндә, охлуг белиндә,
Мүбариз чагырды версин имтаһан,
Чыхды сары кафтан кеймиш пәһләван.
Топпузу башындан вурунча бирдән,
Русда нә баш галды, нә гол, нә бәдән.
Башгасы күкрәди, ону да ярды,
Гаршыя чыхандан бейин гопарды.
Гылынчда, гәдәндә, шөһрәтли, шанлы,
Фәринчә адында өзү аланлы,
Топпузу чийиндә, аты ойнатды,
Исаньын башындан һушуну атды.

Бу гапды топпузу долараг кинэ,
О да тез күрәүнү атды чийиниэ.
Топпулар ойнады көйдә ян-яна,
Шидәтлә сарылды дүшман-дүшмана.
Аланлы дөйүшә кирдийи заман,
Билди ки, ачиздир талесиз дүшман.
Топпузу башындан элә эндирди,
Баш, бейин дагылды, гарнына кирди.
Дүшмәнин башыны салынча ерә,
Гүрүрла бойнуну чәкди көйләрә.
Ачыглы бир аслан Эрмәнистандан
Вуруб өлдүрмәкдә чәсур пәһләван,
Ады Шәрвә, өзү дөйүшдә камил,
Нә аслан тай иди она, нә дә фил.
Нәр элдә бир гылынч нәһәнкдән нишан,
Чох нәһәнк башыны гопармыш аслан.
Аланлы үстүнә ат сәйрәдәрәк,
Парлая гылынчдан ойнады шимшәк.
Фәринчә көрүнчә адлы икиди,
Галханы ганад тәк чийиниэ тикди.
Шәрвә бир гылынчла салды нәфәсдән,
Чырпынды, чан гушу учду гәфәсдән.
Әйсудан бир мәғрур сусады гана,
Атыны од кими чапды мейдана.
Мәрдаккә чалышды, көстәрди һүнәр,
Шәрвәйә асланыг нә файда верәр?
Дүшмәнин һейбәти горхутду ону,
Бир агыр зәрбәйә верди бойнуну.
Чәрәм адлы бир даг Екран дагындан,
Әлиндә зинһара кәлмиш бу чаһан.
Икидин поладдан күлаһы варды,
Үзүндән, көзүндән дөйүш ягарды.
Әниндә дәмйрдән бир кейими вар,
Саф күмүш тәк янар, чивә тәк парлар.
Шәрвәйә янашды о гызмыш аслан,
Көзүнү ачмаға вермәди аман.
Бир гылынч эндирди аслан Шәрвәйә,
Икидин тозуну совурду көйә.
Дүшмәни торпагда көрүнчә белә,
Бейини дагытды ат тәпийийлә.

Бойнуну чәкән чох адлы пәһләван,
Отурду буза о союг ганындан.
Дәвали көрүнчә өйлә бир көрдән.
Кәрдән йох, мейданда кәрдәвләр сәен.
Илан тәк гырылды, истәди яраг,
Дүшмәни йыхмаға һазыр олараг,
Башына дәбилгә гоыраг о шир,
Өзү Чин полады үзү хас дәмйр.
Зәһәрди гылынчы бойнуну салды,
Сач кими һөрүлмүш кәмәнди алды.
Атыны сарды бир дәмйр өртүйә,
Даг кими атылды тез үзәнкийә.
Дүшмәнин үстүнә чапды күләрәк,
Мәктәбдән әвиңә дәнән чочуг тәк.
Чәрәм көрән кими о пәһләваны,
Горхду бу дөйүшдән титрәди чаны.
Чәтинди о ердән кери гайнтмаг;
Чарасыз өлүмә боюн гоыраг,
Дәвали сәмтинә чапды сүр'әтлә,
Асланла дөйүшдә башлады һийлә.
Дәвали дүшмәнин гыврмыласындан.
Өзүнә өркән тәк сарылды яман.
Ортада чох сөзләр кечди, мүхтәсәр,
Хейр үчүн бир сөз дә өйрәнмәдиләр.
Дәвали чошунча кинин селиндән,
Гылынчы эндирди дүшмән белиндән.
Шығыды, зәһмәтсиз ортадан кечди,
О агыр гаяны икийә бичди.
Бир сәрхош фил кими гардашы варды,
Ганыны алмагчыи мейдана варды.
Алды Дәвалидән сағалмаз яра,
Чәкилди гардашы ятан чадыра.
Күлдү бәхт о полад архалы дага,
Чох орду гыраны сәрди торпага.
Чодрә адлы бир рус охуду мейдан,
Сүдәмәр чейранды она һәр аслан.
Гочаман көвдәли, күчлү, дөйүшкән,
Мейданда тәкликә бир орду енен.
Бойнундан асмыш чох икид ганыны,
Чох боюн чәкәнин алмыш чаныны.

Гуршагда дүйүмү чох мөһкөм вурду,
Ат сүрүб Дөвали өнүндө дурду.
Гылынчлар ойнады кин илэ долу,
Багланды аягын гачачаг йолу.
Сыннаммыш икидлэр чох дөйүшдүлэр,
Вурулан гылынчлар этмэди эсэр.
Рус кәскин гылынчы галдырды сага,
Вурду бирдән-бирэ о полад дага.
Ярды дөбилгәни кечди көзүнө,
Вүчуду гәрг олду ган дөнизинө.
Алдыгы ярадан чох сүст көрүндү,
Чилову гапараг керийэ дөндү.
Башыны баглады, бошалды йәһәр,
О баш сынмасындан сынды Искәндәр.
Һәкимэ әмр әтди чатсын һарая,
Сагалдан бир дәрман гойсун ярая.
Чох шөфгәт кәстәрсин көмәйә кедән,
Дөвали сагалсын о хәстәликдән.
Кечә өз башына өртүк чөкөндө,
Ай башындан дүшдү мүшкин көмөндө.
Һәр ики тәрәфдә дурду караул,
Дәркаһа ары да тапмады бир йол.

ИСКӘНДӘРИН РУСЛАРЛА ДӨРДҮНЧҮ ВУРУШМАСЫ

Өйлө ки учалтды күнәш бойнуну,
Зүлмәтдән юду бу чәрхин донуну,
Бир даһа сәсләнди гызымыш асланлар,
Чөлү чейранлара әтдиләр мөзар.
Әтрафа сәс салды зәнк, бору, чәрәс,
Ган чөшүр кәрәнай алдыгча нәфәс.
Фәряда кәлдикчә шейпур илэ кус,
Ачылыр гырмызы күлдән „Сәндәрус“.

Енидән мейдана чыхды о Чодрә,
Өзүндә көрмәди сүстлүк бир зәррә.
Гара аслан кими Гыраты тәкрат,
Мейданда ойнатды Һинди намидар.
Чодрәйә үстүнлүк кәстәрди һәр ан,
Дәйәрсиз яралар вермәди зиян.
Нәһайәт гашына бир дүйүм алды,
Чодрәнин башыны йәһәрә салды.
Кам алды вурмагла дүшмән бойнуну,
Атынын налына тапшырды оңу.
Мейданда долашды о икид аслан,
Бир чох пәһләвандан бошалды мейдан.
Варды бир пәһләван, ады да Тартус,
Мөрдликлә танырды оңу һәр бир рус.
Санки гыврылырды гырмызы илан,
Гаршыя ким чыхса алаар ондан чан.
Һиндийә күкрәди кәскин ел кими,
Дағлардан төкүлән чөшгүн сел кими.
Дүшмәнлө о ганлы тохушмаларда,
Мөрдликдә һеч бири галмады дарда.
Нәһайәт рус бирдән кечди һәмләйә,
Һиндинин тозуну совурду көйә.
Ганыны чанындан чөкди бир баша,
Ахытды мей, чамы чалды бир даша.
Атды дөбилгәни, багырды:—Мәнәм!
Горхунч бир әждаһа, аслан енөнәм.
Мәнә Тартус ады вермишдир анам,
Русларын Рүстәми сайылыр бу нам.
Ким мәнә гаш чатса, гүрүр әдәрәк,
Кейим йох, кәфәнә бүрүнсүн кәрәк.
Ордуну аягдан салмасам, инан,
Дөнмәрәм кери бу ганлы мейдандан.
Һиндинин өлүмү шаһа дөйәрәк,
Гыврылды өзүнө кәлини зүлфү тәк.
Атыны мейдана чапмагды фикри,
Енә дә әзминдән тез дөндү кери.
Мә'налы нәзәрлө сүздү саг, солу;
Ким ачар ордудан интигам голу?
Мейдана ат салды икид бир нәфәр,
Чинли гылынчындан чахды шимшәкләр.

Чошгун аслан кими бир уча атлы,
Ҳүнәрли, үрәкли, Һүмайыл адлы.
Дәмирә батмышды башдан-аяға.
Тәк агзы көрүнүр нәфәс алмаға.
Долашыр мейданы баш учалдараг,
Ойнаян гылынчы шимшәк тәк парлаг.
Ондаки чәлдлийи дүшмән көрәли,
Гашынын үстүндә гуруду әли.
Ел кими алды рус үстүнү Ғырат,
Гылынч ойнатмаға ачды гол-ганат.
О кәскин гылынчла өйлә бәрк вурду,
Дүшмәнин кәлләси әтәкдә дурду.
Ондан үрәкли бир атлы пәһләван,
Эркәк аслан кими охулу мейдан.
Оун да башыны еди бир яра;
Бир бала кәсилди бир чох башлара.
Ғырк нәфәр о гая архалы русдан,
Асанча өлдүрдү дөйүшчү аслан.
Һәр сәмтә дөнүрдү аты аһәстә,
Русдан йүзү өләр, йүзү дә хәстә.
Һәр яна әдирди һәмлә бир кәрә,
Руслардан бир орду сәирди ерә.
Көрдүләр низәси сусамыш гана,
Горхудан чыхмады кимсә мейдана.
Зәфәрли бир һәмлә әдәрәк ахды,
Йүйәни елчилов ата бурахды.
Даг кими һәр сәмтә дүшүрдү көзү,
Йүз хәстә дүшүрдү, өлүрдү йүзү.
Искәндәр һейрәтлә өйдү икиди:
—Бу гола, гылынча эшг олсун!—деди.
Ҳүнәрлә дөйүшүр, дүшмәйир дара,
Алов ягдырырды о тиканлара.
Мүшк, әнбәр сәпинчә ерә гаранлыг,
О икид мейдандан дөнмәди артыг.
Күнәши өртүнчә дағларын гашы,
Юхуя кедәркән күндүзүн башы,
Гара әждаһа тәк гаранлыг кечә,
Башыны балыгдан ая чәкинчә,
Зүмәтләр йолчунун йолуну тутду,
О гара әждаһа айы да удду.

Атлы әл чәкмәди чалыб чапмагдан,
Раһатлыгчын дөндү керн пәһләван.
Гаранлыг ичиндә олду тез нәһан,
Олмады ону бир көрән, танын.
Искәндәр о атлы, гочаг икиди
Бир аслан үрәкли аслан әәни әтди.
Дөйирди:—Доғрудан бу әр оғлу әр
Дөйүшдә мәрдиклә көстәрди һүнәр.
Көрсәйдим үзүнү, икидлийинә
Верәрдим йүз башы бағлы хәзинә.
Бир бала кәсилди бу дүшмән халга,
Мәнә өз голум тәк олду бир арха.
Чошгун бир асланды, дейилди инсан,
О икид аслана эшг олсун һәр аң!

ИСКӘНДӘРИН РУСЛАРЛА БЕШИНЧИ ВУРУШМАСЫ

Фирузә рәнкли таг әртәси күнү
Дағ, дашдан учалтды ягут күзкүнү.
Аланлы бир атлы дөндү аслана,
Гара әждаһа тәк кирди мейдана.
Әлиндә етмиш зор икидин күрәү,
Көкүндән айырыр гоча Әлбүрзү,
Мәрд кими долашыб башлар ярырды,
Фәләйин гәлбиндән тоз гопарырды.
Иран, Рум вә Чинин икидәриндән,
Чох киши өлдүрдү о нәр дөйүшкән.
Үрәкли, рус ғыран адлы пәһләван,
Ат чапды мейдана, о ғызмыш аслан.
Йайына хам көндән бир кириш вурду,
Ох алды әлино, йайыны гурду.
Йай тутан голунун күчүйлә охдан,
Аланлы пәһләван тәслам әтди чап.
Санки бир мәкикдир һинд гамышындан,
Ичиндән ох дөйиб кечмиш бир заман.

Бир пишик көздү рус алнында гырыш,
Ачыгы аслан тэк гашына йгымыш.
Дөйүшдө танышды она һәр яраг,
Зирехә йүз ердән вурмушду ямаг.
Дурду һәм гылыңч, һәм ат ойнатмага,
Полада батмышды башдан-аяга.
Мейданда дөйүшү санырды асан,
Атына йүкләди һәр бир силаһдан.
Үрөйи дашдан да мөһкәмди, әлбәт,
Билмәди дөйүшдә вар нечә дәһшәт.
Хошлугла даваны нәзәрә алды,
Атынын үстүнә бир өртүк салды.
Силаһа тәкликдә алышмышды бу,
Дүшмән гылыңчындан дуймамыш горху.
Әждаһа үрәкли салынча нәфәс,
Ачиз бир ов көрдү, чыхармады сәс.
Көрдү ки, үстүндә чох ярагы вар,
Өзүндән, атындан хошдур чул, палтар.
Башыны гылыңчла ойнатды ердә,
Чулундан үзүнә чәкди бир пәрдә.
Башга рус кин илә ат ойнатдыгча,
Торпага сәрилди гылыңч атдыгча.
Башга рус янашды кәскин полада,
Онлара дәйәндән дөйди буна да.
Яйындан шыгыян һәр кәскин охдан,
Ян верди ерә бир икид пәһләван.
Мейданы икидән бүтүн бошаалтды,
О атлы гәһрәман он бир ох атды.
Енә дә көрүмәз олду көзләрә,
Гайытды икидләр отуран ерә.
Нечә күн о икид һәрбә янашды,
Өртүлү чыхараг ачыг савашды.
Галмады кимсәдә чәсарәт, һүнәр,
Дөйүшдә онула дурсун бәрәбәр.
Чан, гылыңч горхусу чатды бир ерә,
Аз галды дагылсын онлар чөлләрә.
Намуса далараг әтдиләр сәбир,
Гийләйә уяраг төкдүләр тәдбир.

ИСКӘНДӘРИН РУСЛАРЛА АЛТЫНЧЫ ВУРУШМАСЫ

Бир күн бу гоча чарх дөвран әдәркән,
Бир көвһәр чыхарды чөл дәнизиндән.
Мейдан бәзәнәрәк сәфләр дүзәлли,
Һәр яндан бир икид нә'рәси кәлли.
Курлады чанлар рус ордукаһындан,
Галхды гышгырыглар көйә һәр яндан.
Мәркәздә руслар да орду чәкәрәк,
Сәфләри бәзәди көзәл кәлин тәк.
Атылды бир көһнә күркү дөйүшкән.
Санки бир нәһәнкдир чыхды дәниздән.
Пияда, бир парча дагды көвдәси
Беш йүз атлыдан да чохду һәрбәси.
Гочаман, гүвәтли пәнчәси варды,
Алмазы сыхсайды тез юмшалдарды.
Див кими ган ийи дуймуш, ган ичән,
Фырламыш чәһәннәм дәһлизләриндән.
Аягында онун боюна уяр,
Һәм галын, һәм узун бир зәнчири вар.
Санасан күкрәмиш вәһши бир аслан,
Кәскин сәс-күй илә долмушду мейдан.
О күчлү аягы һәр ерә вурур,
Зәрбиндән ачылып дәрин бир чухур.
Дәмирдән әйрибаш топпузу варды,
Дағларын башыны дага даярды.
О галын бәдәнин кобудугундан,
Чаны кир бағламыш, гартмагдыр һәр ян.
Һәр яна чумду бу дәмир топпузла,
Чох икид өлдүрдү, сәрди сағ-сола.
Дөйүшмәк гәсдийлә кирсә мейдана,
Нә гылыңч, нә топпуз кар әдәр она.
Бөйлә бир әждаһа атылды бирдән,
Фәриштә өлдүрән, о инсан ейән.
Санки бир гарынча тутур көрүңчә,
Гопары башыны о асланпәнчә.
Башга бир иши йох, башларкән саваш,
Бәдәндән каһ аяг гопары, каһ баш.

Тутунча гаршыя чыхан ягыны,
Гырыр каһ белини, каһ аягыны.
Гочаман көвдәли чәсур бир атлы,
Дөйүшдә сынанмыш бир ел ганатлы
Ат сүрдү, мейданда учалтсын боюн,
О гызгын атәшлә ойнасын оюн.
Көрүңчә бу нәһәнк ону узагдан,
Тутмагла йыртмагы—чәкмәди бир ан.
Мейдана башга бир пәһләван чыхды,
Бир анда ону да атындан йыхды.
Бөйләчә эл атар-атмаз чомага,
Бир нечә икиди сәрди торпага.
Чох үрәк ярды о йыртчы аслан,
Ән чәсур мәрдләрин багры олду ган.
Һәр ағыл саһиби әдәрди һейрәт:
Нә инсан, нә дивди о зорба хилгәт!
Күндүзә сәс вурду гаранлыг кечә,
Ал күнәш башыны ерә дикинчә.
Искәндәр бу ишә чох һейрәт әтди,
Мәчлисдә гапалы мәсләһәт әтди:
—Бәләдыр бу инсан өлдүрән гочаг,
Онунла дөйүшдә ачиздир бу халг.
Силаһсыз бу адам гаршы кәлиркән,
Силаһлы икидләр гачыр өнүндән.
Нәсилчә, шүбһәсиз, бу инсан дейил,
Олса да бу абад торпагдан дейил.
Вирана ердәндир, вәһши хилгәти,
Инсана бәнзәйир ялыз сурәти.
Ордуда тапылды ону таныян,
Баш әйди, тәмкинлә деди: „Җөкмүран!
Мадам ки, әмр әдир адил падишаһ,
Шаһы о вәһшидән әйләйим акаһ.
Бир даг вар, зүлмәтә яхындыр голу,
Түк кими инчәдир кедилән йолу.
О ердә яшар бу хилгәтдә инсан,
Тәркиби торпагдан, күчү поладдан.
Онларын әслини доғру билән йох,
Әслиндән, иргидән хәбәр верән йох.
Намысы көйкөздүр, гырмызыянаг,
Асландан да горхмаз бу ачыгы халг.

Чох дааныглыдыр, күчлүдүр онлар,
Мейданда бири бир орду лагыдар.
Эркәйи, дишиси долса һиддәтә,
Дуняны чевирәр бир гиямәтә.
Силаһда, дөйүшдә сынаглары вар,
Савашдан башга шей танымаз буналар.
Көрмәмиш онлардан өлән, бир нәфәр,
Ара-бир көрүнүр ялыз дириләр.
Бунларын сәрвәти гоюндур анчаг,
Һәр заман гоюла кечиир бу халг.
Юналадыр бунларын тичәрәтләри,
Йохдур бундан башга бир сәрвәтләри.
Кимсәдә тапылмаз, хәзинә, сәрвәт;
Бунларын вар-йоху самурдур, әлбәт.
Ән инчә, дөйәрли, гара самурлар
Анчаг бу өлкәдән, бу ердән чыхар.
Һәр гадын, эркәйин алнында кеиши,
Кәркәдан кими бир буйнуз көйәрмиш.
Бунларын буйнузу олмаса, инан,
Сурәтчә сечилмәз бу чиркин русдан.
Баш, сима, тәбиәт, бичимсиз пейкәр,
Бахдыгча ән чиркин хоруга бәнзәр.
Ким ятмаг истәрәсә кәңч олсун, гоча,
Гонар шаһин кими уча агача.
Буйнузу бәндә эдәр галын будага,
Див кими тәрпәнмәз башлар ятмага.
Яхындан будага бахдыгын заман,
Асылмыш әждаһа көрәрсән ондан.
Йоргун да олсалар ятмазлар әсла,
Чүнки ятмаг зиян верәр ағыла.
О ерә ара-бир кәлиркән руслар,
Ағачдан асылмыш о дивә бахар.
Бу йығнаг өзүнү о диедән кизләр,
Она янашмагын йолуну изләр.
Ону бир кәндирлә саларлар бәндә,
Бойуну чөкәрләр дәмир кәмәндә.
Мөһкәм баглайынча зәнчири, багы,
Ону әлли нәфәр чөкәр ашагы.
Әсир олдуғундан тутунча хәбәр,
Дөнәр илдырыма, нәрилдәр, күкрәр.

Дартыныб гыарса зэнчири, багы,
Элиндэн гуртулмаз онун бир ягы.
Бир зиян вермәсә мөһкөм багына,
Кәтирәләр ону рус торпагына.
Ачылмаз о галын зэнчир бойнундан,
Кәздириб чох газанч алырлар ондан.
Ону кәздирәләр кәндләрдә әв-әв,
Онлара чох сәрвәт газанар бу дев.
Русларда бир дава дүшдүйү заман,
Бу чанлы фил илә гызышар мейдан.
Зэнчирә чәкиләр күчлү әждаһа,
Бойнундан зэнчири ачмазлар даһа.
Бөйлә од мейдана чыхса, горхудан
Үзләрдә рәнк галмаз, бәдәнләрдә чан...“
Искәндәр о бәла һаггында далды,
Бу дастан бейинә бир атәш салды.
Деди:—Бу иш мәни горхудан дейил,
Ох чубуглары бир ормандан дейил.
Бу уча талеим мәнә олса яр,
О дивин башы да низәмдә ойнар.

ИСКӘНДӘРИН РУСЛАРЛА ЕДДИНЧИ ВУРУШМАСЫ

Шәфәг күн доғандан чыхарынча баш,
Гаранлыг мәғрибдә кизләнди яваш.
Шәрг шаһы ордуя верди ярашыг,
Анчаг див һаггында фикри гарышыг.
Сағ голда даянды, румлу, бәрбәри
Тутмуш Йә'чуч кими сәдд-Искәндәри.
Дар көзлү чинлиләр солу алмышды,
Онларын күчүндән ер даралмышды.
Ордунун гәлбиндә икид Искәндәр
Алтында Гыраты бир дага бәнзәр.
О янда рус илә Бәртас вә Алан;
Һарын атлар кими чошурду һәр ан.

Тәбилләр, зәнкәллә олмуш һәмәһәнк,
Борулар курлайыр мөһшәр суру тәк.
Даг яран нағара әтдикчә фәрияд,
Симург Гаф дагында салырды ганад.
Чошдугча шейпурун, нейин наәси,
Тарыя учалды сыгынты сәси.
Чарпышан ордулар дейирди:—Көрәк,
Кимә өз талеи олачаг көмәк?
Енә дә див үзлү, о гызмыш аслан
Фил кими күкрәди, охуду мейдан.
Бир нечә икиди өлдүрдү энә,
Бир кимсә чыхмады онун өнүнә.
Енә о зиреһли, икид дөйүшкән,
Шаһ гәраркаһынын бир тәрәфиндән,
Гылынч ойнарадаг һәрбә янашды,
Күнәшин чешмәси ондан гамашды.
Искәндәр таныды о мәрдә икиди,
—Кечән күн вурушан асландыр,—деди.
Икидин һаггында дүшдү тәшвишә,
О, әждаһа илә чыхмыш дөйүшә.
Деди:—Чох һейф олсун белә гәһрәман—
Бир дивин әлиндә дүшсүн аягдан.
О икид, адлы, о кәскин чиловлу,
О одлара кирмиш гәлби аловлу.
Көй ерин башына доландыгы тәк,
Дивин әтрафында доланды фәләк.
Биринчи тәдбирдә о мәтин гая,
Кәскин ох ягдырды гәлби гарая.
Көрдү див охлардан дуймайыр горху,
Ох атан охундан ачыга долду.
Бир алмаз бичимли полад кәрпичи,
Чарпыды о нөһәнкә чатдыгча күчү.
Кәрпичи дөвәйә чарпсайды, инан,
Чалаты чыхарды о бири яндан.
Чаныны сыхды див өз күрәйилә,
Кәрпичи әзди о бәрк чәмдәйилә.
Бир полад кәрпич дә атды енидән,
Ону да рәдә әтди о галын бәдән.
Үчүнчү кәрпич дә гырылды белә,
Алынмаз чайларын өнү кәрпичлә.

Билди ки, дэмирдэн йогурумш инсан
Горхмайыр кэрпичдэн, горхмайыр охдан.
Аловлу нэһонки чэкди гынындан,
Эждаһа үстүнэ чумду пэлэван.
Чийниндэн вурунча сарсытды ону,
Ээни этди залимин етишди сону.
Чыхды тез алтындан ено эһримэн,
Давая сарылды ики дөйүшкэн.
Ачылды, кэсди див бэхтин йолуну,
Һачабаш дэмирлэ бэрк тутду ону.
Йэһэрдэн галдырды о гызмыш аслан,
Дэбилгэ торпага дүшдү башындан.
Нигабын алтындан доғду бир баһар,
Лалэ ярпағындан инчэ, күл рухсар.
О көзэл башыны кэсмэк истэркэн,
Көрүб күл үзүнү утанды дүшмөн.
Көрдү этэйинэ дүшмүш һөрүклэр,
Сачыны бойнуна сарды о дилбэр.
Һинд огрусу кими чалды хэзинэ,
Румдан чалыб верди русун элино.
О див эл тапынча пэри дилбэрэ,
Русун дивлэриндэн гопду бир нэ'рэ.
Чүнки раст кэлмишди көзэл чейрана,
Ено дэ башлады чейран овуна.
Сыхылды кэдэрли ишдэн Искэндэр,
Илан төк гыврылды гэлбиндэ кэдэр.
Шаһ деди:—О гара фили филибан,
Чошдурсун, кин илэ гызышсын мейдан!
Филбан нэ'рэ вурду о гара филэ,
Сүрдү див үстүнэ, дөндөрдү Нилэ.
О фил аяглыя вурду чох зэрбэ,
О оду „Гарурэ“ киришди һэрбэ.
Нэ даға „Гарурэ“ эдирди эсэр,
Нэ низэ дэнизэ верирди хөтэр.
Көрүнчэ о сэрхош фили эждаһа,
Элини узатды филэ бир даһа.
Билрди дөйүшдэ сынанмыш филлэр,
Анчаг хортумундан тутсан енилэр.
Хортуму элэ бэрк тутду див инсан,
Филэ бу шэн дүня кэсилди зиндан.

Хортуму көкүндэн гопарыб атды,
Уча фил даг кими палчыга батды.
Бу горхунч оюндан горхду Искэндэр,
Горхду ки, бу ишдэн мэйб олсун эскэр.
Деди Фэраанэйэ көзүндө һиддэт:
—Мөндөн үз чевирди бу бөхт, бу дөвлэт!
Бөхтим үз дөндөрмиш бах бу кедишэ,
Билсөйдим кирмэздим горхулу ишэ.
Учалар көйлэрин угурсуз эли,
Наздан мөһрум эдэр бир чох көзэли.
Шаһ кэтир-көтүрү сүрэр аз заман,
Һэр илдэ бир кэррэ гызышар аслан.
Динчлик йох, чапмагдан йорулду атым,
Бөйлэчэ кечэчэк бүтүн һэятым...
Вэзир тэдбирлэ верди чох үрэк
Деди:—Эй шәһрияр, сәбр этмэк кэрэк!
Зэфэрлэ оларсан ено бэхтияр,
Сэнин һәм тэдбирин, һәм гылынчыи еар.
Чарэмиз бағланса гара дашлара,
О дашдан гылынчла тапарыг чара.
Элэ ки, талени гучаглар сэни,
Саларсан бөндэ йүз белэ фитнэни.
Сэнин бир түкүйүн, шанлы һөкмүран,
Дэйэри артыгдыр бүтүн ордуан.
Белэдир улдузлар кестэрэн эсрар:
Элэ ки, дүшмәнлэ шаһ һэрбэ башлар,
Бэхтинин күчүйлэ бу күчлү инсан
Шиддэтлэ торпага верэчэкдир ян.
Доғруду, бу гая көвдэли яғы,
Вүчүдча габадыр, бэркдир аяғы;
Көвдэси тунч кими олса да гаты,
Сарсытмаг олур бу чанлы полады.
Она кар этмэйен гылынчы унут!
Дэмирлэ дағылмаз көйдэки булут!
Һүнөрлэ башыны кэтир кэмөндэ,
Сал кэмөнд алтында зөнчирлэ бөндэ.
Она ох вэ гылынч этмэйирсэ кар,
Чүнки бэрк архасы, галын көнү вар.
О див зөнчирлэ эдэрсэн эсир,
Йохса бу гылынч, ох этмэз бир тә'сир.

Бу бөйүк мүждөдөн уча падшаһ
Шүкр этди, танрыя апарды пәнал.
Танрыдан көрүнчө сәадәт, көмәк,
Атылды Гырата, олду бир шимшәк.
Ону Чия хаганы вермиши Чиндә,
Догмуш бөйүк Чинин көй тәйләсиндә.
Бир кәмәнд истәди, Гыратын башы
Чеврилди о гара үрәйә гаршы.
Салдырды о горхунч дивә Искәндәр,
Нечә ки, дағлара бир булут чөкәр.
О нәһәнк ериндән гымылданмады,
Голуну бағлады Искәндәр ады.
Дүшмәни бағлая кәмәнди бирдән,
Чәрхин чәнбәри тәк атды филбәдән.
Бойнундан салынча бәндә яғыны,
Ер өпдү падшаһын мәрә аяғыны.
Бойнундан кәмәндә кечинчә дүшман,
Див тутан Искәндәр вермәди аман.
Кәмәндлә ашағы чөкди бойнуну,
Ордукана доғру сүрүдү ону.
О див чейран кими ердә сүрүндү,
Тазы гаршысында чейрана дөндү.
Элә ки, гүввәтали о вәһши марал,
Дүшмәкдән, галхмагдан эзилди, дәрһал
Падшаһын ордусу гопарды нәрә,
Йүксәлди сәсләри уча көйләрә.
Тәбиләр курлады, о чошгун сәсә,
Уяраг, ер, көй дә башлады рөгсә.
Элә ки, Искәндәр бәхтин күчүйлә,
Дивгылыг инсаны кәтирди элә,
Отуртду, дүшмәнләр отуран ерә,
Гошду зинданында ятан дивләрә.
О икид падшаһын бу гүввәтиндән,
Үркәрәк горхуя дүшмүшдү дүшмән.
Рус шаһы Гынтал, бир юмшаг мум олду,
Рум шаһы Искәндәр нәш'әйә долду.
Енидән башланды мәчлис чалғысы,
Ачылды дуня шәнлик гапысы.
Дивләркән чалғыны о мәчлис бою,
Гәдәһдә галдырды күл рәнкли сую.

Андыгча талеин сәадәтиндән,
О күлкун шәрабы ичирди шән-шән.
Кечә көй гыфылы хәзәйә вурду,
Мүшки-кафур чәкән тәрәзи гурду.
О мүшкин бәдәни ичир һөкмүран,
Мүтрүб о пәрәдән чаларды һәр ан.
Ичирди әринмиш лә'ли гәдәһлә,
Дивләрди о ени лә'ли фәрәһлә.
Ичдикчә үрәкдән силянди кәдәр,
Истәйән кимсәйә сачарды көвһәр.
Мәчлисдә һәр яндан гиссә дивләркән,
Бир чох шей сорушду һәр бир гиссәдән.
Енидән сөз ачды улу һөкмүран,
Аты ел ганады гылыгч вурандан:
— Билмирәм, ону бу див көвдәли шир—
Өлдүрдү, йохса ки, көтүрдү әсир
Галырса бәндини тез гырмаг кәрәк,
Низәнин күчүйлә гуртармаг кәрәк!
Кетмишсә, кетмиши олмас унутмаг.
Ону бир гәдәһлә кәл хатырлааг!
Ичкидән бейниндә ган аловланды,
О зиндан халгына үрәйи янды.
Әмр этди о дилсиз әсири енә,
Алсынаар падшаһын шән мәчлисинә.
Падшаһын әмрийлә о бағлы нәһәнк,
Мәчлисдә дикәлди уча бир дағ тәк.
Искәндәр күчүйлә вүчүдү әзкин,
Мәчлисдә көрүндү солгун вә гәмкин.
О дилсиз агрыдан яман инләди,
Өз дилсиз төврүйлә шәфа диләди.
О вәһши дивкөвдә инләйинчә зар,
Дилсизә ачыды уча тачидар.
Ериндән әмр этди о дивләр енән,
Зәнчири ачдылар дивин әлиндән.
Бурахды башына ону һөкмүран,
Бу азад әтмәкдән көрмәди зиян.
Өз бөйүкүйүйлә ону отуртду,
Едирди, ичиртди, һөрмәтали тутду.
Бир нечә гәдәһлә ону яр этди,
Мейлә өз гәлбини ашикар этди.

Кәлләси гызынча сәрхош чагында,
Көлкә тәк сүрүндү тахт аягында.
Кимсайә исинмәз вәһши гәлбилә,
Она дост оланы таныды белә.
Тәләсик дишары чыхды мәчлисдән,
Күчлүнүн олмады тозуну көрән.
Искәндәр һейрәтлә дүшдү тәшвишә,
Һәр кәсдән бир фикир сорду бу ишә.
Шәрабдан олунча бунун көндү хош,
Нә үчүн мәчлисдән чыхды бу сәрхош?
Дөвләт бөйүкләри галдылар һейран,
Һәр бири бир фикир өйләди бөян.
Бириси деди:—Бу вәһшидир һәлә,
Зәнчири ачынча үз гойду чөлә.
О бири деди:—Мей эдинчә әсәр,
Бурадан чыхынча әвинә кедәр.
Искәндәр мәчлисдә кизалин, я ачыг
Сөйләнән сөзләрә динмәди артыг.
Дүшүндү, фәләйә әйәрәк боюн,
Кечә пәрдәсиндән доғар нә оюн?
Шаһ хәбәр тутунча инчә нүктәдән,
Олду о истәкдән истәк истәйән.
Дүшүндү һәр һалда көзәлдир сәбир,
Дүшмәни йыхмагчын төкүрдү тәдбир.
О гәдәр кечмәди, о фил көвдәли,
Кирди әлләриндә бир кәлини бели.
Шаһын гаршысында гойду шәфгәтлә,
Диз чөкдү, торпагы өпдү һөрмәтлә.
Кәтирди белә бир көзәл шикары,
Енә дә мәчлисдән чыхды дишары.
Бу ишдән һейрәтә дүшдү һөкмүран,
Көрдү яр белинә сарылмыш илан.
Падшаһдан утанды о назлы мәләк,
Әтәйи үзүнә чәкди дуваг тәк.
Көрүнчә о парлаг айы падишаһ,
Әмр әтди ядлардан бошалсын дәрках.
Искәндәр чадыры хәлвәт әдәркән,
Әлийлә ниҗабы чәкди үзүндән.
Көрдү бир афәтдир хәялдан узаг,
Бир нур гайнагыдыр күнәшдән парлаг.

Бир пәриәндамдыр олдугча инчә,
Пәри тәк элине кечмиш бу кечә.
Чәһәннәм көрмүш бир әндамы күмүш
Маликдән гачараг чәннәтә дүшмүш.
Сәрв тәк ишылдыр башы һәр заман,
Гызыл күл рәнкини борч аамыш ондан.
Атдыгча о гәмзә охуну төкрар,
Бир нечә руһлары эдирди шаркар.
Додагы базара салыр фитнәләр,
Үстүнә төкүлмүш халварла шәкәр.
Ачылмыш сәмәндир онун гучагы,
Күлләрә өрнәкди дилбәр янагы.
Искәндәр әлә бир айы көрдүкәлә,
Өнүндә чанланды санки Бүткәдә.
О азад гәмәтләи кәниз өнүндә
Өзүнү көрдү ән ачиз бир бәндә.
Кәниз ки, агалар гул олуру она,
Бах, нечә үрәкләр дүшәр торуна!
Билди Чин һасарлы бу көзәл шаркар,
Хагандан верилмиш она ядикар.
Мейданда мәрдаикләр көрмүшдү ондан,
Икиддир демишди, бу гызымыш аслан!
Ачынды әлиндән чыхан кәлини,
Сонра бу нә саяг дүшмүш әлини?
—Һалыны ач,—деди,—әй шәкәр пара!
Дедийин дастанла көнлүмү ара!..
О көзәл, пәрәстиш эдән севимли
Падшаһа баш әйди, ачылды дили.
Дуая башлады:—Учалсын бахтын,
Вар олсун дүняда бу тачын, тахтын!
Дүнялары ачан чаһанкир сәнсэн,
Һагт сәни яратмыш әдл илә диндән.
Шөвкәтин күндүздән даһа ашикар,
Дөвләтдән үрәйин даһа хош рафтар.
Сәндәндир гуртулуш үмид күнүнә,
Күнәшин ишыгы сәндәндир енә.
Ордулар дагыдан һөкүмдарлар вар,
Бири гылынч вуран, бири тачидар.
Күнәшсэн, тәк доғмуш сәни рузикар,
Һәм кәскин гылынчың, һәм дә тачын пар.

Мөчлисдө дүнянын һөкмүранысан,
Дөйүшдө заманын пәһләванысан!
Мән кими торпагда вармы о гүдрәт,
Һәятын суйилә олсун һәмсөһбәт?
Кимдә вар чәсарәт динсин һүзурда,
Зөһрә дә һәядан әрийир бурда.
Уғурсуз гәзиййәм шәрһә ярамаз,
Мадам ки, дейирсән сөйләйим бир аз:
Мән һаман кәнизәм әй шаһым, инан,
Бакирә гызлардан сечмишдир хаган.
Дәркаһа верәркән деди:—Әй сәрвәр,
Бу сандыгда вардыр кизлин инчиләр!
О сөзү чоҗ агыр көрүндү сәнә,
Ачыглы нәзәрлә бахды шаһ мәнә.
Пәрдәнин ардында отуртду сәссиз,
Анмады бир дәфә, унутду тәмиз.
Олдугча сыхылдым, падшаһдан узаг,
Дава я чәлб әтди мәни сыхылмаг.
Падшаһын бәхтийлә о илк дөйүшдә.
Һүнәрләр көстәрдим төк бир дөнүшдә.
Икинчи күн енә гопардым нә'рә,
Бир бәла кәсилдим дүшмән әскәрә.
Талеин олмады үчүнчү күн яр,
Дөйүшдә дүшмәнә олдум кирифтәр.
Нә дүшмән? Кин илә күкрәйән нәһәнк!
Сурәтдә таһрынын гәһриндән өрнәк.
О залим әждаһа кечди ганымдан,
Ордуя көгүрдү о горхунч инсан.
Инсафсыз руслара тапшырды мәни,
Сөйләди: „Кизләдин бу хәзинәни“.
Енә дә дурмадан мейдана гачды,
Филләри йыхмага кәскин гол ачды.
Өйлә ки, талеин сәни учалтды,
О диви фил кими торпаға атды.
Талеин чәкинчә сәни зәфәрә,
О күчдән учалды башым көйләрә.
Көрдүм ки, див чәкир гыврымлы бәндин,
Бәланы өзүнә чәкир кәмәдин.
Сағ галынча енә о мүдһиш әждәр,
Гыврылдым, гәлбими сыхды бир кәдәр.

Лакин кәмәдинә бу див дүшәркән,
Күл кими ачылдым, гуртулдум гәмдән.
Русларын дәрлләнди шән көнүлләри,
Хейри тәк саралды гызла күлләри.
О кечә вәһшиләр башларкән ишә,
Һәр йолдан кечәни салды тәшвишә.
Кәндирлә багланды әлим, аягым,
Гаранлыг ер оладу мәним отагым.
Аһәнки, сөһбәти хоша кәләмәйән,
Мәнә бир ордуиду караул чәкән.
Кечәдән бир гәдәр кечдийи заман,
Гарышыг бир сәс-күй голду байырдап.
Ичәри бир булут кирди ган-гара,
Көйдән даш ягдырды карауллара.
Рәгибләр о кечә чәкиркән кешик,
Горхудан һәр бири арады дешик.
Һей башды, гопарыб чырырды даша,
Янки вурарды башга бир баша.
Бәдәндән о гәдәр гопармышды баш,
Башлардан гурмушду уча бир даг, даш.
Еримдән гуш кими галдырды һаман,
Ачды зәнчирләри әл, аягымдан.
Тахтынын янында гоюлдум ерә,
Башымы галдырды ердән көйләрә.
Зинданда душтагдым бир хәзинә тәк,
Бу күндән кәрәкдир шән һәят сүрмәк.
Бәзәклә көзәлдир гадын аягы,
Гадына ярашмаз зиндан отагы.
Бах бәлә дүшүнүр чошгун үрөйим,
Юхумда көрүнүр бу шән диәйим.
Пәри гыз һалыны шаһа сөйләркән,
Падишаһ күл кими ачылды бирдән.
Бир өпүш алды о күл додагындан,
Гул кими сөйләди она һөкмүран:
„Әй тозсуз, шән чичәк, әй көзәл дилбәр!
Таһры севкисинә бүрүнмүш пейкәр!
Әшгинә әзм әтдим сәни көрәли,
Әй мәчлис бәзәйи, мейдан көзәли!
Мейданда сәни бир чан алаң көрдүм,
Үрәкли, күчлү бир пәһләван көрдүм.

Сэсин дэ көзэлдир сэнин өзүн тэк,
Бу ики хүнэрдэ тэк ярандын, тэк!
Галх, мэнэм һарифин, чал, эй чанлы саз,
Көндүмү сазыла шэнлэндир бир аз!"
Сазыны зөвг илэ чалды о пэри,
Мизрабла ойнагды инчэ теллэри
Эн ени бир маһны башлады шэн-шэн,
Охуду пәллэви нәғмәләриндән:
„Падшаһым, сәрвәрим, тачым, шөвкәтим!
Эй агыла мә'дәни, агыла дөвләтим!
Кәнч башын, олсун һәр төһмәтдән узаг,
Саф гәлбин көрүнсүн чешмәдән парлаг.
Талейн кәнч олсун, фикрин бәхтияр,
Дүннаны фәтһ әдән күчлү тачидар!
Вүчүдун динчлийә әзм әтсин сэнин,
Пак олсун чиркабдан, кирдән әтәйин!
Һәр ерә үз тутсан яхшы, ямандан,
Архан аглын олсун, көмәк ярадан!
Элэ ол, улдузун камынча дөһсүн,
Адына баш әйсин дүня бүсбүтүн!..“
Сонра өз сиррини ачмаға дурду,
Сазында она бир ишарә вурду.
—Эн көзәл бир ағач кирди бир баға,
Чөһрәси дөндү бир ишыг чыраға.
Бостанда ачмамыш гөнчө бир чичәк,
Чәмәндә юхулу нәркиз тәк гәшәнк.
Гәдәһдә ал мейдир, кимсә ичмәмиш,
Тәзә бир инчидир әлэ кечмәмиш.
Умарды шикардан дөнәр тачидар,
О гөнчө чичәйи әдәр бәхтияр.
Аг баһар гырмызы тәзә күл дәрәр,
Каһ бидмүшк, каһ гызыл бир лалә көрәр.
Кирмәйә шаһ фирсәт тапмады баға,
Бир нәзәр саламады ишыг чыраға.
Аһ, нечин, бөйлә күл, бөйлә шән баһар,
Күлмәсин, солдурсун ону хәзанлар?
Горхурам, бу хәзан кирсә бу баға,
Бөйлә бир баһары сәрсин торпаға!
Яр сәси дуюнча о поладбәдән,
Бир ашиг наләси гопду гәлбиндән.

Чалгысы хош, сәси әдәркән әсәр,
Ону күл үзүндән верирди хәбәр.
Гызыл үз, инчә сөз, нә дилбәрдир бу?
Һарамын оламасын бөйлә аризу!
Нүктәни дуюнча шанлы дөйүшкән,
Олду о истәкдән диләк истәйән.
Дүшмәни енмәйи алды нәзәрә,
Истәкдән әл чәкди, сыгыңды сәбрә.
Мей тәләб әтмәйи мүнәсиб көрдү,
Мәнзилә бунула азыг көтүрдү.
Гәдәһи мей илэ долдуруду енә,
Ичди о күл үзлү гызын эшгинә.
Бир чам да хош ичим ягутла силә,
Ич, дейә, верди о додагы күлә.
Гәдәһи додаға көтүрдү мәләк,
Өпәрәк гайтарды, алды өпәрәк.
Бир әли гәдәһдә дилбәр көрәли,
Зулфүйлә ойнарды о бири әли.
Каһ өпүш вурарды чам додагына,
Каһ дишләк о күлүн хам додагына.
Нәш'әли мәчлис ки, кәдәрдән бошдур,
Ачы мей вә ширин ногулла хошдур.
Алдылар бадәни күлкүн додаға,
Кирдиләр нәһайәт исти ятаға.
„О диләк әвиндән узаг ол, узаг!“
Дейәрәк өпүшә уйдулар анча!

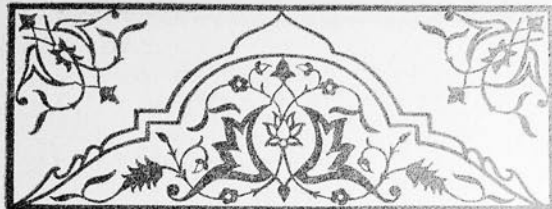
ИСКӘНДӘРИН РУСЛАРЫ МӘҒЛУБ ӘТМӘСИ

Саги, вер о мүшкүн шәрабдан бир ан,
Гандан рәнк вермишди о мейә деһган.
Вер ичим, вүчүдум боянсын гана,
О күлкүн рәнкли гой рәнк версин мана!
Сәһәрин ордусу әләм чәкинчә,
Кечәнин һәрфинә гәләм чәкинчә,

Дүняны парладан күнөш нурундан,
Сөвдә гучагында айылды чаһан.
Бағырды дан гушу, кәскин өтәрәк,
Сәрсәм нур, дәли див, шейтан көрән тәк.
Шаһ галхды юхудан азачыг күскүн,
Көнлүнүн гәмини сиәди бүсбүтүн,
Ибадәт эвиндә дүшдү сәчдәйә,
Шүкр әтди, яварды: „Әй таһир!“— дейә.
Уча пәнаһындан диләк истәди,
Ондан каһ гүдрәт, каһ көмәк истәди.
Үзүнү торпага сүртдү бир гәдәр,
Зиреһи чирмәди, бағлады кәмәр.
Тахты фил үстүндә олду бәргәрар,
Парлады фәрсәхләр бою гылынчлар.
Кечән күнләр кими енә Искәндәр
Ордуу бәзәди, дүзүлдү әскәр.
О кениш чөлләрдә бөйүк таңидар,
Ордудан, даг кими, чәкди бир һасар.
Бәркитди һасарын сағ-сол голуну,
Поладда тозуң да кәсди йолуну.
Гүрүрлу руслар да о бири яндан
Ордуу сазлады, бәзәнди мейдан.
Русларын чанлары кинлә курлайыр,
Интигам одундан бейин гайнайыр.
Низәнин, гылынчың шимшәкләриндән,
Башдан ағыл чыхыр, әлләрдән йүйән.
Дағларын бейини сүпүрмүш яйлар,
Ордулар үстүндә охлар выйылдар.
Баш, боюн гопаран полад топпуздан
Бейинләр төкүлүр ганлы ағыздан.
Фил йыхан мизрағлар долунча кинә,
Донуну чарх атды Нилин күпүнә.
О чибин ганадлы инчә гылынчлар
Гартаг ганадыны гүввәтдән салар.
Чеврилмиш тас кими ити сүнкүләр
Готазын үстүнә бир тас ган төкәр.
Атларын дырнагы әгигди гандан,
Йәһәралтылар да гандан ал-әлван.
Низәләр галхана улдузлар дүзәр,
Галхандан галхана дүшәр көлкәләр.

Дәмир, кәрнич гырмиш о гәдәр инсан,
Ер үзү кәсилмиш бир мазарыстан.
Баш үзәи, леш, чәмдәк сийн гылынчлар,
Чөлләри ган илә әтминш лаләзар.
Низәләр дөшләри тикмиш ийнә тәк,
Охлардан өйрәнмиш гайчы ишләтмәк.
Һәр гылынч әждаһа кими башыны,
Гынындан чыхарыб, чатыр гашыны.
Йолларда о гәдәр төкүлүмүшдү чан,
Мәһшәр базарына дөнимүшдү мейдан.
Руслар һәр тәрәфдә көстәрип һиддәт,
Румларын башына ачыр гиямәт.
Сохулуш рум илә рус бир-биринә,
Бәзәр ағ, гырмызы доңду кәлиә.
Искәндәр мейданда гызмыш асланды,
О әли силәһлы бир нәһләванды.
Мейданда бағырыр нечә бир аслан,
Зиреһли фил нечә охүр мейдан.
Шаһ һаман филә, һәм аслана бәзәр,
Филин дә, ширин дә йолуну кәсәр.
Һәр гылынч тутана вурунча нә'рә,
Башыны гылынчла салырды ерә.
Әббаси чәтри тәк өртәрәк гара,
Бәртасын тасыны вуру дашлара.
Үзәнки вә гылынч күчүйлә һәр ан,
Сайсыз баш гопарды сағдан вә солдан.
Нә өзү тәрпәнир ердән, нә әскәр,
Вурушур талей күләнә гәдәр.
Бәлинас күнәшдә, үстүрләб илә
Чалышыр, хош тале кеңирсин әлә.
Олунча уғурлу игбал ашикар,
Шаһ гылынчы олду дүня ачар.
Деди:— Дур, талей сәнәдир көмәк,
Бу ганлы мейданда сәниндир диләк!
Нил кими ахды шаһ өз сол, сағына,
Башлары фырлатды фил аягына.
Ағзыны ачараг одлу әждаһа,
Руслара шаһ басгын әтди бир даһа.
Падшаһа үз верди сәадәт, зәфәр,
Әздиләр Гынтаһы үстүн көдәләр.

Бу сон шанлы зәфәр кәлинчә элә,
 Дүшмәни ойнатды бир һәмлә илә.
 Гачмага башлады басылан ягы,
 Дүня Искәндәрә верди шаһлыгы.
 Филбәдән әл атды узун кәмәндә,
 Гынтаалын башыны кечирди бәндә.
 Руслардан кии илә төкдүләр чох ган,
 Чох олду тутулан, өлән, асылан.
 Чох чан, баш итирән гырмызы руслар,
 Гырмызы рәнкини итирди начар.
 Руслардан, Бәртасын асланларындан,
 Әсир дүшдү йүз мин гылынч ойнадан.
 Галанлар ем олду ач гылынчлара,
 Фитнәйә өлүмдән башга йох чара.
 Союлмуш, таланмыш азча бир мигдар,
 Саламат гуртарыб кери гачдылар.
 О гәдәр гәнимәт алды Искәндәр,
 Олмады сайыны билән бир нәфәр.
 Гәдсиз гызыл, күмүш, хәз, инчи, көвһәр,
 Төйләләр долусу чанлы дөвәләр.
 Искәндәр дүшмәнә чалынча зәфәр,
 Ишләри олду шух лөвһәдән дилбәр.
 Энди Гыратындан, зәфәрدير, дейә;
 Билди ки, говушмуш бүтүн диләйә.
 Үз сүртдү торпага деди:—Әй рәһбәр!
 Мән гара торпагам, сәндәндир зәфәр!
 Деди:—Һаг вермиш бу бөйүк зәфәри
 Йохсула пайлады хәзинәләри.
 Дүня бошалынча кинли дүшмәндан,
 Динчәлмәк фикринә дүшдү һөкмүран.

НУШАБӨНИН ГУРТУЛМАСЫ

Гах, саги, саф көвһәр сачан чамындан
 Мәним тәркимимә көвһәр сач бир ан!
 Онула ислансын гуру чан тасы,
 Көвһәрлә силинсин көвһәрин пасы.

Элә ки, Филигус оғлу Искәндәр
 Динчәли, үзүнә күлүнчә зәфәр,
 О ердә арады өйлә бир мөкан,
 Отуран кәсләрә вермәсин зия.
 Агачы тубадан олсун севимай,
 Сусәндән сәрт олсун отунун дили.
 Ахан саф чешмәләр версиян сәс-сәсә,
 Ичими мей кими—мей һалаал исә.
 Этәйи ям-яшыл, ох орманлыгы,
 Һәр яндан бүрүмүш будаг, будагы.
 Бу суда, һавада пәрвәриш әдән,
 Һәр агач узунду әлли әрәшдән.
 Белә ер кечинчә элә, тачидар—
 Тутду бу мубарәк бучага гәрар.
 Гуруду Рум бүсаты шән әмәлләрлә,
 Шәнлиә башлады шух көзәлләрлә.
 Мәчлисдә шаһларла долду дөрд яны,
 Нәш'әйлә гайнады мәчлисин чаны.
 Әмр әтди: „Гәнимәт сахляян әрләр,
 Гәрәтин сайындан версияләр хәбәр!

Рус, Бэртас вэ башга халгдан алыннан,
Силсилэ даг кими хэзинэ, саман.
Катиблэр хесаба этсинлэр диггэт,
Өйрэнсин нэ гэдэр вардыр гөнимэт“.
Гөнимэт чөкөнлэр дурмады даһа,
Гэдэрсиз гөнимэт чөкди дэркаһа.
Ачылды һэр башы бағлы хэзинэ,
Бахдыгча фэрэхдэн чырпынды синэ.
Йүклэрдэ о гэдэр даш—көвһэр варды,
Сайы йох, саянлар һей яныларды.
Саф мө’дөн гызылы, чивэ күмүшү,
Меһтабы ишыгдан салыр көрүшү.
Батманла зэбэрчэд, халварла көвһэр,
Гызыл галхан, нөһөнк донду зирехлэр.
Хүсуси тохунмуш митгал вэ кэтан,
Силсилэ даг кими галанмыш ян-ян.
Зэр илэ ишләнмиш гэдэрсиз паалтар,
Улдуз тэк парлаян сайсыз галханлар.
Гылынч, түклү дэри даг кими дурур,
Сая кәлмәйирди зил гара самур.
Саф, гагум о гэдэр йүкләнмиш, керчәк,
Нэ саймаг мүмкүндүр, нэ дэ сөйләмөк.
Ал түлкү дэриси, синчаблаар парлаг,
Һэлэ нал көрмәмиш бир илхы дайлаг.
Саф, вашак дэридөн мәчлис олур шән,
Күндүзэ хал дүшмүш гара кечэдән.
Бунлардан башга чох хэзинэ, саман,
Үрөк сыхылырды ону саймагдан.
Падишаһ бахынча о дэрилэрэ,
Бир чөннөт баһары кәлди нэээрэ.
Онлары таныды бир-бир һөкмүдар,
Һэр мэта нэ кими бир ишэ ярар?
Көрдү парча-парча синчабла самур,
Бир-бири үстүнэ төкүлмүш дурур.
Эн башда асылмыш бир көһнэ дэри,
О гэдэр көһнөдир, кетмиш түклэри.
Нэзэрдән кечирди о дэрилэри,
Билмәди нәдир о асылмыш дэри.
Сорду ки:—Бу көһнэ дэрилэр нәдир?
Нэ кими бэзэйэ бунлар эл верир?

Чох инчэ бир чаваб верди рус она:
„Көрдүйүн мэталаар борчулдур буна!
Дэрийэ хор бахма, көһнәдир дейэ,
Дэйәри сэрвәтдир бизим өлкэйэ.
Заһирдэ чиркинсэ бу көһнэ дэри,
Бизчэ һэр дэридән чоһдур дэйәри.
Һэр бир дэри йыган чыхса базара,
Базарда бу түксүз дэридир пара.
Сабит дейилсэ дэ бу сим илэ зэр,
Чүнки дөвран ону тез-тез дэйишәр.
Бизим сиккәмиздир бу көһнэ дэри,
Түк гэдэр әксилмәз бунун дэйәри“.
Бу ишэ чох һейрәт этди тачидар,
Бу әмрә бах, нечэ боюн гойдулар.
Вэзирә сөйләди:—Һэр бир дөвләтин—
Голуну сиясәт этмишдир мәтин.
Бах, нәләр ярадыр халг сиясәти,
Дэрийэ верир бир гызыл гиймәти.
Бу ердә көрдүйүм бүтүн шейләрдән,
Ялныз мән бу ишэ дэйәрәм әһсән!
Бу халгда олмаса бөйлә бир көвһэр,
Бу ердә бир шәхсэ ким боюн әйәр?
Кимсә этмәмишсэ бир һүнәрә изһар,
Ялныз бу һүнәрлә рус шаһыг гурар.
Вурулунча баша гөнимөт күнү,
Еринә стирди һаггын шүкрүнү.
Таһрыннын шүкрүнү эдинчэ тамам,
Мәчлиси бэзәди, элэ алды чам.
Хош нәгмә, дадлы мей эдинчэ әсәр,
О баһар булуту ягдырды көвһэр.
Ордунун чалышан бөйүкләринэ
Халварла дағытды ипәк, хэзинэ.
Гызыл пайламагдан дашды, вар, дөвләт,
Һамья енидән пайлады хәл’әт.
Ордуда галмады кәчәвэ чөкән,
Мәфрәши олмасын харадан, зәрдән.
Истәди о дили бағлы кишини,
Зәңчири ачыламыш чөллү вәһшини.
О даг, даш доланан чөллү етишди,
Шаһын гаршысында сәчдэйэ дүшдү.

Гейрәтлә сүздү шаһ башдан-аяга,
Башыны ойнатды о мәтин дага.
Верди чох һәдиййә о чанавара,
Дәйәрли чох даш-гаш, күмүш, зәр, хара.
Рәддә этди ки, бөйлә сәрвәт, хәзинә,
Әй шаһим, нә кәрәк бу чөл әһлине?
Бир гоюн башыны атды одун тәк,
Көстәрди ки, мәнә бу гоюн кәрәк!
Падишаһ әмр этди емәли олан,
Чөлләрдә бәсләнмиш көк гоюнлардан,
Бир сүрү вердиләр, алды о киши,
Падшаһа тәшәккүр әдәрәк вәһши,
О бөйүк сүрүнү өнүнә салды,
Севинчләр ичиндә әвә йол алды.
Гәлб ачан, гушларын ойнағы олан
Бу ери бәйәнди бөйүк һөкмуран.
Дуняда алырды чалғы, мейлә кам,
Чәрх она баш әйиб верирди салам.
Шәрабдан о сәрхош олдуғу заман,
Үзү рәнк алырды күл рәнкли судан.
Русларын шаһыны чагыртды бир дә,
Отуртду ону ән лайигли ердә.
Зәнчири ачдырды о уча шөвкәт,
Верди саф гызылдан тохунмуш хәл'әт.
Үрәкдән бир бәндә олду падшаһа,
Өз кечмиш кинини унутду даһа.
Зиндандан бурахды бүтүн әсири,
Хәл'әтлә учалтды, ачды зәнчири.
Руслара әмр этди:—Кәлсин Нушабә.
Онсуз әл вурмады күлкун шәрабә.
Падшаһын әмринә тәләсди руслар,
Күнәшин янында ай тутду гәрар.
Кәдиләр зүлүмдән солмуш көзәлләр,
Бәйәнмиш олдуғу бир сүрү дилбәр.
Нушабә бәзәнди шух кейимләрдә,
Дөндү илк баһарда ачылан күлә.
Искәндәр таландан сачды хәзинә,
Тәзәдән бир кәлиә бәзәди енә.
Камынча мей ичди бир нечә кечә,
Бәхтиярлыг күнү сона етинчә,

Верди Дәвалийә гызын әлини,
Никаһа бағлады она кәлини.
Бу мубәрәк айин етинчә баша,
Верди чох хәзинә, тутду даш-гаша.
Шөвкәтлә көндәрди енә Бәрдәйә,
О көзәл өлкәни учалтсын дәйә.
Өлкәни тә'мирә сәрвәт, мал верди,
Йол хәрчи бир яна, чох чәлал верди.
Әлә ки, ишләрә верди интизам,
Этди икидәрә бөйүк әһтирам.
Верди рус шаһына енидән товг, тач,
Анчаг әмр зйләди, көндәрсин хәрәч.
Өз догма юрдуна дөнүнчә руслар,
Гынтал өз тахтында олду бәхтияр.
Бир даһа чыхмады онун әмриндән,
Һәр заман яд этди шәраб ичәркән.
О лшыл чәмәндә һәр күн тащидар,
Каһ шәнлик гурур, каһ әдирди шикар,
Уча сәрв алтында чалғы сәсийлә,
Гәдәһ галдырдырды ней нәләсийлә.
Көнүдү шән олдуғча чох шәнләнирди,
О чошгун үрәйи фәрәһләнирди.
Падшаһлыг, шән тәлә, өмүр; гөнчә күл,
Нечин шән олмасын бөйлә бир көнүл?!

ИСКЭНДЭРИН ЧИНЛИ КЭНИЗЛЭ ШӨНЛИК ЭТМЭСИ

Саги, од хэяллы шэраб илэ дур,
Көһрөба рэнкли бу сахсыны долдур!
Бу гара торпагдан сүзүлөн көвһөр
Шөнлэтсин гэлбими, галмасын кэдэр!

Күндүздөн даһа шух, парлаг бир кечө!
Күнэшдэн, айдынды ишыг вэ инчө!
Бу яшыл күнбөдин шөнликлэриндэн,
Шөн, зүмрүд көрпөлэр догурур чэмэн.
Өсрарлы улдузлар дөнмүш чырага,
Аг күмүшдэн рэгэм язмыш торпага.
Бу горхунч һарфләри билэн, охуян,
Тутармы бу сонсуз көһүлдэ мөкан?
Дүняда чалышмаг бош шейдир, анчаг,
Рузини сө'й илэ олмаз артырмаг.
Кэдэрэ дөймэз бу дүня, шөн кечин!
Ким дейэр бу сарай тикилди гэмчин?
Шөнликчин яранмыш дүня, буну бил!
О зиллэт, фэлакэт очагы дейил!
Бу зөнмэтлэи ердэ чоһ тутма гэрар,
Бу дилсиз гуюдан йүкүнү чыхар.
Вер шөнлик мейини, чан гурбан она!
Ичөк, һәм дэ верөк башгаларына.
Күн кечди, сабаһ да кэлмөмиш элэ,
Ялныз бу кечэни шөн кечир һэлэ.

Бу кечэ кейф илэ өмүр сүрөрик,
Сабаһын ишини сабаһ көрөрик.
Гэлэ гэм чөкилмэз хэзэл кэлмөмиш,
Мэзара кирилмэз эчэл кэлмөмиш.
Ялныз шөнлик дүшүн, нуш эдэркөн мей,
Шэраб мөчлисиндэ йох башга бир шей!
Өзүнү зиллэтдэ тутмаг нэ көрөк!
Ил бою гэм, кэдэр удмаг нэ көрөк!
Кирмэ бу дүнянын кэч гапысында
Һечликдэн бир файда көрөрми инсан?
Фил аяг алтына бизи алмадан,
Дур көчөк бу юрддан, ерийир карван!
Кэл, ейөк вар-йоху, өзкэ емэдэн!
Зөвг алаг башгасы гарөт этмэдэн.
Өйлэ бир газанчлы мая ал элэ,
Көчүркөн кечмишлэр алмыш өзүйлэ.
Горх сэн бу бач алан, йол вуранлардан,
Йолда вар-йохуну этсинлэр талан,
Йохсула вер нэийн варса чоһ я, аз,
Йохсул дахмасыны кимсэ арамаз.
Көрмүрсэн, бач верэн бу дөвлэтлилэр
Йохсул дөһлизиндэн гапараг верэр.
Эшг олсун эн догру дүшүнэн мөрдэ,
Варына ер верди хэрәбөлөрдэ!
Бир күндүк тарихи вардыр бу чэрхин,
Йүз иллик хэзэни киэлэтмөк нечин?
Кэл отур үз-үзэ эдөк шадлыг биз,
Эдөк бир кечөлик Кейгубадыг биз!
Кэл отур өмүрдэн бу күн кам алаг,
Дүнэни, сабаһы хатырламаяг!
Чөкинөк файдасы олмаян шейдэн,
Бу ишдэн һеч мөмнун дейил дүшүнчэн.
Әлиндэ нэ гэдэр вар исэ имкан,
Чалыш ки, шөн кечсин һэр нэфөс, һэр ан.
Гэлбимиз һэр заман шөн олмалыдыр,
Кин, тэмөһ бэдэнэ атөш налыдыр.
Өмрө сәрмайөдир алдыгын нэфөс,
Кэдэрэ тапшырмаг эбөсдир, эбэс!
Шөнликлэ сөслөнсин чыхан нэфөслэр!
Шөн нэфөс алмасын, сәрмайөн кэдэр.

Вары вер, көндүнү шөйлөндир анчаг,
 Учүздүр бир нечө бир көңүл алмаг.
 Сөрвөтчүн кар олма, дөnmө сөрт даша!
 Сөрвөтин олмасын, анчаг сөн яша!
 Бөрк тутма дүняны, этсөн бир нөзөр,
 Бөрк тутмаг өдүмө чөтинлик верэр.
 Бу дүня малына уйма чох, зинһар,
 Нэр садө кечинөн асудө яшар.
 Севимли бир саат, угурулу кечө,
 Онда шөн кечирмөк олуp көнүлчө.
 Искөндөр дөврүнүн ягутларындан
 Белө нөгл өлөйир тарихи язан:
 Тачидар о кечө галбиндө фэрәһ,
 Күл додаг эшгинө долдуpду гэдәһ.
 О чамы галдырды күл додагына,
 Чам да бир гул кими баш өйди она.
 Отурмуш бир чаван сөрв агачы төк,
 Каһ лалө төкүр, каһ эргөван чичөк.
 Мүшкин күл үстүнө язылмыш бир хөтт,
 Күлө күл суюйла чөрх вермиш зинөт.
 Нөм дүшмөн фөтһиндөн көнүл чох шөнди,
 Нөм дө достларыйла эви күлшөнди.
 Чагыртды күл үзлү о диларамы,
 Фөриштө сималы назик өндамы.
 Бир саз, бир охуюб чаланды нөмдөм,
 Чадырда галмады даһа намөһрөм.
 Мин бир истөк илө истөнмиш дилөк,
 Башына, үзүнө вурмуш йүз бөзөк.
 Ал нар данөсиндөн додагы дилбөр,
 Дили ал набатдан даһа ширин, төр.
 Көзләри күл, агзы о гэдөр дарды,
 Бири саз, о бири көнүл чаларды.
 Арагчыи алтындан о мүшкин теллөр,
 Көмөнддир асылмыш өтөйө гэдөр.
 Мөчлисэ ярашыг верән, охуян,
 Шаһны элиндөдир чалан нэр заман.
 Искөндөр әмрийлө алды сазыны,
 Көвһөр хөзнөсинин ачды агзыны:
 —Бу кечө дүнямыз өнидир, шөндир,
 Нэр шөнлик Искөндөр дөвлөтиндөдир.

Хош олур күл, чичэк чагы рузикар,
Нэр тэрэф күлүмсэр, күлэркэн баһар.
Галхдыгча ал күнөш од кими яныр,
Ишыглы дунядан нур далгаланыр.
Тохиюр, эсэркэн сәһәр күләйи,
Ер руми, көй исә Шүштәр ипәйи.
Ал гызыл күлләрлә шәһәһинчә баг.
Янар һәр гөнчәдән багда йүз чыраг.
Шаһ гоймуш дуня эфәрлә тәмәл,
Күзкү пас алтында көрүмәз көзәл.
Кейхосров әлдә чам тутдугу заман,
Тахтыныз галмасын бош белә чамдан!
Искәндәр Чәмшиддән олмушса йүксәк,
Күл үзүм күнәшә үстүндүр керчәк.
Шаһ гызыл чөкмәли Фиридунса, мән—
„Кавә байрагыям“ ону фәһ эдән.
Тачлы Кейгубадса уча Искәндәр,
Мәним тачым исә мүшкдүр-әнбәр!
Фирузә тачлысан Кейкавус исән,
Мәндән тахт тәләб эт фил сүмүйүндән.
Шаһ, Сүлейман кими див салса бәндә,
Чох Мәчнун чөлләрә салмышам мән дә.
Искәндәр ки, бүтүн дуняны тутду,
Көнлүмсә о дуня тутаны тутду.
Шаһын дуня тутан уча кәмәнди
Ай, күнәш бойнуна салырса бәнди,
Зүлфүмдән бир кәмәнд эшәрәм она,
Горхмадан атарам шаһын бойнуна.
Падшаһын ай тутан бир кәмәнди вар,
Мәним дә кәмәндим шаһлары тутар.
Кәскин ох атырса уча һөкмдар,
Мәндә дә ох атан мин наз, гәмзә вар.
Гылынчла күлкун ган төкүрсә салар,
Мәним күл үзүмдән ал ган дамчылар.
Гылынч ойналмага шаһ версә гәрар,
Мәним дә гылынчдан кәскин дилим вар.
Шаһ топпуз галдырса гулаг учуна,
Ики зүлфүм дә бир топпуздур мана.
Атындан тәк бир товг асмыш һөкмүран,
Мән он товг асмышам аг бухагымдан.

Шаһда бир гуту вар, ичи лә'лдир,
Мөним дә гутумда вар лә'л илә дүрр.
Искәндәр ягуту мә'дәндир анчаг,
Ал, чанлы ягутдур мөндәки додаг.
Әфлакә мүнәччим олмуш Искәндәр,
Мөним кешийими улдузлар чәкәр.
О башы үстүндә учалтымыш санчаг,
Гапымда йүксәлмиш йүз өйлә байраг.
Аләмә шаһ исә о сәрвәрликлә,
Көзәлләр шаһыям чанпәрвәрликлә.
Үзүмдән өртүмү атдыгым заман,
Яныз бир телимә дәймәз бу чаһан.
Ай үздә ер версәм мүшкин телләрә,
Айы бир телимлә чәкәрәм ерә.
Бу әгиг додагдан шәкәр төкәркән,
„Рәһиг“ мей чәкәрәм инчә пүстәдән.
Рәһигим сую да рәгсә кәтирәр,
Әгигим юхуя бир нәш'ә верәр.
Көйдән товг истәсән бухагымдан ал!
Шәкәрдән дуз умсан додагымдан ал!
Додагым шәкәрдир, күлүшү шәкәр,
Бу күлкун ягутун өпүшү шәкәр.
Өпүшүн гапысы бунунла белә,
Бағланмыш, Сәмәргәнд чубугларийлә.
Тутаг ки, кимия дашы зәр әдир,
Нәфәсим торпагы мүшк-әнбәр әдир.
Сунейл әдән кими көнләрә әсәр,
Нәфәсим нәсимә о әтри верәр.
Бир көзлә әдәрәм көнүлләри ган,
О бири көзүмлә аларам йүз чан.
Бу яндан овларам кәлсәм үз-үзә,
О яндан атарам дашгын дәнизә.
Гәмзәмлә алдадыб саларам дәрә,
Тайым йох, маһирәм бөйлә ишләрдә.
Үзүмү раһибләр көрсә, нур, дейә,
Диндар Гирбүд кими дүшәр сәчдәйә.
Заһидин үрәйи гара даш исә,
Сазымын сәсийлә кәтиррәм рәгсә.
Бу күмүш әндамла күмүш сачараг,
Хәзинә гыфлыны ачмарам анчаг.

Багчамын гапысы дейил ашикар,
Анчаг багбан билир һардадыр ачар.
Тәр-тәзә етишмиш хурмаларым вар,
Тәк гуру тиканы көрәр башгалар.
Өйлә бир күлабам кәдәр верәрәм,
Мөндән дуз умана чийәр верәрәм.
Кечә, түрк үзүмү көрүшүмү, нәдир?
Халым тәк мәнә бир һинди бәндәдир.
Ени ай бир һилал кими догагар,
Висалым фикрийлә бошаатм-ыш отаг.
Телләрим башласа рәгсә йох чара,
Кәклиийн аягы дүшәчәк тора.
Үзүм зүлф алтындан олса ашикар,
Чәмәндә күлләрин агзы суланар.
Бирчәйим гыврылса бу чәмән бою,
Кәмәндә саларам о парлаг сую.
Ләтиф бәдәними әтсәм ашикар,
Аг бадам ичинин будлары сынар.
Аг күмүш биләйим көрүнән заман,
Ясәмән тәр төкәр утандыгындан.
Додагым шәкәрә дадымыг верәр,
Гулагда һалгалы бир гулдуур көһнәр!
Агзым ки, чәкишди Мүштәри илә,
Үзүйү газанан кечирди әлә.
Мөнимлә бир чынаг чәкәсә күл, чичәк,
„Апардым“ сөзүңу унутсун кәрәк.
Гаршымда унудар бүтүн оюну,
„Ядымда“ дейәрәк ударам ону.
Көзүмдән Бабилә бир әфсун чатды,
Ондан бах нә гәдәр чаду яратды!
Чинә бирчә телим кетди әрмәган,
Мүшк олду аһунун көбәйиндә ган.
Зүлфү гулағымда әдәрсәм чәнбәр,
Үст-үстә төкүлүр байгын көнүлләр.
Бу сәрхош көзләрин наз, гәмзәсилә,
Йүз әлдән кетмиши кәтиррәм әлә.
Чох гачгын көнүлләр овладым һәр ан,
Онлара гуюдур бах бу зинәхдан.
Ашыга бир теллә веррәм товг-тач,
Әтримлә „Хәллүг“дән аларам хәрәч.

Мөһрүмү вурарам Чин хаганына,
Беш нөвбөт чаларам Руму талана.
Бу мүшкин халымла чинли багрым,
Фалча Рум гэлбинин шэн чырагыям.
Юхулу чагыма верэрэм мэээ,
Ганыны төкэрэм эдэркэн гэмээ.
Додагым рэнк верир һәр күлкун лә'лә,
Үзүмүн хяялы ойнар күнөшлө.
Мүг мәнә сәнәмдир, дейә ялманыр,
Чәннәтин бир сәнәмханәси саныр.
Мәним нар дөшләрим көрүнән заман,
Нарларын үрәйи союду багдан.
Дөшләрим дикәлмиш тәэ нарынч тәк,
Һансы бир бәхтияр ону дәрәчәк?
Уғурлу ағачам, ики нарым вар,
Бир күләм, пәрдәдә көзәл барым вар.
Туфанла һопса да дүня тәмәлдән,
Бәхтияр шаһ олсун, бир мей, бир дө мән!
Бир дастан ишләтмәк истәрәм она,
Алмаг өз сазым тәк, өз гучагыма.
Бир өпүш вурум каһ мәст көзләринә,
Каһ гара зүлфүмү верим әлине.
Бу шәртлә, чанымда эйләсин мөкан,
Башымы чәкмәйим аягларындан.
О күнөш эшгиндән сәрхош олага,
Мәһшәрдә юхудан айылым анчаг.
О һансы чешмәдир өмрү узадан?
О һансы көлкәдир кәнчлик оядан?
Вәслимдир шән, узун бир һәят верән,
Мән кәнчлик верэрәм, гэмзә эдәркән.
Искәндәр дирилик суюйчун кедир,
Мән варкән зүләмәтә о нечин кедир?
Ахтармаг истәсэн зүләмәт йолуну,
Гара зүлфүм сәнә көстәрир ону.
Ягут рәнкли судан истәсэн ичмәк,
Дирилик суюну элә кечирмәк,
Парлаг бир ягутдур бу күл додаглар,
Һәят сую кими йүз чешмәси вар.
Шаһым, рам ол мәнә, чох сәркәш олма!
Бу һәят суюна кәл, атәш олма!

Пәрийәм, ипәкләр ичиндә кизлин,
Гапыны баглама севирсә, гәлбин!
Үзүнә ачыгдыр гапым һәр заман!
Мәни сындырсан да, сынмасын пейман!
Үрәкдән даш асмаг битмәэми даһа?
Көзәлә хор бахмаг етмәэми даһа?!
Олма даш үрәкли, севирам сәни!
Көзән бил, көзәл бил, гулун бил мәни!
Мән фәләк олмага сәнин яринәм,
Чиндәнәм, анчаг мән дәрә чәкәнинәм.
Дейләм көлкәдә етишән бир күл,
Күнәши көлкәдә сахламаг мүшкүл!
Мән кими мейвәни гапатма эвә,
Дад вермәз көлкәдә етишән мейвә.
Мәнәм ән әтирли, сеvimли рейһан,
Рейһан олмалыдыр эвдә һәр заман.
Бураг бу көклийи, овласын тәрлан!
Кәл чәкин ов күдән бу гарталлардан!
Ағачын хурмасы етишмиш икән,
Башгалар ейчәк ону дәрмәсэн.
Мән кими ким сәнин дәрдини чәкәр?
Дәрдини чәкәрәк сәпәрәм шәкәр.
Үрәкләр ган олду ган ичмәйимдән,
Бойнумда нә гәдәр ган галмыш билсән?
Чох шәкәр додага охудум мейдан,
Додагым шириндир шәкәрборадан.
Һәм сәсим, һәм өзүм эзәлдән көзәл,
О көзәл, бу көзәл, көзәлдән көзәл.
Сагиси мән олсам, мей олмаз һарам,
Чамым ишрәт сачар бир мүтрүб олсам.
Чалгымаа һәр кәси сәрхош эдәрсәм,
Сонра һәр сәрхошу өлдүрәр гэмзәм.
Узагдан эдәрәм шух дилбәрликләр;
Гучагда эдәрәм чанпәрвәрликләр.
Гаршымдан көзләрә сеvinч саланам,
Гучага чәкдикчә көнүл чаланам.
Мән олам, саз ола бир дө көһнә мей,
Ашигин тагәти галырма? Һей, Һей!..
Сән кими шәһрияр олса мәнә яр,
Бу көнүл шәнликдән башга нә арар?

Дөврандан ким алмыш мөним кими кам?
„Дуняда Тапылмаз“ олмуш мэнэ нам!..
Элэ ки, сазына вурду сон мизраб,
Тәснифи битирди додагы эннаб.
Шаһын мөһәббәти о сөздән чошду,
Санки тәрлан фәрә үстүнә гошду.
О баһар турачы, наз илә, шән-шән,
Турунч тәк союлду гызыл бешикдән.
Көнүл кетди әдән, сәрапәрдә бош—
Севимли мә’шугә севдадан сәрхош,
Хәлвәт бир кечәдә өйлә бир мөләк...
Мүмкүнимүдүр она көнүл вермәмәк?!
Кәнч, көзәл маралы йыхды нәр аслан,
Гәрәт мәчлисиндә башлады талан.
Сығынды о лачын, сона овуна;
Күнәшсә кетди ай гонаглыгына.
Шәкәр тәк әмирди һей додагыны,
Соруруду шәкәрли һей додагыны.
Бағрына басды о күл көкүсүдүнү,
Хәзинә ағзындан ачды мөһрүнү...
Бакирә шәрабы лаләзар көрдү,
Гапалы бағчада алма, нар көрдү...
Әгиг мөһр үстүнү басмамышды пас,
Саф үзүк гашыны дешмәмиш алмас.
Бир гөнчә күлдүр, йох үстүндә тикан,
Көрмәмиш бағбандан башга бир инсан.
О гызғын атәшин артыглыгындан,
Дамардан фышгырмаг истәйирди ган.
Шәкәрли дил илә сөһбәт ачдылар,
Яғ, бала дөнәрәк гучаглашдылар.
Сарылды ики сәрв, ики күлпейкәр,
Гатдылар бадама, яға гәнд, шәкәр.
Әйилди әлиф-лам кими чифт аяг,
Ики һәрф кими бир чинсән олараг,
Олдулар ики дүрр, ики мәрчан тәк.
Сарылды гывырлымыш ики илан тәк.
Әйлә ки, алмаз о көвһәри дәлди,
Һәм алмаз ятды, һәм көвһәр динчәлди..
Һәят чешмәсиндә мәс’уд Искәндәр
Шәһликлә кечирди бәхтияр күнләр.
Ишрәтлә кечирди бир нечә кечә,
Чыхмады о ердән, далды себинчә.

ИСНӘНДӨРИН ДИРИЛИК СУЮ АХТАРМАСЫ

ДИРИЛИК СУЮ ӘФСАНӘСИ

Саги, кәл гәдәһи долдур, мей илә,
Ал элә нәгмәйлә, чалгы, һей илә!
Бир мей ки, ичәнләр фикринчә, демәк,
Хәстәйә шәфадыр, дәрдаийә көмәк.

Учалыркән сәһәр хорзуун сәси,
Караул зәнкинини сусду нәләси.
Тәбилчи тәблинин сәси учалды,
Гушларын нәгмәси әтрафы алды.
Ибадәт әдәнләр галхды юхудан,
Пәрәстиш әтмәйә дүзүдү һәр ян.
О сәһәр юхудан галхды тачидар,
Ибадәт әтмәйә верәрәк гәрар,
Она шәфгәт әдән һагыт әтди яд,
Әтди бу һикмәтлә дүнәни абад.
Нәһайәт веринчә ибадәтинә,
Шәраб мәчлисини бәзәди енә.
Мей илә, чалгыһыла каһ олурду шад,
Вәфалы достлары каһ әдирди яд.
Күләбдан саф олан күл рәнкли шәраб,
Һәр башдан дәрд алыр һәр бейиндән таб.
Онула бир мәчлис гурду шәндән-шән,
Узагды дүшмәндән, ганлы дөйүшдән.
Сөһбәтләр ачылды узун-узатды,
Ортада мараглы бир сөз олмады.

Бири сөһбәт ачды Хорасан, Гурдан,
Ордаки гызылдан, гүвәтдән, зордан.
Бириси данышды Рей, Исфандан,
Гарун хәзинәси чыхан мөкандан.
Чиндән, Харәзмдән сөз ачды бири,
Вар көзәл ипәйи, мушки-әнбәри.
Бириси сөйләди:—Көзәлдир Гейсур,
Бу ердән чыхар һәр сәндәл вә кафур,
Һиндистан көзәлдир,—деди,—бир нәфәр,
Одуну уд олур, палчыгы әнбәр.
Мәчлисдә вар иди бир нәфәр гоча,
Данышмаг нөвбәти она чатынча,
Марагла башлады гоча сөзүнү,
Баш әйиб торпага гойду үзүнү:
—Дүняда зүлмәтә чатмаз бир дияр,
О көзәл торпагда һәят сую вар.
Өмрүнү артырмаз хәзинә, чәләл,
Торпагда чох ятыр хәзинә, хам мал.
Яшамаг истәсән дүня узуну,
Кет, кечир әлине һәят суюну!
Бу сөздән утанды, мәчлис, галды мат,
Гаранлыг бир ердә олурму һәят?
Шаһ деди:—Йохса вар башга бир һикмәт?
Һәят чешмәсиндә олан бу зүлмәт,
Язымыш һәрфләр гарасыдыр бу,
Мә'нәви һәята чан верир сую.
Ким көрмүш, йохса бу һәят суюну?
Зүлмәтдә өлүмдән гуртарсын ону!
О гоча деди:—Әй уча тачидар!
Бу судан узагдыр, дедийин әсрар.
Вар Шимал гүтбүндә гаранлыг бучаг,
Аг, күмүш чешмәси һәр судан парлаг.
Бу гаранлыг ерә дейрләр зүлмәт
О зүлмәт ичиндә вар „аби-һәят“.
О сую ким ичә олур гәлби шән,
Гуртулур өлүмдән вә хәстәликдән.
Сөзүмдә азачыг олса шүбһәниз,
Сорунун сынаглы гочалардан сиз!
Искәндәр бу сөзә һейрәт әдикчә,
Арамаг марагы артды кетдикчә.

Сорду ки:—Бу зүлмәт харда? Көстәрән
Көстәрди падшаһа, бах, бу саг әлдән
Гаранлыг өлкәйә гыса йол кедир,
Кәлдийин бу йолун онда биридир.
Әшидинчә буну шаһ деди:—Анчаг,
Зүлмәтлә мүмкүндүр ишыгы таппаг.
Зүлмәтә чевирди шаһ өз йолуну,
Кедәркән нәзәрә алды ордуу.
Сүр'әтлә бир нечә мәнзил ат сүрдү,
Әскәрин бир чоху хәстәдир, көрдү.
Ардынча ахырды бир дүня орду,
Хаслар да янында алай вурурду.
Орду базарыны көрән бир инсан,
Сечмәзди мәһшәрин базарларындан.
О ердә гуш сүдү араян белә,
Орду базарында кәтирди әлә.
Һәр гураг бир ерә чатды Искәндәр,
Ягышдан яшыла бүрүндү чөлләр.
Хызыр из салмышды санки бу йола,
Янки кедирди шаһла гол-гола.
Орду чохлагундан шаһ кетди фикрә,
Бейлә йол кетмәкдә сыгынды сәбрә.
О чөлдә варды бир бөйүк мағара,
Падшаһын ордусу чатынча ора,
Ордунун янында нә гәдәр йүк вар,
Мағара янында ерә гойдулар.
О кениш чөлләрдә салдылар мәскән,
Шәнликдән виранә чөлләр оладу шән.
Чөлбәйи о ерә ад верди: Бунгар,
Кет-кедә о шәһәр адланды Булгар
Бу күн о өлкәдә риясәт сүрән
Ерләшиб галандыр шаһ сәфәриндән.
Искәндәр көрүнчә о сайсыз орду
Йол вә из билмәйир; бир тәдбир гурду:
Ордунан айрылды бир нечә зәйр
Истидән, союгдан, чыхмыш охчулар,
Үрәкли, сүмүйү бәрк дәлиганлы,
Сәбирли, гүвәтли, кәнч, полад чанлы.
Әмр әтди гочая вә хәстәләрә
Әскәрлә чыхмасын агыр сәфәрә!

Гочалар, хэстэлэр бу горхунч ердэ,
Долашыг йолларда дүшмэсин дэрдэ..
О йола гочасыз этдилэр сәфәр,
Гочалар отурду, йол алды кәнчләр.
Бир нәфәр о ерин айыгларындан
Һүзура истәди улу һөкмүран.
Йох иди ордунун сайы, мигдары,
Һәр мәнзил башында гойду онлары.
Шор, ширин һәр азыг чарпса нәзәрә..
Йүкләтди гүвәтәли, кәнч дәвәләрә.
Гошунла ат чапды гаранлыг суя,
Бир найиб тикди о галан ордуя.
Онлара нәсиһәт әләди бир аз:
„Бу ердә гәфләтлә көз юммаг олма!“
Атыны шимала доғру чапараг,
Күнәш кәрдишиндән шаһ дүшдү узаг..
Фәләйин гүтбүндән доғунча ишыг—
Азачыг кечмәдән сөнүрдү артыг.
Үфүгә баш гойду „хәтти-үстүва“,
Гүтб исә кәнардан кечди ортая.
Бир ерә чатдылар парлаг күнәшдән,
Ялныз бир хәялды көзлә көрүнән.
Сүрдүләр әтфәһ дейилән ерә,
Сачдылар байрагы көлкәликләрә.
Һавадан ишыгы ер гапмыш артыг,
Һәр ерә һакимди дәрин гаранлыг.
Бу яндан әтрафы гаранлыг тутмуш,
О яндан йол, изи бир дәниз удмуш..
Ағайла бу йолу тутараг рәһбәр,
Хәтти-үстүвайә доғру кетдиләр.
Кет-кәдә пәркардан олдугча узаг,
Күнәшдән, ишыгдан дүшдүләр ираг.
Кедәркән бир ерә чатдылар о күн,
Көзләрдән айдынылыг итди бүсбүтүн.
Һәр яндан йоллары бүрүдү зүлмәт,
Бу дүня гаралса верәрми ләззәт?
Искәндәр шашырды арады тәдбир:
—Бу йолда доғру из көстәрән кимдир?
Биләнләр сөйләди ки:—Бу гаранлыг—
Пәрдәдир, ич үзү көрүнмәз артыг.

Мүмкүндүр ирәли кетмәк йол илә,
Дөнәркән чәтиндир кәтирмәк әлә.
Чох чарә арады һәр тәдбир верән,
Олмады буна бир тәдбир көстәрән.
Кечәйди о ердә, гаранлыг дияр,
Мүшкү уд еринә әтди ихтияр.
Кининдән олмуш көй дәли, зәңчирли,
Зәңчинин еринә кечди кишмирли.
Кетдикчә йол олду түкдән дә инчә,
Зүлмәтдән гурулмуш гаранлыг кечә..
Һәр киши гайытды өз мәнзилино,
Бу ишә бир тәдбир дүшүндү енә.
Бир икид кәнч варды, ағылча улу,
Саф, ишыг үрәйи шәфгәтлә долу.
Атасы гочайды, дохсан ишы вар,
Бәдән ағрысындан сызлайыб ағлар.
О күн ки, падшаһ вермишди әмир:
„Чыхмасын бу йола хәстә илә пир!“
Кәнч оғлу вургунду хәстә атая,
Нечә ки, бир хәстә көйнәр алмая.
Гочаны өзүйлә алды бәрәбәр,
Нечә ки, башгалар ягуту кизләр,
Азыг сандыгында кизләтди ону,
Онула долашды зүлмәт йолуну.
Искәндәр фикриндән дөндүйү кечә,
О кәнчи алды бир дәрин дүшүнчә.
Кечәйкән сандыгы ачды о чаван,
Әтди атасына о сирри бәян.
Падишаһ сәфәрдән олду пешиман,
Чәтинлик чәкмәкдән гырылмыш пейман..
Гәлбинә бир горху салмыш гаранлыг,
Бир тәдбир дүшүнә билмәйир артыг.
Бәләдчи олмадан кедир ирәли,
Билмәйир нә саяг дөнәчәк кери.
Оғлуна бахараг, деди ихтияр:
—Бу гара пәрдәдә кизли бир сирр вар..
Падишаһ кетмәйә башларкән ора,
Зүлмәтдән дөнмәйә вардыр бир чара.
Падишаһ кәрәкдир илк дәфә доган,
Вүчүду сап-саглам богаз бир мадян.

Анадан олунча о көрпө дайлаг
Башыны бир ердө кэссинлэр, анчаг,
Өртмэйиб гойсунлар ердө чөмдөйи,
Анасы көрүнчө, янсын үрөйи,
Ичиндө гопсун бир һэйэчан, һиддэт,
Дурмасын падишаһ, этсин һэрэкэт.
О йолдан керийэ дөндүйү заман,
Ордунун өнүндө кедэчөк мадян.
Чапачаг севимли дайлаға сары,
О йолдан бөйлөчө чыхар дишары.
О йолда бөлөдчи олмадан белә,
Дишары чыхарлар бу тэдбир илө.
Гочанын сөзүнө о кэнч уяраг,
Көлөфин башыны тапды бу саяг.
Көйләрин о мүшкин ипөйи сәһәр
Олунча уд рәнкли дибайэ бәнзәр.
Искәндәр мәчлислө енө отурду,
Кетмэй һәр бири бир тэдбир гурду.
О мәчлис нә гэдәр кестәрди тэдбир,
Бу эсрар һаггында сөйлөди фикир,
Хошуна кәлмәди улу падаһын,
Тэдбирләр кимсөйө дейилди айдын.
Өз зәиф фикрийлө о кэнч янашды,
Бөлөдчи һаггында шаһа сөз ачды.
Атасы сөйләйән сөзләри бир-бир,
Падаһа аналтды ки, будур тэдбир!
Хош кәлди бу сөзләр, ятды көнүлө,
Бейниндө ер этди о дөнө-дөнө.
Деди:—Эй мәрд огул, бөйлө фикри сән
Нә саяг олду ки, гурдун өзүндән?
Бу билки өзүндән кәлмәмиш элө,
Сән кимдән өйрәндин, кәл доғру сөйлө!
Вар, сәрвәт верәрәм доғру сөйләсэн,
Зилләтә дүшәрсән дүз демәмөкдән.
Кэнч деди:—Падаһым, мәнә вер аман,
Бошалсын кәчавө бу йүклү атдан,
О күн ки, әмр этди улу һөкмүдар,
Чыхмасын йола бир хәстә, ихтияр.
Бир гоча атам вар, бу көһнө инсан
Чох гулаг бурмасы көрмүш дөврандан.

Она мән вургунам, дохсандыр яшы,
Горхуну унутдум севкийө гаршы.
Өзүмлө кизалинчө кәтирдим ону,
Пис кәтирдимсө пис олмады сону.
Дүнөн йол һаггында олан сөзләри
Атама ачмагдан дурмадым кери.
Онун тә'лимини динләдим бир ан,
Сөйләнән тэдбири өйрәндим ондан.
Чох инчө бир нүктә сөйләди, дейә,
Шаһ онун сөзүндән учалды көйө.
Биләләр падаһны олса да енө,
Бу кәнчләр мөһтачдыр гоча фикринө.
Кәнч будагларийлө ойнарса табаг,
Башыны учалдар бир көһнө будаг.
Биликдө биринчи олса чаванлар,
Гочалар фикринө әһтиячы еар.
Дүня падишаһы сөһбәтдә икән,
Гапыдан див көвдө о вәһши, бирдән
Ичәри кининчө янашды мәғрур,
Падаһа кестәрди бир шәлө самур.
Һәр бири парлаг бир гундуздан артыг,
Бир-бириндән алыр бәзәк, ярашыг.
Малына хәридар чыхды һөкмүран,
Енө бирдән-бирә йох олду ордан.
Гаранлыг ичиндә йох олду вәһши,
Падаһны һейрәтә салды бу иши.
Ишыглыг кестәрән фикри эшитди,
Зүлмәтә кетмәйө падаһ әмр этди.
Әмр этди: елаяг бир боғаз мадян
Алсынлар, о һейван доғдугу заман.
Кининин сөзүнә тамам уяраг,
Алынсын, кәсисин о көрпө дайлаг.
Падаһын ферманы һәятә кечди,
О ишыг чешмәйө доғру йол сечди.

ИСКЭНДЭРИН ЗҮЛМЭТЭ
КЕТМЭСИ

Саги, бу зүлмэтэ бэнээр торпагы
Арашдыр, вер мэнэ һэят булагы!
О ишыг су илэ мэнэ сал нээр,
Бу һэятдан даһа чанлы һэят вер!

Бу баһар фэслиндэ ени вэ көһнэ,
Тарихдэн башларам көзөл тэрэнэ.
Ривайэт эйлэмиш сынаглы деһган:
Язын илк кечэси улу һөкмүран
Зүлмэтэ кетмэйэ эзм этди артыг,
Фикри кэскин эдэр һэр бир гаранлыг.
Күнэши гыфыла вурунча көйлэр,
Гаранлыг ичиндэ доғар мин көһһэр.
Бу һэят суюнда ким этсэ мөскөн,
Кэрэждир бир пәрдэ чэксин өнүндөн.
Чимэнлэр дуру, саф бу чешмэлэрдэ—
Кэрэждир үзүнэ чэксин бир пәрдэ.
Искэндэр зүлмэтэ эдэркэн сэфэр,
Сөйлэди:—Артыгдыр бу мүһүмм шейлэр!
Чилову бурахды, зүлмэт, дейэрэк,
Эждэр гуйругунда кизлэндэ ай тэк.
Сөйлэди о заман бөйүк Искэндэр,
Она рөһбэр имиш Хызыр пейғәмбэр.
Аты Хызра верди бөйүк тачидар,
Билирди онда бир аслан гэлби вар.
Верди ки, бу йолда сөйиртсин ону,
Онула тапсын бу һэят суюну.
Чухурлар парладан бир көвһэр верди,
Чешмэлэр араян бир рөһбэр верди.
Деди ки:—Бу йолун һэр тэрэфинэ
Һагиги бир рөһбэр өзүнсөн енэ!
Чилову һэр яна истэрсэн бураг,
Ач ағыл көзүнү, айыг ол, анчаг!
О чешмэ нэ ердэ олса ашикар,
Алдатмаз сәни бу көвһэр парылдар.
Угурла ич һаман угурлу судан,
Мэнэ дэ көстөр ки, ейсән эһсан.

Көй кәрдишли Хызыр һаман фәрманла,
Аһанки позмадан үз гойду йола.
Ордудан айрылды ирәли кетди,
Һэр яна һиммэтлэ бир нээр этди.
Су үчүн долашды бүтүн бучагы,
Чатмады суя о суусз додагы.
Әлиндэ парлады парлаян көвһэр,
Тапылды нөһайэт аранан көвһэр.
Күмүш рәнкли чешмэ ахырды шән-шән,
Сүзүлән күмүш тэк даш көбәйиндөн.
Бу чешмэ тә'рифдән узагды, узаг!
Бир нур чешмәсийди бу гайнар булаг.
Бир улдуз нэ саяг олурса сәһәр,
О парлаг чешмэ дэ олур о тәһәр.
Пәлэ бәдр олмадан нура долса ай,
Әләйди бир аз да бөйүк олса ай.
Гайнайыр, дурмайыр, өз мәнзилиндэ,
Санки бир чивәдир ифлич әлиндэ.
О гәдәр парлагдыр бу ләтиф чөвһәр,
Дүняда йох она бәнзәйән көвһәр.
Йох башга көвһәрдэ бу нур, бу күнәш,
Она һәм су демәк олур, һәм атәш.
Хызыр һэят суюну тапынча артыг,
Һэр ики көзүнэ долду бир ишыг.
Ашагы энэрэк дәрһал союнду,
Доюнча һәм чимди, һәм дэ ююнду.
Доюнча ичди о һэят суюндан,
Әбәди һэятта чатды араян.
Гырата ичирди, чимирди ону,
Төкдү ағ гәдәһә һэят суюну.
Гыратын янында отураду бир ан,
Көз көтүрмәз олду о айдын судан.
Истәди кәлинчә йолдан Искэндэр,
Десин һэят сую будур, гыл нээр!
Бир даһа чешмәйә көз кәдирикән,
Дирилик чешмәси йох олду көздән.
Дәрһал бу иш олду Хызыр үчүн мә'лум,
Дирилик суюндан галачаг мәррум.
Горхмады, утанды о Искэндәрән,
Хызыр да бир анда итди көзләрдән...

Сөйлөнөн сөзлөри румлу равилэр
Башга бир шөкилдэ рэвайэт эдэр:
Бу йолда Иаясла Хызыр йолдашды,
Чешмэйэ кедэркэн достлар янашды.
Көрүшдү һәр ики сеvimли рәһбәр,
Чешмэйэ чатынча атдан эндилэр.
О булаг башында ачдылар сүфрә,
Һәр чешмә дад верир бу емәкләрә.
Сүфрәдә чөрәкдән этир галхарды,
Дузланмыш гуп-гуру бир балыг варды,
Бириси әйилди су ичсин дейә,
Әлиндән о балыг дүшдү чешмэйә.
Чумду о фирузә рәнкли булага,
Әл атмаг истәди үзән балыга.
Тутунча көрдү ки, диридир балыг,
Угурлу бир фала севинди артыг.
Билди ки, чан верән бу күнәш булаг,
Аранан дирилик суюдур анчаг.
Һәят чешмәсиндән ичди дойдугча.
Бир һәят газанды дүня дурдугча.
Достуна тез хәбәр верди бу заман,
Ичсин бу әбәди һәят суюндан.
Тәәччүб әтмә о күмүш булага,
Енидән чан верди өлү балыга.
Һәр һикмәт бу өлмүш бир балыггадыр.
Дирилик суюна бизә йол ачыр.
Бу гуру балыгдан, һәят суюндан,
Әрәбләр нәгл әдир башга бир дастан:
Башга бир ердәймиш һәят чешмәси,
Йол азымиш Мә'чусун, Румун дәстәси.
Тутаг ки, зүлмәтдә һәят сую вар,
Йол азан ичмәзсә кимдир күнаһкар?
Хызыр, Иляс кам алды һәят суюндан,
Анчаг вермәдиләр өзкәйә нишан.
Бири кам алараг дөндү сәһрая,
Бири дә ичәрәк чумду дәрйя.
Дәнләри бир судан ичиб бой атды,
Анчаг ону ики дәйирман дартды.
Чешмәни кечирмәк фикрийлә әлә
Искәндәр ат чапды мин зәһмәт илә.

Дирилик верән бир чешмә диләркән,
Чешмәдән көйәрди сулу бир чәмән.
Чешмәни араркән гырк күн ат саады,
Ону тапмаараг көлкәдә глады.
Атәшми дүшмүшдү, шаһ үрәйинә,
Уймушду чешмәнин хош аһәнкинә?
Чешмәдән көлкә йох, күмүш нур чыхар,
Анчаг чох аз олур, көлкәсиз сулар.
Чешмәйә лазимса онун көлкәси,
Нечин көлкәсиздир күнәш чешмәси?
Ичмәли олурса чешмә күнәшдән,
Көлкәдә галмышдыр о чешмә нәдән?
Чешмәдә көлкәлик яхшыдыр тоздан,
Бунда сәринлик вар, онда һәйәчан.
Шаһ о көлкәликдә тапмады чара,
Күндүзү олмушду көлкәдән гара.
Әбәди һәята үмид бәсләркән,
Инди чан гайгысы чәкир һәр етән.
Падшаһын үмиди сөндүйү заман,
Гайытмаг истәди кәлдийи йолдан.
Дүшүндү, нә тәдбир эләсин бары,
Гаранлыг көлкәдән чыхсын дишары
О йолда гаршыя чыхды бир мәләк,
Падшаһын әлино о эл чәкәрәк,
Деди:—Бу дүняны кечирдин әлә,
Бейлә чий хулядан доймадын һәлә?
Овчуна бурахды пул гәдәр бир даш,
Деди:—Тут бу дашы чанындан да баш!
Бу дашлыг дүняда чалыш, төк тәдбир,
Бу агырлыгга даш әлино кечир!
Гәлбиндә минләрчә оласа да диләк,
Бу дашын тайыйла доярсан бишәкк...
О дашы Искәндәр алды мөләкдән,
Көзүндән йох оладу она даш верән.
О зүлмәт ичиндә чапды Искәндәр,
Көзүндә бир зүлмәт, көнүлдә кәдәр.
Бир һатиф сәсләнди она гейбдән:
—Гисмәти һәр кәсә языдыр верән!
Искәндәр зүлмәтә догру ат чапар,
Хызыр исә чешмәни ишыгга тапар.

Искэндэр тапмады, чешмэ араркан,
Хызр ону тапды, бах, неч арамадан.
Йүзү халва үчүн яндырар очаг,
Халва ширин эйлэр бир ағзы анчаг.
Башга бир сәс калди ки:—Эй эһли-Гум!
Бу көзәл өлкәдә вар парлаян гум.
Пешиман олачаг ону көтүрән,
Дизинә вурачаг неч көтүрмәйән.
Кечиркән парлаян гумдан һәр нәфәр
Көтүрдү бәхтинә көрә бир гәдәр.
О ердә шаһ көрдү чох һикмәт, чох раз
Ки, ондан бирини сөйләмәк олмаз!
Исрафилдән, Сурдан бир бәһс ачараг,
Демәдим, мәгсәддән дүшмәйим узаг.
Ачмыш бу мә'дәни башга бир шаир,
Енидән бир әсас гурмаг чәтиндир.
Әли чатмайынча һәят суюна,
Гайытды шаһ ишыг чешмә йолуна.
Искэндәр ордуя веринчә фәрман,
Ишыға дөндүләр зүлмәт йолундан.
О ени чыгырла кәлдийи йолдан,
Бәләдчи олмушдур о дәрәли мадян.
Гырх күн йол кетдикдән сонра гаранлыг
Кетдикчә чәкилди, көрүндү ишыг.
Ал күнәш булутдан чыхдыгы заман,
Ган, тәрә батмышды о сусузлугдан.
Гисмәтсиз бир шейә көстәрди һәвәс,
Гисмәтин дейилсә чалышма әбәс!
Рузи архасынча гачмаг нә кәрәк!
Сән отур, рузинин өзү кәләчәк.
Бири тохум сәпәр, о бири бичәр,
Бәхтияр одур ки, бу сөзү динләр.
Һәр шейи өзүнчүн әкмәк нә ярар?
Дүняда һесабысыз рузи ейән вар!
Кечәнләр зәһмәтлә әкдийи багдан
Кәләнләр мейвәни дәрмиш һәр заман.
Кечәнләр бир чох шей әкмишдир бизә,
Биз дә әкмәлийик кәч нәслимизә.
Дүня бир тарладыр, диггәтлә бахсаг,
Һамы бир-биринә чүтчүдүр анчаг.

ИСКӘНДӘРИН ЗҮЛМӘТДӘН ЧЫХМАСЫ

Саги, вер үрәйә ятылма мейдән!
Вер ки, мей хош кәлир өмүр кәч икән!
О мейлә ағзымы исладым бир ан,
Бәхtimi даһа кәч әләйим ондан.

Ояныг тәли олунча рәһбәр,
Зүлмәтдән дишары чыхды Искэндәр.
Чох көзәл рәһбәрлик эйләди мадян,
Бир аз да азмады кетдийи йолдан.
Илк күндә кечдийи зүлмәт хәттинә,
Пәркар тәк енидән гайытды енә.
Падшаһа тәли әләди көмәк,
Ишыгы дүня чыхды севинчәк.
Чилову парлатды орду сәмтинә,
Анчаг чатмамышды өз диләйинә.
Бу ишдән үрәйи сынмады анчаг,
Рузини гисмәтлә мүмкүндүр тапмаг.
Һейван тапмадыса, кәдәр йох буида,
Һейван тәк өлмәди һейван йолунда.
Дарылма сәнә үз вердикдә кәдәр,
Ондан да бейүк бир дәрәдән гыл һәзәр!
Һәр күн бу чәлләрдә кәзмәк чыр-чылап,
Яхшыдыр, я дәниз дибинә батмаг?
Доғрудур ағрыдан һәр баш инчинәр,
Инчимәз гылынч, күрз ярасы гәдәр.
Дүняда һәр ишдән чәтин бир иш вар,
Үрәйи бәрк олан одур бәхтияр...
Гумлугдан алдыгы шейләри орду,
Тәһфәдир, дейәрәк гаршыя гойду.
Дашларын һамысы гырмызы ягут,
Көзләрә нур верир, үрәкләрә гут.
Дашдан аз көтүрән дүшмүшдү дәрә,
Неч көтүрмәйәнләр аһа, кәдәрлә.
Пешиман олмушду аз көтүрәнләр,
Одлара янырды көтүрмәйәнләр.
Шаһ олду ики күн сәфәрдән арам,
Юхудан, емәкдән алды интигам.

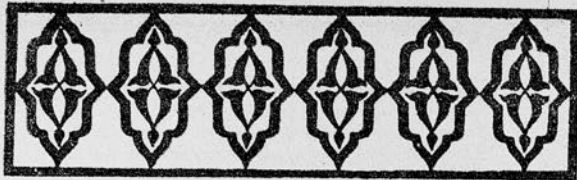
Бир заман падшаһын әйилди башы,
Яд әтди фәриштә вердийи дашы.
Таразы истәди дашы чәкмәйә,
Ағыр даш гойдулар, өлчүдүр дейә.
Батманлардан кечди о бир мисгал даш,
Нә гәдәр даш гойду мисгал чыхды баш.
Йүз киши бир гапан чәкди о дүзә,
Кирди даш бир көзә, дашлар бир көзә.
Даш ағыр кәлирди йүз парча дага,
Чәкәнләр дарылды бу ағырлыга.
Дейирләр узагдан демиш Хызр: анчаг,
Бу дашын вәзнидир бир овуч торпаг.
Бир көзә бир овуч торпаг төкдүләр,
Чәкинин көзләри олду бәрабәр.
Бу инчә нүктәдән билди тачидар,
Торпагдыр, ону бу торпаг доюрар.
Бир күн шаһ хасларла тапараг фирсәт,
Бир мәчлис бәзәди—санасан чәннәт.
Кәмәри Фиридун тачына галхды,
Тахтынын башыны көйләрә тахды.
Зәркәмәр гуламлар тахтын учунда,
Гызыл бир ағач төк күмүш сүтунда.
Дүнянын шаһлары бир сәф чәкәрәк,
Гаршыда диз чөкмүш гуру көлкә төк.
Дүня ишләриндән ачылды сөһбәт,
Сөйләнән һәр шивә гәлб үчүн раһәт.
Һәр бири зүлмәтли чешмәни анды,
Сөз-сөзү чәкәрәк сөһбәт узанды.
Гаранлыг алтында су варса нәдән,
Нә үчүн тапмайыр араян, кәзән?
Зүлмәтдә йох исә бөйлә бир чаду,
Нә үчүн диләрдә эзбәрләнмиш о?
Бу йолда дейилди чох инчә сөзләр,
Ишыгланды башлар, нурланды көзләр.
Җапан мәмләкәтин гочаларындан,
Сөйләди:—Бу сирри билсин һөкмүран.
Җаһанкир Искәндәр дүня долашды,
Көй кими дурмадан өлкәләр ашды;
Үмидлә арады һәят суюну
Ки, горхунч өлүмдән гуртарсын ону.

Бир шәһәр вардыр, бу өлкәдә чох шән,
О абад шәһәрдә тапылмаз өлән.
О шәһри уча бир даг салмыш бәндә
Шәһр әһли о дагда дүшмүш көмәндә.
О дагдан сәс кәлир һей заман-заман,
Һейрәтә дүшүр һәр әшидән, дуян.
Орадан бирини адылаа сәсләр:
Әй филан, юхары сөмтә әт сәфәр!
О сәси, форманы әшидән адам,
Ериндә бир ан да тутмайыр арам.
Сүр'әтлә даглара дырманыр дәрбал,
Кедәндән нә сорсан олур дилсиз, лал.
Дагларын ардында йох олур көздән,
Йохдур бу һикмәти ачан, өйрәнән.
Мәгсәдин гуртулмаг исә өлүмдән,
Өлүмсүз шәһәрдә йәләйин мәскән!
Биличи сөйләйән сөздән Искәндәр
Сарсылды, үзүнү сарды бир кәдәр.
Бу иши сынғаччыи гәлби дөйүндү,
Әзми дә, фикри дә йүнкүл көрүндү.
Әмр әтди, ордудан бир нечә киши
О шәһрә кедәрәк, өйрәнсин иши.
Галсынлар сөйләнән ердә бир гәдәр,
Бу ишдән версинләр доғру бир хәбәр.
Онара тапшырды: дагдаки сәсә
Ериндән галхмасын сиздән бир кимсә!
Җавабы узатмаг йолуыла бары,
Ачылсын пәрдәнин кизлиин әсрары.
Нәсиһәт алаңлар баш әйди әмрә,
Кизлиин бир йол илә кирдиләр шәһрә.
Шәһәрдә угурла аты чапдылар,
Ән көзәл бир ердә мәнзил тапдылар.
Шәһарин һаггында билдиләр хәбәр,
Дүз чыхды гочанын дедийи сөзләр.
Шәһәрдә биринин адына дагдан,
Ап-ачыг сәс кәлир, һей заман-заман.
Адыны әшидәр-әшитмәз һәр кәс,
О дага чыхмага кестәбир һәвәс.
О гәдәр сәбирсиз кедир йолуну,
Гылынчла гайтармаг олмайыр ону.

Кэлэнлэр кестәрди йүз тәдбир, һүнәр,
Пәрдәнин сиррини өйрәнмәдиләр.
Сейр әтди доланан фәләк бир заман,
Бир нечә мәнзилә долашды дөвран.
Шаһ адамларыйла чәрх киңә дүшдү,
Бирини апармаг фикринә дүшдү.
Гейбдән кәлән сәс, әсрар араян
Кишидән бирини чагырды дагдан.
Адыны әшидән дурмады бир ан,
Сәс кәлән тәрәфә гачды дурмадан.
Кедәни достлары тутду ер-ердән,
Дедиләр:—Тәләсмә, даян, әй кедән!
Бир йолчу сөвдалы олмасын кәрәк,
Пәрдәнин сиррини бәлкә өйрәнәк.
Кедәнә о сөвләр әтмәйир әсәр,
Багырыр, дартыныр, гуртулмаг истәр.
Бир сөз дә демәйир ярасын ишә,
Чәрх кими чалышыр чыхсын кәрдишә.
Күч илә гуртулду кедән севинчәк,
Онлардан узашды учан чибин тәк.
Достлары бу ишдән әтди чох һейрәт,
Кедәндән һәр бири алды бир ибрәт.
Биздән ән агыллы, һәм иш бачаран,
Бах, нечә айрылды бир сирр ачмадан!
Аз заман кечинчә бу һадисәдән,
Ал күнәш парлады, күлдү чөл, чәмән.
О бири йолдаша етишди нөвбәт,
О да бу дагларда йох олду хәлвәт.
Кет-кедә азалды әсрар араян,
Олмады о һәрфи билән бир инсан.
Горхудан шиддәтлә чырпынды үрәк,
Көйләр дә кимсәйә әтмәди көмәк.
Әсрардан һеч бири тутмады хәбәр,
Кәдәрлә падшаһа тәрәф дөндүләр.
Шикайәтләндиләр:—Бир чоху биздән—
Дагларә дырманды, олмады дөнән.
Нә дага чыхаркән бир аз дурарды,
Нә керә дөнмәйә бир үмид варды.
Билмәдик пәрдәдә нәйин сәсидир,
Һансы бир чаланын шән пәрдәсидир?

Пәрдәнин йолуну билмәдик, артыг
Чарәсиз шәһәрдән керә гайытдыг.
Биздән дә апарды бир нечә инсан,
Даһа сәс кәлмәди бир дә о дагдан.
Олунча онларын йолу даг, кәдик,
Биз дә чөл йолуну тутараг кәдик.
Бу чәрхин ишләри беләдир, белә,
Бири дүшмүш дага, о бири чөлә.
Сөйләнән әсрары әшитди бир-бир,
Билди, бу йол „кәдәр кәлмәзә“ кедир.
Дөнсәйди о дага кедәнин бири,
О заман көзәлди бу даг сәфәри.
Искәндәр бу ишдән әйләди һейрәт:
„Өйрәнән йох, нәдир бу кизли һикмәт?“
Билди ки, дырманан о дага, даша,
Дүняда өмрүнү вурмушдур баша.
Бир мәсәл чәкди ки: „Өләр һәр доган,
Әчәл пәнчәсиндән ким гуртармыш чан?“
Бир ов ки, бачармаз овчулар илә,
Мәзара кәдәр о өз аягылә.
Едийи бир охдан һәр овчу тәрлан,
Дүшәр ер үзүнә өз ганадындан.

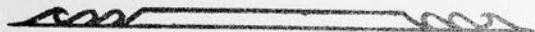

ИСКЭНДЭРИН РУМА ГАЙЫТМАСЫ

Эй саги, даянма гэдэһи кәтир!
Гэдәһсиз шәнләнмәк мүмкүн дейлидир.
Көмөк эт, вер мәнә долу күзәни,
Өчөл пәнчәсиндән кәл гуртар мәни.

Бир кирпич вурунча бу ачы дөвран,
Һәр ердә төрәдир йүз яхшы-яман.
Биринин башыны баглайыр ерә,
Бирини галдырыр уча көйләрә.
Бирини күнбәддән салыр гуяя,
Бирини балыгдан учалдыр ая.
Һәр анда башлайыр чанбаз оюну,
Бу дүня бир һечдир, һәм һечдир сону.
Дикбашлыг ярамаз уюшмаг кәрәк,
Дикбаш ат һәр заман гырманч ейчәк.
Дикбашлыг әдәрсә ән көзәл бир ат,
Мисир эшшәйиндән әскикдир гат-гат.
Бу дүня дүняча көрмүшдүр адам,
Үркәрәк кимсәйә олмамышдыр рам.
Өйлә кимсәниндир бөйлә рузикар
Анлаян кәсләрин ишини анлар.
Рөвайәт әдәнләр бөйлә анладыр:
Магара янында гурунча чадыр,
Тә'мирә хәзинә төкдү тачидар,
Салдыгы о шәһәр адланды: Булгар.

Булгардан кечәрәк руслар элине,
Дөндәрди о мүлкү шән бир кәлине.
Орадан гайытды Рум дәнизинә,
Елкәнләрлә чыхды өз өлкәсине.
Бир хәбәр тутунча Рум башчылары,
Ахышды мүзәффәр байрага сары.
Һәр кәс өз шаһыны галиб көрүнчә,
Шүкүрләр әдәрәк далды севинчә.
Шаһын кәлмәсийлә Юнан өлкәси
Ай кими нур сачды, күлдү чөһрәси.
Искәндәр кәтирән зүлмәт дашындан
Ягут рәнки алды чәваһир сатан.
Алды о сәрвәтдән шәһәрләр зинәт,
Ерләр хәзинәдән тутду бәрәкәт.
Ахды һәр гәсирдән чәннәт севинчи,
Ерләрә төкдүләр гызыл, лә'л, инчи.
Хәзинә ағзындан гырылды гыфыл,
Зилләт гапысына вурулду гыфыл.
Ай кими кәлди өз бүрчүнә о шаһ,
Башында күнәш тәк чинли бир күләһ.
Шаһ Румдан кедәркән бәнзәрди ерә,
Дөнәркән сыгмады уча көйләрә.
Булут ки, көйләрә су илә кедәр,
Дөнәркән дәнизә саф инчи сәпәр.
Шаһ Юнан тахтына отурду шән-шән,
Динчәлди йолларын әһмәтләриндән.
Шаһ едди өлкәнин фикриндән дойду,
Һәр бир мәмләкәтдә бир найиб гоиду.
Шаһлыглар баш әйди һәр фәрманына,
Сәдагәт көстәрди һәр пейманына.
Шаһын кәлмәсийлә учалды онлар,
Һәр кәс өз мүлкүнә дөндү бәхтияр.
Һәр бири тәкликдә шаһлыг әдәрди,
Башыны дик тутуб асыб-кәсәрди.
Бойнуну әймәди кимсә-кимсәйә,
Һәр бири башыны учалтды көйә.
Искәндәр адына гэдәһ галдырыр,
Ичәркән һәр бири тәк ону аныр.
Шаһ Юнан тахтына отурду енә,
Бәхтин ачарыны алды элине.

Дүняя эмләр, биликләр сачды,
Танры һикмәтиндән гапылар ачды.
Кетди һагг әмрийлә пейғәмбарлиё,
Һөрмәтлә баш әйди, фәрмандыр, дейө.
Енидән башлады шаһ һазырлыға,
Дүняны долашды башдан-аяға.
Ики дәфә сәфәр әтди Искәндәр,
Бириндә чөл кәзди, бириндә шәһәр.
Бириндә долашды абад ерләри,
Енә Рума дөндү, Румун сәрвәри.
Бириндә йолсуз һәр чөлү, һәр дағы,
Кечди ай, күнәш тәк онун байрағы.
Биринчи мәчлисә битирдим артыг,
Икинчи мәчлисә вурдум ярашыг.
Бу Шәрәфнамәнин мәчлисиндә мән,
Сачмышам ән инчә, бакир сөзләрдән.
Она бағладыгым инчә инчиләр,
Һәр дастан башында сачдыгым көвһәр;
Бир ердә бир телә дүзүлсә бунлар
О тел ән парлаян инчийлә долар.
Һәр дастан башында мә'налы сөзләр,
Һикмәтә даир бир башлыча дәфтәр.
Тарихә ән таныш о сагиләри
Алдым иш башына һәр бир рәһбәри.
Отуран көз олду бу биликләрә,
Хәзнәдә кешикчи олду көвһәрә.
Бөйлә инчә нәгши ким гура биләр?
Бу көзәл рәнкләри ким вура биләр?
Сазына бағладым өйлә инчә тел,
Олмуш һәр нәгмәси Зәһрәдән көзәл.
Һәр ердә бир яныш көрдүм, силәрәк,
Тоҳудум она ән доғру бир бәзәк.
Доғрулуғ йолуну тутмаян сөзләр
Ай гәдәр учалса гиймәтдән дүшәр.
Һәр ердә о гоча, о сән'әт әри,
Яныш сөйләмишди доғру сөзләри.
Янышса енидән вурдум бир бәзәк,
О гоча шаирдән үзәр истәйәрәк.
Чатынча сона бу бинанын нисфи,
Верилди мәнә бу дүнянын нисфи.

О бири нисфини, заман олса яр,
Тәб'имлә бәзәрәм әлә бил күлзәр.
Охучу юхудан галхар бу сәсә,
Балығы дәниздә кәтирәр рәгсә.
Зәманә азачыг верәрсә аман,
Шуурум сөз верир мәнә, вар күман.
Бу Руми гылыгылы, нахышылы бағда,
Ал күлләр көйәрдим сары торпағда.
Ән парлаг фирузә вә инчиләрдән,
Хәзинә долдурум, шашырсын көрән.
Һәр бағдан бир чичәк аларағ бәһрә,
Һәр күлдән бир күләб ахыдым нәһрә.
Падшаһын тәлеи әдәрсә көмәк,
Сөзләрим дүзүләр инчә инчи тәк.

НҮСРӘТӘДДИН АТАБӘЙИН СИТАЙИШИНӘ ДАИР

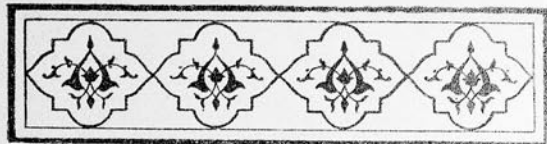
Саги, ай ишыгы чамы вер мана!
Падшаһын тахтыны өпмәк адына,
Тахтымы учалдым уча Пәрвине,
Гәдәһи бошалдым шаһ шәрәфинә.

Өлкәләр фәтһ эдән, дүня пәнаһлы,
Фиридуң кәмәрли, хаган күләһлы,
Султан Нүсрәтәддин әдаләтиндән,
Бу дүня хатырлар шәраб ичәркән.
Дин илә, билеклә учалдығындан,
Дин, билек онунла парлар һәр заман.
Бир көйдүр ки, улдуз она нур верир,
Дәниздир ки, тачы өз көвһөридир.
Дүняны юмуш бу үчүнчү дәниз,
Нәсара дининдән әтмиш тәр-тәмиз.
Уча, дик башыны Мүштәри өпәр,
Онун бир нәзәри мин ишыг сәпәр.
Тәслис вә тәрбиә чавахир сачан,
Үч бучаг отурдан, дәрләү отуран.
Мүбарәк бәхтиндән дүня кам алмыш,
О көһнә шаһлардан ядикар галмыш.
Улдуз баш чәксә дә уча көйләрә,
Бәндәнәм, дейәрәк, баш гояр ерә.
Дүняны падшаһлыг күчүйлә һәр ан,
Долдурмуш билеклә, силмиш тозардан.

Мәчлисин башында парлаг күнәшдир,
Дөйүшдә әждаһа яхан атәшдир.
О гәдәр дурудур гәлбинин көзү,
Онунла нурланыр күнәшин үзү.
Гылынчы гана гәсд әтдийи заман
Су, атәш чыхарыр гара дашлардан.
Яйындан бурахса нишан охуну,
Ерләрә бағлар о, көйүн бойнуну.
Фирәнкә, Фәләстин, Рум кешишләри,
Вердийин буйругдан дурмазлар кери.
Көрдүм ки, күвәнмиш ишыгы бахта,
Отурмуш шаһанә мүбарәк тахта.
Әлимдә йох өйлә бөйүк һәдийә,
Шаһым, о шаһанә тахта сәпмәйә!
Искәндәр кетдийи чешмәдән дә саф,
Бир көвһәр дүздүм ки, ондан да шәффаф.
Битинчә, көвһәри алдым һүзүрә,
Көвһәри һәдийә вердим көвһәрә.
Вердим бу көвһәрин үзүйүн мон,
Ени Искәндәрә, о Искәндәрдән.
Яшасын падишаһ уча бахтыһла!
Олсун гой ям-яшыла тачи-тахтыһла.
Бағчанда өтән бу шейда бүлбүлүн
Сәсийлә шәһләнсин мүбарәк өмрүн.
Өйлә тачидарсан көйләрин тачы,
Тачынын учуну өпмәк мөһтачы.
Бу тахта тәк сәни бәйәнди дөвләт,
Дүняда бәхтияр бир сәнәсн әлбәт.
Дүняда олмамыш мүмкүн кимсәйә
Көндәрсин падшаһа лайиг һәдийә.
Бөйүк бир дәрйя сахсы күзәдән
Бир дамчы су дамса олурму көрән?
Товузуң ганады олса да рәнкин,
Бахсана сәсинә пишикдән чиркин.
Гара дашдан сызан дамчылар, әлбәт,
Дәннәзә етишмәз; бу, бир һәгигәт!
Низами ки, достдур, бәндәдир сана,
Язды бу намәни сәния адына.
Гарышга, Сүлейман тахтыдыр, дейә,
Бир чибин ганады верди һәдийә.

Бах, кичик бир бүлбүл чөһ-чөһ эдөркөн,
Гушлары ашагы эндирер көйдөн.
Мөн һаман бүлбүләм учдум чәннәтдән,
Сәнин күл бағчанда өйләдим мәскән.
Дөврүндә охуюм өйлә тәранә,
Илләрчә яйылсын адын чаһанә.
Оунчун адына яздым бир дастан,
Гәләмим гызыла батсын нахышдан.
Гәсдим фил тийнәтли зор олмаг дейил,
Мәһмудун филинә бәнзәмәз бу фил.
Кимсә истәмәдән сәрвәт верәрсән,
Гәдәрсиз хәзинә, хәл'әт верәрсән.
Язмагдан олсайды гәсдим көвһәр, дүрр,
Дүрр, көвһәр йонмагла кечәрди өмүр.
Бу ишә эшгим вар әзәлдән, башдан,
Гызылда көзүм йох эшгимдир чаһан.
Сөз демәк сиррини мәнә верди һагг,
Сәнә дә дүшүнчә, гүввәт вә анлаг.
Хәялә нә кәлсә артыгсан ондан,
Мәмләкәт алан ол, дүняны тутан!
Бу уча фәләкдән һей заман-заман,
Башга бир зәфәрлә сәадәт газан!
Дүня кәнч өмрүнә дадымлыг олсун,
Гисмәтин дүнядан гой артыг олсун.
Дур, саги, о гоча деһган күпүндән
Мәнә бир гәдәһ сон, көнлүм олсун шән!
Әглимә мей сачсын нур илә күлаб,
Мәнә шәрбәт олсун, падшаһа шәрәб!

ТЕКСТАЭРИН ИЗААЫ

Сэл. 3. „Көйлэри сэн гурдун, учалтын, аллах!
Она ер үзүнү этдин күзэрках“.

Гөдим инсанларын тэсэввүрүнчө бүтүн кайнатын мэркэзи ер hesab эдилерди. Көй исэ ерин этрафында доланыр. Буна көрө ер көйлэрин күзэркахы, кечдийи йолдур, дейилир.

„Сэнсэн бу алэмдө бир дамчы судан,
Күнэшдөн ишыглы көвһөр ярадан!“

Бурада күнэшдөн ишыглы көвһөр ифадэси илэ инсан да нэзөрдө тутула билэр. Бир дамчы судан (нүтфэдэн) инсаны ярадан сэнсэн мө'насында да алашыла билэр.

Сэл. 4. „Фөлөйи уча бир насара алдын,
О ердө идраки кэмэндэ салдын“.

Йэ'ни, инсанын шүүруна, фикриңе, көйлэрин харичиндө нэ олдуғуну билмөйө имкан вермөдин.

„Сэнин вүчудундур о ламэкандан
Идрак элчисини дашлаян һөр ан“.

Йэ'ни, сэнин ерсиз-мөкансыз олан варлығындыр ки, сэни тапыб өйрөнмөк истэйн идрак элчиси инсаны һөр ан дашлайыб, яхына бурахмаз.

Сэл. 5. „Истэсэн эзилсин дүшмэнин бели,
Гушларла гырарсан „Ошаби-фили“.

Схолостик рөвайэтэ көрө мүсөлманларын пейгөмбөри Мөһаммөд анадан олдуғу илдэ (569) Гөбөш падшаһы Эрэбистана кэлэрэк Кө'бөни дағытмаг мөгсөдилэ Мөккөни мұһасирөйө алып. Бунун ордусунда мүсөллөһ дава филләри дө

вар имиш. Лакин аллаһ онун үзэринэ Эббил гушуну (даг гарангушу) көндөрир. Бу гушлар димдиклэри илэ хырда дашлар кэтириб Гөбөш гошунунун үстүнэ салырлар. Кимин башына бу дашлардан дүшүрсө о яра чыхардыб өлүр. Бу хадисэ һәбэшлэри кери гайытмаға мөчбур эдир. Дава филлэри эрәблэрэ чох тә'сир багышладыгы үчүн о или „фила или“ вә онларын саһиблэрини дә „Әшаби-фил“ (фил саһиблэри) аландырдылар.

„Кан Хәлил алырсан бүтханәләрдән“

Дини рәвайәтә көрә, Ибраһим Хәлил пейгәмбәр өз атасынын динини, йә'ни бүтпәрәстлийи атмыш, бүтханая кедиб бүтлэри гырмышдыр.

„Гиймәтли чавахир доған бир эвдән
Әбуталиблэри гован да сәнсэн“.

Бурада гиймәтли чавахир тәркиби илэ я пейгәмбәр Мәһәммәд вә я онун әмиси оғлу вә дөрдүнчү хәлифә олан Әли нәзәрә алыныр. Мәһәммәдин атасы өләндән сонра әмиси Әбуталиб, етим галмыш Мәһәммәди янына, огулуға алмышды. Низами бурада демөк истәйир ки, Әбуталибин бөйүклүйүнә, йә'ни, пейгәмбәрин аталыгы вә Әлинин атасы олуғуна бахмаяраг, енә дә ону гапыдан говду. Чүнки Әбуталиб, сүннилэрин әгидәсинә көрә, исламийәти гәбул этмәмишдир.

Сәһ. 6. „Кәсарли айәләр өйрәтмөк сәндән,
Шейтанын көзүнү тикмәксә мөндән“.

Ислам дининин ән'әнәсинә көрә куя Шейтан гур'анын айәлэрини эшитдикдә орада дура билмәз, гачыб кедәр. Низами бу бейтиндә демөк истәйир ки, сән мәнә айәлэри өйрәт, йә'ни мәнә ярдым эт, мән дә Шейтанын көзүнү баглайым, күнаһ ишләр көрмәйим.

„Бу көһнә дәзкәһдан дүшәрсәм узаг“

Йә'ни өлүб бу дүнядан кедәрсәм.

Сәһ. 11. „Заминдир гарая, аға бу рәһбәр“

Йә'ни Мәһәммәд күнаһа да, саваба да заминдир.

„Халыны гаралдыр Әббасилэрин,
Көзүндән ағ алыр Шәммасилэрин“.

Әббасийә хәлифәлэринин палтарлары вә байраглары гара оларды. „Халыны гаралтмаг“ ифадәси, бурада Аббасилэрә верилән сәлтәнәт вә әзәмәтә ишарәдир. Шәммас, атәшпәрәст, һәм дә көздә ағ—титә, мөчази мә'нада инад корлуғу демөкдир.

Йә'ни атәшпәрәст шәммасилэрин көзүндән инад ағлыгыны алды, онлары мүсәлман эләди.

„Одур өз ағлына әйләйән тәкйә,
Айы бармагыла бөлән икйә“.

Дини әтигадларә көрә, Мәһәммәдин „мө'чүзәлэриндән“ бири дә айы бармагы илэ икйә бөлмәсидир. Куя гурейшилэрин рәислэриндән Әбу-Суфийн вә Әбу-Чәһл бир дәрфә Мөккәдә Мәһәммәддән доғрудан да пейгәмбәр олуғуну исбат этмәк үчүн айы бармагы илэ икйә бөлмәйи тәләб этмишләр. Мәһәммәд дә куя бармагы илэ ая ишарә эдәркән ай ики парча олуш. Сонра енә бармагыны ая доғру узатмыш, ай парчалары енидән бирләшмишдир.

„Һәр ики дүнядан бир дон тикәрөк,
Онлардан дүзәлтмиш еканә бәзәк.
О дону кейәркән пак вүчүдуна,
Бир гарыш дар кәлди уча боюна“.

Йә'ни, Мәһәммәд ики әләмдән дә йүксәкди, онун варлыгы бу ики әләмә, ер вә көй әләминә сыгышмады.

„Дә'вәтә кенишлик о вермиш енә,
Дашлар да шаһиддир мө'чүзәсинә“.

Исламийәт уғрунда әтдийи муһарибәлэрин бириндә Мәһәммәдин ағзыны дашла вуруб яраламышдылар. Бу бейт она ишарәдир.

Сәһ. 12. „Чин ипәклэринә дүзмүш дүрр, көвһәр“.

Йә'ни, көйлэри улдуларла бәзәмишдир.

„Етмиш йоллу юртдан көчүнү вурду,
Чадыры еддинчи фәләкдә гурду“.

Йә'ни, етмиш ики милләт юрду олан бу дүнядан көчүб еддинчи фәләкә мө'рача кетди.

„Доғгуз һүчрәсини бир ан бурахды,
Көйүн доғгузунчу тагына галхды“.

Мәһәммәдин доғгуз арвады вә доғгуз отагы варды. Йә'ни о доғгуз һүчрәсинин ишиндән әл чәкди. Дүняны тәрк әтди. Доғгузунчу фәләкә кетди.

„Еддинчи эфлака чапдыгы заман
Дишары атылды дөрдкүнч дахмадан“.

Дини э'тигада көрө, Мөһөммөддин ме'рачы, Бураг адлы мөв-
һум ат илэ олмушдур. Дөрдкүнч дахма куя дөрд үнсүрдөн (су-
дан, оддан, елден, торпагдан) вүчүдә кәлимиш ер демөкдир.
Йә'ни ери бурахыб көйө чыхды.

Сәһ. 13. „О сәйяр дәнниздән тоз гопарырды“.

Сәйяр дәннз көйләр демөкдир. Йә'ни көйләри чох сүр'-
этлә кечиб кедирди.

„Чатды һәр дәннзә едди үлкәрдә,
Едди йол юонду о дәннзләрдә“.

Йә'ни көйләрин едди тәбәгәсини кечиб юхары йүксәлди.

„Үтарид улдузу верди гәләми,
Әлине гәләми алармы үмми?“

Үтарид улдузу әски астроложи тәсәввүрә көрә көйләрин
катиби сайылыр. Үмми исә савадсыз демөкдир. Йә'ни, оху-
юя язмаг билмәйән Мөһөммөд өз кәлишилә Үтарид улдузуну
савадландырды, ишыгландырды.

Сәһ. 14. „Ағыздан чыхмаян сәси әшитди,
Көрүммәз симаны зиярәт әтди“.

Йә'ни, аллахын дилсиз дилиндән кәлән сәси әшитди вә
көзә көрүммәйән варлығыны иман көзү илэ көрдү.

Сәһ. 15. „Тә'рифә башласам дөрд явәрини.
Дөрд көвһәр сатан вар, дөрд көвһәр алан“

Бурада дөрд явәр Мөһөммөддән сонра онун йолуну давам әт-
дирмиш олан дөрд хәлифәдир. Көвһәр бурада ислам дини демөк-
дир. Дөрд көвһәр сатан вә алан енә дөрд хәлифәйә ишарәдир.

„Бу дәрвиш тинәтли дөрд бөйүк солтан,
Дүняя олмуш дөрд тәкбир охуян“.

Дәрвиш тинәтли дөрд солтан енә дөрд хәлифәни көстә-
рир. Дөрд тәкбир өлү үчүн охунан намаздыр, бурада үз че-
вирмәк мә'насындадыр. Йә'ни о дөрд хәлифә дүнядан үз че-
вириб, онун бүтүн варына көз юмушдулар.

Сәһ. 17. „Бу барлы ағачдан ким мейвә дәрсә,
Сөйләсин хошбөхтдир бу бағбан кимсә“.

Бурада барлы ағач Низаминин әсәринә—„Шәрәфнамә“ йә
ишарәдир. Ким мейвә дәрсә, йә'ни ким „Шәрәфнамә“ни оху-
са. Бағбан исә—о мейвәләри етишидирән, йә'ни о сөвләри
язан Низамидир.

„Анчаг бир шәртим вар, бир пара дәчәл,
Гоншунун малына узатмасын эл“.

Бурада Низаминин мүасирләри олан бир пара дәчәл, хыр-
да шаирләрә ишарә әдилер. Гоншунун малына эл узатмасын,
йә'ни, мәним әсәрләrimi огурамасын.

Сәһ. 18. „Дәннзәм, горхмурам эсла оғрудан,
Тәб'имин булуту ягдырар һәр ан“.

Йә'ни мәним тәб'им бир дәннздир, о, дамчы огурлаяндар-
дан горхмаз. Огуруларын апардылары дамчылар әвәзинә илһа-
мымын булуту бир анда ондан чох-чох мәнә верир.

„Ай ишығы гәдәр олса йүз чыраг,
Енә күнәш она вурачагдыр даг“.

Бурада күнәш Низами, чыраг да дөврүнүн хырда шаир-
ләридир.

Сәһ. 22. „Мәшригдән ағарды, даһа дан ери“.

Йә'ни, сачларым ағарды, даһа гочалмышам.

Сәһ. 25. „Бәрчис тәк охум вар, атарам элбәт.
Зәһрә тәк чәкйә гојрам дирәм“

Бәрчис Мүштәри улдузунун фарсча адыдыр. Бу улдуз
Говс (каман) бүрчүндә олдуғу үчүн ондан ох атармыш. Ни-
зами анлатмаг истәйир ки, дүшмәнләрлә вә пахыларла мү-
баризәдә мәним дә Мүштәри улдузу кими силаһым вар, сөз-
дән, шеирдән охларым вар, истәсәм вурарам.

Зәһрәнин әви Таразы бүрчүдүр. Йә'ни, мән дә сөз дирһә-
мини (күмүшүнү) Зәһрә кими таразыда чәкәрәм.

Сәһ. 27. „Көрсәйдим өзүмдән көзәл бир күлшән,
Ал сары күлүнү дәрмәздимми мән?
Һазырам будумдан кабаб емәйә,
Күнәш тәк кетмәйим диләнчилијә“.

Йә'ни, әсәрләримдән көзәл әсәр, өзүмдән яхшы шаир көр-
сәйдим, мән дә онун будагындан бир күл дәрәрдим, бир фејза
апарардым. Лакин йох, әтәйими өз сөзүмүн фиданындан дол-
дурурам. Өз әтимдән кабаб ейирәм. Буна көрә күнәш кими
башгаларынын гапысыны кәзмәк ләзим дейилдир.

„Нәфсин нохтасыны бәрк тутдум гырк күн,
Гырк күнүн ичиндә һазыр олур көн“.

Көнү тамамламаг вә гырмызы рәнкә боямаг үчүн гырк
күн даббағханада бишириләр. Йә'ни, мән дә гырк күн рия-

зэт чөкдим, нәфсимин ихтиярыны элимә алдым, өз күшәм дө отурдум. Мөгсәдимә наил олдум.

„Чүнки дөрд балышда көрмөдим сәбат,
Дөрд дивар ичиндә кечирдим һөят“.

Дөрд балыш шаһлыг тахтына вә дөрд үнсүрә ишарәдир. Бу эйни заманда гүдрәт вә гүввәт символдуур.

Йә'ни, дөрд үнсүрдән эмәлә кәлән бу дүняда, яхуд онун шаһлыг тахтында бир сәбат, вәфа көрмөдим. Одур ки, бу дүнядан үз чевириб, хәлвәтә чәкилдим.

Сәһ. 28. „Гәлбим гадын дейил, чакмагдыр, чакмаг,
Мәрийәм тәк бойлудур, бакирдир анчаг.
Кишиә кетмәйә нә эһтиач вар,
Онун өз дашындан өз оду чыхар“.

Йә'ни, тәб'имин кимсәйә эһтиачы йохдур. О, Мәрийәм кими әрсиз дә догмага гадирдир. Онун полады да, чакмагы да өзүндәндир. Яздыгларым, яратдыгларым өз гәлбимин оригинәл мәнсулудур; кимсәнин онда һаггы йохдур.

Сәһ. 29. „Низами бу сапа дүзәркән көвһәр,
Гәләмдән силинди гәләм көрәнләр“.

Йә'ни, мән „Шәрәфнамә“ни язаркән Фирдовсинин яздыгларыны бурахдым, язмадым, дейиләмәиш, язылмамыш оланлары нәзмә чөкдим.

Сәһ. 30. „Гуруда, дәниздә ким чәксә зәһмәт,
Балыгдан дүрр алар, өкүздән сәрвәт“.

Мифоложи тәсәввүрә көрә ер күрәси өкүзүн, өкүз дә балыгын үстүндә, балыг да суда даянмышдыр. Бейтин мә'насы: ким ки, эмәйә алышмышдыр, зәһмәт чөкмәйи өзүнә сәнәт әтмишдир, о, ерин алтында олан балыгын сыртында да олса дүррү, ерин истинадә этдийи өкүзүн алтында да олса хәзинәни әлдә әдә биләр. Әмәйин гаршысында һеч бир шей дура билмәз.

Сәһ. 31. „Күмүш күп, я гызыл бир тешт истәсән,
Ираг торпагындан узаг кетмә сән“.

Әкәр сәнәтин күмүш күпүнү, ше'рин гызыл тештини истәйирсәнсә, буну Ирагда ахтар.

Сәһ. 32. „Биләнләр әкдийи үч тохумдан мән“,
Бир ағач әкәрәм һәм уча, һәм шән“.

Искәндәр Зүлгәрнейн үч сифәтә малик имиш: падашаһлыг, алимлик вә пейгәмбәрлик. Низами демәк истәйир ки, Искәндәрдин тарихи һаггында бу үч тема үзрә йүксәк вә пар-

лаг бир әсәр язачагам. Бунула да Искәндәриямәни нәзәрә алыр.

„Үч гапы тикдим, үч хәзинә демәк,
Чөкдим һәр гапыда айрыча әмәк“.

Йә'ни, үч әв үчүн, Искәндәрдин сифәтләрини көстәрән падашаһлыг, алимлик вә пейгәмбәрлик әвләри үчүн, үч гапы тикдим—үч чәһәтдән әсәр яздым. Һәр чәһәт үчүн айрыча әмәк сәрф этдим. Бунларын һәрәси башлы-башына бир сәнәт нә сөз хәзинәсидир.

Сәһ. 33. „Бу намә мүбарәк олачаг, бишәк,
Шаһын мәчлисиндә олса мүбарәк“.

Бурада шаһ—Нүсрәтәддин Әбубәкр ибни-Мәһәммәддир, намә—Шәрәфнамәйә ишарәдир.

Сәһ. 34. „Гылынч саһибидир, тач верән шаһдыр,
Үч нөвбәт вурандыр, бешә пәнаһдыр“.

Үч нөвбәт—узун заман падашаһларын гапысында күндә үч дөфә нагара вурардылар. Дейрләр ки, бу Искәндәр Зүлгәрнейндән галмышдыр. Соира Солтан Сәнчәр дөврүндә беш дөфәйә кечмишдир. Беш нөвбәт—мүсәлманларын һәр күн гыдыглары беш вахт намаздыр.

Бейтин мә'насы: гүввәт вә тахт-тач саһиб олан Нүсрәтәдин әлә бир шаһдыр ки, онун гапысында, Искәндәр кими үч дөфә нөвбәт вурулур. Өзү дә исламын ярдымчысы вә пәнаһдыр.

„Фәрат тәк сәмими бир достлағу вар,
Нил кими дүшмәни кизлиндә боғар“.

Йә'ни, Нүсрәтәддинин достлағу Фәрат чайнын сую кими ширин вә ашкардыр. Дүшмәнини дә, куя танры дүшмәнләрини боғуб кизләдән Нил чайы кими хәбәрсиз мәһв әдәндир.

Сәһ. 36. „Ер, хәзинәсиндән бир чувал тикмиш
„Хейри“ әр топламыш, „ясәмән“ күмүш“.

Хейри һәмишәбаһар күлүдүр ки, гызыл кими сары олур. Зәр гызыл демәкдир. Ясәмән (сәмән) дә хош гохулу чичәкдир ки, күмүш кими ағ олур. Йә'ни о, о гәдәр дөвләтандир ки, хейри онун гызылаарында сарылыгыны, сәмән дә онун күмүшләриндән ағлыгыны аамышдыр.

Сәһ. 37. „Сайдығым алты шей мәнсуслур сана,
Адында алты һәрф шаһидир буна“.

Алты шей нэ олдугу юхарыдаки мисраларда көстөрилер.
Адында алты һәрф—эрэб алифбасы илә языларкан Нүсрәтәддин
сөзүндө алты самит сәс һәрфи олур: н, с, р, т, д, н

Сәһ. 38. „Едди көй алтында, эй дүня шаһы,
Бешинчи өлкәниң сәнсэн пәһаһы“.

Бешинчи өлкә гәдим шәрг әлминдә Түркүстан вә Азәрбайчан сайылырды. Йә’ни Түркүстан вә Азәрбайчанын шаһы сәнсэн.

„О кизли хәзнәни ача билмәсә,
Ачар да бир шәнлик верәр о шәхсә“.

Йә’ни, бу әсәри охуюб ондаки һикмәтләри анламаса да, әлиндә белә бәдиһи бир ачарын, әсәрин олмасы ону севиндирәр.

Сәһ. 40. „Бу Чин ипәйинин нахыш әвиндә
Манинин фырчасы дүшүшдүр бәндә“.

Йә’ни, Шәрәфнамәдә элә бир сәнәт ишләнмишир ки, мәшһур сәнәткар Мани бунун гаршысында һейран галмыш.

Сәһ. 42. „Дүня кәлмәдән әввәл хачпәрәст,
Чәкди бу дүня хач кими бир хәтт“.

Искәндәр экватор хәттиндән бири Шимал гүтбүнә, бири Чәнуб гүтбүнә тәрәф хәтләр чәкди, дүняни дөрд ерә бәлдү.

„Һәмин бу дөрд бучаг әтласи хәтлә
Һәндәси өлчүнү кечирди элә“.

Әтласи хәтт, экватор хәттиндән чәкилән хәтләрә ишарәдир. Бейтин мә’насы будур ки, Искәндәр һәмин бу дөрд хәтлә геометрия әдмини ичад этди.

„Дөрд бучаг үстүнә бир дә артырды,
Бу доггуз фәләкә беш һәмбәт вурду“.

Дөрд бучаг Искәндәрин экватор хәттинин үстүндән кечән гүтбәләр даирәси илә дөрд ерә бәлдүйү дүня ишарәдир. Йә’ни Искәндәр бу дөрд бучаг дүня үзәриндә элә бир нагарахана гурду, даһа доггусу элә бир әзәмәтә саһиб олду ки, сәси, тәрифи доггузунчу фәләкә чатды.

Сәһ. 43. „О, рүб’и-мәскуну этди ашикар“

Гәдим эрәб географлары ери дөрд һиссәйә бөләрдиляр. Булардан, яһыз бириндә инсан яшайырмаш. Мисраин мә’насы: дүнянын дөрдә биринин мәскун олмасыны, геометрия васитәсилә, Искәндәр мүйәйән этди.

Сәһ. 46. „Искәндәр бир бөйүк йол тә’ғиб этди,
Дирилик суюнун даһынча кетди.
Дирилик суюнун олмады сону,
Анчаг инди тапды һәят суюну“.

Йә’ни, Искәндәр о заман аби-һәяты тапмаг үчүн әулмата кәдәркән дүшүнүрдү ки, о судан әбәди һәята чатачаг. Лакин о вахт ахтардыгыны инди „Шәрәфнамә“нин булагыннан тапды вә даими һәята етишти.

„Бу чәшмә башында Хызыр һәмсүфрән,
Етмиш едди суда ағзыны ю сән“.

Бу Низаминин өзүнә хитабдыр. Мадам ки, сән сәнәт булагынын даими һәят суюну ичәрәк Хызыр илә һәмсүфрә олду, о һалда даима доғру, тәһиз сөзләр сөйлә. Етмиш едди сучох тәһизлийи вә пакалығы көстәрир.

Сәһ. 48. „Рум шаһы олду бу бәхшишдән чох шән,
Шаһыны горулу янар атәшдән“.

Йә’ни Искәндәр (Бертелсә—Дара) бу пешкәздән севинди вә өз вүчудуну Даранын гәһриндән һифз этди.

Сәһ. 49. „Үстүрлаб бүсаты орта кәлди,
Талеи көрүндү Әсәд бүрчүндән“.

Йә’ни рәсәд әләтләри ишә башлады. Онун бәхтинә Әсәд (Шир) бүрчү дүшүдү ки, бу да шүчаәт вә гүввәт әләмәтидир.

Сәһ. 50. „Күнәш дә һәмәлдән алараг шәрәф,
Мейл әдәр биликдән әмәлә тәрәф“.

Бу заман күнәш дә билик вә әмәл нишанәси олан һәмәл бүрчүнә кирмиши.

Бундан сонра кәлән үч бейтин мә’насы—бу заман тале улдузлары өз әвләриндә идиләр: Үтарид улдузу Човза бүрчүндә, Ай вә Зөһрә Буга бүрчүндә, Мүштәри Гөвс бүрчүндә, Зүһәл дә Таразы бүрчүндә иди, Мәррих дә өз фәрәһ эви олан алтынчы әвдә иди. Сәәдәтә яһян олан белә бир таләлә Искәндәр дүня кәлди.

Шәрг астрологиясында һәр планета үчүн ики әв, сонра бир йохуш, бир дә эниш эви гейд әдиләр. Өз әвиндә вә йохуш әвиндә планеталар мүнәффәғийәти көстәрирләр. Астрологиянын тәсвир әдиһмиш һороскопунда исә (һороскоп—орта әсрләрдә астрологларын (мүнәзчимләрин) инсан анадан оларкән онун тәлини, кәләчәйини габагчадан сөйләмәк үчүн тәрәтиб әтдикләри улдузларын дүзүлүш чәдвәлидир) бүтүн планеталар я өз әвиндә вә я йохушда көстәриляр. Демәк ки, бу әләт мүнәффәғийәти, хошбәхтлиин хәбәр верир.

Сәл. 53. „Бәхтини охуду парлаг алнындан,
Верди огуна да ондан бир ұнван“.

Йә'ни, Никумахис, Искәндәрин таленин тә'йин әдәркән өз огу Әрәстунун да адыны она бағлады.

„Тале хидмәтиндә дуран заманда,
Сөз гашы мөһрүнү вуран заманда,
Оғлууну тапшырды кәңч шаһзадәйә“.

Йә'ни, улдузалар хошбәхтлик кәстәрән вәзийәттә олдуғлары бир күндә, о, Әрәстуну Искәндәрә тапшырды.

Сәл. 54. „Ағачдыр дәрә көкү, алты бөйрү вар,
Чохуну боғмушдур бу горхулу дар“.

Бу дүня алты чәһәти (өнү, архасы, сағы, солу, үстү, алты) вә дәрә көкү, дәрә үнсүрү (су, од, торпаг, ел) олан бир дар ағачдыр ки, чохларыны чармыха чәкмишдир. Бурая чохлары кәлиб гетмишдир.

Сәл. 56. „Әлиндә тәрәзи маһир сөз өлчән,
Сахта әшрәфини салды рөвнәгдән“.

Бурада Низами өзүнү маһир сөз устасы, әсәрини дә сөзүн дәйәрини, сахта я халис олдуғуну өлчән тәрәзи, әяр адландырыр.

„Һәр һәрфин үстүнә бармаг бассам мән,
Тапылмаз үстүндә гәләм ишләдән“.

Йә'ни, мән башгаларынын әсәринә тохунмаг истәмирәм; нәгсан ахтармага башласам тәңгидимин габағында бир язычы дура билмәз.

„Әлә бир даббағлыг әтдим бу кәнә,
Мәтанәт кәстәрсин һәр ағыр күнә“.

Йә'ни мән өзүмә вәлә тәрбийә вермишәм ки, мәнә әзийәт әтсәләр дә башгасыны инчитмәйә галгышмарам.

Сәл. 57. „О ышыл сәрв илә Румун торпагы
Рейһан тәк бәзәнди, шәнләнди багы“.

Йә'ни, кәңч Искәндәрлә бүтүн Рум өлкәси хошбәхт олду вә онула фәхр әтмәйә башлады.

Сәл. 60. „Кәлди гурд ағзындан сүбһүн нәфәси,
Кешикчи итинин кәсилди сәси“.

Гурдун ағзы—яланчы сәһәр, дан ери демәкдир. Йә'ни, сүбһ ачылмага яхынлашанда, гаровулчунун итинин сәси кәсиләндә, итләр ятанда.

Сәл. 62. „Чошду топпуз, ягыд манчанаг дашы,
Әйилди өкүзүн, балыгың башы“.

Йә'ни, вәлә шиддәтләи мұһарибә олду ки, әнән күрәләрин гүвәтигдән ерин алтында өкүзүн вә балыгың (кавмаһинин) башы әйилди.

Сәл. 63. „Лә'ли ер өкүзү улдуғу заман,
Пусгудан сычрады гапгара аслан“.

Дини рәвәйәтә көрә ер, кавмаһинин, о да суюн үзәриндә дурур. Күнәш дә кедиб һамаң суда батыр. Йә'ни: көвһәрә бәнзәйән күнәши кавмаһи улду, нәтичәдә гаранлыг чөкдү. Мифология көрә су өкүзүнүн бир көвһәри вар ки, кечәләр онун ишығында отлаяр, сонра енә көвһәри удуб, дәнизә кирәр. Низами гүрубү тәсвириндә һәммин мифдән истифадә әдир.

Сәл. 64. „Мәнимлә бу горху билмәйән пәләнк,
Оламасын Рум, Зәнчи кими ики рәнк“.

Йә'ни бу пәләнк кими горхусуз вә икирәнкли олан дүня мәнимлә икизүлүк әтмәсин, мәнә гәлиб кәлмәсин. Рум—аг рәнкә, күндүзә, Зәнчи—гара рәнкә, кечәйә ишәрәдир.

„Бизи алдадандыр бу узун йоллар,
Единчи фәләкдә анчаг ишыг вар“.

Йә'ни дүнянын чох узун олан йолу аздырычыдыр вә гуртулуш ишыгы чох узагда көрүнүр.

Сәл. 65. „Чин шаһы атына гояркән йәһәр,
Зәнчинин налына од вурду көйләр“.

Йә'ни сәһәр ачылмага башлаянда кечә атыны сүр'әтлә сүрүб кетди.

„Күнәши пусгудан фәләк сычратды,
Улдузалар мөһрәни әлиндән атды“.

Йә'ни, күнәш чыхаркән улдузалар сөндүләр.

„Дәвәнин зәнкиндән, фил күзкүсүндән,
Сәдәф шәвә доғду инчи доғуркән“.

Шәрг мифологиясына көрә ягыш дәнизә, илдырымсыз яғанда сәдәфләр дүррә, илдырымла яғанда исә шәвәйә һамилә галыр. Бейтин мә'насы мұһарибәдә дәвәләрин бойундан асылан зәнкләрин илдырым кими сәсиндән, филләрин үстүндә олан күзкүләрин шимшәк кими парилтысыннан дәниз сәдәфләри, дүрр әвәзинә, шәвәйә һамилә галырлар.

„Марал буйнузуна көндөн зех чөкөр,
Гарышта башыны дырнага тикөр“.

Марал буйнузундан йй, ябаны эшпек көнүндөн она кириш
гайыранда, бунуна о гэдэр дүзкүн ох атыла билер ки, га-
рышганын башыны аягына тикэ билэр.

Сәл. 67. „Көйләрин һаруну кешик чөкәрэк,
Белинә гызылдан асмышды чох зәнк“.

Көй һаруну я һиндусу кечә гаравулчусу Зүһәл улдузу-
дур ки, еддинчә фәләкдә олур. Динләр тарихи үзрә йәһуди-
ләрин пейғәмбәри Муса, гардашы Һаруна гаровулчулуг вәзи-
фәсини тапшырмышды. Һарун гуршагынын вә палтарынын
дөврәсиндә гызыл зынгыровлар асмышды. Гаровулчу мә’насын-
да ишләнән Һарун сөзү бурадан алынмышдыр.

Сәл. 70. „Зәнчинин гәлибинә чөкмүшдү горху,
Биз ипәк санырдыг, чод палазмыш бу“.

Йә’ни биз әввәл зәнн әдирдик ки, Искәндәр юмшаг вә әда-
ләтидир. Инди көрүрүк ки, чох залым вә адамайәндир.

Сәл. 72. „Филләрин янычә кедән пиядә
Һәр ердә йүз фили салырды бәндә“.

Бурада Низами шахмат оюнунун һәрәкәтләриндән истифадә
әдир. Шаһматда пияда, филин йолуну кәсә биләр.

„Чошарсам атындан саларам Нили,
Бу рүхим пияда бурахар фили“.

Йә’ни, мәним нә’рәм Нил чайынын сәсини басар, мәним һей-
бәтим филин өдүнү гопардар.

Сәл. 73. „Рәчәзи битинчә тәрпәнди думан,
Хәзнәдә гывырлды санки бир илан“.

Рәчәз—вуршанларын мубаризәйә кирмәдән габаг, йүксәк
тонла охудуглары шеир. Иран мифологиясына көрә хәзинәни
илан мубаризә әдир. Йә’ни, илан хәзинә сөвдәсилә гывыр-
лан кими, о да гәлибийәт арзусу илә, гывырлды.

Сәл. 74. „Фил кәскин голумдан бир гылыч есә,
Филбан Нил күпүнә атар әлбәсә“.

Йә’ни филә бир зәрбә вурсам, филин йийәси матәм палтары
кәйәр. Нил күпү—сүрмәйи бояг күпү демәкдир.

Сәл. 75. „Поладын ачдыгы дәрин ярадан,
Галмады абинус агачында чан“.

Абинус агачы Һиндистанда битән сәрт вә гара бир ағач-
дыр. Бурада исә зәнчинин вүчүдү демәкдир. Йә’ни, бир ву-
рушда зәнчи мөһв олду.

Сәл. 75. „О гара булута гызды һөкмүран,
Чәкди ағ нәһәнкә гара гынындан“.

Гара булут—зәнчи, ағ нәһәнкә исә—гылыч демәкдир.

Сәл. 82. „Әгигләр шәвәдән галамыш очаг,
Гарадан атоши галамыш анчаг“.

Әгиг—гырмызы румлулар, шәвә исә—гара зәнчиләрдир.
Йә’ни, румлулар зәнчиләри галайыб яндырдылар.

„Гаргаалар ағ шаһин әлиндә әсир“.

Йә’ни Искәндәр зәнчиләрә галиб кәлди.

Сәл. 96. „Һәндәси һәрифләр, чизкили хәттләр
Билдирир сәниндир шанлы бир зәфәр“.

Һәндәси хәттин һәрифләри көстәрир ки, сән галибсән. Һәндә-
си хәтт—Әрәстунун атасынын Искәндәрә вермиш олдугу га-
либ вә мәғлүб чәдвәлини билдирир.

Сәл. 103. „Гәсидә тапшырды бир топ, бир човкан,
Бир чувал күнчүд дә верди әрмәган“.

Гәдимләрдә инсанлар мәктүб әвәзинә бир-биринә пред-
мет көндәрәдиләр. Фикирләрини шейләр васитәсилә бил-
дирәдиләр. Буна предмет язысы вә я әшия язысы дейиләр.
Әлифба ичәд әдилмәмишдән габаг, бу әсас язы формаларын-
дан бири олмуш.

Сәл. 104. „Күнчүддән чох олса Дара гошуну,
Мәним дә гушларым дәнләйәр ону.
Үзәрлик долдуруду кичик чувала,
Гәсидә веринчә деди: „Чых йола!“

Үзәрлийн бәднәзәрдән гуртулмаг үчүн яндырарлар. Ан-
чаг о, о гэдәр ачыдыр ки, гушлар ону емәз. Дара Искән-
дәрә күнчүт көндәрмиши, Искәндәр деди ки, ону мәним
гушларым сйәр, йә’ни сәнин гошунуну мәним әскәрләрим
йох әдәр. Лакин Искәндәр Дарая үзәрлик көндәрди. Бунун-
ла демәк истәди ки, мәним гошунуму дүшмәнин гушлары
ейә билмәз.

Сәл. 113. „Кейхосров дүнядан әдәркән сәфәр,
Чаваһир чамындан вермишди хәбәр“.

Иран мифологиясыңча Кейхосровун көвһәр бир чамы вар-мышт ки, дүнянын бүтүн һадисәләри, һәм кечмиш вә һәм дә кәләчәк онда әкс әдилirmiш.

Сәһ. 115. „Һарада көрүнмүшачиз бир юнан,
Белә бир кәмини чыхарсын судан“.

Йә'ни, бир румлуда о гәдәр күч һарадан ола биләр ки, кәмини дәниздән чыхарыб, говсун. Бурада дәниз Иран мәмләкәтинә, кәми дә Дарая ишарәдир.

Сәһ. 117. „Дилини багла ки, әлдә галсын баш,
Дил гуру оларса, боғаз олмаз яш“.

Гуру дил сусмаг; яш боғаз исә башын кәсилиб гана булашмасы демәкдир... Йә'ни дилини сахла ки, боғазындан ган ахыдылмасын.

Сәһ. 126. „Чәмшид тарихини оху бир даһа,
О айы көр нечә удуу әждаһа!“

Иран мифологиясында дейилир ки, чийинләриндә ики илан олан Зөһһак Чәмшидин тахтыны әлиндән алмышдыр. Бурада әждаһа Зөһһак, ай исә Чәмшиддир.

Сәһ. 127. „Өз мүлкүмдән мәнә гит'ә көстәрмә,
Сүһейлә бараты Йәмәндән вермә“.

Бурада Искәндәр Дарая чаваб верир ки, өз өлкәмдән мәнә пай вермә. Сүһейл улдузу өзү Йәмәндәдир, она Йәмәндән барат верилмәз.

Сәһ. 128. „Дивәлрәлә отуруб дурса Сүлейман
Галмаз бармагында үзүйү, инан!“

Энтирас вә тамаһ диви илә достлауг этмә, йохса Сүлейман кими падшаһлыг үзүйүнү итирмиш оларсан.

Шәрг мифологиясындан мә'лумдур ки, Сүлейман Билгейсә ашиг олмушду, она сонсуз дөвләт вә сәрвәт вермәйә һазыр иди. Билгейс исә Сүлеймандан яһыз үзүйүнү истади (Сүлейманын үзүйү „Меһри Сүлеймани“ ады илә мәшһурдур ки, куя о бүтүн әләмә онун васитә вә күчү илә һөкм әдирди), о да үзүйү верди, Билгейс алыб ону яһындан кечән архын ичинә атды.

Сәһ. 129. „Мәни өз дашынла кәл чәкмә даһа,
Бәһмәни бунунчүн вурду әждаһа“.

Йә'ни, сән өзүнү мәнимлә мүгайисә этмә, сән мәнә бәрәбәр дейилсән, мән сәнин нәзәриндә кичийәмсә дә, сән белә имтаһана кирмә, чүнки Бәһмән белә имтаһанда әждаһая удузду.

Бу әһтимал ки, Бәһмән Әридошпир илә сизәси вә сәркәрдәси Мекабизин әһвалатына ишарәдир. Гүдрәт вә өзәмәтинә күвәнән Бәһмән она гаршы үсян әдән Мекабизин әлиндә ачиз галмышды.

Сәһ. 131. „Чин шаһы сәһәрә һәфәс верәркән,
Улдузу күнәшә дәйишди Әдән“.

Йә'ни, сәһәр ачылыб күнәш чыкынча Әдән дәнизинә бәнзәйән көй улдузларыны вериб онун әвәзинә күнәши алды.

„Йоллара төкүлдү дәмбирдән тикан“.

Гәдим Шәргдә (һәтта орта әсрләрдә Европада да) мүһарибә заманында дүшмәнин дөвләтерини, атларыны әсиф салмаг үчүн онларын кечдийи йолларда, аяглары алтына, үкүчч дәмбир тиканлар төкәрдиләр.

Сәһ. 132. „О гәдәр тоз гонмуш тәркә, йәһәрә,
Ер көйә дәнмүшдү, көй исә ерә“.

Мүһарибәдә һейванларын аяглары алтындан көйә о гәдәр тоз галмышды ки, көй ер кими тозлу иди. Атлыларда парылдаян әсләһә вә яраглар исә ери улдузу көйә бәнзәдирди.

Сәһ. 137. „Күнәшдән ягуту огру чалынча,
Бу дүня дүшмүшдү ягут далынча.
Меһтабы тутараг дедиләр „Огру,
Күнәшдән көвһәри огурамлыш бу!“

Йә'ни, күнәш батды, инсанлар онун ишыгыны айдан алмага башладылар. Айын күнәшдән көвһәр огурамласы, ишыгы күнәшдән алмасына ишарәдир.

Сәһ. 150. „Әй дөвләт һардасан, мәни севиндир,
Меһди гапысында тахтыны эндир“.

Бурада Меһди сөзү чох күман ки, меһд этдийи Атабәй Нүсрәтәдинә ишарәдир.

Сәһ. 158. „Иран башчылары хидмәтдә дурду,
Онун дашларыйла тәрәзи гурду“.

Иранын бөйүк адамлары она табә олдулар. Тәрәзийә онун дашларыны гойдулар, йә'ни онун бөйүкүйүнү тәсдиг этди-ләр.

Сәһ. 162. „Һәр йили башында бир гыз аларды,
Новруз илә Сәддә байрамларында“.

„Сәддә“ новруза әлли күн галмыш иранлылар тәрәфиндән сахланылан байрамын адыдыр. Куя од бу күн тапылмыш-

дыр. Атəшпəрəст дининин баниси Зəрдүшт тэрəфиндэн гоюлан бу байрамда од яхыб шэнлик эдэрлэр.

Сəһ. 164. „Зəһрə тək Бабилдə парлады өнчə,
Һаруту кəслəri тəмилзэйинчə“.

Мифология үзрə Зəһрə улдузу сəһр вə чəду һамийəси сəйылдыр. Һарути кəслэр—Һарутун даалыча кедэнлəрдир. Һарут вə Марут Бабилə кəндəрилиш ики мəkəдир. Булар Зəһрəйə уюб сəһрбазлыга башламышлар. Оду ки, булар чəзаландырылмыш, Бабил гуосунда асдырылмышдыр.

„Һирбүдүн одуна союг су төкдү,
Чох Һирбүд белини ики гат бүкдү“.

Һирбүд атəшкədə хидмэтчисидир. Бели икигат бүкмək Зəрдүшт дининин мərəсиминдэндир.

Сəһ. 165. „Əждаһа көрүнчə кəлир Бəлинас,
Билди ки, шишəни ғырачаг алмас“.

Алмасын хассəsi шүшəни кəсмəkдир. Йə’ни, о əждаһа кими көрүнən ғыз, Бəлинасы көрдүкдə билди ки, сəһринин шүшəсинə доғру алмас кəлир. Демək Бəлина она галиб кəлчəkəдир.

Сəһ. 173. „Кечə ал күнəшдэн дүйүмү дəлди,
Шəфəгин элинə бир эгиг кəлди.
Ону да удду Бусаһаг фирузə.
Бусаһаглара бах, илишди сөзə“.

Бусаһаг Иранын Нишабур шəһəриндə чыхан фирузə мə’дэнлəриндэн бир мə’дэн адыдыр ки, онда чыхан фирузəйə Бусаһаг дейрлэр. Эгиг бурада ғырмызы демəkдир ки, ахшам шəфəгинин элинə дүшдү, сонра кəй фирузə онун рəнкини дəйишдири. Күнəш ғырмызы ғызылдан дүйүмлэнмиш бир бəйүк дүйүм кими алыныр. Кечə бу дүйүмү ачыр, бу ачылдыгча ондан шəфəг мейдана чыхыр, сонра кечə шəфəгин ғырмызылыгыны Бусаһаг фирузəнин кəй рəнки илə дəйишдирир, йə’ни шəфəг дə чəkилир, сəма кəй олур.

Бурада күнəш дүйүмүнүн ачылмасы, шəфəг эгигинин көрүнмəsi, сонра ғырмызынын кəйлə өртүлмəsi—Искəндэрлə Рөвшənəкин зифаф кечəсиндəки һалларыны тəсвир эдир.

Сəһ. 175. „Сəһэр чəһрəсиндэн пəрдə атаркən,
Һəбəшə бач үчүн дағ чəkди Хүтən“.

Хүтən бурада күн, һəбəш исə кечə демəkдир. Дағ чəkди—Йə’ни күнəши парлады.

Сəһ. 187. „Дəвран күмүш тештин агыны ачды,
Гара гарга ғызыл юмурта сачды“.

Күмүш тешт—сəһэр, гара гарга—кечə, ғызыл юмурта исə күнəш демəkдир. Йə’ни сəһэр олду, кечəнин гойнундан күнəш доғду.

„Гоча мə’бидлəрсə тарих бəйиңча
Юмурта вə тештдэн демийш дəйиңча“.

Юмурта вə тешт бурада астрологияны билдирир. Иранда мə’бидлəр, йə’ни Зəрдүшт дини руһанилəri бунула куя гəйбдэн хəбэр вєрəрдилэр.

Сəһ. 188. „Яхшыдыр һэр фалы хейр ишə йормаг,
Руху йох, оюнда шаһрухи вурмаг“.

Йə’ни, инсан чəтинлайə дүшэндə умудсуз олмамалыдыр, бəлкə чəсарəтлə мүбаризəйə атыламалыдыр.

Шаһрух шаһмат оюнунда элə бир һэрəkəтдир ки, эйни заманда шаһы гачырыр вə фили дə вурур. Рух да шаһматда топ фигурасыдыр.

Сəһ. 205. „Гарынча дүшəрсə парлаг бир таса,
Бир чарə дүшүн, күч иш көрмэз йохса“.

Йə’ни сүрүшкən бир габа гарышга дүшэндə ону бир чөп, бир саман илə орадан хилас этмək лазымдыр, йохса зор илə ону тутмаг истəсэн эзилиб мəһв олар.

Сəһ. 211. „Пөнбəни мавийə вурунча дəвран,
Сары түлкү самур доғду о заман“.

Йə’ни, шəфəг кечиб һавалар гаты мавилийə вуранда сары күн кетди, гара кечə кəлди.

Сəһ. 213. „Я гоча инсафсыз, рəһмсиз мəчүс
Əмр этмиш Һəбəши гарəт этсин Рус“.

Йə’ни, од яндыран гоча атəшпəрəст-Һəбəшин гаралыгыны, көмүрү, русун ғырмызылыгына—ода гарəт этдири.

„Мүг арпа еринə экиши эргəван,
Бəнəфшə дүшүрмүш бичдийи заман“.

Йə’ни мүг (атəшпəрəст) арпа əвəзинə эргəван күдү кими ғырмызы олан од экиши, ондан бəнəвшə рəнкиндə олан күдү бичмишир.

Сəһ. 225. „Сүрмэдэн күнəш мил чəkди көзүнə,
Батды бир ал көвһэр Нил дəнизинə“.

Барада күнөш көзө бэнзэдилир. Йэ'ни—көйүн көзү олан күнөш кечонин сүрмэсиндэн чэкди, өзүнү онун гаранлыгы илэ кизлэтди, көйүн мави дэнининэ батып кетди—күнөш батды, кечэ олду.

Сэл. 231. „Күндүз гарга рэнкли гара кечэдэн
Чыкмыш Зэнкибардан кафур кими шэн“.

Барада ағлыг мэ'насыны верэн кафур Зэнкибарда вэ Гэ-бэшистанда истехсал эдилир. Йэ'ни сэхэр ачыламышды.

Сэл. 248. „Орада бир „бахар“ варды гэлб ачан,
Күллэрин димагы ачийды ондан“.

Барада „бахар“ атэшкөдө мэ'насындадыр. Йэ'ни орада (Бөлхдө) бир атэшкөдө вардыр ки, гызыл күл онун рэнкине пахылаыг этдийиндэн ачы олмушду. (Гызыл күлүн дады ачы олур).

Сэл. 250. „Саги, вер эринмиш о саф гызылдан,
Гырмызы күкүрдү олур догуран“.

Гырмызы күкүрдэ эски кимякэрлэрин фикринчэ элэ бир маддэдир ки, һэр һансы мэдэнэ вурулса гызыла чеврилэр.

„Мэнэ вер, дэрман тэк тутия эдим,
Мисими онула кимия эдим“.

О иксири мэнэ вер ки, мис вүчүдүмү онула гызыла дөн-дэрим.

Сэл. 251. „Улдузу она яр олдугу күндө“.

Йэ'ни, бэхти ачылдыгы, хошбэхт олдугу заман.

Сэл. 257. „Уча фил башына кэмэнд атым мэн,
Гандан бихи-руйин чыхарым ниладен“.

Бихи руйин боягчыларын ишлэтдий гырмызы көкдүр. Нил исэ Гиндистанда битэн гара олду.

Бейтин мэ'насы, Гиндистанда о гэдэр ган төкүм ки, гара от (нил) эвэзинэ гырмызы (бихруйин) битсин.

Сэл. 264. „Атлар дырнагында ипэк, чөл, чэмэн,
Чейранкөз олмушду чейран көзүндэн“.

Чейранкөз бир нөв ипэк парча адыдыр ки, үстүндө чей-ранын көзү кими нахыш олдугу үчүн белэ адланыр.

Бейтин мэ'насы—о гэдэр овланмыш чейран ерэ дүшмүш-дү ки, ер чейранкөз парчасы шэклиндэ иди.

Сэл. 265. „Йэгма көзөли зэр халхалы илэ
Хэллуг хеймэсинэ сачаркэн шө'лө“.

Йэгма көзөли—сэхэр, зэр халхал—күнөш; Хэллуг (Хэллуг вэ Йэгма Орта Асияда шэхэр адларыдыр, көзөллэри илэ мэш-хурду. Хэллугда э'ла мишк олур) хиймэси-көй (сэма)-дыр. Бейтин мэ'насы—сэхэр ачылыб күнөш көйдө көрүнмэйэ башларкэн.

„Дүня ки, һинд рэнкли түстү яарды,
Йэгма вэ Хэллуг тэк артыг агарды“.

Йэ'ни, дүня ки, кечонин гаранлыгындан һиндли кими гара иди, сэхэр вэ күнөш кими агарды.

Сэл. 270. „Гара мүшк агачы экимишэм Гинддэ,
Фикрим аг ясэмэн тикмөкдир Чиндэ“.

Йэ'ни, Гиндистаны фәтһ этмишэм, инди Чини дэ фәтһ этмэк истэйирэм.

Гара мүшк һиндлилэрин гаралыгына, аг ясэмэн дэ чинли-лэрин ағлыгына ишарэдир.

Сэл. 271. „Хэбэр вер һесабдан галмайым кери,
Сэбэтдэ иландыр, я сүмүклэри?“

Илан кин вэ эдавэт символудур. Иланын бел сүмүйүңү исэ гэдим иранлылар достлуг үчүн өзлэриндэ сахлардылар. Бейтин мэ'насы—сөйлө көрүм арада достлуг вар, вэ я дүшмәнлик вардыр.

Сэл. 275. „Әфрасяб мүлкүнүн вариси эркэн,
Башыны күнөш тэк учалтды Чиндэн“.

Барада Әфрасяб мүлкүнүн вариси Искэндэрдир. Әфрасяб мүлкү ифадэсиндэ—бир заман Әфрасябын Ираны зэбт эдэр-рэк она һаким олмасына ишарэдир.

Сэл. 315. „Едди рус союндан тэрпэтди орду“.
О заман Русия едди вилайэтэ бөлүңүрдү.

Сэл. 362. „Өпүшүн гапысы бунула белэ,
Багланмыш Сэмэргэнд чубугларийлэ“.

Йэ'ни додагарларым көзөд, өпүшүм чох ширинсэ дэ, лакин он-ларын гапысы Сэмэргэнд агачы илэ бэрк багланмышдыр, орадан өпүш ичэри кирэ билмэз.

Сэл. 363. „Мэнимлэ бир чынаг чэксэ күл, чичэк,
„Апардым“ сөзүңү унутсун кэрэк“

Йэ'ни күллэр дэ мөним көзөллиймэ бөһсө киришэ билмэз,
мөн о гэдэр көзөлэм ки, һэр заман бөһсдө күллэри, чичкө-
лэри ударам.

Сәһ. 364. „Бу мүшкин халымла чинли бағрым,
Фалча Рум гэлбинин шән чырағыям“.

Мүшкин хал—гара демәкдир. Чинли бағрым—ағ вүчүдүн,
ағ сифәтин ярашығым демәкдир, йэ'ни, фала бахдырмышам,
бәхтимэ Рум гэлби, йэ'ни Искәндәр дүшмүшдүр. Рум гэлби-
нин шән чырағыям—йэ'ни, мөһөббәтим Искәндәрин үрәйин-
дәдир, Искәндәрин хошуна кәлмишәм.

Сәһ. 366. „Әгиг мөһр үстүнү басмамшыды пас,
Саф үзүк гашыны дешмәмиш алмас“.

Йэ'ни, о гыз һэлэ бакирә иди, о вахта гэдэр она киши
әли тохунмамшыды.

Сәһ. 374. „Әждәр гуйруғунда кизләнди ай тәк“.

Әфсанәйә көрә айын тутулмасы, әждәһанын ону тутуб
кизләтмәсиндән ирәли кәлир. Буна көрә әждәһаны говмаг
үчүн мис габлара дөйүб һай-күй салырдылар.

Мисраын мә'насы—Искәндәр Зүлгәрнейн зүлмата кетди.

Сәһ. 378. „Ачмыш бу мә'дәни башга бир шаир“.

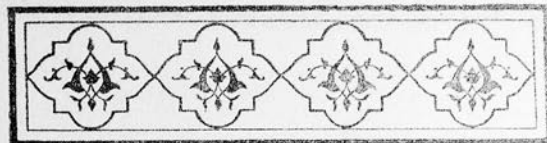
Бурада Низами Фирдовсини нәзәрә алыр.

Сәһ. 384. „Бирини күнбөддән салыр гуяя,
Бирини балыгдан учалдыр ая“.

Йэ'ни, бу дүня бирини көйдән ерә әндирир, бирини ердән
көйә галдырыр—бирини алчалдыр, бирини йүксәлдир.

Сәһ. 389. „Битинчә, көвһәри аддым һүзүрә,
Көвһәри һәдийә вердим көвһәрә“.

Йэ'ни, „Шәрәфнамә“ни языб гуртардыгдан сонра Нүсрәтәд-
динә итһаф әтдим. Бейтин ики әввәки „көвһәр“ сөзү „Шә-
рәфнамә“ни, сонунчу „көвһәр“ исә Нүсрәтәддин Атабәйи
билдирир.

ТАРИХИ ВӘ ӘФСАНӘВИ АДЛАР

Аббасиләр—бах Әббасиләр.

А'д—дини тарихләрә көрә Нун оғлу Самын нәвәси олан
Новсуи оғлу вә Әрәбистанын Йәмән вилайәтиндә олан Ад
тайфасынын улу бабасы зәни олунур. Шәддад вә Шәдәд
Адын оғуллары олмуш. Адын говму бөйүк бир мәдәнийәт
саһиби имиш. Дин тарихи үзрә пейгәмбәрләрдән сайылан
Һудун динини гәбул әтмәдикләри үчүн, Ад тайфасыны шид-
дәтли күләк вә гасырга мөһв әтмишдир.

Азәр—гәдим Иран әтәшпәрәстләринин ә'тигадынча күнәш
вә од вәкили олан бир мәләкдир. Ода вә пайызын үчүнчү
айына да азәр дейилир.

Атабәк—Сәлчуг падшаһларынын өвладыны тәрбийә әт-
мәйә мө'мур олан түрк әмирләринә верилән бир аддыр. Бун-
лардан бәзиләри, бир мәмләкәти әввәд бир әмир кими идарә
әдәрәк, сонра тәдричән истиглалийәт газанмышлар. Нәтичә-
дә он икинчи, он үчүнчү әрләрдә бир нечә атабәкләр дөв-
ләти әмәлә кәлмиш: Азәрбайчан атабәкләри, Ираг атабәк-
ләри, фарс атабәкләри...

Ариш—гәдим Иранын мифик ох атаныдыр ки, чох бөйүк
мәсафәйә ох атармыш.

Бәһмән— гәдим Иран шаһларындыр. Эрамыздан 474
ил багаг тахта отурмуш. Әсл ады Әрдәширдир. Бабасы
Коштасб онун тәбиәтиндәки бөйүклүйү көрүб адыны Бәһмән
гоймуш (Бәһмән зәрдуштчүләрин ә'тигадына көрә бир мәлә-
кин адыдыр ки, һирс вә гәзәби сөндүрүб сакиг әтмәк вәзи-
фәсини дашыйырмыш).

Бәһрам-Кур—Бәһрам ады илэ Иранын гәдим падшаһлары арасында 6 падшаһ олмушдур. Низамидә Бәһрам-Курдан данышлыр. Буна Кур дейлир. Чүнки Бәһрам һәмийшә кур (ябаны эшшәк) овуна чыхармыш. Бәһрам-Кур Сасаниләр сүләләсинин 14-чү падшаһы олмуш. Өз әдәшләри арасында ән мөшүру олараг гүввәт вә чәсарәти һатгында бир чох равайәтләр вар. Низами дә бурада бу равайәтләрдән илһам алыр. Эрамызын 420-чи илиндә тахта чыкмыш, 18 ил падшаһлыг әтмишдир. Дейрләр ки, фарсларда илк шеир сөйләйән һәмийн бу Бәһрам-Курдур.

Бишқин—Атабәк Нүсрәтәддин Әбубәкр ибни-Мәһәмәдин ләғбәләриндән биридр.

Бәлинас вә я Плин—мөшүр Рома натуралисти. Эрамыздан 23 ил әввәл доғуламуш, эрамызын 69-чү илиндә өлмүшдур. Тәбиәт тарихинин баниси сайылыр. 69-чү илдә бир вулканы яхындан көрмәйә кедиб, чох яхын кетдийиндән думандан боғуламушдур. Ботаника, геология, астрономия, география, физика, әдәбийят, рәсм, һейкәлтарашлыг һатгында әсәрләр ямышдыр. Әнғәсәс ону бир сыра мәсәләләрдә Әрәсту илә ян-яна гоюр. Ән мөшүру әсәри исә тәбиәт тарахидир ки, бир чох дилләрә тәрчүмә әдиламышдир. Әрәбләр арасында Бәлинас ады илә мәлум олуб тилсим саһиби дейимәклә мөшүрдур. Низами дә она ән чох бу чәһәздән янашыр.

Гара хан—тарихи әфсанәйә (көрә, Искәндәрин мүасири олан Гинд падшаһынын адыдыр.

Гарун—мифоложи равайәтләрә көрә мал вә дәвләтинин чохлагу, әйни заманда хәсислийи илә мөшүр бир адам имиш. Йәһудиләрин пейғәмбәри олан Мусанын мүасири вә бир равайәтә көрә дүшмәни имиш. Әввәл йохсул олмуш, сонра Мусанын ярдымы илә кимяны өйрәнмиш, о васитә илә һәдиз сәрвәт әлдә әтмиш, лакин Мусанын тәкаиф әтдийи һиссини халға вермәк истәмәдийиндән, онун бәд дуасына тутулмуш, дәвләти илә бәрәбәр дири-дири ерин ичинә батмыш имиш.

Гәдәр хан—Солтан Маһмуд Гәзнәви заманында Түркүстан һакими олмуш. Равайәтә көрә мусиги сәнәтини яхшы билармиш вә шаирләрә чох әһсанлар верирмиш.

Кур хан—Гәдимдә Түркүстан вә Чин падшаһларына верилән ад вә Бәһрам-Курә верилән ләғбәдир.

Дара—Иранын гәдим падишаһларындан Коян сүләләсинин сон һөкмдары олмуш, эрамыздан габаг 342-чи илдән 330-чү илә гәдәр 12 ил һөкүмәт сүрмүшдур. Искәндәр Зүгәргнейи Ирана һүчүм әтдийи заман, гачаркән өлдүрүләмүшдур.

Дөрд хәлифә—хәлифә—мүсәлманларын пейғәмбәри Мәһәмәд өлдүкдән сонра онун еринә кечән, йолуну давам әтдирән адамдыр; дөрд хәлифә бурада Мәһәмәддән сонра кәләп би-

ринчи хәлифәләрдир ки, буларга чох заман Хүләфайи-Рашидин дейрләр. Биринчи (Абубәкр) ики ил хәлифәлик әтмиш (632—634), икинчи (Өмәр) он ил хәлифәлик әтмиш (634—644), үчүнчү (Осман) он ики ил хәлифәлик әтмиш (644—656), дөрдүнчү (Әли) беш ил хәлифәлик әтмиш (656—661).

Әббасиләр (вә я Аббасийә хәлифәләри)—исламийәтдән сонра тәәссүс әтмиш ики бөйүк хиләфәт вә сәлтәнәт сүләләсинин икинчисидир. Буналар мүсәлманларын пейғәмбәри олан Мәһәмәдин әмиси Әббас нәслиндән олдуглары үчүн Әббасиләр адланырлар. 750-чи илдән 1517-чи илә гәдәр хиләфәт сүрмүшләр.

Әгд—тәртиб, тәшкил, гурулуш, дәвләт әгди-дәвләтин үмүр вә идарәси; кәбин.

Әбубәкр—(бах дөрд хәлифә)

Әбуталиб—мүсәлманларын пейғәмбәри олан Мәһәмәдин әмиси, дөрдүнчү хәлифә вә биринчи имам сайылан Әлинин ата-сыдыр.

Әли—Абуталибин оғлу Әли, пейғәмбәр Мәһәмәдин әмиси оғлу, Мәһәмәддән сонра онун ерини тутан хәлифәләрин дөрдүнчүсү олмуш, беш ил хәлифәлик әтмишдир. Шиәләрин мүгәддәсләри олан он ики имамын биринчиси сайылыр. Мүртәза, һейдәр, Әсәдүллаһи-Ғалиб кими ләғбәләрлә дә адланыр.

Әрәсту, Рәсту, Аристотел—(эрамыздан габаг 384—322) гәдим дүнянын ән бөйүк философу, Марксын характеристикасына көрә „Антик дүнянын Пегелиди“. Афинада дәрәс дейәрд. Бир заман Искәндәр Зүгәргнейин тәрбийәчиси олмушдур. Өлүмүнә яхын бир заманда аллаһсызлыгдә мүттәһим әдилайиндән Әвбәя адасына гачмаға мәчбур олмуш, орада да өлмүшдур. Әрәсту әсринин бүтүн элмәләрини системалашдырмыш. Фәләсәфәдә ән чох хидмәти мәнтиг саһәсиндә олмуш. Әнғәсәсн фикринчә о, диалектик тәфәккүрүн бир сыра мүнүм формаларыны тәдиг әтмишдир.

Әржәнк—мөшүр рәссам сайылан Манинин китабынын я шәкляханасынын адыдыр.

Әфлатун—(эрамыздан габаг 428—348) мөшүр юнан философу, антик дүняда идеализмин баниси. Сократын шакирди олмуш. Диалектик шәклиндә языламыш бир сыра фәләсәфи әсәрләриндән башга „Дәвләт“, „Ғануналар“ ады әсәрләри дә вар ки, буналарда Әфлатун „аристократ социализм“ идеяларыны инкишәф әтдирир вә мүлкыййәт үмумилийини һаким аристократ синфи үчүн олдугуну тәблғг эдир.

Әфрасяб—леғендар бир шәхсийәтдир. Иранылаарын гәдим тарихинә көрә Фридунон үч оғлуидан бири олан Турун нәвәсидир. Һәмийн бу Турун ады илә бағлы олан Туранын ән бөйүк һөкүмдарларындан сайылыр. Бир заман Ираны зәбт

эдэрэк 12 ил орада һаким олмушдур. Сонра иранлыларын усяны илэ Эфрасяб Ирандан чыхарылмыш. Фирдовсинин „Шаннаме“синде Кейкавусун оғлу Сөявуш Ирандан Турана гачараг Эфрасябын янына кетмишдир. Эфрасяб она өз гызыны вермиш, бундан Кейхосров дүняя кэлмиш, нәһайт Эфрасяб Кейхосровун элинде өлмүшдур.

Әһситан—Азәрбайчан ширваншаһларындан икинчи Мәнучәһрин оғлудур. II Мәнучәһрин вә Әһситанын дөврү Азәрбайчан әдәбийятынын гызыл дөврү олмушдур. Хагани Әһситан сарайынын шаири олмуш, лакин сонра онун гәзәбинә тугулуш, һәбс әдилмиш, һәтта иш өлдүрүлмәйә гәдәр чатмыш, амма нәһайтдә азад әдилмишдир. Низами „Лейли вә Мәчнун“ поэмасыны Әһситана итһаф әтмишдир.

Әһримән—гәдим иранлыларын әтигадыңча Әһримән шәрр аллаһы имиш. Гаранлыг вә кечә бунун һөкмүндә имиш. Куя бу Һөрмүзд адланан хейир аллаһы илэ һөмишә әдәвтәдди. Дүняда олан хейир вә шәрр бунлардан кәләрмиш. Бир күн Һөрмүзд Әһримәнә галиб кәлиб ону мөһв әдәчәк, бунуна да дүнядан шәрр галхачаг вә инсанлар хошбәхт яшачаглармыш.

Зал оғлу—Бах Рүстәм.

Зәрдүшт—яйылымыш интернационал ады Зороастр вә Заратуштрадыр. Атәшпәрәстләрин пейгәмбәри сайылыр. Иран нағылларына көрә Иран дуалистик дининин, йә'ни Мәздәизмин* банисидир. Зәрдүшт һагтындаки мә'лумат легендаларла долу олдуғу үчүн бир пара гәдим Иран мütәхәссисләри Зәрдүштү мифик бир шәхсийәт сайырлар. Лакин әкәсрийәт ону бир тарихи сима билир. „Авеста“ вә я „Зенд-Авеста“ ады илэ мөшһур олан китабы атәшпәрәстләрин мütәгдәдә китабыдыр. Кәян сүләләсиндән Коштасб Зәрдүшт дининин яйылмасы уғрунда чох чиддийәт кәстәрәрәк бир чох атәшкәдәләр тикирмишдир. Искәндәр Ираны зәбт әдәркән зәрдүштчүләри тәғиб әтмиш, онларын атәшкәдәләрини дағымтышдыр.

Зәһһак—гәдим Иран мифологясына көрә, әрәб олдуғуна бахмаяраг Зәһһак Пишдадиян сүләләсинин бешинчи һөкмады сайылыр. Әрәб олдуғу үчүн ону Зәһһак Тази дә адландырырлар. Зәһһакын чийинләриндә куя ки илан вар имиш, рәий-

* Мәздәизм—гәдим Иран динидир ки, Һөрмүзд (хейир вә ишыг аллаһы) илэ Әһримән (шәрр вә гаранлыг аллаһы) образында әсәсләнир. Бу ики аллаһын араларында мütәбаризә кетдийини вә Һөрмүздүн Әһримәнә, йә'ни ишығын гаранлыга, хейирн шәррә галиб, кәлдийини тәғиб эдир. Бу дин Иранда 7-чи әсрә гәдәр, йә'ни исламийәтин Ираны зәбт этмәсинә гәдәр давам әтмиш. Сонра мәздәистләрин бир һиссасы Һиндистана көчүш, инди да онларын хәләфләри парслар адында орада яшайырлар.

йәтиндән күндә ики нәфәр ушагы өлдүрүб бейинни бу иланларә едирәрмиш. Нәһайт Кавейи-Аһәнкәрин башчилығы илэ хаг бу зальма гаршы усян әтмиш, ону тахтдан салыб Фридуноу шаһ сечмишләрдир.

Зүбейдә—Әббасийә хәлифәләринин бешинчиси олан Парунзәррәшинин арвады, вә Әббасийә хәлифәләринин алтынчысы олан Әминин анасыдыр. Зүбейдә һәм кәскин ағлы, әкәсы, һәм көзәллийи илэ вә һәм дә фәсаһәтли шәирләри илэ мөшһур олмушдур. Чох да сәхавәтли имиш. Һесабыз сәдәгәләр вә әһсанлар верирмиш. Әри Парунзәррәшинин вәфатындан сонра дул галмышдыр.

Ибраһим—(бах Хәлил).

Иляс—дини легендада көрә пейгәмбәрләрдән биридир. Йәһудиләри бүтпәрәстликдән әл чәкмәйә тәблиг әтмиш, бунун үчүн тәғиб олунараг, гачыб магараларда яшамыш. Бир чох мө'чүзәләр кәстәрмиш, сонра геиб олмушдур. Башга бир рәвайәтә көрә Иляс да Хызыр илэ зүмәтә кетмиш, аби-һаятдан ичмиш, инди дә Хызыр гуруда, о суда яшайырмыш. Низами дә буну нәзәрдә тутур.

Иса—ди тарихи үзрә христианларын пейгәмбәридир. Куя мәләкә Чәбраһыл аллаһны руһуну үфләмәклә, Мәриәм һамилә олмуш, Исаны доғмушдур.

Искәндәр—Искәндәр Зүлгәрнейн, Искәндәр Руми, Македониялы Искәндәр, Искәндәр Кәбир (әрамыздан габаг 356—322) Македония шаһы, дүнянын эн бөйүк сөркәдәләриндән олмуш. Юнистаны, Сурияны, Визансы, Ираны, Һиндистаны зәбт әдәб өзүнә табе әтмишдир.

Исрафил—дини хурафата көрә мөшһур мәләкәрдән биридир. Куя өлүрә руһ вериб вә гиямәт күнү сур (бору) чалмаға вәкилдир. Бу ахырынчысына әдәбийятла „Сур Исрафил“ дейлиир. Биринчи пейгәмбәр сайылан Адәмә эн әввәл сәчдә әдән Исрафил имиш.

Исфәндияр—Кейләр сүләләсиндәндир. Коштасбын оғлудур. Фирдовсинин „Шаннаме“синдә һүнәр вә шуҷәәт салиби бир пәһливан кими кәстәрилар. Куя Исфәндияр атасы Коштасб илэ бирликдә Зәрдүшт дининин гәбул әтмишләр. Зәрдүштүн динини нәшр әтмәк үчүн Туран илэ бир чох муһарибәләрдә галиб кәлдийиндән атасы ондан шүбһә вә горхуя дүшүш, тутуб ону һәбс әтмишдир. Рәвайәтә көрә сонра Туран һөкмады Әрчасб Ирана һүчүм әдиб зәрдүштчүләрдән бир чох адам өлдүрмүш вә Коштасбы мәғлуб эдәрәк гызыларыны әсир алмыш. Сонра Коштасб оғлу Исфәндияр һәбсдән азад эдәрәк бачыларыны хиаас әтмәйи она тапшырмыш. Исфәндияр буну еринә етирмиш, нәһайт бир бәһанә илэ Рүстәм илэ вурушдурулмуш вә Рүстәмин охундан өлмүшдур.

Исхаг—динләр тарихи үзрә пейгәмбәр сайылыр. Ибраһим пейгәмбәрин оғлу вә Әйсин атасыдыр. Эрәб тарихи Искәндәр Зүлгәрнейнин Әйсин нәслиндән оладугуну иддиә эдир. Низами дә буну көстәрир.

Йә'чүч—(мә'чүч)—ики мифик халгын адыдыр. Легендая көрә Искәндәр Зүлгәрнейн бунларын һүчүмуна мане олмаг үчүн бөйүк бир сәдд тикмәйи әмр әтмишди. Сәдди-Искәндәр вә я Сәдди-Йә'чүч буна ишәрәдир.

Кавус вә я Кейкавус—Кейләр сүләләсиндән икинчи падаша сайылыр. Фирдовсинин „Шаһнамә“синә көрә Сәявушун атасы вә Кейхосровун бабасыдыр.

Кей; кейн—бир нечә мә'насы вардыр. Бурада: гәдим Иран падашаһарынын икинчи династиясынын үмуми ләгәбидир ки, Кейләр (Көян вә Көянля) дейирләр. Бунлар бир нечә падаша олуш. Кейгубад, Кейкавус, Кейхосров вә б.

Кейгубад—гәдим Иранын легендар падашаһарындан Кейләр сүләләсинин биринчи падашаһы вә бу сүләләнин баниси сайылыр. Рөвайәтә көрә 41 ил һөкүмәт сүрмүш.

Кейд—Һиндистанда Гәннуц падашаһынын адыдыр. Искәндәр Зүлгәрнейн ораны фәтһ эдәндә Кейдин гызыны алмыш.

Кейхосров—гәдим Иран падашаһарындан Кейләр сүләләсиндәндир. „Шаһнамә“йә көрә Сәявушун оғлудур. Иранын гәдим падашаһарынын ән бөйүкләриндән сайылыр. Рус вә Гәрб дилләриндә Кейхосрова чох вахт Кир дейирләр.

Кеюмәрс—гәдим Иран падашаһарынын илк сүләләси олан Пишдадиян сүләләсинин биринчи падашаһыдыр. Легендар бир шәхсийәтдир.

Кәсра—Иранын Сасаниян сүләләсиндән Нуширванә вә ондан сонра кәләк Иран падашаһларына верилән үмуми ләгәбдир.

Кавә—Иранын гәдим тарихиндә мифоложи бир дәмрчидир. Кавейи-Аһәнкәр, йә'ни дәмрчик Кавә ады илә дә мөшүрдур. Ираны истила эдән эрәб Зөһһакын әлейһиннә үсяди әтмиш, халг илә бирләшәрәк Зөһһакы өлдүрмүш. Чөмшидин нәвәси олан легендар Фридуно Иран тахтына отуртмуш имиш. Кавәнин байрагы гуртулуш символу кими „Дирәфши-Кавә“ ады илә мөшүр вә иранлыларча мүгәддәс сайылыр.

Малик—дини хурафата көрә чәһәннәмә идарә эдән бир мәләкин адыдыр.

Мани—мөшүр нәггашын адыдыр. 240-чы илдә Бабилин яхындыгында олан бир кәнддә доғумушдур. Зәрдүштүн дини илә Исанын динини гарышдырыб ени бир мөзһәб чәсартмишдыр. Аз заманда чох тәрәфдарлар топламыш, рәссамлыгда Рум вә Чин рәссамларына үстүн олуш. Бу сәнә-

ти дә динини яймаг үчүн васитә эдәрәк әсәрләрини мө'чүзә кими истифадә әтмәйә чалышмышдыр. Сасанилар сүләләсинин икинчи падашаһы биринчи Шапур заманында Ирана колмиш, мөзһәбини Һинд вә Чин һүдулуна гәдәр яймышдыр. Бир чох китаблар язмаш, ән мөшүр әсәри „Эржәнк“ адалыр. Фөвгәл'адә рәсмләрдә долу олан бу китабын көйдән кәлмиш оладугуна халгы инандырмаг истәмиш. Аға Рза хан Һидайәтин фикринчә (Фәрһәнк Насири) вә „Шаһнамә“йә көрә Мани Шапур тәрәфиндән, Ш. Саминин фикринчә илә Шапурун нәвәси вә Сасанилар сүләләсинин дөрдүңчүсү олан Бәһрам тәрәфиндән дәриси союларәк 274-чү илдә әдүлдүрмүшдур. Шапурун 271-чи илдә өлмәси доғру илә Ш. Саминин фикри доғру олур.

Маһмуд—солтан Маһмуд Гәзнәви вә я Сәбүктәкин, Гәзнәвиләр дөләтинин банисидир. 997-чи илдән 1030-чү илә гәдәр сөлтәнәт сүрүшүшдур. Иранын тамам шәргини, Түркүстаны вә Һиндистанын чох иссәсини эәбт эдиб бөйүк бир дөләт яратмыш вә бөйүк сәрәт топламышдыр. Фирдовси „Шаһнамәни“ бунун тапшырыгы илә язмашдыр.

Мәрийәм—христианларын пейгәмбәри олан Исанын аныдыр. Реал варлыгы исбат әдилямисә дә, динлар тарихи үзрә йәһүдиләрин пейгәмбәри вә падашаһы легендар Дәвүдун нәслиндән Имран ады бирисинин гызы имиш. Дини ә'тигада көрә Исаны доғаркән дә бакирә имиш. Чәбрайылын нәфәси илә һамилә галыбмыш. Бурада Низами дә онун бакирәлиинә ишәрә эдир.

Мәһәммәд—мүсәлманларын пейгәмбәридир.

Мә'чүч—(бах Йә'чүч).

Мустафа—Мәһәммәдин ләгәби вә икинчи адыдыр.

Муса—йәһүдиләрин пейгәмбәридир.

Нәмруд—мифология көрә Бабили тикдирмиш вә онун һөкмдары олуш. Өзү бүтпәрәст олуш, Ибраһим бүтпәрәст-лийн әлейһиннә кетдийиндән вә Нәмруду да дә'вәт әтдийиндән, Нәмруд ону яндырмаг үчүн ода атыш, од Ибраһимин яндырмамыш имиш. Бунуна белә енә Нәмруд имана кәлмәдийиндән куя вүчүдуна млчәкләр дарашарәк ону тәләф әтмишләр. Нәмруд ады Мисир һөкмдарларына Фир'он дейилән кими, үмумийәтлә Баби һөкмдарларына вә я бир сүләләдә олан бүтүн һөкмдарларә верилән бир үнван кими дә ишлән-мәсини зәни әдирләр.

Никумахох—мөшүр философ Эрәстунун атасыдыр. Медицина алимни кими танынышдыр. Македония һөкмдарларындан Аминтасын, сонра Искәндәр Зүлгәрнейнин атасы Филиппин докторлуг хидмәтгидә олуш. Медицина аид бир нечә китаб язмаш. Аңчаг бу китаблар йох олушдур.

Нүшәбә—Бәрдә падашаһы олан гадынын адыдыр.

Нуширван—Иранын гəдим шаһларынын Сасанилэр сүлалəсинин ийирминчисидир. Эрəблэр ону Кəсра, юнанилэр Хосров адландырмышлар. Нуширван 48 ил һөкүмэт сүрмүш, 531-чи илдə тахта чыкып Рум, Туран вə Гиндистан вə башка гоншулары илə мүнəрибэлэр этмиш, галиб кəлмиш, бир чох эрлэри алмышдыр. Тарихи эфсанэлəрдə Нуширванна „бөйүк“ вə „адил“ лəгəблэри верилмишдир.

Нүсрəтəддин Əбубəкр ибн-Атабэй—Азэрбайчан атабэк-лэриндэн дөрдүнчүсүдүр. 1101-чи илдэн 1210-чу илə гэдэр һөкүмэт сүрмүшдүр.

Осман—үчүнчү хəлифəдир (бах, дөрд хəлифə).

Өмэр—икинчи хəлифəдир (бах, дөрд хəлифə).

Пэлəнкэр—Зəнчилэрин падашы.

Пэридухт—Иран мифологиясына кэрə мэшһур пəһливан Рүстəмин бабасы олан Самын ашыг олдугу Чин падашынын гызыдыр ки, Рүстəмин атасы Зал ондан олмуш. Бундан башка фарс дилиндə бə'зэн һэр кəзэл гызэ Пэридухт дейилэр.

Руйнтəн—Исфəндиарын лəгəби (бах Исфəндиар).

Рөвшəнəк—Даранын гызыдыр. Искəндэри Зүлгəрнейн онунла өвлəнмиш. Рөвшəнəкə бə'зэн Рохшан да дейилэр.

Рүстəм—Рүстəми-Зал ираныларынын эн мэшһур легендар пəһливаныдыр. Даһа кəнч икон бир сыра харигүлэдə һүнэрлэр кəстэрмиш. Кейгубад, Кейкавус, Кейхосров заманларында бир чох мүнəрибэлəрдə олмуш, галибийэтлэр элдə этмиш имиш. Фирдовсинин „Шаһнамə“синин бир чох һиссэлэриндə Рүстəмин гəһрəманлыглары тэсвир олунур. Лакин Рүстəм һагһинда дейилэн бу рəвəйэтлэр, гəһрəманлыглар, һамысы она аид олмайыб мүхтəлиф пəһливанларын иши олмуш. Одур ки, Рүстəм ады чох заман гəһрəманлыг вə пəһливанлыг символу кими диллэрдə долашмышдыр.

Сам—Иран мифологиясына кэрə Рүстəми-Залын бабасыдыр. Бу да мэшһур пəһливан олмуш. Хорасанын чəнубунда бир өлкə олан, Систан өлкəсиндə һөкүмэт сүрмүш.

Сəвуш—Иран мифологиясына кэрə Кейкавусун оғлу вə Кейхосровун атасыдыр. Легендар Рүстəми-Зал тэрəфиндэн тэрбийə эдилмиш, ат минмэкдə вə силаһ ишлəтмэкдə чох бачарыглы бир пəһливан олмушдүр. Атасынын арвадарындан Сүдəбəнин бəһтаны үзрə атасынын гəзəбинə тутулдуғу үчүн Ираны бурахыб Турана кетмиш. Туран һөкүмдары Эфрасьб ону гəбул эдэрэк өз гызы Фирəнказын дə она вермиш. Кейхосров һəмин Фирəнқиздэн олмуш. Бир аз сонра Сəвуш бурада да бəһтана уграмшы вə Эфрасьб тэрəфиндэн тэлəф эдилмишдир.

Сүлэйман—Давудун оғлудур, гəдим йəһудилэрин пейгəмбəri сайылыр. Эйни заманда онлары падашы олдуғу вə һейванларын, гушларын, балыгларын дилини билдийи, онлара һөкүмдарыг этдийи рəвəйэт олунур. Ел дə Сүлэйманын их-

тиярында имиш. Сəйһət эдэркэн тахтыны вə ордусуну элə бағлайыб кэдэрмиш. Сүлэйманын мөһрү (үзүғү) ыармыш ки, Сүлэйман бу үзүғүн васитəсилə бүтүн алəмə һөкм эдирмиш. Низами дə бурада һəмин мөһрə ишарə эдир.

Фирдовси—Мэшһур Иран шаири „Шаһнамə“нин автору. *Филигус*—Искəндэр Зүлгəрнейнн атасына верилэн адыр. Филипп—юнанчасы Филипусдур ки, эрəблэр ону Филигус этмишлэр.

Фиридун—Иранын гəдим легендар падаһалларында биридир. Чэмшидин нөвəсидир. Пишдадэин сүлалəсинин алтынчы һөкүмдары сайылыр.

Фир'он—гəдим Мисир падаһалларына верилэн үмүми үнвандыр. Бə'зэн бу ад хүсуси олараг йəһудилэрин пейгəмбэрлэрини тэ'гиб эдэн вə аллаһыг иддисына дүшэн гəдим Мисир һөкүмдарына верилэр.

Фур (Фурлар-Фуран)—Гəннуч падаһанынын адыдыр, (Гео-график терминлэр һиссəсиндə Гəннуч сөзүнə бах).

Хаган—эсиндə Чин һөкүмдарына верилэн үнвандыр. Сонралар Шэргин бөйүк ханларына да хаган дейилэрди.

Халил Ибраһим—Ибраһим Хəлил—динлэр тарихинə кэрə пейгəмбэрлэрдэн бирисинин адыдыр. Бүтпэрəстлийин əлэйнин чыхмыш, бунун үчүн дөврүн падашы бүтпэрəст Нəмруд ону яндырмаг этмөмиш, Хəлили ода атмышлар. Куя од ону яндырмамышдыр.

Хосров һəмчинини Пэrvиз—Иранын гəдим падаһалларында Сасанилэр сүлалəсинин 22-чи һөкүмдары олмуш. Гөрмүзүн олдухур. Мэшһур Нуширванын нөвəсидир. 38 ил һөкүмэт сүрмүш. Сонра сəфəһэтə гапымыш, „Хосров вə Ширийн“ поэмасында Низами онун һəяттыны тэсвир эдир. 626-чы илдə тахтдан салынмыш, һəбс эдилмиш, ерини оғлу Шируйə зəбт этмишдир.

Хызыр—дини легенда үзрə пейгəмбэрлэрдэн биридыр ки, бизим хаг нағылларында Хыдыр Нəби адланыр. Онун һагһында бир чох рəвəйэтлэр вар. Эдəбийятда вə эфсанэлəрдə Хызырын зүлматə кетмөси вə аби-һəятдан (дирилик сүюндан) ичмөси легендасы каһ Искəндэр Зүлгəрнейн илə, каһ да Иляс илə бағлыдыр.

Һарут—Һарут вə Марут дини хүрафатда ики мələкин адыдыр. Куя Бабил гүлэсиндə бир гуюдан башышағы асылмышлар.

Һатəm—Һатəm Таи: VI—VII эср эрəб рəнслэриндэн вə шаирлэриндэн олмуш. Дөврүнүн эн сəхавəтин адамы имиш. Сəхавəти илə дə диллэрдə мэшһур олмушдүр.

Һинду—гул; кешикчи; гара; оғру; хал мə'насында да иш-лэнир.

Һирбүд—атэшпэрəстлэрдə атэшкэдə хадими.

Чэбраид—динлэр тарихи үэрэ алаһа яхын мөлөклэр-
дан биридир. Алаһ илэ пейгэмбэрлэр арасында васитэ вэ-
зифасини дашыйырмыш.

Чэмшид, Чэм—Чэмшид, садэчэ Чэм ады илэ дэ мөшһур-
дур. Иранда гэдимдэ һөкүмэт сүрмүш Пишдадин сүлалэсин
дөрдүнчүсү вэ бөйүк падшаһы сайылыр. Легендар бир
шөхсийэтдир. Куя 700 ил падшаһлыг эдибмиш. Рэвайэтэ
көрө шэрабы Чэмшид ичад этмиш, она көрө онун гэдэһи
шаирлэр арасында Чами-Чэм ады илэ мөшһурдур. (Мағазамда
тапылыр һөр чүрө зад.—Чами-Чэм, рэ'йэти-Кей, Тахти-Губад
—Сабир). Чэмшид шэраб ичиб зөвг амағы севөрмиш. Новруз
байрамыны да куя Чэмшид гоймушдур.

Чурдэ—гэдим рус ордусунда бир мүбариз адыдыр.

Шэддад—мифология көрө йөмөндэ А'д говми һөкмдар-
ларындан бири олмуш. Дөрдүнчү бабасы Нуһ имиш. Бир
чох бөйүк биналар, шөһөрлэр, су йоллары вэ хусусилэ Ирэм
ады илэ мөшһур олан чэннэт кими көзөл бир багча вэ эв
тиқдирмиш. Һүд пейгэмбэрэ иман кәтирмәдийиндән говми
илэ бэрабәр мөһв олмушдур.

Ширин—Сасанилэр шаһы Хосров Пәрвизин севкилисидир.
Низами „Хосров вэ Ширин“ повмасында буналарың
һекәйәсини тәсвир әдир.

Эйс—динлэр тарихинә көрө Исһаг пейгәмбәрин Йәгубла
әкиз доғуламуш оғлудур.

ГЕОГРАФИК ТЕРМИНЛӘР

Азәркәшб—Ираның гэдим падшаһларындан сайылан Кош-
тасбың Бәхдә тикдирдийи мөшһур бир атошкәдәдир ки,
Искәндәр Зүлгәрнейн ону дағыдыб ичиндәки хәзинәләри вэ
нәфис шейләри алды.

Алан—гэдим рус вилайәтләриндән бириси.

Бабил—гэдим Бабилстаның мәркәзи, гэдим дүняның ән
бөйүк абад шөһәри имиш. Фәрат (Месопотамияда) чайының
ики тәрәфиндә салыныш бу шөһәр инди тамамилә мөһв ол-
мушдур.

Бағдад—Ираги-Әрәбин ән мөшһур вэ ән бөйүк шөһәрләрин-
дәндир. Бағдад вилайәтинин вэ Ираги-Әрәбин мәркәзидир.
Дичләнин ики тәрәфиндә тикилмишдир. Орта әсрләрдә узун
заман ислам хәлифәләринин вэ ислам Шәрг културасының
мәркәзи олмушдур.

Бәлх—Асияның ән гэдим вэ мөшһур шөһәрләриндәндир.
Әфғаныстаның шималинда Кабил илэ Бухара арасында ол-
муш. Рэвайэтә көрә Кәномәрс вэ я Кейкаус тәрәфиндән
тикилмишдир. Сонралар XIII—XIV әсрләрдә Чинкиз хаң вэ
Теймүр Ләнк тәрәфиндән зөбт әддилиб дағыдылмишдур. Ин-
ди Бәхдән бә'зи харабалар галмишдур.

Бәртас (Бүртас)—гэдим рус вилайәтләриндән бирисидир.

Бухара—Асияның ән мүһүм вэ ән бөйүк шөһәрләрин-
дән олмуш, гэдим Түркүстан вилайәтләринин мәркәзи иди.
VII—VIII әсрләрдә ислам шәргинин ән парла вэ әлм оцагла-
рының юрду олмушдур.

Гейсу—гэдим Гәбәшистан вэ я Судаяда ә'ла кафуру
илэ мөшһур бир шөһәр олмушдур.

Гәзнә—Әфғаныстанда Кабилиң 130 километр чәнубуңда
бир шөһәр олмуш. Солтан Маһмуд Сәбуқтакинин гәбри ора-
дадыр. Әсл ады Гәзнидир. Әйни заманда халг арасында
Гәзнә дейлиир.

Гәнкуч—Һиндистанда бир вилайәт адыдыр.

Гирван—Африкада Тунисин 167 километр чәнубуңда мөш-
һур бир шөһәрдиң. Дүняның даирәси вэ мәғриб мә'насына
да кәлир.

Гур—Әфғаныстанда Гәрат илэ Гәзнә арасында дағлыг вэ
гышда сәрт бир ердиң.

Гыпчаг—Русияның чәнүб-шәргиндә Урал дағлары илэ Вол-
га нәһри арасындаки ерләрә верилән ад олмушдур. Буралара
Гыпчаг чөлү дә дейирләәр.

Дәһстан—Чәрчан илэ Харәзм арасында бир шөһәр ол-
муш ки, инди Астрабад дейлиир.

Дәрч—мүсәлманларың ә'тигадынча ме'рач кечәсиндә пей-
гәмбәр Мәһммәдин кечдийи мағамлардан биридир.

Дичлә—Месопотамияда ики бөйүк нәһрин биридир.

Әфрәнчә—Мисирдә бир шөһәрдиң.

Зәндәрүд—Исфәһанда бөйүк бир чайдыр ки, Зиндәрүд,
Зайәндәрүд, Руди-Нәсим-Баһар да дейирләәр. Шәрг язычы-
лары ону чох тә'рифләйирләәр.

Зәнк вэ я Зәнкибар—Африканың шәрг саһилиндә бир
ада вэ аданың гәрбиндә бир шөһәрдиң ки, үстүва хәттинә
яхын олдуғу үчүн навасы чох исти олуң.

Илаг—Түркүстанда Фәргәнә яхынлығында Шаш адлы ерин
бир гисминә верилән адыдыр. Бурадан бир чох алимләр чык-
мышдыр.

Ираг—Иран илэ Әрәбистан вэ Бәсрә көрфәзин арасында
кениш бир өлкәдиң. Гәдимиң бу ад Бабилстанда вэ я Месопот-

тамияя мөхсус икән, сонралар Иранын бир hissәсинә дә бу ад верилдийиндән буналары ғарышдырмамағ үчүн биринчисинә Ираги-Әрәб, икинчисинә Ираги-Өчәм ады верилмишир.

Искәндәрийә—Мисирдә, Нил чайынын ғәрб чәһәтиндә бөйүк бир шәһәр олуб, Ғаһирәдән сонра Мисрин вә бүтүн Африканын ән бөйүк шәһәри иди. Әрамьздән 331 ил Ғага Искәндәр Зүлғәрнейн тәрәфиндән тикилиб кенишләди мишир.

Истәхр—Иранын фарс вә я парс адланан гит'әсиндә Ширазын 60 километр шәрг-шымалында бөйүк бир шәһәр олуш. Чәмшидин, Даранын вә башга бир сыра Иран падашаһларынын пайтахты иди. Искәндәр Зүлғәрнейн Ираны фәтһ әдәркән Истәхри гисмән яндырыб дагытмышды. Исламийәтин зүһурунда әрәбләр бу шәһәри тамамилә дагытмышлар. Чүнки атәшпәрәстләр Истәхри мүгәддәс сайырдылар. Инди бунун бир пара харабалығлары галмышдыр.

Ису—Гәдим рус вилайәтиндән биринин адыдыр.

Иәмән—Әрәбистан ярымдасынын ғәрби-чәнубунда бир вилайәтдир. Сүһейл улдузу Иәмәндә чох парлағ көрүнүр.

Кашгар—Чинә дахил олан Шәрги Түркүстанын сияси вә итгисади мәркәзи олмуш бир шәһәрдир.

Керман—Иранын чәнуб-шәрг тәрәфиндә бир вилайәтдир.

Кешмир—Һиндистанын шымалында вә Һималай дағлары силсиләсинин ғәрб чәһәтиндә кениш бир өлкәдир.

Кәрх—Ираг, Әрәб вә Месопотамияда бу адла бир нечә ер вар: Бәсрә Кәрхи, Багдад Кәрхи, Сәян Кәрхи вә саирә. Низамидә бурада Багдад Кәрхиндән бәһс әдилир. Багдад Кәрхи Багдадын һасары харичиндә кениш бир ердир ки, тагирләр, сәнәткарлар вә кустарлаара анд бир нечә гисмә айрылан бөйүк бир базар олмуш. Сонра Багдадын тикилиб кенишләймәси илә Кәрх шәһәрин ортасында галмыш. Ахырда шәһәр хараб оланада Кәрх дә енә дагылыб харабаа дөнмүшлүр.

Кә'бә—исламийәтин мүгәддәс еридир ки, Әрәбистанын Мәккә шәһәриндә бөйүк бир мәсидин һәйәтиндәдир. Дини әтигада көрә көй дән кәлимиш мөшһүр „Гара даш“ Кә'бәдәдир.

Килан—Иранын шымалында, йә'ни Чәнуби Азәрбайчанда бир вилайәтдир. Хәзәр дәннзинин чәнуб-ғәрби боюнча узаныр. Ән мөшһүр шәһәри Рештдир.

Мавәрәғәнәһәр—Орта Асияда Чейһун мөчрасынын шымалындаки ерләрә верилән адыр. Кәһнә Бухара ханлығы илә Түркүстанын бир сыра шәһәр вә гәсәбәләрини әһәтә әдир.

Мачин—Чин вә Һиндчин.

Мәдаин—әсли Мәдаийндир, Багдадын 26 километр чәнуб-шәргиндә вә Дичлә чайынын ики сәһилиндә кәһнә бир шәһәр олмуш. Иран падашаһларыдан Әшкәниләр вә Сасаниләр заманында Иран дөвәтнинин ғышылығ пайтахты иди. Ғәр падаша бу шәһәрә бир мәһәллә тикириб әләвә әтдийи үчүн Әрәбләр буну чәм формасында Мәдаин (Мәдинәләр-шәһәрләр) адландырмышлар. Инди бир пара харабалығлары дурур. Хүсусилә Таги-Кәсра адында бөйүк ярым-даирә кими бир тағы вә онун дахилиндә Нуширвән сарайынын виранәләри көрүнүр.

Мазандаран—Иранын шымалында Хәзәр дәннзи илә Әл-брус дағлары арасында бир ердир ки, әввәлләри Тәбәристан адланырды. Фирдовси Шаһнамәсиндә Кейкавусун Мазандараны фәтһ әтмәсиндән бәһс әдир.

Македония—Балкан ярымдасында бир областдыр. Гәдим Македонияда чохлу юнанлар яшайырды. Әрамьздән Ғагаг алытчык әсрин ахырында бешинчи әсрин әввәлләриндә Македония иранлылар тәрәфиндән зәбт әдилимиши. Сонра Македония падашаһлары истиғалдийәт газанарағ күчлү бир һөкүмәт яратдылар. Македония һөкүмранлығынын ән парлағ вахты Искәндәр Зүлғәрнейн вахты олмуш. Искәндәр оралы олдуғу үчүн она Македониялы Искәндәр дә дейирләр. Искәндәрин өлүмүндән сонра Македония енә дүшдү. Инди Македониянын чох hissәси Юнаныстана аиддыр.

Мосул—Месопотамиянын шәрг-шымалында Дичлә сәһилиндә гәдим Нейнәва шәһәринин харабалары ғаршысында вилайәт мәркәзи бир шәһәрдир. Вилайәт дә мәркәз шәһәринин ады илә Мосул вилайәти адланыр ки, енә Дичләнын һәр ики чәһәтиндә бир өлкәдир.

Нишабур—Иранда Хорасан вилайәтиндә бир шәһәрдир. Әсл ады Нәшабурдур. Нә—гәдим фарсча шәһәр дәмәкдир. Нәшабур—шабур шәһәри. Мөшһүр Өмәр Хәйямын вәтәниндир.

Пәнчаб—Һиндистанын шимал-ғәрбиндә бир өлкәдир. Синд нәһрини тәшкил әдән беш чай Пәнчабдан ахдығы үчүн бу адла адланыр (Пәнчаб фарсча—беш су дәмәкдир).

Рей—Иранын чох гәдим вә мөшһүр бир шәһәри олмушдур.

Ираги—Өчәм өлкәсинин шымалында иди. Бу шәһәр гәдим Иран падашаһларынын заманларында чох абадан олмуш, бир чох бөйүк алимләрин доғулауб яшадығлары ер олмуш. Бир заманлар Иран сәлчүгиләри Рей шәһәрини өзләринә пайтахт әтмишләр. Сонра моғолларнын истиласы нәтижәсиндә дагылыб әһалиси о заман кичик бир ер олан Теһрана көчүмүшдүр. Искәндәр Зүлғәрнейн Ираны фәтһ әдәркән беш күн Рейдә галмышдыр. Инди Рейин харабалары Теһранын беш километр чәнубундадыр.

Рум—бу ад Рома (Рим) шәһәри илә ромалыларын адын-дан алынмыш шәрг гөһумлары тәрәфиндән әввәл ромалылар вә онларын дәвләтинә верилимиш, сонра бу дәвләт Гәрб вә Шәрг дәвләтләринә бөлүндүкдә Рум ады шәрг дәвләтинә верилимиш. Сонралар шәрг императорларынын һаким гөһуму олан ромалылар юнанлыларла вә онларын һөкүмдә олан башга гөһумларла бирләшиб гәдим юнан дилиндән әмәлә кәлимиш бир дилдә данышмага башладыгындан Рум ады бу үмуми гөһума вә бу дилдә верилимишдир. Искөндәр Зүлгәрнейнә бә'зән Искөндәр Руми дейилмәси бунун үчүндүр. Әйни заманда Шәрги Рум императорлуғунун идәрәсинә кирән бүтүн мөмләкәтләр дә бу адла адланыр. О мөмләкәтләрин бири олан, инди Анадолу адланан ярымада да Рум адланыр. Мөшһур шаир Мөвлана Чәләләдинә Руми дейилмәси, гәрб сәлчүгларынын Рум сәлчүглары да адланмасы вә саирә буна кәрәдир.

Синчаб (Сәңчәб)—Әфғаныстанын шимал-гәрбиндә олан Һәрәт шәһәринин ичиндән ахан бир чайдыр. Көһнә Түркүстанда бир вилайәт адыдыр. Дәрисиндән гиймәтли хәз әлдә әдилән боз дәләйә сәңчәб дейилр.

Тәртүс—гәдим Русиянын едди вилайәтиндән биринин адыдыр.

Тибет—Чинә дахил, Асиянын ән йүксәк ери олараг, Чини гәрб-чәнубунда кениш бир өлкәдир.

Туран—Гәдим иранлылар тәрәфиндән Түркүстан вә Татаристан чәһәтләринә верилән ады. Фирдовсинин „Шаһнамә“синдә Туран, Иранын зидди мәнәсында кәстәрилик. Бу ер куя гәдимдән бәри түрк гәбиләләринин өлкәси олдуғу үчүн Туран (йә'ни түркләр) адланырмыш. Туранын легендар һөкмдарларындан ән мөшһуру Әфрасябдыр ки, Иран шаһы Кей-кавусуну оғлу Сявүшу әввәл дамад әтмиш, сонра өлдүрүшү. Бунун үзәринә иранлыларла туранлылар арасында узун мүнәрибәләр олмушдур.

Талатус—бир шәһәр вә я ер адыдыр ки, онун халгы ба-чарыгысылыг вә ачизликдә мөшһур имиш.

Фәрат—Гәрби Асиянын ән бөйүк вә мүһүм нәһрләриндән биридир. Түркийә дағларындан ахыб Месопотамияны кечир, бурада Дичлә илә бирләшәрәк Бәсрә (Фарс) көрфәзинә төкүдүр.

Фәрганә—Орта Асияда бир өлкәдир ки, инди Өзбәкистана дахилдир.

Фәркһар—Шәрги Түркүстанда Чин вә Кашгар чәһәтиндә бир вилайәт олмуш.

Хәрәзм—Хәзәр дәнизинин шәргиндә бу дәниз илә Арал көлү вә Чейһун чайы арасында кениш бир өлкә олмуш. Бөйүк тарихи вардыр. Гәдим юнан тарихчисе, мөшһур һеродотун тарихиндә дә Хәрәзмдән бәһс әдилир. Мәркәзи Чәрчан

шәһәри олмуш. Инди парчаланыб шәрг-шимали гисми Хинә, гәрб-шимали Үст Юрд, Чәнубу—Гарағум адланыр.

Хәзәр—Түрк гәбиләләриндән бир гәбилә олмушдур. Хәзәр дәнизинин шимал-гәрбиндә вә Волга нәһринин ики чәһәтиндә Асия илә Европа һудуду үзәриндә яшамыш.

Хәзәрән—хәзәрлиләр (бах) хәзәр.

Хәрхиз—Чиндә бир шәһәрдир, мүшкүн ә'ласы орадан кәлир. Орада ә'ла инәк маллар да тохунур. Бу маллара да хәрхиз дейилрәр.

Хәта—Чин мөмләкәти.

Хәтлани—Хәтланы-Хәтлан—Мавәрәәннәһрдә Сәмәргәнд яхынлыгында бир мөмләкәт олмуш.

Хизан—Исфәһанын шимал-гәрбиндә көзәл бағ вә бағчалары илә мөшһур Марбин гәзасынын кәндләриндән биринин адыдыр.

Хорасан—Орта Асиянын бөйүк өлкәсидир. Әввәлләр Иранда дахилди. Инди гәрб чәһәти Иран, шәрг чәһәти Әфғанистана, шимал чәһәти ССРИ-йә дахилдир. Хорасанын һудуду һағһында географларын рә'йи мұхтәлиф олмушдур. Куя куя сәбәб одур ки, мұхтәлиф дәвләрләдә Хорасан бөйүйүб кичилмишдир. Гәдим Иран дәвләтләри, йә'ни Пишдадия вә Кәһнияз заманында әсл Иран Хорасан илә онун әтрафында ибарәт олмуш вә Бәлх шәһәри Иранын пайтахты олмуш. Хорасан ады да бу өлкәйә сонра Сасаниләр заманында верилимиш. Мә'насы пәһләвичә күнәш юрду, йә'ни шәрг демәкдир.

Хүтән—Чинә дахил олан Шәрги Түркүстанда бир шәһәрдир, көзәл гадыналар, ә'ла мүшкү вә яхшы ипәйи илә мөшһур олмушдур.

Һәбәш—Һәбәшистан, һәбәши-һәбәшистанам.

Һәри—Әфғаныстанын шимал-гәрбиндә олан Һәрәт шәһәринин гәдим адыдыр. Вахтилә Хорасан өлкәсинин мәркәзи инди. Иран, Түркүстан, Һиндистан вә Чин йолларынын бирләшидийи бир ердә олдуғу үчүн бөйүк тичарәт әһәмийәти олмушдур. Искөндәр Зүлгәрнейн бу шәһәри кекишләндиришидир. Исламийәт дөврүндә дә ән парлаг култура мәркәзләриндән олмуш. Бир чох әлми мүссәсәләрин вә бир чох бөйүк әлимләрин мәншәи олмушдур.

Һинд—Һиндистан—Асиянын чәнубунда олан мөшһур ярым-ада ки, инди инкилис империализминин мөстәмләкәсидир.

Һиндван—һиндиләр; һиндван көзәли—һиндли гыз.

Һорум—Бәрдәнин гәдим адыдыр. Сонра Бәрдәм олмуш. Искөндәри-Зүлгәрнейн заманында Бәрдә вә Бәрдәә әдилмишдир.

Чач—Өзбәкистанын мәркәзи олан Дашкәндин гәдим адыдыр. Бә'зиләри исә буну Кашгар шәһәринин көһнә ады сайыр.

Би х р у й и н—боягчыларын ишлөтдийн гырмызы көк.
 Бу с а н а г—Иранда фирузе ма'дэнлариндэн чыхан хусуси бир ма'дэнин адыдыр.
 Бу х у р—Өрөбистанда бэ'зи агачлардан чыхан япышган кими гаты бир мае ки, яндыранда хош гохусу олур.
 Бү л э н д—йүксак, уча.
 Бү р а г—мүсөлманларын пейгэмбэри Маһәмәдин минэрэк ме'рача галхдыгы мифик һейван.
 Бү р ч—гөл'ө чыхынтысы, гүллэ; күнөшин дөвр этдийн мөдарын бөлдүдүйү он ики гисмин һәр бири ки, һәрэсинин хусуси ады вар: Буға бүрчү, Шир бүрчү вэ с.
 Бү т к э д—бүтпэрэстлэрин ибадэтханасы.
 Ва р и с—мирас ейән, вэ олан бир адамын гоһумлугу вэ я вэсиййәти илэ мал вэ мүлкүнэ саһиб олан адам.
 Ва ш а х—дәрсиндэн күрк тикилэн пишик чинсидэн бир һейван; бу һейваның дәрсинэ вэ ондан тикилэн күркэ дэ ваשאк дейлир.
 Ва л и н е'м а т—не'мат, эһсан саһиби, эн'ам верән.
 В ә һ и—дини көрүш үзрә аллаһ тәрәфиндэн һәр һансы бир пейгәмбәрә илһам олунан фикир вэ я эвр.
 Га г у м—дәлэ чинсидэн боз вэ гара гуйруглу бир һейвандыр ки, дәрсиндэн яхшы күрк олур; бу һейваның дәрсинэ вэ ондан тикилэн күркэ дэ гагум дейлир.
 Га р—мағара.
 Га р у р ә—шүшә габ, кимйәви әмәлийятда ишләнән шүшә габ.
 Га ф—нағылларда симург гушунун яшадыгы бир дағын адыдыр. Симуругн Элбрус дағында яшадыгыны дүшүнүрдүлөр.
 Элбрус да Гафгаз силсиләсинин бир һиссәси олдуғу үчүн, Гаф дағынын—Гафгаз дағлары олдуғуну күман эдәнләр вардыр.
 Га ф т а н—зинәтлэ үст палтардыр ки, чох заман мүкафат верилirkән кейдириләрди.
 Г ә н д и л—әввәлләри зейтун ягы илэ, сонралар башга яғларла вэ газла да янан бир чүр лампадыр ки, ичтимаан ерләрдә яндырылар. Кешилләрин яндырыб әлләриндә һәрләдикләри бухурдана да гәндил дейлир.
 Г ә н и—варлы, дөвләтлэ.
 Г ә с р—бөйүк бәзәкли бина, сарай кими эв.
 Г ә ф л ә т—хәбәрсизлик, гафиллик.
 Г и б т ә—башгасынын яхшы вәзиййәтини арзу этмәк.
 Г и л а ф—ғын, маһфәзә, габ.
 Г и с с ә—һекайә, рәвәйәт.
 Г и с с ә—мүгайнәс этмәк, бәнзәтмәк.
 Г ө в с—яй, каман, күнөшин даирәсиндә олан он ики бүрчүн бири ки, күнәш бу бүрчә ноябр айында кирир. Гөвс бүрчү.
 Г у н д у з—бобр, самура бәнзәйән бир һейвандыр ки, дәрсиндән күрк тикилир.
 Г у т—гида, азуғә, емәк.
 Г у б а р—тоз, инчә торпаг; мәчази ма'нада гәм.
 Г у н у т—ибадәт, итаәт, аллаһа табелик дуасы.
 Д а р а—сөрвәт; мәчази олараг падшаһ; бурада исә падшаһлыг, чәһанкирлик ма'насында ишләнмишир.
 Д е й р—монастыр, килсә.
 Д е һ г а н—кәндли, кәндин бөйүү.
 Д ө б и л г ә—баш кейими.
 Д ә л в—су чәкилән габ, долча; күнәшин даирәсиндә олан он ики бүрчүн бирир ки, күнәш бу бүрчә феаралайында кирир. Дәлв бүрчү.

Д ә м с а з—дост, йолдаш.
 Д ә р б а р—гапы, гапы маһәлли, бөйүк эвин гапысы, дәркәһ да бу ма'наны верир.
 Д ә р к а һ—бах дәрбар.
 Д ә р ч—бир чох ма'насы вар, бурада, көйүн ән йүксәк гаты.
 Д и б а—күллү, нахышы бир чинс инәк парча.
 Д и л а р а м—гәлбә раятлыг верән көзәл, севкили.
 Д и р а ф ш—байраг, әләк; мәшүр дамчир Каһәнин дәридан олан өнлүйдән гайрылмыш, сонралар чавәһирлә бәзәдлимши байраг ки, гәдим иранлыларча мүгәддә сайыларды.
 Д у д м а н—сүләл, ханәдан.
 Е д д и ф ә л ә к—Шәрг мифологиясы үзрә көй, һәрәктә эдди табәгәдән ибарәт тәсәввур эдилир, һәр табәгәсинә фәләк дейлир.
 Е л а я г—чох сүр'әтә ерийән.
 Ә д ә н—чәннәт, беһишит, чәннәт кими көзәл ер. Әрәбистанын шәргиндә гиймәтли инчиси илэ мәшһур бир өлкәнин адыдыр.
 Ә ж д ә р—әжләһә, илана бәнзәйән, анчаг дөрвәяглы вэ ганәдлы олан вэ куз ағачыдан алова күчүрән хәли бир һейван.
 Ә з а м—гәт'ийәт, ишә киришмәк, гәт'и гәсд илэ йола дүшмәк.
 Ә й я р—һийләкәр, һийләбәз.
 Ә к л и л—(әсли икдилир) тач.
 Ә н б а р—көзәл гохулу бир мөддәдир ки, балиная охшәян бир балыгын гарныдан чыхарылар, һиндистан бә'зи саһил ерлериндә олур.
 Ә р г ә н у н—нәфәсли бир мүсиги әләти.
 Ә т а—вермә, бәхышлама.
 Ә н ч ү м ә н—мәчлис, чәмиййәт, ичтима.
 Ә р а з и—торпаг, әкин ерлары, мүлк.
 Ә р г у в а н—көзәл гырмызы бир чичәк.
 Ә р а н—өлмүш, кетмиш һөрмәтли гоҗа адам.
 Ә р ә ш—гулач бойда өлчү.
 Ә р м а г а н—бәхшиши, пешкәш, һәдийгә.
 Ә р ш и-ә'лә—дини әтигәчә аллаһын доғузуңу, йә'ни көйүн ән йүксәк гатында тәсәввур олунан тахты.
 Ә с ә д бүрчү—әсәд, аслан, шир дәмөкдир. Әсәд вә я Шир бүрчү күнәш даирәсиндә олан он ики бүрчүн бешинчисидир ки, күнәш бу бүрчә июлун 11-да кирир.
 Ә с р а р—сиррлар, кизли сөзләр вә я ишлар.
 Ә с һ а б—саһиблар, мүсәлманларын пейгәмбәри олан Маһәмәди биләваситә көрүб, онунла данышмыш, она яхын олмуш адамлар.
 Ә ф у н—сәһр; чаду.
 Ә м а л—әмәлләр, ишлар.
 З а һ и д—абид, зөһд вә пәһриз илэ мәшгул олан адам.
 З ә б ә р ч ә д—зүмрүдә бәнзәйән яшыл рәнкли гиймәтли даш.
 З ә н д—аташпәрәстлийин бәнис олан Зәрәдүштүн ядыгы „Авәста“ адылы китабын тәрчүмәси вэ коментәрис. Бу китаб мәчүсыларин (аташпәрәстлэрин) мүгәддәс китабы вә һәяти дустурлары мәчүрасидир. „Зәнд-Авәста“ ады илэ дә мәшһурдур. Китабын азылдыгы дилә дә зәнд вә я авәста дили дейлир.
 З ә н к вә З ә н к и б а р—географик терминлар бах.
 З ә р н и ш а н—гылынч вә бу кини шейләр үзаринә гызылла ишләнмиш язы.
 З ә р р и н—гызылдан гайрылмыш, гызыллы.
 З ә х и р ә—әһтият әдилмиш азуғә, ейинти.
 З и в ә р—бәзәк, зинәт.
 З и н һ а р—сағын, аман.
 З ө һ д—пәһризкарылыг, динчә ясаг әдилмиш ишләрдән чәкиниб вәхтаны ибадәтлә кечирмәк.

Зүлчәләл—чалал саһиби, бурада аллаһ мәнасында ишләдилмиш-
 дир.
 Зүһәл—күнөш пейкләриндән олан мә'лум улдуз, телескопсуз көрү-
 нөләрнин эн узагыдыр.
 Игбал—талә, бәхтин ачылмасы, ишин дүз кәтирмәси.
 Истигбал—кәләчәк заман; гаршылама, кәлән бир адама һәрмәт үчүн
 габагына чыхмаг.
 Ихлас—догру, гәрәзсиз севки, сәммиййәт, сәдагәт.
 Ишрәт—ички ичмә, ишрәт мәчлис—ички мәчлиси.
 Йәгмә—гәрәт, өзкәнин малыны зорла алма; эйни заманда шәһәр
 адыдыр.
 Йәздән—аллаһ, танры, зәрдуштлүкдә хейир аллаһы.
 Камкар—хошбәхт, арзусуна чатан.
 Ках—Йүксәк бина, көшк, гәср.
 Кәмәр—бел.
 Кәлам—кәлмәләр, сөз, ибарә.
 Кәрәнәй—гәдимдә ордуа чалынан бир нөв бору.
 Кәчавә—әксәрийәтлә Кәбә йолунда дөвәләрә вә гатырларә чатыб.
 үзәрнә минилән сәбәтә бәнзәр вә я гуту кими шей.
 Кишвәр—мәмләкәт, өлкә.
 Көшк—Йүксәк чардаг кими бина, гәср, яйда отурулан баг-багча
 ичиндә эв.
 Күзә—совча.
 Күләһ—баш кейими, кечәдән тиклимиш йүнкүл палаг.
 Кәдһәй—йыхыг ер, дивар, нөгсән, әксик; сарайда һәрәмханә вә үмү-
 миййәтлә хүсуси бир вәзифә башчысы.
 Кәңчинә—хәзинә, дәфинә.
 Кәрдәк—зуфаф; зуфаф кечәси кәлин илә оғланын олдуғлары отаг,
 бөйүк чадыр; билмәчә.
 Кәрдән—боюн, гүввәтли, пәһливан.
 Кәрдәнкәш—гүввәт вә бачарыг саһиби, кимсәйә боюн әймәйн.
 Кәрдеш—дөнмә, дөвр әтмә, дөвран.
 Кили—киланды.
 Күзәрках—кечид, кечилән ер, йол.
 Күлкүн—күл ранкинә, соғаны, чәһрайы.
 Күлпич—ай шәклиндә гызылдан бир аләтдир ки, сачы багламаг
 үчүн баша тахылыр.
 Күфтар—сөз, данышыг, данышма, нитг.
 Ләмәкан—ерсиз, мөкансыз.
 Ләчивәрд—көй рәнкинәдә бир гиймәтли даш; бу дашын рәнки.
 Ләк—түкләри аз вә гыса йүк дөвәси.
 Маһчә—байраг, күмбәз, минарә, хеймә вә саир бу кими шейләр тә-
 пәсинә тахылан һилал (ярым ай) рәси.
 Мәһди—догру йол илә кедән.
 Мәһһут—һейран, шашгын.
 Мәңчиныг—топун ичәд әдилмәсиндән габаг гәл'әни алмаг үчүн
 агыр дашлар атмаға мөхсус машын.
 Мәскүн—ичиндә яшанылан ер, эв, өлкә.
 Мәһшәр—гиямәт, дини әтигада көрә өлүләрин дириләчәйи ер вә за-
 ман; мөчәзи мәнада чох адам, сәс вә гарышыгыг сәһнәси.
 Мәчүс—атәшпәрәст, Зәрдуштүн дининә табы олан адам.
 Мәхзән—хәзинә ери, дәфинә.
 Миһрикән—миһриранлыларын гәдим тәгвим үзрә айларындан би-
 ридир, пайызын биринчи айынын адыдыр. Миһрикан бу айын он
 алтынчы күндүр ки, фарслар бу күн бөйүк байрам әдәрләр.
 Мәрчә—Йүксәлмә, гәлхма, мүсәлманларын әтигадына көрә Мәһмәд-
 ниндән көйә чыхмасы вә чыхдыгы көйүн эн йүксәк тәбагәси.

Мовзун—дүзкүн ярашыгы, вәзин ериндә олан, мүнтәзәм олан.
 Мөб'әд—Зәрдушт динини руһани башчысы.
 Муя—әски мисирләрдә гурудуб, чүрүмәйчәк бир һала кәтирдик-
 ләри өлү вүчүдү; куя ичмәклә вә бәднә сүрүмәклә һәр дәрри
 сагалдан хәяли бир дарман; мөчәзи мәнада чох зәиф вә солгун
 адам.
 Мүг—мәчуси, атәшпәрәст.
 Мүгәзин—әзанчы, намаз вахтыны э'лан эдән.
 Мүнәввәр—нурлу, ишыгы.
 Мүнәввәһ—астролог, улдузларын әһвал вә һәрәкәтыни өйрәнмәклә
 мәшғул олан. Улдузларын һәрәкәт вә әһвалындан инсанларын
 һәяты үчүн һөкмләр чыхармаг кими әсәссыз әтигада олан адам.
 Раммал.
 Мүррих—(әсли Миррих) күнәшин әтрафинда доланан улдузларын
 бешинчисидир, ган кими гырызы корүндүү үчүн гәдим халл-
 лар буну һәрб аллаһы кими тәсәвүр әдирдиләр.
 Мүстәһәгг—лайиг олмуш, һагг газанмыш.
 Мүшк—бир чинс чейранын көбәйиндән чыхан көзәл гохулу бир
 маддә.
 Мүшкүй—бутханә; падшаһларын хәлвәт одасы; Хосров Пәрвинин
 мәшһур бир көшкү ки, Ширын илә орада сөһбәт әдәрди.
 Мүштәри—күнәшин әтрафинда дөнән улдузларын эн бөйүүй вә
 көлдә чох парлаг көрүнән улдуз.
 Мүтрүб—чалгычы, ханәндә, зөг-сафа кәтирән.
 Мүчәррәд—тәк, ялныз, башга бир шейлә гарышыг олмаян аб-
 тракт.
 Наһиб—вәкил, бир гәзанын руһани һакими, газы.
 Наһи—гамыш, сөз, гамышдан гайрылан түтәк.
 Нафдәр—нафәси олан; нафә—бир чинс чейранын көбәйиндән олан
 кисәдир ки, ичиндә мүшк әдланан әтирли маддә олар.
 Наһид—Зәһрә улдузу; мөчәзи мәнада һәдди-блуга чатымыш гыз.
 Нәйликүһ—көй рәнкинәдә.
 Нәйсән—апрел, мөчәзи олараг апрел ягышы; бә'зән үмумиййәтлә
 бәрк ягыш мәнасында да ишланяр.
 Нәби—пейгәмбәр.
 Нәвазеш—охлама, көнлүнү алма.
 Нәдим—дост, һәмдәм, йолдаш.
 Нәсарә—нәсрәни, нәсәви, христиан.
 Нәсәб—сой, ата-баба.
 Нәсрани—бах нәсарә.
 Никәр—рәсм, шәкил, тәсвир; мөчәзи мәнада көзәл севкили.
 Нисф—ярым, яры, икидә бир.
 Ниһән—кизли.
 Нифрин—лә'нат, бәд дуа.
 Нишат—(әсли нәшат)—севинч, шад олмаг, кеф.
 Нүктә—инчә сөз, инчә мәналы сөз вә ифадә, рәмз вә ишәрә илә
 анлашылан шей.
 Нүсрәт—ярдым, гәләбә, галибиййәт.
 Нүтфә—бел сую, инсан вә һейван тохуму.
 Пайә—рүтбә, мәртәбә; ичтимай мәнсәб дәрәчәси.
 Пәлудә—сафлашырылмыш ширә.
 Пәйкәр—үз, сифәт, сурәт; мөчәзи олараг көзәл үз, көзәл инсан. Ни-
 замидә һәфт пейкәр—әдди көзәл.
 Пәрвин—үлкәр әдланан едди улдуз, бу улдузлар Буга бүрчүндә-
 дирләр.
 Пәрвәрдикар—аллаһ, танры; бәсләйән, етишүлән.
 Пәркар—өлчмәйә вә дәирә чәкмәйә мөхсус ачылыб гапанан ики-
 ағлы аләт; аләмдә олан шейларын варлыгы; сәрвәт вә сәһман.

Пәһләви—орта фарс дили, Сасаниләр дөврүндә Иранын рәсми әдәби дили.

Пәям—хәбәр.

Пи р—гоча.

Рави—равайәт эдән, тарихи хәбәрләри нагыл эдән.

Раз—сирр, кизли шей.

Раван—кедән, ахан, инсанын руһу.

Рәз—ишара, ишарә илә мәгсәдини аңлатмаг.

Рән ки н—рәнки олан, парлаг рәнлик; мәчәзи мәнада көзәл зинәтли.

Рәфрәф—дини зтигада көрә мүсәлманларын пейгамбари олан Мәһмәди ме'рача галдырмыш олан, ата бәзәр, хәяли һейван.

Рәхш—чох сүрәтлә кедән ат; Рүстәм Залын атынын ләгәби; шаһматда ат фигурасы.

Рәһиг—саф вә әтирли шәрәб.

Рәчәз—гәдимдә пәһливанларын мүбаризәйә киришмәйә башларкән учадан охудуғлары шеир.

Рибә—фанз, файда, мәнфәәт, сәләм.

Ришәт—иплик, рабитә, сап.

Риязәт—нәфсини өлдүрмә, динин бүтүн тәләбләринә риязәт әтмәк мәгсәдилә пәһризкарлыг әтмә, истираһәт вә ләззәтләрдән чәкинмә, гәнаәткарана яшайыш.

Риясәт—рәислик, башчылыг, бир мәчлисин вә я чәмийәтин рәислилийн, бөйүклүйү.

Рүсум ат—мүхтәлиф малларын дөвләтә аид веркиләри; көмрүк веркиси.

Рүхсар, рүх—янаг.

Салар—сәркәрдә, башчы, командан, рәис.

Самур—Сибирдә олан бир һейвандыр ки, дәрисиндән гиймәтли күрк олур. Бу һейванын дәриси вә ондан тижлимиш күрк. Бәзән мәчәзи олараг гара сачларын мәһәсәндә ишләнир.

Сәбуһ—сәһәр шәрәби; сәрхошлуғу позан ички.

Сәглаб—сәһәрләрин славянлара, эйни замандә руслара вердикләри аддыр. Сәглабы—славян (рус), сәглаб голу—рус голу.

Сәдаб—сәдәф оту дейилән көйәрти; гәдим иранлыларын этигадинча чадуну рәдд әтмәйә яраян бир отун туну.

Сәдбәрк—йүз ярағлы, ғызыл күл чинсиндән бир күлүн ады.

Сәдди-Искәндәр—Адлар һиссәсиндә Исчүч сөзүнә бах.

Сәлиб—хач, христианлығын нишаны.

Сәмәндәр—куя одда янмаан бир һейвандыр.

Сәнә-дуа; мәдһ вә тәриф.

Сәндәл—Һиндистанда битан бир чинс чох гоҳулу вә мөһкәм ағач.

Сәндәрус—ағачдан сызан сары гаты мае.

Сәнәхана—бүтпәрәстләрин ибадәт әтикләри әв; мәчәзи мәнада көзәлләрин олдуғу ер.

Сәнубәр—шам ағачы чинсиндән бир ағач.

Сәнчаб—боз дәлә; онун дәриси.

Сәрапәрдә—сарай пәрдәси; падшаһларын адамларына мәхсус отаг.

Сүрүр—севинч, шадлыг, фәрәһ.

Сәрдар—командан, әскәр башчысы.

Сәрир—тахт; равайәтләрдә бир ерин адыдыр ки, Кейхосровун гаиб олдуғу мағара ораддыр.

Сәрир—Сәрир (бах) гәл'әсинин гаровулчусу; Сәрир падшаһы.

Сәркәш—баш галдыран, итаәтсиз, инадлы.

Сәркәшлик—итаәтсизлик, инадлылыг.

Симург—гәдим мифология көрә куя Элбрус вә я Гаф (Гафгәз) дағында олан бөйүк хәяли бир гуш.

Сур—һасар, шәһәр әтрафыны әһәтә эдән йүксәк дивар, гәл'ә.

Сурәткәр—рәссам, шәкил чәкән.

Сүсән—занбаг чинсиндән мүхталиф нөвләри олан бир чичәк.

Сүдәб—сеһир вә чадуну доғә әтмәк үчүн яраян дәрман вә бәднәзәрдан сахламаг үчүн ишләнән йүзәрлик.

Сүддә—һапы, эшик, астана.

Сүнбүлә—он ики бүрчүн бирдир ки, күнәш буна август айында кирир.

Сүһейл—чәнүбдә көрүнән чох парлаг сәбит бир улдуздур. Йәмәндән чох яхшы көрүндүйү үчүн Сүһейли-Йәмәни дә адланыр. Дәйиләнә көрә Сүһейл чыханда дәрин онуи ишығында даббағларлар вә әгиг дә куя рәнки ондан алыр. Сүһейл хош гоҳу да верирмиш.

Сүһуф—динләр тарихинә көрә бәзи пейгамбарлара койлән кәлән сәһифәләр ки, һәр бириндә аллаһын бир әмри олурмуш.

Таб—ишыг, рөвнәг, парлаглыг, тағәт, гүввәт; таравәт, тәзәлик.

Тәкбир—аллаһын бөйүклүйүнү ифадә әтмәк.

Тәмкин—ағырлыг, вүгәр, мөтанәт.

Тәмсил—бәнзәтмә, тәшбиһ; бир шейин мислини, сурәтини яратмаг.

Тәрәзи бүрчү—бах Устүрлаб.

Тәшһә—сүсуз.

Тинәт—тәбиәт; ярадылыш, хәйрәят.

Тоған—ов гушу, гуш вә сәирә овламаг үчүн алышдырылән ити чәйнағлы гуш.

Туба—динләр тарихинә көрә чәннәтдә бир ағачдыр, туба ағачы.

Туғу—боюн зинәти, кәрданлик.

Тугрул—аг тоған (бах тоған).

Түгян—дашма, чошма, дашғынлыг; гиям, үсян.

Тумар—гәдимдә узун касилиб үстүванә кими бүкүлән язылы кағыз, китаб, дәфтәр.

Тутниә—цинк; бир дашдыр ки, ондан сүрмә гайырыб көзә чәкәрләр.

Уд—ики мәһәсы вар: бири—Һиндистанда битан бир ағачдыр ки, янәдә көзәл гоҳу верир; икинчи—бир мусиги әләтинин адыдыр.

Үммаһ—бөйүк дәннәз, Әрәбистанда Һиндистана гәдәр кедән ачыг дәннәз вә Әрәбистанда бир ерин ады.

Үмми—савадсыз, охуюб-язмаг билмәйән.

Үстүрлаб—гәдимдә улдузларын йүксәклийини олчәмәкдә ишләнән рәсәд әләти. Устүр—юнаңча тарәзи, лаб—улдуз, үстүрлаб—улдуз өлчән, һәм дә Тәрәзи бүрчү.

Үтарид—күнәшин әтрафында доланан улдузлардан биринчиси. Кү' нәшә ән яхын оланы. Гәдим Шәрг әлминә көрә Үтарид улдузу көйләрин катиби сайылыр.

Фәғфүр—гәдимдә Чин императорларына верилән әд.

Фәрәс—ат; шаһматда ат фигурасы.

Фәрзанә—алим, философ, дана, биличи.

Фәришә—мәләк, мөләнкә; мәчәзи мәнада көзәл вә яхшы тәбиәтли.

Фәрсәнк—бах фәрсәх.

Фәрсәх—беш километрлик мөсәфә.

Фәһһәнк—әлм, һүнәр, мә'рифәт; әлми, һүнәрли адам; лүғәт, гамус.

Фәсәләт—бир дилин доғру вә сәһисиз, асанлыгга вә сәлисликкә данышылмасы вә язылмасы.

Филбан—фил саһиби, фил сахляян.

Хаған—Чин һөкмдарларына верилән үмуми әд олмуш, сонралар монгол, татар, түрк хәнларана да бу әд верилишидир.

Ханһимән—сүллә, хәнәдән; эвин хәлги.

Хәятун—гоҳди; әтибарлы арвәд, ханым.

Хәйрһим—һәмшәбаһәр күлү.

Хәзәрә—географик терминләрә бах.

Хэлхал—эрэг гэднлэрынн аягларына тахдыглары билэрзк.
 Хэрабат—мейхана, ишрэт вэ сөһаэт ери.
 Хэтлани—географик термилэрэ бах.
 Хэттиүстүва—экватор, дүнэны ики тэн ерэ бөлэн хэтт.
 Хуршид—күнэш
 Хүррэм—шад, мэмнун, севинчли.
 Налэ—айн этрафында бэ'эн көрүнэн ярым ишыгы даира.
 Натиф—сэслэнэн, гышгыран, гаибдэн кэлэн сөс, һейбэт.
 Нейтшундэ—астрономияны билэн али; мүнччим.
 Нэбэш—Һабэштан вэ Һабэштанлы; мачази оларак гара.
 Нэмэл—он ики бүрчүн бири ки, күнэш она март айында кирир.
 Нэмншин—бир ердэ, бирликдэ отуран, ашна.
 Нэндэси—геометрик, һэндэси һэрф—геометрик шәкилдэ олан һэрф.
 Нэркиз—эсла, һеч вахт.
 Нэсуд—һасэд сәһиби (бах һасэд).
 Нэшр—гызмэт; гызмэт күнү; дини тасэвүрчэ өлүдэрин дирилиб бир ерэ топланмасы.
 Нилал—ораг шәклиндәки ай; ени, бир-ики күнлүк ай; мачази мән-да севкилинин ени ай шәклиндэ гашы.
 Ничаб—пәрдэ; утанма.
 Нечэт—сүбүт, дәлил.
 Нүт—Балыг бүрчү; он ики бүрчүн биридир ки, күнэш она феврал айында кирир.
 Нүмава һумай—Бөйүк океан адаларында олан бир гушдур ки, чәннэт гушу адлары. Халг арасында буна дөвлэт гушу да дейрлэр. Мачази оларак бу гушун ады хошбәхтлик, мүвәффәгий-йэт символу мәнасында ишләнир. Куя гәдим заманларда халг падшаһ сечмак үчүн топланармыш, бу гуш кимин башына гон-саймыш, ону падшаһ сечәрмишлэр.
 Чарсу—базар, ики тәрәфи дүкан, үстү өртүлү вэ я ачыг олан алвер ери.
 Чәнк—мусиги аләти.
 Чәнки—һәм чөлүб, һәм ойнаяу рөггәсә ки, башлыча гарачы гызларындан олур.
 Чәрх—төкөрлик; гәдим Ыстроблгяйын зәннинчэ бир-биринин ичиндэ доланан көй тәбәһәри фәләжир ки, чәми бирликдэ кайнаты тәшкил эдир, чәрхи-фәләк, чәрхи-дөврән; мачази мәнана: бәхт, талә. (Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөврән эдир инди. Сабир).
 Чоғал—зиреһ.
 Човқан—чәрид оюнунда ат үстүндөн топу тутуб атмаға мәхсус, учу әйри дәйәнәк.
 Чаһанбану—падшаһын арвады вэ я анасы; бану—бөйүк гадын, ханым.
 Чаһандар—бах чаһанкир.
 Чаһанкир—дүнэны тутан, падшаһ, император.
 Чәрәс—зәнк, һейванын бойнуна асылан зынгыров.
 Чилвәкәр—чилвә—севкилинин наз вэ гәмзәси, һәрәкәти, чилвәкәр—чилвә эдән, чилвәли, назәнин.
 Човза—күнәшин дөврәсиндә олан он ики бүрчүн биридир ки, күнэш буна майын доггузунда кирир; ики экиз адам шәклиндә тәсвир олунур.
 Чүнбиш—һәрәкәт, тәрпәнмә; зөвг, әйләнчә.
 Шаһнамә—Иранын мәшһур шаири Фирдовсинин китабы; шаһларын тәрчүмейи-һалларындан бәһс эдән әсәр.
 Шәбдиз—гара ат; Хосров Пәрвизин атынын адыдыр.

Шәбистан—гәдим иранлыларда һәрәм даирәси, арвадларын олду гу ер; мачази мәнана һәрәмханада олан гадынлар.
 Шәкәрхәнд—дәдлы күлмә, севкилинин додагалты ширин тәбәссүмү.
 Шәммәсиләр—адлар һиссәсиндә Шаммас сөзүнә бах.
 Шәрмәндә—утанчаг, утанан, хәчил.
 Шәтрәнч—шаһмат оюну.
 Шәфәт—бир күнаһкарын күнаһынын багышланмасы үчүн наситә вә төвәггә.
 Шәһпәр—гушларын ганадларынын өн тәрәфиндә олан ләләкләри.
 Шәһрияр—Һөкмүдар, шаһ.
 Шикәрках—овлаг.
 Шөккәт—әзәмәт, чалал, бөйүклүк.
 Шөлвәр—аловлу, олду, пәрилдәян, аловланан.
 Шум—һәһс, уғурсуз.
 Шуреш—гарышыгыг, гарашалыг.
 Явәр—көмкчи, ярдымчы, имдадчы.
 Яяи—пняда, аягла кедән.

М. Ф. АХУНДОВ эдыне
 Адыр э... Республика
 Чум... габдымасы
 Кнр. №... 2/338

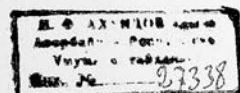
КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

	<i>Сәһ.</i>
<i>Мугәддәмә—Е. Бертелс</i>	V—XVI
Шәрәфнамә	3
Миначат	8
Сонунчу пейгәмбарин тәрифи	10
Пейгәмбарин ме'рачы	12
Шәрәфнамәни язмаг һаггында	16
Һекайә	18
Өз халына даир	19
Бу китабын шәрәфәти һаггында	23
Хызрын Низамийә тәлими	30
Нүсрәтәддин падшаһын тәрифи	34
Падшаһа хитаб	38
Дастанын хүләсәси вә Искәндәрин чаһанкирлик тарихи	39
Бу әсәрин язмасының сәбаби	44
Дастанын башлангычы	47
Искәндәрин тәлим алмасы	51
Искәндәрин тахта чыхмасы	56
Искәндәрин һөбөш үсяниңдан хәбәрдар олмасы	60
Искәндәрин Зәнкибар шаһына хәбәр көндәрмәси	64
Искәндәрин Зәнкибар шаһына гәләбәси	80
Искәндәрин Мисирдән Рума гайытмасы	85
Искәндәрин овда хош фал вурмасы	90
Искәндәрин күзкү гайырмасы	97
Дара элчисинин Искәндәрин яһына кәлмәси	99
Искәндәрин дара үзәринә гошун чәкмәси	106
Даранын сәркәрдәләри илә мәсләһәти	111
Даранын Искәндәрә мәктубу	120
Даранын мәктубуна Искәндәрин чавабы	125
Даранын Искәндәрлә мунарибәси	131
Даранын сәркәрдәләри тәрефиндән өлдүрүлмәси	138
Искәндәрин Иран башчылары илә әһд-пейман бағламасы	150
Искәндәрин Иран әтәккәдәләрини дағытмасы	161
Искәндәрин Исфәһанда Даранын гызы Рөвшәнаһи алмасы	168
Искәндәрин Истәхрдә тахта отурмасы	177
Искәндәрин Даранын гызы Рөвшәнаһи Рума көндәрмәси	183
Искәндәрин Әрәбистана кетмәси вә Кәбәни зиярәт әтмәси	188
Искәндәрин Азәрбайчана кәлмәси вә Бәрдә падшаһы Нушабә илә көрүшмәси	194
Искәндәрин Нушабә илә мәчлисдә отурмасы	212
Искәндәрин Әлбүрзә дагына кетмәси	217
Искәндәрин Дәрбәнд галасыны алмасы	222
Искәндәрин Сәрир галасына кетмәси вә Кейхосровун гәб-рини зиярәт әтмәси	231
Искәндәрин Кейхосров мәғбәрәсинә кетмәси	237

Искәндәрин Рей вә Хорасана кетмәси	243
Искәндәрин Һиндистана кетмәси	250
Искәндәрин Кейдә мәктубу	256
Искәндәрин Һиндистандан Чинә кетмәси	262
Искәндәрин Хағна мәктубу	269
Хағанын Искәндәрә чавабы	274
Рум вә Чин һағашларынын ярышы	290
Нәғгаш Манинин һекайәси	292
Хағанын Искәндәри гонағ әтмәси	295
Искәндәрин Чиндән гайытмасы	304
Искәндәрин Гыпчәг чөлүнә чатмасы	309
Искәндәрин рус өлкәсинә чатмасы	314
Искәндәрин русларла биринчи вурүшмәси	320
Искәндәрин русларла икинчи вурүшмәси	324
Искәндәрин русларла үчүнчү вурүшмәси	327
Искәндәрин русларла дәрүнчү вурүшмәси	330
Искәндәрин русларла бешинчи вурүшмәси	333
Искәндәрин русларла алтынчы вурүшмәси	335
Искәндәрин русларла еддинчи вурүшмәси	338
Искәндәрин русларла мәғлүб әтмәси	349
Нушабәнин гуртулмасы	353
Искәндәрин чинли кәнизлә шәһлик әтмәси	358
Дирилик суя әфсанәси	367
Искәндәрин зүлмәтә кетмәси	374
Искәндәрин зүлмәтдән чыхмасы	379
Искәндәрин Рума гайытмасы	384
Нүсрәтәддин Ағабәйин ситайишинә даир	388

Комментария нә лүгәт

<i>Текстләрин изаһы</i>	393
<i>Тарихи вә әфсанәви адлар</i>	413
<i>Географик терминлар</i>	422
<i>Лүгәт</i>	429

Чапа ниваланимиш 4/III-41. Чап листи 28 $\frac{1}{2}$ +15 шәкил. Учет
 нәшрийат листи 23 $\frac{1}{2}$. Бир чап листида кетмиш һуру-
 фат 39.000. Сифариш № 1082. Тираж 6.000. ФГ 4010.

Азәрнәшр мәتبәсиндә чап олууду, 26-лар адына „Китаб
 Сарайы“. Баки, Әли Байрамов күчәси № 1.

Китабда көзә чарпан сәквләрин дүзәлиши.
 (Низами „Игбалнама“)

Сәһифә	Мисра	Явлыш	Догру
89	аш. 4	Бухарда	Бухардан
90	аш. 4	Мадиййәт	Мадиййәт
97	юх. 4	Динләмәз	Динләмәз
112	аш. 14	Олмаг, сәләмәт	Олмаг сәләмәт
123	юх. 9	Дүзәлдиләр	Дүзәлдүләр
159	аш. 13	О дағлардан	далғалардан
177	юх. 18	Зәвәлә	Зәвәлә

AM/18379

H. 65